Mózes Mihály–Kozári József

1956

Tanulmányok a forradalomról

2006

Szerkesztette:

Mózes Mihály – Kozári József

1956

Tanulmányok a forradalomról

EKF LÍCEUM KIADÓ, EGER
2008

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a mű bővített,
illetve rövidített változata kiadásának jogát is.
A kiadó hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak része semmiféle formában
(fotókópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

A kiadásért felelős:
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné
Borítóterv: Kormos Ágnes

Megjelent: 2008. március
Példányszám: 100 (Első kiadás)

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Vezető: Kérészy László

Tartalom

Előszó 5
Mózes Mihály: Diplomácia és forradalom 7
Romsics Ignác: Magyar állam és társadalom 1956-ban 15
Gergely Jenő: Egyházak, egyházpolitika 1956-ban 22
Simándi Irén:A Szabad Európa Rádió szerepe az 1956-os forradalomban 33
Zachar József: Az 1956-os magyarországi szovjet fegyveres fellépés néhány világpolitikai összefüggése 51
Vadász Sándor: Az 1956-os magyar forradalom külföldi visszhangja 85
Németh István: A két német állam és az 1956. évi magyarországi forradalom 93
Pál-Antal Sándor: Megtorlások a Magyar Autonóm Tartományban az 1956-os magyar forradalom után 120
Valuch Tibor: Az ellenállás formái – az 1956-os forradalom társadalmi jellemzői és következményei 131
Bartók Béla: „Ellenforradalom tollal…” (Az 1956-Os forradalmat elítélő regények és drámák) 140
Nagy József: A falvak forradalma és a termelőszövetkezetek 1956-ban 153
Kozári József: A MEFESZ megalakulása és tevékenysége az Egri Pedagógiai Főiskolán 169
Vida István: A politikai pártok az 1956-os nemzeti felkelés és forradalom idején 193
Ködöböcz Gábor: „… nem szabad feledNI…!” Kortárs magyar költők Nagy Imre-élménye.....201
Kanyó Tamás: 1956-os menekültek Svájcban 205
Kácsor Zsolt: A Szabad Nép szerepe a Rákosi-diktatúrában 211

ELŐSZÓ

Az Eszterházy Károly Főiskolán komoly hagyományai vannak az országos jelentőségű tudományos konferenciáknak. Erre most az 1956-os forradalom 50. évfordulója is okot adott. A kötet egyrészt tisztelgés a forradalom emléke előtt, másrészt azonban több is ennél. Igyekeztünk a korszak legjelentősebb kutatóit megszólaltatni azzal a céllal, hogy új tudományos eredményeiket egy emlékkötetben publikálják. Ötven év elég jelentős távlat egy történelmi esemény fontosabb megítéléséhez, és a rendszerváltás utáni új kutatások is igényeltek egy komolyabb összegzést. Úgy véljük, hogy jelen tanulmánykötet világosabbá teszi az 1956-os forradalomról alkotott tudományos képet. Törekedtünk arra, hogy elhelyezzük a magyar eseményeket a korszak világpolitikájában, részben a bevezető tanulmány, részben Vadász Sándor kitűnő eszmefuttatása a magyar forradalom külföldi visszhangjáról, illetve Zachar József esszéje a magyarországi szovjet fegyveres fellépés világpolitikai összefüggéseiről, valamint Németh István tanulmánya a két német állam és az 56-os magyarországi forradalom kapcsolatrendszeréről új eredményeket közöl.

Néhány szerző tudományosan árnyaltabb és kidolgozottabb képet ad belpolitikai vonatkozásban is. Gergely Jenő a forradalom egyházpolitikájáról, Valuch Tibor az ellenállás formáiról közöl kitűnő írást. Kiemelkedően érdekes és új Nagy József tanulmánya a falvak forradalmáról és a termelőszövetkezetek 1956-os helyzetéről. Vida István a politikai pártok elemzésére vállalkozott, a nemzeti felkelés és forradalom időszakában. Néhány eszmetörténeti és irodalmi tanulmány is helyet kapott a kötetben Bartók Béla és Ködöböcz Gábor tollából. Színesíti a képet Kácsor Zsolt és Simándi Irén írása, akik a hazai sajtó, illetve a Szabad Európa Rádió szerepét vizsgálták a kritikus időpontban. Külön színfolt Romsics Ignác írása a magyar állam és társadalom helyzetéről 1956-ban, illetve Kanyó Tamás esszéje az 56-os menekültek svájci fogadtatásáról. Foglalkozik a kötet a helytörténeti kutatások újabb eredményeivel is: Kozári József igen élvezetes taulmánya a MEFESZ megalakulását és tevékenységét vizsgálja az egri Pedagógiai Főiskolán.

A kötet a szokásos megemlékezésen túl kitűnő történészek új tudományos eredményeit közli, és mindenképpen érdemes az olvasó figyelmére.

MÓZES MIHÁLY

DIPLOMÁCIA ÉS FORRADALOM

A hidegháború új fejezete

A koreai háború nukleáris katasztrófa szélére sodorta a világot. Amikor 1950-ben az északi csapatok váratlan támadást intéztek Dél ellen, és visszaszorították a Koreai Köztársaság erőit Pusan térségébe, nehéz és veszélyes katonai helyzet alakult ki, amely immár az amerikai csapatokat is közvetlenül fenyegette.[1] A Biztonsági Tanács gyors döntése megmentette a Nyugat jelenlétét, de hatalmas erőket kellett bevetni Ázsiában a kommunisták visszaszorítására. A U. S. Air Force igazán kitett magáért, százezer tonnás nagyságrendben szórva a bombát az északi csapatokra, így hamarosan megfordult a hadi helyzet, és immár az ENSZ égisze alatt harcoló, döntően amerikai erők kezébe került a kezdeményezés. A kínai határ térségében a Yalu folyónál azonban váratlan fordulat következett be. Az előrenyomuló amerikai csapatok kínai „önkéntesek" százezreivel – ha nem milliós tömegével – találták szemben magukat.[2] Úgy látszott, a nukleáris háború elkerülhetetlen.

A Nyugat sokat szenvedett Sztálin politikájától. Harry Trumannak és Amerikának le kellett nyelnie egyebek között a Zsdanov-doktrínát, a „keleti blokk" kialakulását, az NDK létrehozását, a berlini blokádot, a „rubel-övezet" kiszakadását a világgazdaságból, a „vasfüggöny" leereszkedését, kommunista Kína létrejöttét, Tibet megszállását és a Kínai Népköztársasághoz csatolását, Kokinkina gerillamozgalmainak születését, a KNDK és a VNDK kikiáltását. A Truman-doktrína erősen partikularizálódott, a „*containment*ről" – a szovjet terjeszkedés korlátozásáról – nem is szólva.[3]

A koreai háború *ezért vált fordulóponttá*, olyan mérföldkővé, ahonnan nincs visszafordulás. A Nyugatnak győznie kellett – vagy egész Ázsia lángba borult volna. Az USA nukleáris monopóliuma 1949-cel véget ért. A szovjet fenyegetés egyre veszélyesebbé vált. Ráadásul Sztálin elkerülhetetlennek tartotta a harmadik világháborút.

[1] Fischer Ferenc: A megosztott világ. KVA, Bp., 1966. 138–141.

[2] Fischer i. m. 138–141.

[3] Henry Kissinger: Diplomácia. Bp. 1998. 540–559.

A „New Look”

Harry Truman nem talált megfelelő választ a kialakult helyzetre. Az általa meghírdetett „Fair Deal”, a jóléti állam programja csődöt mondott, tábornokai a fegyverkezés fokozását és nukleáris fegyverek bevetését követelték. 1952-ben – nem vállalva a jelölést – visszavonult, és a republikánus nagyágyú, Dwight D. Eisenhower lett az elnök.

Eisenhower *gyökeres fordulatot* jelentett az amerikai és a világpolitikában. Programja, a „New Look” addig soha nem látott méretű fegyverkezést eredményezett. A jóléti Amerika fegyverkező országgá vált: néhány év leforgása alatt több mint háromszorosára emelve hadikiadásait. Az új külügyminiszter, John Foster Dulles meghirdette a tömeges elrettentés új kiadását, a „*new retriatory power”* politikáját.[4]

Amerika 1953-ban győztesen zárta le a koreai háborút, visszaállítva a korábbi „panmindzsoni” demarkációs vonalat. A koreai háborúban több bombát dobtak le, mint a második világháború valamennyi frontján a szembenálló felek együttvéve, de elmaradt a nukleáris háború.[5]

A Csendes-óceán és Ázsia biztonságára új katonai szövetségek vigyáztak. 1951-ben létrejött az ANZUS, melyet hosszas szervezés után 1954-től a SEATO, majd 1955-ben a Bagdadi Paktum (később CENTO) követett.[6] A NATO országok területén létesült bázisokkal együtt kb. *400 támaszpont vette körül a Szovjetuniót*, amelynek az „uráli háromszög” kivételével immár minden pontja sebezhetővé vált.[7]

Amerika katonai kiadásai lassan elérték az 50 milliárd dolláros szintet. Kialakult egy hatalmas, világméretű ütőerő, amely a Föld bármely pontján bevethető volt. Újabb és újabb repülőgép-anyahajók hagyták el a dokkokat, a vadászgépek és stratégiai bombázók tömegeit és új nemzedékeit gyártották a Boeing, a Lockheed-Martin és a McDonell-Douglas futószalagjain. Új robbanófejek és egyre hatásosabb kis- és középhatósugarú rakéták születtek. Úgy tűnt, hogy a Szovjetunió beszorult a „blokkpolitika” létrehozta határok mögé, és terjeszkedési lehetősége legfeljebb a „harmadik világban” lehet.[8]

---

[4] Henry Kissinger i. m. 540–559.

[5] Fischer Ferenc i. m. 138–141.

[6] J. Had – A. Ort. – F. Vychodil – J. Patek – A. Seifert: NATO – CENTO – SEATO – OAS, Kossuth Kiadó, Bp., 1966.

[7] Csaba Békés: Cold War, Detente and the 1956 Hungarian revolution. New York University 2002. Sept. 2–4. l. 209–28.; illetve 168–184.

[8] Fischer Ferenc i. m. 141.

Fordulat Moszkvában: a desztalinizáció kezdetei

Közben a Szovjetunióban is nagy változások zajlottak. 1953. március 5-én meghalt *Sztálin,* és halálával új korszak kezdődött. Ezt a nyugati irodalom *duumvirátusnak* nevezi. Két hatalmi csoport jött létre a szovjet vezetésen belül. Az ortodox kommunisták Malenkov miniszterelnök, a reformisták Hruscsov mögött sorakoztak fel, aki az SZKP főtitkára lett. Beriját, a KGB volt főnökét, akit felelőssé tettek Sztálin halálának körülményeiért, nagyon gyorsan kivégeztették, 1953 decemberében. *Malenkov* és *Hruscsov duumvirátusa* 1953-tól 1955-ig egzisztált. Ebből a hatalmi küzdelemből Malenkov félreállításával Hruscsov került ki győztesen, aki három év alatt sikeresen leváltotta és újakkal helyettesítette az 50 milliós szovjet hatalmi gépezet *felét*. Új hatalmi piramis keletkezett, amely immár Hruscsov mögött állt, különösen a felsőbb szinteken. Megmaradt ugyanakkor a belső vita az SZKP KB elnökségén, a *Presidiumon* belül.[9]

A Szovjetunió új külpolitikai lépéseket tett 1952-től, pontosan *Eisenhower* elnökségétől kezdve. Még *Sztálin* jelentette be a neutralizálás politikáját, amelyet a hruscsovi adminisztráció fel kívánt gyorsítani. Az lett volna a szovjet diplomácia célja, hogy Németországot semlegessé tegyék, ebben az esetben tudniillik a Szovjetunió mérhetetlen stratégiai előnyökhöz jutott volna, ami lehetővé tette volna a – *Sztálin* által mindig is vágyott és elkerülhetetlennek vélt – *harmadik világháborút.*[10]

A Nyugat azonban Németország neutralizálásába nem ment bele, sőt az NSZK-t 1955-ben felvették a NATO-ba, és lehetővé vált a Bundeswehr létrehozása. A Szovjetunió kénytelen volt megelégedni azzal, hogy a „neutrális kordon" Finnország demokratizálása mellett, pusztán Ausztriával gazdagodott. 1955-ben létrejött az *osztrák államszerződés*, amely magyar szempontból is rendkívül fontos volt.[11]

1955. május 15-ét követően a szovjet csapatoknak el kellett volna hagyniuk Magyarországot, mert a jaltai egyezmény szerint Magyarország az osztrák megszállás felvonulási folyosójaként szolgált. Ezért tartózkodhattak itt „ideiglenesen" a szovjet csapatok. Ez az esemény is reményt adott volna, ha egy nappal hamarabb május 14-én Varsóban *Hruscsov* össze nem hívja a kelet-európai vezetőket, és alá nem íratja velük a *Varsói Szerződést***.** Miután május 14-én aláírták a Varsói Paktumot, majd május 15-én az *osztrák államszerződést***,** ilyen módon a szovjet csapatoknak nem kellett elhagyni Magyarországot.[12] A Varsói Szerződés értelmében ideiglenesen 30 évig, vagy ha egyik fél sem mondja fel, akkor to-

[9] The Yeltsin Dossier, Bp. 1993.

[10] Fischer Ferenc i. m. 155–159.

[11] Henry Kissinger i. m.
J. Had – A. Ort. – F. Vychodil – J. Patek – A. Seifert: i. m. 55–59.

[12] Szabó Bálint: Az „ötvenes évek". Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1986. 305.

vábbi periódusokra meghosszabbodik a paktum és ezzel a szovjet megszállás időtartama.

A „nemzeti kommunizmus" illúziója

Még egy fordulatra érdemes figyelni a magyar forradalom gyökereit vizsgálva: egy olyan változásra, amely Kelet-Európában reménysugárként hatott. Ez az *SZKP XX. Kongresszusa* volt**,** ahol az 1953-tól 1956-ig zajló desztalinizációs folyamat eredményeképpen fontos döntések születtek.[13] A békés egymás mellett élés, a kommunizmus nemzeti sajátosságainak elve és a „kollektív vezetés" gondolata mellett a kongresszus elfogadta a világméretű gazdasági verseny koncepcióját, amely majd eldönti a két politikai rendszer életképességét. Nyikita Szergejevics Hruscsov fejében már alighanem megszületett a grandiózus célokat kitűző „20 éves terv" gondolata, melynek teljesítésével a Szovjetunió minden vonatkozásban a világ vezető hatalmává vált volna.[14]

A. „szocializmus nemzeti sajátosságainak elve", a „nemzeti kommunizmus" eszméje azért is érdekes a magyar forradalom szempontjából, mert a Szovjetunióban egy ideig komolyan vették – talán egészen 1956. november 4-éig –, hogy bizonyos játéklehetőséget biztosítsanak a kelet-európai csatlós államoknak, komolyan gondolták, hogy egy határon belül, egyfajta nemzeti kommunizmus alakulhat ki. [15]

Nehezítette viszont Nyikita Hruscsov helyzetét az, hogy Kína támadta a XX. kongresszus határozatai miatt, és Mao Ce Tung egyszerűen *revizionistának* nevezte. A szovjet szuperhatalom lehetőségei immár – több tényező miatt is – korlátozottak voltak.[16]

Európában és Ázsiában megszűnt a közvetlen terjeszkedés lehetősége, emiatt a harmadik világ, az el nem kötelezett országok területén indult egyfajta szovjet előrenyomulás.

Egyiptom a szovjet terjeszkedés új fő céljává vált. Ez a politika *Nasszerben*, az egyiptomi elnökben jó szövetségest talált. A Szovjetunió nem fukarkodott az ígéretekkel, és közülük néhányat valóra is váltott. Egyiptom – és ezzel Szuez – megszerzése és katonai ellenőrzése a világgazdaság megbénítását jelentette volna, és felmérhetetlen előnyöket biztosított volna Moszkvának.

Az asszuáni gátat eredetileg *Eisenhower* ígérte meg Egyiptomnak, de a Szovjetunió gyorsan átvállalta – és a brit csapatok eltávolítása után szovjet katonai tanácsadók jelentek meg Egyiptomban. Egyben elérte a szovjet diplomácia azt

[13] Izsák Lajos szerk.: Krónika 1956. Kossuth Kiadó, Bp., 2006. 22.

[14] Bohlen Charles: Witness to History 1929–69. New York, Norlon 1993. 168–181.

[15] Zbigniew Brzezinski: The Soviet Bloc: Unity and Conflict, New York, Praeger, 1961. 273–281.

[16] Izsák Lajos i. m. 22. L. még Nagy Imre: A magyar nép védelmében. Bp. Forradalmi Tanács, 1957. 8–9.

is, hogy 1956 szeptemberében Egyiptom bejelentse a Szuezi-csatorna államosítását, és tényleges lépéseket tegyen egyiptomi csapatok elhelyezésére Szuez és Sharm el Sheik térségében.[17]

Ennek az lett a következménye, hogy a lengyelországi és magyarországi eseményekkel párhuzamosan a Közel-Keleten is válsághelyzet alakult ki. 1956. október 29-én a Sínai-félszigeten Izrael támadást indított Egyiptom ellen. Ez a támadás egyeztetve volt Londonnal és Párizzsal. Célja, hogy Nagy-Britannia és Franciaország flottát vezényelve a szuezi térségbe, közvetítőként lépjen fel Egyiptom és Izrael között, és a Szuezi-csatorna övezete brit, illetve francia megszállás alá kerüljön. Ezt a hadműveletet *„Operation Musketeer”*-nek nevezték. Eisenhower és Dulles ellenezték a fenti tervet, amelyet a kolonializmus újabb kísérletének tartottak, de nem akadályozták szövetségeseik lépéseit.[18]

Kelet-Európa ébredése és a magyar forradalom

A XX. kongresszus után Kelet-Európában is *megmozdulások* zajlottak. Az 1953-as kelet-németországi felkelést gyorsan vérbefojtották. A fenti folyamat 1956-ban újra fellángolt. Legjelentősebbnek – hosszú ideig – a *lengyelországi események* tűntek. 1956. június 28-án tetőzött a *poznani felkelés*.[19] A Szovjetunió Kárpátalján ún. *elit csapatokat* – zömében Ázsiából átvezényelt egységeket – vont össze, és ezeket eredetileg Lengyelországban kívánták bevetni.

Lengyelországot két irányból támadta volna meg a Szovjetunió: egyrészt Kárpátaljáról Lublin irányában, másfelől a Kelet-Németországból, ahol kb. 400-500 ezer szovjet katona tartózkodott. Az NDK-ból Poznan irányába indult volna szovjet támadás.

Erre végül is nem kellett, hogy sor kerüljön. *Hruscsov* és környezete, a – fent említett – Presidium új megoldást talált ki, miszerint Hruscsovnak személyesen szükséges Lengyelországba látogatni, néhány szovjet vezető kíséretében, és egy úgynevezett „*lengyel szcenáriót”* kellene érvényesíteni. A kommunista, de eretneknek számító, a Szovjetunióval, Sztálinnal szembe került Gomulkát kellene a lengyel párt élére állítani, és olyan nemzeti kommunizmus irányába kellene Lengyelországot elmozdítani, ahol vannak sajátosságok, vannak a Szovjetuniótól eltérő jegyek, de az ország azért alapvetően kommunista maradna. Október 19–20-án *Hruscsov* és környezete Varsóban tartózkodott, és érvényesítette a fenti elképzelést. A nagy népszerűségnek örvendő Gomulka a lengyel párt vezetője és egyben a szovjet politika foglya lett.[20]

---

[17] McCargar, James: A Short Course in Secret Nar. New York, Dell, 1988. 38–45.

[18] Micunovich, Veljko: Moscow Diary, Garden City. N. Y. Donbleday, 1980. 156–158.

[19] Poznan 1956 Protests: Wikipedia, the Free Encyclopedia, http://en.wikipedia.org alapján.

[20] Fischer Ferenc i. m. 162–163.

A magyar forradalom

1956. október 23-án Budapesten is kitört a forradalom. Moszkva ingerülten reagált, a *Presidium* tanácskozásokba kezdett. Két „szcenárió" alakult ki a moszkvai vezetésben: az egyik a 24-én Szuszlovval együtt Budapestre érkező *Mikoján* képviselte álláspont volt. Kezdetben érdekes módon idetartozott *Zsdanov,* aki a szovjet fegyveres erők főparancsnoka volt ismét, és *Szaburov* miniszterelnök-helyettes. Ők a *Kreml* értékrendje szerint „*liberális*" felfogást képviseltek. Úgy vélték, hogy nem kell beavatkozni a magyar forradalomba, és hagyni kell azt, hogy politikai váltással – Nagy Imre kinevezésével – Magyarországon egyfajta nemzeti kommunizmus alakuljon ki. Tehát az ún. *lengyel megoldást* akarták Magyarországon alkalmazni.[21]

Ezzel álltak szemben az ortodox kommunisták, *Bulganyin, Kaganovics, Vorosilov* és *Molotov,* akik azonnali fegyveres beavatkozást javasoltak Magyarországon. Az utóbbiak politikai naivitására (az ún. *Malin-jegyzőkönyvek* szerint) jellemző volt, hogy egy felhívást akartak közzétenni, és azt várták volna, hogy a magyar vezetés és a társadalom jó része csatlakoznak hozzájuk, és a moszkovita, hozzájuk átálló bürokratákból szerveznek Budapesten kormányt (*Vorosilov-féle verzió).*[22]

A Hruscsov-féle álláspont viszont az volt, hogy Moszkvában kell megalakítani egy magyar kormányt, és egy esetleges beavatkozás esetén azt bedobni Magyarországon. Egyébként *Molotov* is ezt támogatta leginkább.[23]

Október 30-án – a budapesti követségi jelentések ellenére – olyan döntés született Moszkvában, amelyik kimondta, hogy a szovjet csapatokat ki kell vonni Magyarországról, és lehetővé kell tenni Magyarországon az ún. *nemzeti kommunista jellegű fejlődést***.**

Hogy mi állt a háttérben, azt is sejthetjük: Pekingben, ugyancsak október 30-án a kínai kommunista párt döntést hozott, miszerint az ún**.** *pancsa sila* elveket kell alkalmazni Magyarországon, tehát biztosítani kell a függetlenség, a be nem avatkozás és a szabad demokratikus fejlődés lehetőségeit, illetve a nemzeti önrendelkezést. Tehát Peking október 30-án még ezen az álláspontón volt.

Az izgalmas dolog az, hogy október 31-ére megváltozott Moszkva és Peking álláspontja is a kérdésben. A probléma kétségtelenül az, hogy milyen lépések vezettek oda, hogy az október 30-i szovjet kivonulási és be nem avatkozási javaslat egy nap alatt megváltozott.

Olvashatjuk a Malin-jegyzőkönyvekből, hogy Hruscsovnak álmatlan éjszakája volt, és másnap, 31-én úgy döntött, hogy a szovjetek be fognak avatkozni

---

[21] Yeltsin Dossier; Bp., 1993, 153–156.

[22] Charles Gati: Vesztett illúziók. Osiris, Bp. 2006. 78., 138., 227. alapján
Lásd még: Fischer Ferenc i. m. 153.

[23] The Malin Notes. Wikipedia, the Free Encyclopedia, http://en.wikipedia.org alapján.

Magyarországon. Az okot ma már egyre többen a Köztársaság téri eseményekben látják. A véres nap befolyásolhatta a szovjeteket.[24]

A napokban jelent meg *Alexander Krjucskov*nak, a KGB volt főnökének nyilatkozata a budapesti eseményekről. *Krjucskov* azt állítja, hogy döntő szerepet játszott a Kremlben bekövetkezett fordulatban az a tény, hogy október 30-án Budapesten ávósokat akasztottak, vér folyt a budapesti utcákon, és tömegesen gyilkolták a kommunistákat.[25]

A Pártházban történt eseményekről a szovjet vezetőséget értesítették, tájékoztatták. Hivatalosan a Malin-jegyzőkönyvek nem szólnak arról, hogy a *Presidium* ülésén ez szóba került, azonban nem kétséges, hogy *Hruscsov*, illetve a szovjet vezetők tudomást szereztek a budapesti eseményekről.[26]

Még egy érdekes dolog történt. *Liu Sao Csi*, Moszkvában tartózkodó kínai kommunista pártvezető, szintén értesült a budapesti fejleményekről, és tájékoztatta a kínai vezetést. A budapesti kínai nagykövetség is informálta Pekinget a fejleményekről. Ennek következtében módosult a kínai álláspont, és Peking az azonnali fegyveres beavatkozást kezdte támogatni. Tehát október 30-a az a fordulópont, amely a Szovjetuniót arra inspirálta, hogy a beavatkozás mellett döntsön.

Szerepet játszott továbbá a fordulatban a többpárti Nagy Imre-kormány október 28-ai megalakulása, a többpártrendszerű demokrácia kinyilvánítása, a kilépés a Varsói Szerződésből és a KGST-ből, valamint a szovjet csapatok azonnali kivonásának a követelése.[27] Úgy látszik, hogy mindezek a tényezők együttesen meghaladták a szovjet tolerancia határait.[28]

Megjegyzem, hogy Charles Gati újabb könyvében szintén hasonló véleményen van, és ezzel összefüggésben azt mondja, hogy valamiféle szociáldemokrata Magyarországot még el tudott volna fogadni Moszkva, de ezeket a lépéseket már nem.[29]

Tehát a Nagy Imre-kormány lépései túlmentek a szovjet tűrőképesség határain, és ezek után a tragikus végjáték következett. Hruscsov, illetve a szovjet diplomácia tárgyalásokat folytatott az ún. testvérországokkal, majd pedig november 2-án a szovjet pártfőtitkár *Brion szigetére* utazott, ahol *Titóval* tárgyalt. Az egy órásra tervezett találkozóból egy éjszakás lett, ahol Jugoszlávia keményen követelte a magyar forradalom elleni szovjet beavatkozást, *Tito* ugyanis félt a magyar nacionalizmus újjáéledésétől.

---

[24] Charles Gati i. m. 9–31.

[25] David Iowing: Felkelés. Gede Testvérek, Bp. 2003. 157–178.

[26] Izsák Lajos szerk.: Krónika 1956. Kossuth, Bp. 2006. 150.

[27] Romsics Ignác: Magyarország története a 20. században. Osiris, Bp. 1999. 302–305.

[28] Szakolcai Attila: Az 1956-os forradalom és szabadságharc. 1956-os Intézet, 2001. 59–87.

[29] Charles Gati i. m. 9–31.

A beözönlés november 4-én bekövetkezett: Ukrajnából és Romániából nagy erejű szovjet csapatok érkeztek Magyarországra.[30]

Áttekintésemet két olyan idézettel zárom, amelyek engem rettenetesen elszomorítottak, és szeretném megosztani 50 évvel a forradalom után a hallgatósággal.

Eisenhower elnök november 14-ei nyilatkozatában azt mondta: „…sohasem kértünk bármely népet arra, hogy forradalmat indítson egy könyörtelen katonai hatalommal szemben."

Ennyit az amerikai diplomáciáról, az amerikai ígéretekről, a rab népek felszabadításáról, a felgöngyölítésről. Mindezt *Richard Nixon* alelnök december 6-án a következővel toldotta meg: „A mi egyetlen eszközünk az erkölcsi elítélés volt. Másként kirobbanhatott volna a harmadik és egyben utolsó világháború."[31]

[30] Szakolcai Attila i. m. 87–96.
Lásd még: Gyurkó László: 1956. Szabad Tér – Saxum, 1996. 401–477.

[31] Idézi: Fischer Ferenc i. m. 168.

ROMSICS IGNÁC

MAGYAR ÁLLAM ÉS TÁRSADALOM 1956-BAN

1944–45-ben és II. világháború befejeződése utáni néhány évben a magyar társadalom és állam többet változott, mint modernkori történelme során bármelyik más hasonló hosszúságú időszakában.

A társadalmi változások a magyarországi zsidóság kétharmadának megsemmisítésével kezdődtek. A zsidóság társadalmi szerkezetének történelmileg kialakult sajátosságai miatt ez a pusztítás túlnyomórészt a középrétegeket – a polgárságot és az értelmiséget egyaránt –, valamint az ipart, kereskedelmet és a banki szférát irányító gazdasági elitet érintette. Az 1945 után új életet kezdő magyar társadalom demográfiai veszteségének másik nagy komponensét a harcokban életüket vesztő honvédek 300-310 ezer főre becsülhető csoportja alkotta. Feltehető, hogy ők többé-kevésbé egyenlően oszlottak el a különböző társadalmi csoportok között. Ugyanez mondható el a háború 80-100 ezer fős polgári – civil – áldozatairól.

A háborús veszteségekhez 1944–47-ben nagyarányú migráció társult. A visszavonuló német és magyar hadsereggel együtt a magyar politikai és közigazgatási elit, valamint a keresztény középosztály tízezrei hagyták el az országot. Egy részük később visszatért, másik részük Németországban, Kanadában, az Egyesült Államokban és Dél-Amerikában telepedett le. A migrációs veszteséget növelte, hogy a győztes nagyhatalmak akaratával egyezően az új magyar kormány 1946–47-ben több mint 150 ezer német anyanyelvű magyar állampolgárt – főleg birtokos parasztot – telepített ki Németországba. Ezzel egy időben – részben spontán, részben szervezetten – több mint 300 ezer magyar – főleg köztisztviselő, közalkalmazott és egyéb értelmiségi – települt át Magyarországra az 1938 és 1941 között visszakerült, majd 1944–45-ben újra elvesztett területekről. A Csehszlovákiából áttelepített mintegy 100 ezer fő többsége a kitelepített németekhez hasonlóan birtokos paraszt volt. A háború alatti veszteségek és a háború utáni migrációs mozgások következtében 1945 nyarán a KSH mindössze 8,6 millió lakost regisztrált, miközben 1941-ben 9,3 millióan éltek az országban. A hadifoglyok és mások hazatérése következtében ez a szám 1949-re 9,2 millióra nőtt, ám még ez is kevesebb volt mintegy 100 ezerrel az 1941-ben mértnél.[1]

[1] Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Bp., 2001, Osiris Kiadó, 30–33.

A demográfiai változások mellett az új hatalom számos gazdasági és gazdaságpolitikai döntése is gyors társadalomalakító hatással járt. Az 1945 tavaszán végrehajtott földreform szinte egyik pillanatról a másikra felszámolta azt a közép- és nagybirtokos osztályt, amely évszázadok óta és még a két világháború között is a magyar társadalom és politika legmeghatározóbb csoportja volt. A kistulajdonnal rendelkező parasztok száma ugyanakkor ugrásszerűen megnőtt. Az 1 holdnál több földdel rendelkező parasztok 1941-ben az összlakosság 23, 1949-ben 39%-ot tették ki. Miközben a parasztság társadalmon belüli aránya nem változott: mindkét időpontban 49% volt. Ehhez járult az ipar államosítása 1946 és 1949 között. Ha a földreform a közép- és nagybirtokosságot számolta fel, ezek az államosítások a közép- és nagypolgárság maradékát fosztották meg létalapjuktól. A kisiparosok és kiskereskedők többsége viszont – legalábbis statisztikai értelemben – megmaradt. Társadalmon belüli arányuk 1949-ben éppúgy 8-9% volt, mint 1941-ben. Mindeme változások együttes hatásaként a kistulajdonosoknak vagy kistermelőknek nevezhető falusi és városi rétegek együttes aránya 27%-ról 47%-ra emelkedett, az érdemleges tulajdon nélküli, úgynevezett bérből élőké pedig 61%-ról 49%-ra csökkent. A vagyon- és jövedelemmegoszlás szempontjából széles skálán tagolt két világháború közötti magyar társadalmat tehát egy olyan struktúra váltotta fel, amelyből mindkét szélső pólus, a nagyon gazdagok kis csoportja és a teljes nincstelenséggel küzdő szegények hatalmas tömbje hiányzott. Az új Magyarország jellegadó, domináns rétegei a kistulajdonosok voltak.

Bár néhány tízezer embernél többet nem érintett, mégis igen fontos társadalmi változásnak tartható a régi középosztályhoz tartozó közszolgálati tisztviselők itthon maradt részének felváltása alacsony s főleg munkásszármazású káderekkel. A minisztériumok és az országos hivatalok alkalmazottainak 1945 előtt – a segédhivatalok személyzetét is beszámítva – 45%-a volt munkás, illetve munkásszármazású. 1949-re ez az arány 81%-ra szökött. A munkás és munkásszármazású vezetők túlnyomó többsége kommunista vagy szociáldemokrata, s így 1948-tól az MDP tagja volt. Ám állásuk megtartása reményében a régi közalkalmazottak közül is sokan léptek be az egyik vagy másik munkáspártba, illetve az MDP-be. E két tényező együtt magyarázza, hogy a negyedmillió közalkalmazottnak 1949-ben már 46, s a vezető beosztásúaknak ezen belül 66%-a tartozott az MDP soraiba.

Az 1949 utáni erőltetett ütemű iparosítás következtében az 1950-es évek első felében a magyar társadalom hagyományos foglalkozási struktúrájában újabb radikális átalakulás ment végbe. 1949 és 1953 között a mezőgazdaságban dolgozók száma negyedmillióval csökkent, és arányuk így a keresők 55%-áról 44%-ára esett vissza. Az iparban foglalkoztatottaké ugyanakkor 20%-ról 28%-ra emelkedett. Ez annyit jelent, hogy a lakosság foglalkozásszerkezeti viszonyai öt év alatt többet változtak, mint az azt megelőző két és fél évtizedben együttvéve.

A mezőgazdaságból az iparba irányuló áramlást az 1940-es évek végén kezdődő téeszesítések is ösztönözték. A termelőszövetkezetek száma 1948 és 1953 között kevesebb, mint 500-ról 5000 fölé, a tagok száma pedig 13 ezerről 370 ezerre emelkedett. A parasztság túlnyomó többsége azonban egyelőre ellenállt minden erőszaknak, s az adóemelések, tagosítások és kötelező beszolgáltatások ellenére ragaszkodott magántulajdonához.

Az újjáépítési periódus természetéből következően az egy főre számított nemzeti jövedelem az 1950-es évek elő felében jelentősen nőtt. A nagyon magas beruházási ráfordítások miatt az életszínvonal ugyanakkor nem emelkedett, hanem stagnált, illetve hanyatlott. Az 1950–54-es évek átlagában az egy lakosra jutó fogyasztás 1934–1938-hoz viszonyítva egyedül cukorból nőtt számottevően, a húsé, a tejtermékeké és a tojásé viszont csökkent.

A nemzeti jövedelem fogyasztásra szánt részarányának leszorítása miatt a lakosság jelentős hányada az 1950-es években szegénységben élt. Az akkori szakszervezeti számítások szerint egy felnőtt létfenntartásához 1954-ben 580 forint kellett. A munkás- és alkalmazotti családok negyedében azonban az 500 forintot sem érte el az egy főre jutó jövedelem. A családok harmadában 500 és 700 forint között mozgott a fejenkénti bevétel, 22%-uk esetében 700 és 900 között, s ennél magasabbat csak a családok 20%-a ért el. Az állami alkalmazásban állók – munkások, közalkalmazottak és köztisztviselők – reálbérei a háború utáni mélypontról kiemelkedve 1948-ra elérték az 1938-as szint 90%-át. Ettől kezdve azonban folyamatosan csökkentek, és 1952-ben már csak 66%-os szinten álltak.

Az általános szegénységen belül viszont – mint az iménti számok is mutatják – meglehetős egalitarianizmus érvényesült. Az orvosok – legalábbis hivatalosan – átlagosan 100 forinttal kerestek kevesebbet, mint a vájárok (1792 forint), s a középiskolai tanárok 9 forinttal kaptak kevesebbet, mint a géplakatosok (1405 forint). A legalacsonyabb béreket a két világháború közötti helyzethez hasonlóan a mezőgazdasági munkások kapták: 1955-ben átlagosan 890 forintot. A munkások és alkalmazottak átlagos reálbérének a paraszti gazdálkodók mintegy 80-90%-át, a termelőszövetkezeti tagok 75-80%-át, az állami gazdaságok munkásai 65-75%-át tudták megkeresni.

Az általános szegénység következtében minimálisra csökkent azoknak a köre, akik még mindig felemelkedésnek vagy előrelépésnek tartották ezt a korszakot. Nemcsak az átalakulás és a lefelé nivellálás vesztesei, a régi elit és a középosztály maradéka háborgott magában, ami természetes volt, hanem az „úri világ” kimúlását és a földtulajdon újraelosztását annak idején örömmel fogadó parasztok, valamint az agyonsanyargatott egyéb kistulajdonosok, sőt már az egyszerű munkások körében is egyre nagyobb lett az elkeseredés és az elégedetlenkedés. 1952–53-ban erről több vadsztrájk és úgynevezett izgatási ügy tanúskodott. A rendszer bázisa hovatovább a párthierarchiában, államigazgatásban, hadseregben, gyárakban, termelőszövetkezetekben és állami gazdaságokban vezető pozícióba került munkásokra, kispolgárokra és parasztfiatalokra, az úgynevezett

káderekre, valamint azokra a megtévesztett egyszerű párttagokra szűkült, akik elhitték, hogy az a bizonyos – Rákosi Mátyás által emlegetett – tyúk néhány év múlva tényleg aranytojást fog tojni, és akkor végre valóban Kánaán lesz Magyarországon.[2]

Nagy Imre 1953–55-ös kormányzása számos ésszerű intézkedést hozott, és a társadalom közérzetét is javította. Az 1955 áprilisa után kibontakozott visszarendeződés azonban a negatív tendenciák felerősödését eredményezte. 1956 októbere így egy elszegényedett, csalódott és sok tekintetben perspektíva nélküli magyar társadalmat talált Magyarországon. A forradalom két hete alatt megfogalmazott követelések elég pontosan tükrözték ezt a közhangulatot. A diákok 16 pontjának például – amely az első átfogó követelésrendszer volt – közel harmada tartalmazott gazdasági és szociális óhajokat. Ilyen volt a 7. pont, amely „az egész magyar gazdasági élet átszervezését" követelte a „hazai adottságoknak és egész népünk létérdekeinek szem előtt tartásával". Vagy a 9. és a 10. pont, amelyek így szóltak: „Követeljük az iparban alkalmazott normák teljes revízióját, a munkások és értelmiségiek bérköveteléseinek sürgős és alapvető rendezését. Kérjük a munkások létminimumának megállapítását". Illetve „Követeljük a beszolgáltatási rendszer új alapokra fektetését és a terményekben okszerű felhasználását. Követeljük az egyénileg gazdálkodó parasztok egyenrangú támogatását". Fontos felfigyelnünk ugyanakkor arra, hogy az 1945-ös földreform vagy az államosítások érvénytelenítése fel sem merült a követelések között.[3]

A diákok 16 pontjának többsége – reális vagy szimbolikus értelemben – politikai követeléseket tartalmazott. Ezek lényege az 1940-es évek végétől kiépült kommunista típusú totalitarianizmus felszámolása volt. E rendszer legfontosabb ismertetőjegyei – amint arra Carl Schmitt, Hanna Arendt és nyomukban többen rámutattak – az egypártrendszer, a hierarchikusan felépített tömegpártnak alárendelt államélet, az emberi élet minden szféráját szabályozni kívánó ideológia és az egész társadalmat permanens rettegésben tartó terrorrendszer volt. Ez a politikai rendszer nemcsak a „polikráciától" (Schnitt), illetve a poliarchiától (Robert Dahl), vagyis a parlamentáris demokráciától különbözött, amelynek a lényege – mindig és mindenkor – az érdekek és vélemények minden mesterséges korlát nélküli artikulálásának a lehetősége és a politikai hatalomért folytatott szabad verseny intézményes biztosítása. Hanem az ún. autoriter rendszertől is, amelyben a demokráciákra jellemző jogok kisebb-nagyobb mértékben sérülnek, és az érdekérvényesítési mechanizmusok többé vagy kevésbé korlátozattak. Vagyis nemcsak a rövid életű Második Magyar Köztársaság 1945 és 1947 közötti demokratikus kísérletétől jelentett teljes elfordulást, hanem a két világháború

[2] Pető Iván – Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–85*. I. köt. Bp., 1985., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 188–235.

[3] Közli *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. II. köt. Szerk. Romsics Ignác. Bp., 2000, Osiris, 103–104.

közötti és a dualizmus-kori korlátozott parlamentarizmus hagyományával is szakított.

Ebben a rendszerben elvileg – az 1936-os szovjet alkotmány mintájára született 1949. évi XX. tc. szavai szerint – „minden hatalom a dolgozó népé" volt. Papíron az egyes hatalmi ágak – a törvényhozás, a végrehajtás és a bíráskodás – is elkülönültek. Az országban továbbra is működött parlament és a parlamentnek elvileg felelős kormány, amely az államigazgatást irányította. Mindez azonban – természetesen – csak látszat volt. A valóságban minden hatalom a megmaradt egyetlen párt, a Magyar Dolgozók Pártja, illetve az MDP vezetésének a kezében összpontosult, amely a parlament, a kormány és a helyi közigazgatás működését egyaránt meghatározta és ellenőrizte. És mint minden totalitáriánus államban, a hierarchia csúcsán természetesen ott trónolt a legfőbb hatalmat birtokló és ítéleteiben megfellebbezhetetlen Vezér, a mi esetünkben Rákosi Mátyás, aki nemcsak Sztálinnak, hanem Leninnek is a legjobb magyar tanítványa volt. Ő volt az a „fiatal sas", akit – Illés Béla kiváló emlékezete szerint – a „hatalmas kőszáli sas", vagyis Lenin „repülni tanított", és akivel igen meg volt elégedve.[4]

A diktatúrával és céljaival szembeni társadalmi ellenállás elfojtása érdekében a kommunista vezetés egy olyan terrorrendszert épített fel és működtetett, amely példa nélkül állt a magyar történelemben. 1949 és 1953 között az ügyészségek összesen több mint egymillió büntetőeljárás megindítását kezdeményezték, s a bíróságok végül 650 ezer vádirattal foglalkoztak. Ezek közül 390 ezer esetben született elmarasztaló ítélet. 1953-ban, amikor Nagy Imre kormányra lépésével jelentős enyhülés kezdődött, szinte már nem akadt család, amelynek egyik vagy másik tagja ne került volna összeütközésbe a rendőr- vagy államvédelmi hatóságokkal. Az elítéltek egy része börtönökbe, másik részük internáló- vagy munkatáborokba került. Az utóbbiak száma 1953-ra elérte a 100-at. Ezekben több ezer „osztályellenség" törte a követ, bányászta a rezet vagy a szenet, illetve szolgáltatta a segédmunkát a különböző nagy építkezésekhez.

A magyar Gulag lakóin belül külön kategóriát képezett az a 14-15 ezer ember, akiket 1951. május–júliusban minden bűnvádemelés vagy bírósági eljárás nélkül, egyszerű rendészeti határozattal telepítettek ki a fővárosból és a vidéki nagyvárosokból. Ők zömmel a régi elit, illetve a felső középosztály itthon maradt képviselői közül kerültek ki – 6 herceggel, 52 gróffal, 41 báróval, 22 volt miniszterrel és államtitkárral, 85 tábornokkal és 30 gyártulajdonossal soraik között. Ez az intézkedés részben a „horthysta reakcióval" szembeni éberséget és keménységet volt hivatott demonstrálni, részben pedig az új elit lakásigényeinek kielégítését könnyítette meg.

Ismeretes, hogy a rendszer saját politikai bázisát sem kímélte. A munkásmozgalmi – részben kommunista, részben szociáldemokrata – vezetők elleni koncepciós perekben több száz embert börtönöztek be. Közülük sokat halálra

[4] Bihari Mihály: *Magyar politika 1944–2004*. Bp., 2005, Osiris, 91–106.

ítéltek, és 28-at ki is végeztek. A kínzásokba belehaltak, öngyilkosok és a börtönökben elpusztultak együttes száma meghaladta a félszázat.[5]

Mindezek miatt aligha meglepő, hogy a diákok programjának első pontja – a szovjet csapatok hagyják el Magyarországot – után közvetlenül négy olyan követelés következett, amelyek ennek a diktatúrának a lebontására, a terrorrendszer felszámolására és a felelősök megbüntetésre vonatkoztak. Ez a program nem volt antikommunista. A diákok az MDP demokratikus elvek szerinti megújítását követelték, és azt kívánták, hogy az új kormányt Nagy Imre vezesse. Kétségtelen viszont, hogy az 5. pont „általános, egyenlő és titkos választásokat" igényelt „több párt részvételével, új Nemzetgyűlés megválasztása céljából".[6] Ez arra utal, hogy a program megfogalmazói politikai szempontból éppen úgy az 1945 és 1947 közötti demokratikus kísérlethez kívántak visszatérni, mint társadalmi és társadalompolitikai szempontból.

Az október végén és november legelején újjáalakult pártok programjai ehhez képest természetesen mutattak kisebb eltéréseket. A feloszlatott MDP helyett megalakított Magyar Szocialista Munkáspárt például a „demokrácia ügye" mellett a „szocializmus ügyének" védelmét is hangsúlyozta, és a „fenyegető ellenforradalom" veszélyére is figyelmeztetett. Hasonló gondolatokat fogalmazott meg a Szociáldemokrata Párt nevében megszólaló Kéthly Anna november 1-jén. Az újjáalakult Kisgazdapárt és Keresztény Demokrata Néppárt programjaiban ilyen aggodalmakkal nem találkozunk. Nagy nyomatékkal szerepelt viszont követeléseik között a „teljes vallási szabadság", illetve a „szabad vallásoktatás", valamint a „független" kisipar, kiskereskedelem és a mezőgazdaság egyéni gazdálkodóinak védelme, illetve méltányos kezelésük, végül „az utolsó esztendők bűnöseinek felelősségre vonása". Abban viszont valamennyien – bal- és jobboldaliak egyaránt – egyetértettek, hogy a szovjet csapatok hagyják el Magyarországot, legyenek többpárti szabad választások, s hogy az addigi kisajátítások érvényben maradnak. „Gyárat, földet tőkésnek, földbirtokosnak vissza nem adunk" – hangoztatták a kisgazdák, „Biztosítjuk a magántulajdon védelmét, a nagybirtok, bánya- és nagyüzemek kivételével, amelyek továbbra is állami kezelésben maradnak" – írták a kereszténydemokraták.[7]

Közelebbről megvizsgálva még Mindszenthy József november 3-ai rádiónyilatkozata sem nagyon tért el ettől az állami és a magántulajdon kombinációjára épülő és többpárti demokráciát vizionáló platformtól. A „bukott rendszer örököseinek" felelősségre vonása – egyébként „független és pártatlan magyar bíróság útján" – ugyanis nemcsak nála, hanem már a diákok, majd utóbb a polgári pártok

[5] Uo. 101. Vö. *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Szerk. Gyarmati György. Bp., 2000, Történeti Hivatal. 33–238.; és Kiszely Gábor: *ÁVH. Egy terrorszervezet története.* Bp., 2000, Korona Kiadó.

[6] *Magyar történeti szöveggyűjtemény*, i.m. II. köt. 103–104.

[7] Uo. 113–115.

követelései között is szerepelt. Lehetséges, hogy a „bukott rendszer" „egyházi vonalon" való „minden nyomának" felszámolása az egyházi birtokok visszakövetelését is jelentette. Ám ez a beszédben nincs kimondva. Az viszont szerepel, hogy „jogállamban élünk, osztály nélküli társadalomban, demokratikus vívmányokat fejlesztünk, szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon alapján állunk".[8]

Az 1945 előtti állapotok esetleges restaurációja ellen emelte fel szavát Németh László is. „Nagyon fontosnak tartanám – írta november 1-jén megjelent cikkében –, hogy a kormánykoalíció pártjai, de lehetőleg minden párt: közös nyilatkozatot adjon ki, amelyben a szocializmus néhány nagy elve mellett, mint a gyárak állami kézbentartása, bizonyos alacsony (25-40?) holdszám fölötti birtokok vissza nem adása, hitet tennének. Nagyon szép lenne, ha néhány olyan elvben is megegyezhetnének, amely a szocializmus sajátos helyi jellegét is hangsúlyozhatná, mint pl. a munkásság részesedésének kimondása az ipar és kereskedelmi vállalatok vezetésében és jövedelmeiben, vagy a laza-, önkéntes, hegyközségszerű szövetkezetek támogatása".[9]

Mindent egybevetve és mérlegelve tehát azt mondhatjuk, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc alaptörekvése az ország függetlenségének visszanyerése és a Második Magyar Köztársaság társadalmi, politikai és szellemi hagyományaihoz való visszatérés volt. Hogy ez a visszatérés azután pontosan hogyan alakult volna, illetve mennyiben és milyen módszerek szerint valósult volna meg, vagy egyáltalán megvalósult volna-e, ha győz a forradalom, azt természetesen nem tudhatjuk. Erre a próbára – akkor – nem kerülhetett sor.

[8] Uo. 134–136.

[9] Németh László: Pártok és egység. *Új Magyarország*, 1956. nov. 2. Közli *1956 a sajtó tükrében*. Szerk. Izsák Lajos, Szabó József. Budapest, 1989, Kossuth. 281.

GERGELY JENŐ

EGYHÁZAK, EGYHÁZPOLITIKA 1956-BAN

A magyarországi egyházak elsősorban létükkel és jelenlétükkel járultak hozzá az 1956-os forradalomhoz. Az 1945 után fokozatosan kibontakozó egyházüldözés, amely a Rákosi-korszakban az egyházak néhány évtized alatti felszámolását tűzte ki célul, csak részben bizonyult „sikeresnek". A lakosság döntő többsége hívő keresztény maradt, és ragaszkodott egyházához, papjaihoz és az általuk képviselt erkölcsi normákhoz, nemzeti tudathoz, társadalmi ideálokhoz. Az egyház- és vallásellenes hatalom ezek helyébe nem tudott egyenlő értékeket állítani, még kevésbé elfogadtatni. Adminisztratív eszközökkel megnyomoríthatta a hívőket, bebörtönözhette a bíborostól az egyszerű szerzetesig a klerikusokat, jogi formákba öltöztetve államosíthatta az egyházakat. De két dolgot nem tudott vagy nem mert megtenni: nem tudta kiiktatni sem az egyes emberek, sem a társadalom életéből a vallást, és nem zárhatta be a templomokat. Így a szovjetizálás eredményeként totálissá vált pártállamban annak lényegét megkérdőjelező, de legalább is azzal szembenálló két idegen elem tovább élt a múltból: a hit és a hitélet folytatását lehetővé tevő papság s ennek színtere, az Isten háza.

Melyek voltak azok a körülmények, amelyek befolyásolták a klérus hatalomhoz való viszonyát? A református, evangélikus és unitárius egyházzal, illetve az izraelita felekezettel 1948 őszén kétoldalú egyezményeket írtak alá, amelyekben a felekezetek nemcsak elismerték az új hatalom legalitását, hanem vállalták az azzal való együttműködést is. Az 1949. augusztus 18-án elfogadott népköztársasági alkotmány kimondta az állam és az egyházak szétválasztását, ezzel formáljogilag megtörtént a szeparáció. A vallásszabadság és az egyházak működési szabadságának biztosítása helyett azonban a gyakorlatban addig nem létező vallás- és egyházüldözés kezdődött, az állam totális ellenőrzése alá vonta az egyházakat és a felekezeteket, mondhatni „államosította" azokat. Ennek konkrét jele volt a katolikus egyházra rákényszerített 1950. augusztus végi megállapodás, majd ezt követően a szerzetesrendek működési engedélyének megvonása, a férfi és női rendek szétszóratása.

1951-ben az I. törvénycikkel felállították az Állami Egyházügyi Hivatalt, amely a pártállam egyházpolitikájának végrehajtó kormányszerve volt. Az ÁEH a pártszervekkel és a rendőrhatósággal, az Államvédelmi Hatósággal együttműködve valósította meg a legfelsőbb pártvezetés egyházpolitikai szándékait. Az 1951. július 4-én kihirdetett 20. törvényerejű rendelettel az állam igényt tartott a katolikus egyházzal kapcsolatban a főkegyúri jog, illetve a többi egyház és fele-

kezet felett gyakorolt főfelügyeleti jog fenntartására is. Ez azt jelentette, hogy előzetes hozzájárulása nélkül semmiféle egyházi tisztség, stallum – az érsektől a segédlelkészig – nem volt betölthető, vagy pedig ha e nélkül próbálták meg betölteni, a hatalom megakadályozta a kinevezettet hivatala elfoglalásában és funkciójának gyakorlásában. Ezzel egyidejűleg az ÁEH kiépítette országos apparátusát, minden megyei tanács mellett működött egy apparátussal is rendelkező ún. egyházügyi megbízott. Továbbá minden püspöki aulába, református és evangélikus egyházkerületi központba az állam miniszteri biztost nevezett ki. Az ún. „bajuszos püspökök" szigorú ellenőrzése mellett működhettek csak az ordinariusok.

A totális állami ellenőrzést a klérus adminisztratív eszközökkel való megfélemlítése egészítette ki. A katolikus egyház esetében a hivatalban lévő egyházfők házi őrizetbe vétele, rosszabb esetben letartóztatása, börtönbe zárása, internálása, sőt előfordult az is, hogy likvidálása egészítette ki. (A katolikus ordinariusok elmozdítása ugyanis kizárólag az Apostoli Szentszék joga volt, így a hatalom a hivatalukban lévők működésének akadályozását érhette csak el.) A protestáns egyházakban pedig különféle manipulációkkal elérték, hogy az „illetékes" egyházi fórumok maguk mozdítsák el a hatalomnak nem tetsző vezetőket, és helyükbe a kollaborálók kerüljenek.

Míg a protestáns felekezetek vezetésében bekövetkező változások biztosították a hatalom kiszolgálását, a katolikus egyházban nem tudtak ilyen mentalitású főpapi kart kreálni. Itt ahhoz a megoldáshoz folyamodtak, hogy 1950 nyarán életre hívták a katolikus békepapi mozgalmat, amely a főpapsággal szemben a kommunista hatalommal való együttműködést szorgalmazta. Az ÁEH utasításainak végrehajtására kényszerülő ordinariusok az alacsonyabb rangú, de egyházkormányzatilag fontos tisztségekbe csak békepapokat disponálhattak (irodaigazgatóknak, szemináriumi tanároknak, frekventált helyen lévő plébániák élére plébánosoknak stb.).

A szabadságukban korlátozott és megfélemlített egyházak vezetőit általában meglepetésként, váratlanul érte a forradalom október 23-i kirobbanása. Annak ugyanis sem eszmei-ideológiai előkészítésében, sem megszervezésében az egyházak és az egyháziak nem vettek, nem vehettek részt. Nem azért, mert nem voltak tisztában a tömegek elégedetlenségével, a diktatúrával való szembenállásával, megsértett nemzeti érzelmeivel, nyomorával. A félig-meddig katakomba életre kényszerülő, megfélemlített vagy szolgálatra kényszerített főpapok szeparálva voltak a forradalom bázisát adó fiatal értelmiségiektől, egyetemistáktól épp úgy, mint az ipari munkásságtól. Az pedig ismeretes, hogy a Nagy Imre körül gyülekező „reform-kommunisták" nem különösebben érdeklődtek az egyházak és az egyházpolitika iránt, sőt azt is meg lehet kockáztatni, hogy e téren a kirívó törvénytelenségek felszámolásán túl nem kívántak stratégiai változásokat.

A hívő tömegek, és az egyházi hierarchia viszont éppen úgy tapasztalhatta a hatalom elbizonytalanodását, mint általában véve az egész magyar társadalom. A

XX. kongresszust követő desztalinizálás ha nem is hozott stratégiai változást az egyházpolitikában, annak lassú módosulása is megkezdődött. 1956. április 25-én elhunyt Czapik Gyula egri érsek, a püspöki kar az idő szerinti elnöke, aki a modus vivendi politikájának híveként vált közismertté. A másik két érsek, Mindszenthy és Grősz börtönben ült, így megoldásra várt a püspöki kar elnöki tisztének betöltése. A hatalom nem is gondolt az első ember, Mindszenthy bíboros szabadon bocsátására. Ehelyett a börtönben együttműködésre kényszerített Grősz József kalocsai érsek 1956 tavaszán történt szabadon engedése és visszatérése a püspöki kar élére jelentette a „megoldást".

1956 nyarán a gyűlölt Rákosi Mátyás elmozdítása az egyházakban a változások reményét keltették, és belső életükre is hatással voltak. A Grősz érsek elnökletével 1956. június 13-án ülésező püspöki konferencia 11 pontban foglalta össze az egyház sérelmeit, és azt átadták Horváth Jánosnak, az ÁEH elnökének, amit azután a kormány is megtárgyalt. A minisztertanács ígéretet tett az iskolai hitoktatás szabadságának biztosítására. A vallásszabadság kérdésével kapcsolatban leszögezték, hogy a politikailag ellenséges egyháziakat és vallási megnyilatkozásokat továbbra is üldözni fogják. A Hegedűs-kormány gesztusnak szánta, hogy szeptember közepén 16 katolikus papot – köztük a népszerű Mécs László költőt – szabadon bocsátották.

A változások jele volt, hogy 1956. július 28. és augusztus 4. között Galyatetőn tartotta évi ülését az Egyházak Világtanácsának Központi Bizottsága. A Lutheránus Világszövetség közbenjárására a Legfelsőbb Bíróság október 5-én, az egyházi törvényszék pedig október 8-án rehabilitálta Ordass Lajos evangélikus püspököt. A református egyház Egyetemes Konventje pedig az Elnöki Tanácsnál kezdeményezte a hivatalban lévő egyházi vezetők „felülvizsgálását".

A katolikus püspökök – Badalik Bertalan veszprémi püspök kezdeményezésére – október 17-én a kormányhoz intézett memorandumban már nemcsak Grősz teljes rehabilitálását, hanem általában a törvénysértések felszámolását sürgették, beleértve Mindszenthy bíboros szabadon engedését is. Ezt a dokumentumot azonban az október 23-án kirobbant forradalmi események miatt már nem tudták átadni a kormánynak.

Az 1956-os forradalom első időszakában, október 23–28. között a katolikus egyház vezetői több ízben is nyugalomra intették a lakosságot és biztosították az akkori Nagy Imre-kormányt támogatásukról. A katolikus békepapi mozgalom vezetői Csehszlovákiában vendégeskedtek, s közülük az itthon lévő Horváth Richárd október 24-én este a rádióban a papság nevében biztosította a Nagy Imre-kormányt az egyház bizalmáról. Utána a hitelesebb Grősz érsek nyilatkozott: „A katolikus egyház álláspontja nyílt és világos. Mi elítéljük az öldöklést és a pusztítást! Híveink tudják ezt. Ezért bizton remélem, hogy híveink ilyen üzelmekben nem vesznek részt, hanem példát adnak a rend és a nyugalom megőrzésére, és békés munkával igyekeznek biztosítani a magyar jövőt" – mondta a püspöki kar elnöke, s ezt 26-án a rádióban megismételte.

Az addigi hatalom kiszolgálásában „élen járó” Hamvas Endre csanádi püspök, úgy is, mint esztergomi apostoli kormányzó, az ÁEH kérésére október 25-én körlevélben szólította fel papjait, hogy „ezekben a mozgalmas napokban szeretettel és nyomatékkal óvják a híveket minden erőszakos lépéstől és rendzavarástól. Ne hagyják magukat felizgatni, hanem hivatási munkájuk zavartalan végzésével szolgálják a hazát, bízva jogos kívánságaink békés megvalósításában.” Október 29-én Papp Kálmán győri püspök intette nyugalomra papjait és híveit. Történt mindez annak ellenére, hogy a fogva tartott egyháziakat a kormány nem engedte szabadon, azok csak a forradalmi tömegakciók, a börtönök kinyitása során kerültek szabad lábra. A katolikus egyház számára a forradalomnak elsődlegesen az lehetett a hozadéka, hogy visszatérhettek hivatalukba az ordinariusok, a kánonok mellőzésével hivatalba kerültek elmozdítását pedig a hatalom már nem akarta vagy nem tudta megakadályozni. Az egyházmegyés papság közül néhányan aktívan bekapcsolódtak a politikai életbe is: felszólaltak a helyi gyűléseken, beválasztották őket a nemzeti tanácsokba vagy a munkástanácsokba.

A budapesti Központi Szeminárium kispapjait elöljáróik igyekeztek távol tartani az eseményektől. Október 28-ától többen a veszélyeket vállalva részt vettek a sebesültek kórházba szállításában, ápolásában, a hozzátartozók értesítésében. Az Apostoli Szentszék megnyilatkozásai őket bátorították. XII. Pius pápa október 28-án kiadott és a rádióban ismertetett *Luctuosissimi eventus* kezdetű enciklikájában üdvözölte a felkelést. Másnap, október 29-én az agg Virág Ferenc pécsi püspök – egyedüliként a püspöki karból – bátor és kemény hangú pásztorlevelet intézett híveihez. Ebben rámutatott az egyházat ért súlyos sérelmekre, és a Nagy Imre-kormánytól azok sürgős orvoslását követelte: így pl. a főpapok, elsősorban Mindszenthy bíboros szabadságának visszaadását, minden politikai fogoly kiengedését, a szerzetesrendek visszaállítását, a vallásszabadság biztosítását, a kötelező iskolai hitoktatást, az egyházi intézmények és a sajtó szabadságát. Ez a megnyilatkozás már nagyjából egybecsengett az október 30-án szabaddá váló Mindszenthy bíboros november 3-i rádiószózatával.

A református és evangélikus egyházban más volt a helyzet. Ezekben a hatalom a korábbi vezetőket „törvényes” eszközökkel állíttatta félre, saját egyházi fórumaik mozdították el őket, és választottak helyükbe a hatalmat kiszolgálókat. Így a protestáns egyházi vezetők közül csak kevesen kerültek korábban vagy voltak ekkor még börtönben. A forradalom számukra azt tette lehetővé, hogy ismét csak az egyházaik törvényeit szem előtt tartva, elmozdítsák a törvénytelennek minősülő személyeket, és rehabilitálják, visszavigyék a korábbi pozíciókba a Rákosiék által kényszerűen eltávolított vezetőket.

A már rehabilitált Ordass püspök – miután október 30-án lemondott a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke, Dezséry László, másnap – október 31-én elfoglalta hivatalát. November 1-jén ugyancsak lemondott Vető Lajos, az Északi Egyházkerület püspöke, és utóda Turóczy Zoltán lett. Az evangélikus egyház

első embereként Ordass püspök november 2-án szózatot intézett a magyar néphez és a világhoz (svéd, német és angol nyelven).

A református egyház élén is megtörtént a vezetésváltás. Október 31-én lemondott Péter János, a Tiszántúli Egyházkerület püspöke, s rajta kívül más kompromittált egyházi vezetők is önként távoztak. A megújulást sürgetők felkeresték a leányfalui magányában élő Ravasz László volt dunamelléki püspököt, hogy térjen vissza az egyház élére. Ravasz kezdetben erről hallani sem akart, s hosszas rábeszélésre a református egyház „lelki irányítását" vállalta. A zsinat és a konvent álláspontja szerint Bereczky Albert eleve nem volt érvényesen megválasztott püspök, így nem is tekinthető Ravasz elődjének, aki tehát folyamatosan a dunamelléki püspökként a zsinat és a konvent püspök-elnökének tekintendő.

A forradalom második szakaszában, október 29. és november 4. között Nagy Imre az eseményeket már nem ellenforradalomnak, hanem nemzeti forradalomnak minősítette, kilépett a Varsói Szerződésből, és deklarálta az ország semlegességét. Úgy tűnhetett, hogy megvalósul a szovjet csapatok kivonulása is az országból. Ez a változás az egyháziakat már azzal a reménnyel töltötte el, hogy a demokrácia és függetlenség révén helyreáll a vallásszabadság és az egyházak működési szabadsága is.

A hatalom egyházpolitikai szándékai azonban nem voltak világosak. Így nem került sor az ÁEH formális feloszlatására sem, hanem az működését a forradalmi események sodrában volt kénytelen szüneteltetni. Nincs forrásokkal igazolható nyoma annak, hogy október 23-tól a Kádár-kormány Budapestre érkezéséig egyáltalán létezett-e ez a kormányhivatal. Az irattermelés 23-a után megszűnt.

Az ÁEH elnöke, Horváth János azonban nem tűnt el, hanem 24-étől 29-ig kapcsolatban állt a Nagy Imre-kormánnyal. Nevével két ízben találkozunk: október 29-én megjelent Felsőpetényben Mindszenthynél, és állítólag Nagy Imre ajánlatát tolmácsolta: közös elhatározással, de politikai rehabilitáció nélkül szabadon távozhat szülőfalujába vagy Budapestre a Központi Szemináriumba. A bíboros ezt az alkut nem fogadta el. Másnap, 30-án Tildy Zoltán államminiszter a rádiónak úgy nyilatkozott, hogy a kormány kívánatosnak tartaná, hogy Mindszenthy visszatérjen Esztergomba, és vegye át érseki teendőit. Ugyanekkor Horváth ismét eredménytelenül próbálkozott, majd pedig hazafelé Újpesten a forradalmárok elfogták, és vallatásnak vetették alá. (Egyéb bántódás nem érte, a forradalom leverése után visszatért az ÁEH élére.)

Október 30-án az ÁVH-sok megszüntették Mindszenthy őrzését, akit Felsőpetényből a rétsági honvéd laktanya tiszti különítménye 31-én Budapestre hozott, s a bíboros a budai Várban lévő prímási palotában rendezkedett be. A szabaddá vált bíborost XII. Pius pápa meleg hangú táviratban üdvözölte, és november 1-jén kelt *Laetamur admonum* kezdetű enciklikájában a magyar katolikusokat felszólította, hogy vegyenek részt a forradalom nyomán szabaddá váló magyar állam újjáépítésében. A fővárosba érkezett bíboros mielőtt érdemi politikai jellegű nyilatkozatokat tett volna, először tájékozódni kívánt a fejleményekről. A

forradalomban aktivizálódó különböző politikai erők között volt olyan is, amely Mindszenthy hercegprímásban látta a kibontakozás útját, sőt akadtak olyanok is, akik őt követelték miniszterelnöknek (ami elől a főpap következetesen elzárkózott). Mindszenthy bíboros november 1-jén fogadta Tildyt és Malétert, majd Grősz érsekkel, Shvoy Lajos és Pétery József püspökökkel tárgyalt. Határozatot hoztak a békepapok eltávolításáról a vezető állásokból, az egyházi törvények mellőzésével történt kinevezések érvénytelenségéről. Konkrétan több mint 50 ilyen katolikus papról volt szó. (Ugyanilyen értelemben határoztak a protestáns egyházak vezetői is.)

A rövid tájékozódás után, november 1-jén Mindszenthy először nyilatkozott ország-világ számára a rádióban. Kijelentette, hogy az október 23-a óta történteket nem forradalomnak, hanem nemzeti szabadságharcnak tekinti. Ez az állásfoglalás annyiban üzenetértékű volt, hogy szerinte nem a szocializmus valamiféle „javított" változatáért, demokratikus és nemzeti jellegének kialakításáért mentek a tömegek az utcára, hanem a mélyen szántó nemzeti sérelmek, a szovjet megszállás és kommunista diktatúra elleni szabadságharcról, fegyveres felkelésről volt és van szó. Ebben benne rejlik az a vélekedés is, hogy az események nem a reformkommunisták (Nagy Imre és társai) akarata szerint, hanem a népfelkelés, főként a fiatalság, a „pesti srácok" hősiessége és bátorsága eredményeként vált szabadságharccá. Ezt követően a bíboros további információk birtokában és számos politikai csoporttal is érintkezésbe kerülve készült a helyzet átfogó igényű értékelésére és az egyház álláspontjának ismertetésére. Ehhez igénybe vette a többi nagy keresztény egyház vezetőinek véleményét is. November 3-án, még a beszéd elhangzása előtt Ordass Lajos és Ravasz László püspökök keresték fel budai rezidenciáján a bíborost.

Az ÁEH épületét ezekben a napokban nem védte a karhatalom, így lehetségessé vált, hogy a szabadlábra került Mindszenthy bíboros utasítására, annak személyi titkára, Turchányi Egon néhány segítőjével (pl. a huszártisztből lett, ekkor IV. éves papnövendék Tabódy Istvánnal) az ÁEH épületét „lefoglalta", és november 3-án megkezdte az iratok elszállítását. (Azt nem tudjuk, hogy 23-a után az ÁEH személyzete az iratok mely részét semmisítette meg vagy rejtette el. A rendszerváltáskor az 1956 előtti irattermés nem volt a feloszlatott ÁEH irattárában.)

Véleményünk szerint nem beszélhetünk a Nagy Imre-kormányok átgondolt egyházpolitikájáról, de még érdemi és konkrét egyházpolitikai lépéseiről sem. Ennek a kormányzati feladatnak nem volt „gazdája". Az első és a második Nagy Imre-kormányban (október 24–26., 26–31. között) az oktatásügyi miniszter Kónya Albert fizikus, akadémikus volt, aki az 1953-as Nagy Imre-kormányban már volt oktatásügyi miniszterhelyettes, majd a forradalom leverése után oktatásügyi kormánybiztosként vezette a tárcát. Kónyától aligha volt várható, hogy új egyházpolitika kialakítását tartotta volna szükségesnek. Ha pedig netán az egyházügyeket a második Nagy Imre-kormányban a kulturális minisztériumhoz utalták

volna, az annak élén álló Lukács Györgytől ez még kevésbé volt elvárható. A harmadik és a negyedik Nagy Imre-kormányban (október 31. – november 2., november 2–4.) az államminiszterek valamelyikére várhatott volna az egyházpolitika irányítása.

A november 1-jei minisztertanács tárgyalt Mindszenthyről. Úgy döntöttek, hogy Tildy Zoltán tárgyaljon a bíborossal, és bírja rá: nyilatkozzon a rend helyreállítása mellett, és támogassa a Nagy Imre-kormányt. Annak érdekében, hogy elnyerjék a prímás lojalitását, gyorsan rehabilitálni kellett. Nagy Imre miniszterelnök és Erdei Ferenc miniszter közleményt adott ki, miszerint a Mindszenthy ellen „1948-ban indított eljárás minden törvényes alapot nélkülözött, az akkori rendszer által ellene emelt vádak alaptalanok voltak. Mindezek alapján a magyar nemzeti kormány kijelenti: a Mindszenthy hercegprímás ellen elrendelt jogfosztó intézkedések érvénytelenek, ennek következtében a hercegprímás minden állampolgári és egyházi jogát korlátozás nélkül gyakorolhatja." Még aznap délután a fentieket Tildy közölte a bíborossal. Mindszenthy prímással Tildy rendszeresen tartotta a kapcsolatot, és az ő kíséretében mondta el híres november 3-i rádiószózatát. Előzetesen ismételten kérte a prímást, hogy ne tegyen a köznyugalmat zavaró kijelentéseket. Nagy Imre is aggodalommal várta a főpap szózatát. A miniszterelnök a budapesti lengyel nagykövet útján kérte a lengyel kormányt: érjék el Wyszynski bíborosnál, hogy gyakoroljon befolyást Mindszenthyre a „magyarországi feszültség csökkentése érdekében".

Az 1956. november 3-i rádióbeszédben a prímás kifejtette álláspontját a magyar külpolitika kívánatos irányáról, a belpolitikai teendőkről, a katolikus egyház által elfogadhatónak tartott társadalmi berendezkedésről és végül, de nem utolsó sorban az egyházat ért sérelmek felszámolásáról és az egyház működésének új feltételeiről. Ezzel egyidejűleg nemcsak elhatárolódott az ekkor már többpárti koalíciós kormánytól, hanem a letűnt Rákosi-korszak bűnösei mellett a forradalom és szabadságharc élére kerülő Nagy Imre és reformkommunista társai felelősségét is felvetette.

A bíboros nyilvánvaló célzatossággal annak hangoztatásából indult ki, hogy ő most is ugyanaz, mint aki volt bebörtönzésekor (miközben a hatalomba kerülők látványosan változtatták nézeteiket.). A külpolitikát illetően egyetértett az ország semlegességének deklarálásával, a Varsói Szerződésből való kilépéssel. Mind a nagyhatalmakkal, mind a szomszédos államokkal baráti viszonyra kell törekedni, amiben különleges szerepe van az ugyancsak semleges Ausztriának. Hangoztatta, hogy nekünk semmiféle ellentétünk nincs a Szovjetunióval, mi nem támadtuk meg a Szovjetuniót, így annak katonai jelenléte, csapatainak felvonulása és beavatkozása sem indokolt és nem jogos. Tehát egyetértett a Nagy Imre-kormány és a forradalom fő követelésével: a szovjet csapatok kivonulásával is.

Ami a belső helyzetet illeti, ismételten leszögezte: „a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc. A rendszert az egész magyar nép söpörte el. Az örökösök ne kívánjanak erről még egy bizonyságot" – közölte a bíboros. Kik

az örökösök? Nyilván elsősorban Nagy Imréék és a koalíciós kormány. Mi lenne a „még egy bizonyság”? Valószínűleg egy újabb felkelés, amely az ő hatalmukat söpörhetné el. A prímás elhatárolódott a törvénytelen megtorlásoktól, a lincselésektől, de szükségesnek vélte a törvényes felelősségre vonást: „A bukott rendszer részesei és örökösei külön felelősséget viselnek saját tevékenységükért…” Ez a kitétel aligha értelmezhető másként, mint hogy a forradalomban való részvétel, az azzal azonosulás sem mentesíti a reformkommunistákat az 1956 előtti korszakban történtekért a felelősségben való osztozásra. A többiekben – a többpártrendszer helyreállításában, az általános, titkos választásokban – nem tért el álláspontja a kormányétól.

Milyen társadalmi rendszert tartott kívánatosnak Mindszenthy a „győzelem” után? A tennivaló „tárgyi foglalatai” szerinte a következők: „jogállamban élünk, osztálynélküli társadalom, demokratikus vívmányokat fejlesztő, szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátolt magántulajdon alapján álló, kizárólag kultúrnacionalista elemű nemzet és ország akarunk lenni.” Mit érthetett meg ebből az üzenetből november 3-án este a rádiót szorongva hallgató magyarság? A kulcsszavak: jogállam, osztálynélküli társadalom, magántulajdon, kultúrnacionalizmus együttesen nehezen volt értelmezhető: az osztálynélküli társadalom és a magántulajdon miként lett volna összeegyeztethető? Sokak számára úgy tűnhetett, hogy nem a szocializmus Nagy Imre által is elképzelt magyar és demokratikus változatáról, hanem a polgári demokrácia és a polgári társadalom helyreállításáról van szó.

A beszéd legtöbbet idézett és vitatott kitételei az egyház felszámolandó sérelmeit illetik. A bíboros leszögezte, hogy az egyház nem helyezkedik szembe „a történelmi haladás igazolt irányával”, tehát az 1945 utáni demokratikus átalakulással, beleértve a politikai demokráciát és a demokratikus földreformot is. (A püspöki kar már 1945-ben nyilatkozatban biztosította támogatásáról az újgazdákat, és ezt megismételte Mindszenthy az utolsó szó jogán elmondott beszédében is 1949-es perében.) Egyébként pedig bejelentette, hogy „a bukott rendszer erőszakának és csalárdságának minden nyomát egyházi vonalon felszámoljuk”. Ám az ebből nem derül ki, hogy az 1945 utáni vagy csak az 1947/48 utáni „csalárdságokról” van-e szó. A bíboros tudatosan nem beszélt részletekről, csupán annyit említett meg konkrétan is, hogy a hitoktatás szabadságának azonnali rendezését, továbbá „a katolikus Egyház intézményeinek és társulatainak, köztük sajtójának visszaadását joggal elvárjuk”. Az „intézmények” kitétel magyarázatra szorul. Ezen nyilvánvalóan a szerzetesrendek működésének biztosítása értendő. 1956 után erre hivatkozva vált általánossá a hivatalos vélekedés, hogy az intézmények alatt Mindszenthy az egyházi nagybirtokokat is értette volna. Véleményünk szerint azonban ez utólagos belemagyarázásnak tekinthető. Az egyházi birtokokat, javadalmakat soha és sehol nem nevezték intézményeknek, miért tette volna ezt a bíboros éppen ekkor? Továbbá azzal is tisztában kellett hogy legyen, a földhöz jutott parasztságtól visszavenni az egykori egyházi birtokokat mind politikailag,

mind erkölcsileg lehetetlen, és az érintettek ellenállásába ütközne. Már 1945-ben is látták, hogy a földreform nem egyszerűen a kommunisták „mesterkedése", hanem a magyar parasztság évszázados vágyának valóra válása. Az viszont nyitott kérdés maradt, hogy amennyiben „a magyar nép természetesnek találja, hogy nagy múltú és nagy értékű intézményeiről gondoskodni kell," ez miként is történhetne. Egy Nagy Imre-féle kormányzat aligha finanszírozná azt az intézményrendszert, amit az egyház 1945-ig a 800 000 holdjának jövedelméből, a költségvetési támogatásból és a hívektől származó bevételekből (egyházi adó, stoláris jövedelmek, párbér stb.) tartott fenn. A hívek száma jócskán megcsappant, s az egyházban élők anyagi lehetőségei is minimálisra csökkentek.

Az 1956-ban lezajló egyházi fejlemények, események nem a kormány engedélyével, hozzájárulásával, netán szándékai szerint történtek, hanem spontán módon, az egyes egyházak saját belső akarata szerint. S amint nyilvánvalóan a Nagy Imre-kormány(ok) számára is ekkor tizedrangú fontosságúnak tűnhettek az egyházpolitikai kérdések, úgy az egyházaknak is sokkal inkább fontosak voltak a saját soraik rendezésére irányuló erőfeszítések, semmint a forradalomban és a szabadságharcban való tevőleges részvétel. Az egyházaknak valójában ez nem is lehetett a küldetése, másrészt mind az egyházi vezetők, mind a hatalomgyakorlók az állam és az egyházak elválasztásának tényből indultak ki, és azt tiszteletben is tartották.

Mindezzel nem azt akarjuk állítani, hogy az egyházaknak mindegy volt, mi történik. Egyházmegyénként, városonként végignézve a forradalmi napok történetét, kitűnik, hogy október végétől a klerikusok bátrabban kapcsolódtak be az eseményekbe. Elsősorban erkölcsi tekintélyüknek köszönhetően választották be őket a helyi nemzeti tanácsokba vagy a munkástanácsokba. A börtönökből kiszabadultak a fogva tartott egyháziak is, így a ciszterci Hagyó Kovács Gyula és Endrédy Vendel zirci apát. Október 31-én a budapesti papság gyűlést tartott a Központi Szemináriumban, ahol lelkesen csatlakoztak a forradalomhoz, és felléptek a békepapok eltávolításáért. Az egyházak és egyháziak küldetése nem a fegyveres harcokban való részvétel, vagy a politikai cselekmények irányítása volt. (A harcok egyetlen áldozata P. Szente Vilmos karmelita atya, akit november 10-én fővárosi lakásának ablakában érte a halálos lövés a szovjetektől.)

A hívek millióival együtt tevőleges rokonszenvük nyilvánult meg a forradalom és a szabadságharc eseményeivel, hőseivel kapcsolatban. Bár keserű történelmi tapasztalataik óvatosságra intették őket a gyors társadalmi, politikai változásokkal szemben, mind a pártállami diktatúra, mind a szovjet megszállás remélt megszűnte az ő érdekeiknek és értékrendjüknek megfelelő volt. Ezt azzal az igen gyakori esettel szeretnénk példázni, hogy főleg vidéken, a falvakban a „megkésve" érkező forradalom első hullámaként kibontakozó felvonulásokon, tömeggyűléseken és tüntetéseken az emberek a templomokból hozták elő az egyházi zászlókat, a nemzetiszínű lobogókat. A tsz-ek kerítéseit széttörték, a rendőrtől – ha volt – elvették a pisztolyát, a vörös csillagot leverték a községházáról és az

iskoláról, s a tantermekbe a Rákosi-címer helyébe a Kossuth-címert, Lenin, Sztálin és Rákosi képei helyére a feszületet tették. Igaz, hogy a plébános nem állt a felvonulók élére, a szószékről pedig a nyugalom, a rend megőrzésére, a békére és szeretetre intett, de ha nem exponált békepapról volt szó, nem hagyott a hívekben kétséget afelől, hogy az egyház kinek az oldalán áll.

A forradalom és szabadságharc vérbe fojtását követő megtorlás az egyháziakat, főként a katolikus papságot aránytalanul nagymértékben érintette. Két halálos ítélet is született ellenük, de az érintetteknek még időben sikerült külföldre menekülniük. Galambos Ferenc Iréneusz bencés szerzetes Szigety Attilának, a Dunántúli Nemzeti Tanács elnökének volt bizalmas munkatársa, és ő is tagja lett ennek a tanácsnak. Ausztriába menekült, így a távollétében hozott halálos ítéletet nem tudták rajta végrehajtani.

XII. Pius pápa november 5-én *Datis nuperrimus* enciklikájában ítélte el az erőszakos szovjet beavatkozást, de tartózkodott attól, hogy a reménytelen fegyveres ellenállásra buzdítson. Az év folyamán a pápa több megnyilatkozásában is kifejezte részvétét a magyar nemzet iránt, és elmarasztalta a szabadságot lábbal tipró nagyhatalmi erőszakot. Az amerikai követségen november 4-én hajnalban menedékjogot kapó Mindszenthy bíboros ezt követően úgy nyilatkozott, hogy ő továbbra is a Nagy Imre-kormányt tekinti az ország törvényes kormányának, és nem az orosz tankokon érkező Kádár Jánosét. A Kádár-kormány változatlanul folytatta az 1956 előtti egyházüldözést, amit elsősorban azzal indokoltak, hogy az amerikai követségen menedéket kapott Mindszenthy prímás onnan tett további intézkedéseket a békepapok eltávolítására mindaddig, amíg az amerikaiak óhajára ezt be nem kellett szüntetnie. A nyugati segélyek szétosztásában is az egyháziak jártak élen, hiszen a küldők inkább bennük bíztak, hogy azok eljutnak az arra rászorulókhoz.

1956–57 folyamán a hosszabb-rövidebb időre őrizetbe vett, letartóztatott, internált vagy bebörtönzött katolikus papok száma – Szántó Konrád OFM szerint – 87 volt. Mindszenthy ekkori titkárát, Turchányi Egont életfogytig tartó fegyházra ítélték (és az 1963-as amnesztiával szabadult). A forradalom idején kiszabadult egyháziakat ismét letartóztatták, és le kellett tölteniük eredetileg kiszabott büntetésüket. Ekkor került ismét börtönbe Endrédy Vendel zirci apát, a ferences Faddy Ottmár atya vagy a piarista Lénárd Ödön, de számos jezsuita is. A plébánosokat pedig főként azzal a hamis váddal vonták felelősségre, hogy „ellenforradalmi izgatást" folytattak a szószékről.

A protestáns egyházakban a fegyveres harcok múltával, 1956 végétől a Művelődésügyi Minisztérium egyik főosztályaként működő egyházügyi hivatal intézkedései nyomán ismét eltávolították a forradalom idején tisztükbe visszatérő törvényes egyházi vezetőket, és újból hivatalba léptek a rezsim által támogatott, nemegyszer igencsak kompromittálódott személyek. (Az evangélikus egyházzal azonban nehezen boldogultak, ott a „rendcsinálásra" egy teljhatalmú miniszteri biztos kapott kinevezést.)

1956 után a Rákosi-korszakban üldözött egyház ismét üldözötté vált. A Kádár-korszak több mint három évtizede alatt elérte azt, amit Rákosiéknak nem sikerült: megroppantotta az egyházak gerincét.

Irodalom:

A katolikus egyház 1956-ban. Szerk. Rosdy Pál. Bp. 2006.
Balogh Margit: A katolikus egyház és a forradalom. Események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig. *Századok,* 1998. 5. sz., 1053–1088.
Elmer István: *Börtönkereszt. Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései*. Bp. 1994.
Ladányi Sándor: *A református egyház és az 1956-os forradalom*. Bp. 2006.
Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964)*. München, 1988. (Dissertationes IX:)
Szántó Konrád OFM: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*. Miskolc (é. n.)

SIMÁNDI IRÉN

A SZABAD EURÓPA RÁDIÓ SZEREPE AZ 1956-OS FORRADALOMBAN

A Szabad Európa Rádió (a továbbiakban SZER) az 1956-os forradalom napjaiban készített műsoraiban végig követte a magyarországi eseményeket, a velük kapcsolatos nemzetközi történésekkel együtt. A rádió alapvető feladata volt az információk hírekbe szerkesztése, és azok közvetítése a hallgatóság felé.

A tanulmányban a rádiónak a híreknél bővebb tájékoztatást adó „Nemzetközi sajtószemle" című műsorából és a kommentárokból azokat gyűjtöttük ki, amelyek a forradalom legjellegzetesebb eseményeit közvetítették a magyar hallgatóknak. (Terjedelmi okokból a sajtószemlében megjelent tudósításokból és az ezek felhasználásával készült kommentárokból csak néhányat tudunk bemutatni!) A SZER hírforrásai, a hírügynökségek tudósításai, a különböző lapok hírei, a rádió kiküldött munkatársainak jelentései voltak. A budapesti eseményekről közvetlen tájékoztatást adott a SZER Monitoring Osztálya, ahol a budapesti Kossuth Rádió adásait rögzítették.

(1956. október 23., kedd)

A hírek élén kezdetben a lengyel változások álltak.

A Helsinkiben megjelenő *Sanomat* úgy vélte, hogy a Lengyelországban történt események[1] „meggondolkoztatják" a szovjet vezetőket. A lap véleményében megfogalmazta, hogy a lengyel gazdasági csőd vezetett a lakosság elégedetlenségéhez, és ez okozta a bizalmatlanság erősödését az ország vezetőivel szemben. A cikk írója azt is előrevetítette írásában, hogy az új lengyel vezetők útja a „na-

[1] 1956. június 28-án a lengyelországi Poznanban mintegy 100 ezer munkás vonult az utcára, az élet- és munkakörülmények javítását, szabad választásokat követelve. A karhatalom szétverte a tüntetést, az összetűzésnek mintegy 100 halálos áldozata, több száz sebesültje volt, kb. 600 tüntetőt letartóztattak. *1956 Kézikönyve. Kronológia*. 1956-os Intézet. Bp., 1996. 56.
1956. október 20-án megegyezés született a reformok ügyében. A szovjet vezetők elfogadták a Lengyel Egyesült Munkáspárton belül történt személyi változásokat. Leállították a szovjet csapatmozdulatokat. Gomulka beszédében értékelte a poznani eseményeket, és ígéretet tett az élet- és munkakörülmények javítására, meghirdette a szocializmus „lengyel útját", a demokratizálási folyamat továbbvitelét. Uo. 69.

gyobb szabadság és önállóság biztosítása felé nem lesz könnyű és nem lesz bonyodalmaktól mentes."[2]

A párizsi *France Soir* azt latolgatta, hogy milyen esélyei vannak a többi közép- és kelet-európai államoknak a lengyel út követésére. A lap szerint „Magyarország a lengyel úton halad és Nagy Imre hamarosan átveheti a lengyel Gomulka szerepét."

A *Franc Tireur* a Lengyelországban végbement változást „igazi forradalomnak" nevezte. A lap szerint a közép- és kelet-európai események kiindulópontja Budapest volt, ahol a „nép akaratának megfelelően menesztették Rákosit, csakhogy az ő bukása után kompromisszumra került sor Gerő kinevezésével".[3] Lengyelországban nem került sor kompromisszumra – állapította meg a francia lap.[4]

(1956. október 24., szerda)

Október 24-én reggel, azonban a budapesti történéseké lett a főszerep. A bécsi lapok az első oldalon nagybetűs főcímekkel számoltak be a budapesti eseményekről. A beszámolók leírása szerint „Magyarországon forradalmi a hangulat", az ifjúság elérte a belügyminiszternél a felvonulás engedélyezését, amelyen óriási tömeg vett részt. A bécsi és más nyugati lapok munkatársai arról panaszkodtak, hogy információkat csak a Bécsbe érkezett utasoktól kaptak, mert a telefonösszeköttetés Budapesttel megszakadt.[5]

A szocialista *Arbeiter Zeitung* beszámolójának címe: „Most Magyarország fordulópontja következik." A tudósító beszámolt a tüntetésen elhangzott követelésekről. A tömeg új kormányt, és a szovjet csapatok azonnali távozását követelte. A tüntetők azt kiabálták: „nem hajlandók beérni félmegoldással, a sztálinizmus teljes felszámolását kívánják". A lap arról is beszámolt, hogy Budapesten kívül Győrben is nagy létszámú tüntetésre került sor. A lakosság a szovjet csapatok kivonulása mellett Mindszenthy bíboros azonnali szabadon bocsátást is követelte. A *Neue Österreich* 200 ezerre becsülte a budapesti tüntetés résztvevőinek létszámát. A *Volksstimme* című lap, Gerő Ernőnek a kommunista párt első

[2] Magyar Rádió Archívuma (a továbbiakban MRA). Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 23. 4–5. Elhangzott 1956. október 23-án a 18 órási híradás után. Ifj. Thury Zoltán (1921–1995). Író, újságíró, 1951-től 1957-ig a SZER munkatársa. Rádiós álneve: Notárius. (Az 1956-os forradalom SZER-es hangzódokumentumainak írott változata másolatban a Magyar Rádió Archívumában található, ezért szerepel ez a forráshely a jegyzetekben.)

[3] 1956. július 17-én váratlanul Budapestre érkezett Mikoján, és közölte Rákosival leváltását. Július 18-án az MDP KV ülésén Rákosi Mátyás „egészségi állapotára" hivatkozva lemondott első titkári funkciójáról, utóda Gerő Ernő lett. *1956 Kézikönyve. Kronológia*, 58. Lásd még: Pártegységgel a szocialista demokráciáért. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1956. július 18–21-i ülésének határozata. *Szabad Nép*, 1956. július 23. 1–3.

[4] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 23. i. m. 5.

[5] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 24. 1. Elhangzott 1956. október 24-én 13 óra 10 perckor.

titkárának 1956. október 23-án elhangzott beszédét bírálta, és megjegyezte, hogy „nem járult hozzá a magyarországi hangulat lecsillapításához". A grázi *Tagesprot* kijelentette, hogy „a legkegyetlenebb terror alkalmazása sem hosszabbíthatja meg tartósan a régi formájú szovjet uralom gyakorlását". A lap arra is rámutatott, hogy Moszkvának rá kell végre ébrednie a közép- és kelet-európai országok elégedetlenségének méreteire.[6]

A svéd liberális *Stockholms Tidningen* vezércikkében rámutatott, hogy Magyarország és Lengyelország a legkultúráltabb és Nyugathoz a legközelebb álló ország a közép- kelet-európai országok közül. Ebből következően érthető, hogy ezek a nemzetek mozdultak meg először a szovjet elnyomók ellen. A folytatásban a cikk írója leszögezte, hogy „Magyarország legértékesebb eleme, a fiatal értelmiség és az egyetemi diákság állt az élre a szabadságjogok követelésénél."

Az *Expressen* címlapja szuronyos orosz katonát ábrázol, a kép fölött óriás betűkkel: „Véres belső harcok Magyarországon. A szovjet csapatok elnyomják a szabadságharcosokat!"[7]

(1956. október 25., csütörtök)

Az amerikai lapok véleményükben azonosak: úgy vélték cikkeikben, hogy „forradalmi mozgalom söpör végig a vasfüggöny mögött". A *New York Times* „Budapest mártírjai" címmel közölte vezércikkét. A cikk írója felháborodásának adott hangot, hogy Budapesten magyarok esnek el a szovjet harckocsik és katonák fegyvereitől. „A mártírok meghalnak, de kiáltásuk tovább zeng: Oroszok, menjetek haza!" Ez a hang bejárta az egész világot, nagy visszhangot verve más elnyomott népekben is. „Mi amerikaiak gyászoljuk a mártírokat és tisztelgünk a hősi halottak emléke előtt." 1956 hőseit az 1849-es szabadságharc hőseihez hasonlította. 1849-ben a magyar szabadságharc bukásában nagy szerepe volt az orosz cárnak, aki csapataival leverte a szabadságharcot. 1849-ben „nem voltak magyar Quislingek,[8] akik felszólították volna az oroszokat magyarok gyilkolására a budapesti utcákon." „Ez a dicstelen szerepe betöltetlen volt Nagy Imre jelentkezéséig."[9]

Gellért Andort, a Szabad Európa Rádió magyar osztályának vezetőjét talán az amerikai lapok véleménye is befolyásolta, amikor 1956. október 25-én elhang-

[6] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 24. 3–4. Elhangzott 1956. október 24-én 18 óra 10 perckor.

[7] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 24. 5. Elhangzott 1956. október 24-én 19 óra 50 perckor.

[8] Quisling, Vidku Abraham Lauritz, 1887–1945, norvég politikus tevékenységéhez köthető. A nevéből származó fogalom idegen elnyomókkal együttműködőt jelent. *Magyar Nagylexikon*. Nagylexikon Kiadó. Bp., 2002. 225.

[9] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 25. 4. Elhangzott 1956. október 25-én 12 óra 10 perckor.

zott kommentárjában Nagy Imre felelősségéről beszélt. „Budapest utcáin még ott hevernek a holtak, a házak füstölnek, s a gyilkos küzdelem még sok helyen folyik tovább, de a nagy dráma utolsó fejezete, a felelősségre vonás máris megkezdődött" – kezdte kommentárját drámai hangon Gellért Andor. A felelősségre vonás két síkon zajlik. A rendszer, Nagy Imre rendszere vonja felelősségre az események résztvevőit, s börtönbe veti vagy rögtönítélő bíróság elé állítja őket. Egy hosszabb folyamatban azonban, amely talán évszázadokig is eltarthat, a rendszer vezetői állnak majd a vádlottak padján, s a történelem ítéli meg örök időkre tetteiket. Lesznek, akiknek ítélete rövid lesz. Gerő Ernő például egyszerűen kijelenti majd, hogy egy idegen hatalom ügynökeként dolgozott, s nem tartozott a magyar nép sorsközösségébe, így minden lelkiismeret-furdalás nélkül „lövetett magyar emberekre, s ontott magyar vért". Lesznek azonban a történelmi felelősségre vonásnak nagyobb súlyú vádlottjai is, például Nagy Imre miniszterelnök.

Nagy Imre személyisége nem az ismeretlenségből bukkant fel – állította Gellért Andor. Azon kevés kommunisták közé tartozik, akikhez a társadalom szinte minden rétege bizalommal fordult, s reményeket fűzött hozzá. Nagy Imrének volt lehetősége arra, hogy változtasson az ország gazdasági és politikai válságán; segítséget, támogatást kérhetett volna a nem kommunista rétegektől is. Ennek az embernek a felelőssége éppen ezért sokkal nagyobb, mint a párt más vezetőié. Felelnie kell először is azért, hogy október 23-áról 24-ére virradóan ki hívta be a szovjet alakulatokat a rend helyreállítására hivatkozva, s a szovjet katonákat ki vezényelte a magyar ifjúság, munkások és katonák ellen. Ha kiderül, hogy mindezt Nagy Imre követte el, „új pályája olyan tehertétellel indul, amely személyét lehetetlenné teszi az első és az eljövő magyar nemzedékek előtt". Ha ő tette a felsoroltakat, káinbélyeggel a homlokán pecsételi meg a személyéhez fűződő illúziók sorát. A szovjet csapatok behívása ugyanis olyan merénylet volt a magyar nép ellen, amelyre nem akadt példa történelmünk során. Volt példa árulásokra, de arra, hogy az árulást az ország legfőbb vezetője követte volna el, még sohasem.[10]

A szovjet csapatok behívásának története ennél bonyolultabb volt. Gerő Ernő október 23-án este nyolc óra után telefonon beszélt Andropov budapesti szovjet követtel, s a szovjet csapatok segítségét kérte a rend helyreállításához. (Időközben megkezdődött az MDP KV rendkívüli ülése, amely 24-én hajnalig folytatta munkáját.) Andropov azt mondta Gerőnek, hogy meg kell kérdeznie a miniszertanács és a központi vezetőség megjelent tagjait arról, részt vegyenek-e a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok a rend helyreállításában Budapesten. A jelenlevők arra gondoltak, hogy 1953-ban Kelet-Berlinben is megoldotta a

[10] MRA. Gellért Andor. Kedves Hallgatóink! 1956. október 25. 1–3. Elhangzott 1956. október 25-én 17 óra 9 perckor. Gellért Andor, 1907–1990. Újságíró. 1954-től 1957-ig a SZER Magyar Osztályának vezetője.

helyzetet a szovjet tankok megjelenése, tehát a vér nélküli vagy kevés véráldozattal járó szovjet jelenlét ebben az esetben is megoldás lehet. Ezzel mindenki egyetértett, még Nagy Imre is, de nem mondhatjuk azt, hogy ő hívta segítségül a szovjet csapatokat. „Ott ült karosszékében, fáradt volt, az egész helyzet kétségbeejtő, s nem reagált. Nem mondta, hogy nem. Senki sem mondta. Gerő kérdésére mindenki azt mondta: »Igen, rendben van, természetesen.» Inkább olyan bólogatás volt. Senki sem szólt igazán mellette, meg ellene sem. Inkább mindenki tudomásul vette a bejelentést, hogy jó, rendben van, igen." A döntésről szóló levelet Gerő fogalmazta meg, s arra kérte Nagy Imrét, írja alá. Nagy Imre nem mondott semmit, azt sem, hogy aláírja, azt sem, hogy nem. „Gerő ment utána kezében a levéllel, hogy írja alá. Nagy Imre meg egyre gyorsuló lépésekkel – a végén már majdnem futott – ment előtte." A beavatkozásról szóló dokumentumot 26-ai dátummal Hegedüs András írta alá.[11]

A *Daily Mail* cikkének címe: „Nagy Imre nem Gomulka." „Nagy Imre egyelőre nem lesz Magyarország Gomulkája, ez bizonyos." Gomulka ragaszkodott ahhoz, hogy minden sztálinista kerüljön ki a hatalomból Lengyelországban. „Nagy Imre erőtlen volt vagy rosszul időzített. Talán nem volt elég katonai ismerete. Hiba volt, hogy nem utasította vissza az orosz csapatok behívásának aláírását." Majd később így folytatódik a cikk: „Nagy Imrét felhasználták az oroszok. Nagy Imre segítségül hívta az oroszokat, felszólította őket, hogy magyarokra lőjenek és megcsalta híveit." A miniszterelnök nem tudta így megnyerni a munkásokat és a katonaságot. A felkelés Budapesten – a nyugat véleménye szerint – nem volt hiba. A magyar forradalom bizonyíték arra, hogy az orosz „rabszolgatartásnak" vége. Az orosz politikusoknak liberálisabb vezetést kell engedélyezniük Magyarországon.[12]

A *Le Monde* 1956. október 25-én délután megjelent száma egyebek mellett – a többi laphoz hasonlóan – súlyos lépésnek minősítette, hogy Nagy Imre segítséget kért a szovjet csapatoktól. „Nagy Imre szerencsecsillaga ennek következtében sokkal halványabban ragyog, mint a lengyel Gomulkáé, aki nem szorult orosz segítségre." A lap bécsi tudósítójára hivatkozva közölte, hogy Budapesten kívül zavargások vannak Debrecenben, Szolnokon, Szegeden és Tatabányán is.[13]

(1956. október 26., péntek)

Az *Evening Standard* 1956. október 26-ai számában – a többi lap és a budapesti Kossuth Rádió tudósításait figyelembe véve – Mikes Imre a következő

[11] Hegedüs András: *Élet egy eszme árnyékában*. Bécs, 1985. 262–263.

[12] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 25. 4. Elhangzott ismeretlen időpontban.

[13] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 25. 2. Elhangzott 0 óra 10 perckor. (A lap tudósítása pontos információkat közölt a vidéki eseményekről is. Lásd: *1956 Kézikönyve. Kronológia*, 94–98.)

kommentárt írta: Ebben Nagy Imre és Kádár János hatalomra kerüléséről egyáltalán nem olyan lelkesítően számolt be, mint azt a Kossuth Rádió tette Budapesten. A politikai vezetésben a személyi váltást az utolsó pillanatban meghozott helyes döntésként értékelték. Mikes azonban úgy vélte, hogy ez az utolsó pillanat már régen elmúlt. Az is ezt bizonyítja, hogy az utolsó pillanatig engedték fajulni az eseményeket, amíg a tragédia be nem következett. Milyen erkölcsi jogon hirdeti a budapesti kormányzat – tette fel a kérdést –, hogy az utolsó pillanatban nagyszerű döntés született? Azt emlegetik utolsó pillanatként, hogy a magyar földet szovjet csizmák tapossák, s tönkretesznek mindent, amit az évezredes kultúrnép megteremtett? „Az lenne a még kellő időben elcsípett utolsó pillanat, az lenne a bölcs megoldás, hogy a nemzet kint pusztul a barikádokon, szemben vele Nagy Imre vörös tankjai, fölötte pedig Nagy Imre statáriuma? Nem megoldás ez, hanem árulás és mészárszék, kiáltványszerkesztő urak!"

„Az utolsó hajót is arról lehet megismerni, hogy már elment" – tette hozzá Mikes. Nagy Imre személye pedig már régen nem megoldás, eljátszotta azt a lehetőséget, amelyet meg kellett volna ragadnia. A lehetőség adva volt: nem a nép ellen, hanem a nép élén kellett volna átvenni a hatalmat. A nép mögötte állt, követelte visszahívását, „a nép emelte ki a politikai kriptából, ahová örök hatalmi harcukban moszkvai vetélytársai letaszították". Történelmünk során talán még sohasem volt egyetlen államférfinek sem olyan lehetősége, ütőkártyája, s az események és a véletlenek talán sohasem alakultak olyan kedvezőn, mint Nagy Imre esetében. Tudjuk róla, hogy az Akadémia utcában „uralma első hat esztendejé"-t Moszkva iránti hű szolgálattal töltötte. Sztálin halála után fontos politikai szerepet kapott, de Rákosi újra letaszította posztjáról, Moszkva pedig tétlenül szemlélte az eseményeket. Szinte természetes volt, hogy az utóbbi hónapokban, a szabadságküzdelem előestéjén ismét az ő neve került előtérbe. A Petőfi-kör értelmisége, az ifjúság, a parasztság és a munkásság jó része is tőle várta a kibontakozást. Az események kezdetén a magyar nép egy emberként Nagy Imre mögött állt, neki csak cselekednie kellett volna, ahogyan Gomulka tette Varsóban. Határozottan az Akadémia utca asztalára kellett volna ütnie, s „a bűnös múlt már nincs is többé", a reformfolyamatok elindulhattak volna. „Békén, boldogan, a néppel és a nép által, a hulló vér áradata és a gyász égnek törő kétségbeesése nélkül."[14]

A *Die Welt* című nyugatnémet lap azt hangsúlyozta, hogy Magyarországon az összecsapások következtében a lakosság „jóindulatának utolsó morzsáját is egyszer s mindenkorra eljátszotta" a szovjet hatalom. „Hasonló vereség érte a Szovjetuniót rokonszenv tekintetében az ázsiai országokban és néhány afrikai államban."

[14] Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban OSZK Kt.). 451/1148. fond. 1–3. Elhangzott 1956. október 26-án 13 óra 10 perckor. Győri (Mikes) Imre 1900–1990. Újságíró, szerkesztő. 1951 és 1976 között a SZER munkatársa. Rádiós álneve: Gallicus.

A *Telegraph* című nyugat-berlini lap azt írta, hogy a szovjet csapatok behívása miatt Nagy Imre elnyomóként mutatkozott be.

Az osztrák lapok azt hangsúlyozták, hogy a forradalom Magyarországon tovább terjedt. Gerő Ernő felmentésével a harcok nem csillapodtak. A *Wiener Zeitung* és a *Neues Tages* megjegyezte, hogy a forradalom a vidéki városokban, Debrecenben, Szolnokon és Szegeden is fegyveres összecsapásokba torkollott. A tudósítók úgy tudták, hogy Győrben minden középületről levették a vörös csillagot. A *Die Presse* jelentős előrelépésnek tartotta, hogy a budapesti rádió már szabadságharcosoknak nevezte a felkelőket, a korábbi fasiszta, reakciós és ellenforradalmi bandák helyett. Úgy látszik – folytatta az újságíró cikkében – „a rendszer ráébredt, hogy ezt a hazugságot a Nyugat egyszerűen nem hiszi".[15]

(1956. október 27., szombat)

A nyugati sajtó a „legsúlyosabban megbélyegzi a szovjet csapatok magyarországi beavatkozását". „A megbélyegzésen túlmenően a sajtó nagy többsége a szabad országok közbelépését sürgeti." Ezt a követelést támasztotta alá az angol liberális *News Chronicle* cikkében, amely szerint a „szovjet hadsereg segítségül hívása után Nagy Imre csak egyféleképpen szerezheti vissza az elvesztett bizalmat: a kommunizmus megtagadásával egyenlő engedményeket kell tennie. Függetlenül attól, hogy mit tesz Nagy Imre, a magyar nép megsegítése a szorongatott helyzetben a mi kötelességünk." A budapesti polgárok az angol követ segítségét kérték abban, hogy a szovjet beavatkozás ügye sürgősen kerüljön az ENSZ elé. Az ENSZ-nek el kell ítélnie az alapokmány megsértéséért a Szovjetuniót. „A szabad világ nem lehet néma tanúja a most elkövetett bűnnek."[16]

A francia *Franc Tireure* cikkében csodálkozásának adott hangot, hogy Tito miért nem tiltakozott a szovjet csapatok magyarországi beavatkozása ellen. A cikk írója arra figyelmeztet, hogy a Vörös Hadsereg alakulatainak bevetésével nemcsak a varsói egyezményt szegték meg, hanem a Szovjetunió és Jugoszlávia egyezményét is, amelyben a közép- és kelet-európai népek kérdéséről határoztak. A lap végül sürgeti a nyugati nagyhatalmakat, hogy „ne hagyják múlni az időt, a szabadságharcosok szempontjából minden perc nagyfontosságú, és tegyenek haladéktalan lépéseket".

A bécsi *Neue Kurrier* vezércikkében a következőket írta: „Nagyon jól tudjuk, hogy az Egyesült Államok vagy más nyugati demokratikus hatalom hivatalos beavatkozása újabb világháborút indíthat el. Meggyőződésünk ennek ellenére, hogy a magyarországi szabadságharcosokat a szép szavak elsuttogásánál na-

[15] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 26. 2–3. Elhangzott 1956. október 26-án 21 óra 45 perckor.

[16] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 27. 1–2. Elhangzott 1956. október 27-én 18 óra 35 perkor.

gyobb támogatásban és segítségben kell részesíteni." „Magyarországon kitört a forradalom. A kormány magára maradt, és csak a szovjet szuronyok segítségével tartja fenn uralmát." A magyar nép kétségbeesett elszántsággal vívja szabadságharcát. „Ilyen körülmények között nem csak egy lehetőség nyílt meg a nyugati világ előtt. A lehetőség megnyílásával nagy felelősség is jár. Megtehetné-e a Nyugat, hogy elhárítja magától ezt a felelősséget?"[17]

(1956. október 28., vasárnap)

A *Sunday Times* cikkében azt írta, hogy a magyarok Budapesten a brit nagykövet segítségét kérték, hogy a követség hívja fel az angol kormány figyelmét arra, ami Magyarországon történik. A kormány válaszában biztosította a magyar népet arról, hogy a „nyugati világ felfigyel hősi harcukra és a Nyugat teljes csodálatát és rokonszenvét is kivívta ez a küzdelem". A továbbiakban a cikk írója felhívta a figyelmet, hogy a „Nyugatnak vigyáznia kell arra, nehogy súlyosbítsa a helyzetet", és az ENSZ a legmegfelelőbb szervezet a kialakult helyzetben a kellő lépések megtételére.[18]

Borsányi Julián 1956. október 28-án elhangzott kommentárjában egyebek mellett megerősítette a nyugati sajtó véleményét a magyar szabadságharcosok helytállásáról. A világ közvéleménye bámulattal figyelte a magyar forradalmárok hősies küzdelmét – írta –, a katonákat, akik hűségesek maradtak népükhöz, s a harcolók oldalára álltak. Az ellenállás megéri az áldozathozatalt, hiszen az ENSZ Biztonsági Tanácsának 28-ára való összehívása is azt bizonyítja, hogy a nemzetközi szervezetek szintén figyelemmel fordultak Magyarország felé.[19]

Mint ismeretes, a magyar kormány 1956. október 28-án tett nyilatkozatában felhívta az ENSZ Biztonsági Tanácsának figyelmét arra, hogy azok az események, amelyek Magyarországon október 22-én és utána történtek, valamint az ezeket követő intézkedések kizárólag a Magyar Népköztársaság belügyének tekintendők, így nem tartoznak az ENSZ tárgyalási jogkörébe. A magyar kormány hangsúlyozta, hogy az országban történt események semmilyen tekintetben sem fenyegetik a nemzetközi békét és biztonságot. Az ENSZ alapokmányára hivatkozva, a fentiek figyelembevételével a Magyar Népköztársaság kormánya tiltakozott az ellen, hogy az ország belügyeivel foglalkozó bármilyen kérdés a szervezet napirendjére kerüljön.[20]

---

[17] Uo. 4–5.

[18] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 28. 1. Elhangzott 1956. október 28-án 12 óra 25 perckor.

[19] MRA. Borsányi Julián. Bell ezredes elmondja. 1956. október 28. 1. Elhangzott 1956. október 28-án 14 óra 50 perckor. Borsányi Julián 1903–1992. Hadtörténész, újságíró. 1951 és 1969 között a SZER munkatársa. Rádiós álneve: Bell ezredes.

[20] Békés Csaba: *Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*. Tanulmány és válogatott dokumentumok. 1956-os Intézet, Bp., 1996. 89–91.

A skandináv sajtó állásfoglalása a kommunista sajtó kivételével egységes a Szovjetunió magyarországi beavatkozásával kapcsolatban. A norvég munkáspárt lapja, az *Arbeider Blodet* vezércikkében azt hangsúlyozta, hogy „mit jelent a gyakorlatban a Varsói Egyezmény különböző pontjainak értelmezése". Majd azt fejtegette, mi lesz a magyarországi szovjet beavatkozás következménye a többi kelet-európai országban. Bizonyosra vehető, hogy ez a kérdés nyugtalanítja a szovjet vezetőket is. A Magyarországról érkezett hírek tragikusak – jelentette ki a cikk írója. Végezetül a következő kérdéseket fogalmazta meg: „Tehetetlenül kell néznünk a magyarországi szabadságharcosok lemészárlását? El kell tűrnünk, hogy saját honfitársaink egy csoportja, a kommunisták szégyentelenül az elnyomók oldalára állnak?" A norvég kommunisták magatartásáról minden norvég „mélységes megvetéssel vesz tudomást". „A magyarországi tragédia újabb kijózanulókat fordít el a kommunista pártoktól."[21]

(1956. október 29., hétfő)

Az 1956. október 29-én reggel megjelent angol lapok véleménye szerint „a szabadságharcosok győztek". A londoni *Times* megjegyezte, hogy a Szovjetunió vezetőinek tudomásul kell venniük „az idő múlását, és fel kell adniuk a múlt eszközeit".

A *Daily Telegraph* megjegyezte, hogy a magyarországi szabadságharchoz hasonlóan gondot jelentett a szovjet vezetésnek Lengyelország, ahol a nemzet kiállt „elidegeníthetetlen" jogai mellett.

A *Daily Express* cikkében kijelentette: „Magyarország ügye elintéződött." A magyar nép bátorsága szabadsághoz juttatta a népet. „Adja Isten, hogy ezt meg is őrizzék!"

A liberális *News Chronicle* a következőket írta: „A Nyugatnak be kell bizonyítania, hogy hajlandó védelmi szervei módosítására, ha a Szovjetunió visszavonja csapatait határai mögé. Nekünk egyetlen érdekünk van Közép- és Kelet-Európában: az elnyomottak megsegítése."

A munkáspárti *Daily Herald* cikke szerint a magyarországi terror alkalmazásának az a tanulsága, hogy a „szabadság ellenségei a szocializmus ellenségei is. Ez a diktatúra lényege".

Figyelmet felkeltő cikk jelent meg az angliai kommunisták lapjában, a *Daily Worker*ben is. Tragikus, hogy a magyar vezetők a szovjet hadsereg segítségét kérték a kormánytól. „Biztos, hogy egyetlen orosz katona se kíván harcolni sehol." A szovjet katonák inkább a Szovjetunióban maradtak volna, és „élveznék a

[21] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 28. 5–6. Elhangzott 1956. október 28-án 18 óra 25 perckor.

szocializmus gyümölcseit, amelyeket saját népük hősi munkája tesz számukra elérhetővé”.[22]

A *Tribune de Geneve* feltette a kérdést: „Vajon kinek a kezében van a hatalom?” Nagy Imre kormánya csak Budapesten és közvetlen körzetében tudja ellenőrizni a történteket. „Ennek a körnek őrzői a szovjet páncélosok. A magyar kormány tehát fogoly.” Az ország nagy része a szabadságharcosok kezében van. Az első lépés – folytatódik a cikk – a szovjet csapatok kivonása, majd szabad választások kiírása, amelynek eredményeként a nép eldöntheti, kié legyen a hatalom.[23]

Az angol *Evening Standard* 1956. október 29-én délután megjelent száma vezércikkének címe: „A szabadságharcosok győzelme!” „A magyar nép történelmet csinált.” A magyar nép megmutatta, hogy a „kommunista zsarnoki uralom megdönthető még akkor is, ha a kegyetlen elnyomás óriási katonai erővel rendelkezik”.[24]

(1956. október 30., kedd)

A *Giornala d’Italia* című olasz lap értesülése szerint a magyar szabadságharcosok addig nem teszik le a fegyvert, amíg a nyugati mintájú demokrácia megteremtésére nem látnak garanciákat. „A jelek szerint – folytatódik a cikk – a felkelők diktálnak a kormánynak.” A lap nagyszabású olasz diáktüntetésről számolt be, amellyel szolidaritásukat fejezték ki a magyar diáksággal.[25]

Mikes Imre október 30-án *Vigyázat, magyarok!* című kommentárjában baljós sejtéseit hozta hallgatói tudtára. „A hegyről alászakadó lavina, amely mindent elsodor és összetör útjában, nyomorult csiga az események viharló áradatához képest hazánkban.” A viharló áradatot a magyar nép hozta létre bátor harcával, s győzte le „e legelszántabb tiránna inkvizíciós erejét”. A magyar nép ezt a mártíromságot nemcsak saját szabadságáért vállalta, hanem az egész emberiség egyetemes szabadságáért is. „A világ ott hajlik előtted boldog rajongással és múlhatatlan hálával.”

A harc tehát tovább folyik. A híradások, amelyek korántsem meggyőzők, azt adják tudtunkra, hogy a szovjet csapatok kivonulnak az országból. „Összekulcsoljuk-e kezünket imára? Nem kulcsoljuk össze. Hitetlen Tamásokká váltunk, s ezen ne csodálkozzék senki.” Hitetlenkedünk, hiszen annyi megaláztatás, gyalázat és gyász után, amennyi a mögöttünk levő esztendőkben felgyülemlett, nem is

[22] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 29. 1–3. Elhangzott 1956. október 29-én 11 óra 30 perckor.

[23] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 29. 1. Elhangzott 1956. október 29-én 22 óra 30 perckor.

[24] Uo. 4.

[25] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 30. 2–3. Elhangzott 1956. október 30-án 9 óra 30 perckor.

viselkedhetünk másképp. „Kétkedünk hát, miért ne kétkednénk, hiszen a tündérmeséket is emberek írják, s akik megírták a nemzet részére a poklokat, megírják-e, megírhatják-e a nemzet részére a mennyeket?" Sokan azt mondják, hogy feleslegesen aggódunk, vége az ellenségeskedésnek, mostantól csak testvér van, aki „együtt és egy céllal győzött a barikádokon". A megnyugvás, a béke korszaka következik. Mi mégis úgy gondoljuk – mondta Gallicus –, hogy „vigyázz, forradalom, elveszítheted a fegyvernyugváson azt, amit a fegyvercsörgéssel világraszólón megkerestél". A kivívott győzelemnek semmi biztosítékát nem tapasztaljuk; „aki beletörődik abba, hogy megállapodjék az elején, az nem jut messzire".[26]

Kommentárja végén Gallicus arra biztatta hallgatóit, hogy őrizzék meg fegyvereiket, folytassák a sztrájkot a gyárakban, az üzemekben és a földeken, s vállalják a megnyugvás helyett a forradalom nehézségeit addig, amíg „nem támadhat többé olyan belügyminiszter, aki a puskákat" a tiszta szemeknek szegezheti. Addig, amíg az ígéretekből valóság nem lesz, függetlenség és alkotmány. „Nem azt akarjuk, hogy fegyveredet használd, csak azt, hogy fegyveredet nem használtad légyen hiába, gyermeked nem hullott el légyen semmiért a barikádokon."[27]

A *Daily Mail* vezércikkének címe „Remélünk és imádkozunk". Ha győz a magyar szabadságharc, az lesz a világtörténelem egyik legnagyobb csodája. „Az angol nép remél." Nagy Imre azt állította, hogy a szovjet csapatok kivonulnak az országból. Lloyd angol külügyminiszter viszont bejelentette a Házban, hogy „orosz csapatok vonulnak Magyarországra". A külügyminiszter a következőket mondta: „Csak figyelhetünk és imádkozhatunk, teljes szívvel támogatva azt a segítséget, amit kormányunk megadhat, és együtt érzünk azzal a rokonszenvvel és csodálattal, amelyet az angol külügyminiszter a kormány nevében kifejezett."[28]

(1956. október 31., szerda)

A Magyarországon tartózkodó angol laptudósítók közlései szerint Budapest utcáin nyugalom van. Ennek alapján a liberális *Manchester Guardian* a magyar és a szovjet viszony jövőbeli alakulását latolgatta. A lap azt vizsgálta, hogy a szovjet vezetés fontolóra vesz-e valamiféle lengyel megoldást Magyarországon is? A magyar nép egyértelműen kinyilvánította, hogy szabadságot, egyenjogúságot követel mind gazdasági, mind politikai téren minden országgal, így a Szovjetunióval is.

---

[26] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 30. 1. Elhangzott 1956. október 30-án 21 óra 45 perckor.

[27] OSZK Kt. 451/1154. fond. 1–3. Elhangzott október 30-án 20 óra 51 perckor.

[28] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 30. 1. Elhangzott 1956. október 30-án 21 óra 45 perckor. (A lap tudósítása a szovjet csapatok első magyarországi beavatkozásáról szólt.)

A francia szocialisták lapja, a *Populaire* a magyarországi eseményekről a következőket írta: A forradalom nagy hatással van a francia kommunista pártra. „A közhangulat a francia kommunisták között is Moszkva ellen fordul.” A francia munkások képviseleti szervei, a szakszervezetek vezetői egységesen ítélték el a szovjet fegyveres beavatkozást. A lap cikkének befejezésében arról írt, hogy a Vörös Hadsereg tankjainál erősebbnek bizonyultak a szabadságharcosok, mert bátorságukkal „győzött a magyar szabadságharc”.[29]

A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* cikkének címe: „Az orosz akadály.” A cikk írója úgy vélte, hogy a magyar forradalom győzelmének egyetlen akadálya Moszkva. Minderről lehet tárgyalni, ha a szovjet csapatok kivonulnak Budapestről. A forradalmárok úgy gondolták – olvashatjuk a cikkben –, hogy politikai céljaikat már majdnem teljesen elérték, ezek az egypártrendszer megszüntetése, szabad választások és gazdasági reformok. A szabadságharcosok bizalmatlanságát csak a szovjet tankok kivonulása oszlathatja el. A lap megállapította, hogy a kormány elfogadta a felkelők követeléseit, így a szovjet csapatoknak „nincs többé ürügyük Magyarország megszállására”. A szovjet kormánynak választania kell – írta később a lap –, vagy elveszíti a szavahihetőségét a nyugati világban, vagy „lemond birodalmának egyik előteréről, amelynek értéke ezekben a napokban rendkívül kérdésessé vált”.[30]

(1956. november 1., csütörtök)

Az amerikai *Daily News* a következőket írta: „Úgy látszik, Magyarországon a kommunista ellenes erők száz százalékban győztek.” A miniszterelnököt a felkelőknek sikerült rákényszeríteni az egypártrendszer felszámolására, szabad választások ígéretének megtételére. A lap örömmel üdvözölte Mindszenthy József kiszabadulásának tényét. A lap feltételezése szerint a kommunisták még megpróbálják a folyamatot megállítani, és elérik az ígéretek legalább egy részének visszavonását is. Azt is feltételezi a lap, hogy „a Kreml nem óhajt egy második magyarországi felkelést”. A cikk írója az amerikai nemzet tisztelgését tolmácsolta a magyar szabadságharcosoknak, és reményét fejezte ki, hogy a győzelem kiaknázásával tartós eredményeket tud a magyar nép elérni. Majd megállapítja: ha a kitűzött célokat sikerül megvalósítani, akkor „az 1956-os magyar szabadságharc a történelembe a kommunizmus végének kezdeteként kerülhet be”.[31]

---

[29] MRA. (A kéziraton nincs szerző.) Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 31. 1–3. Elhangzott 1956. október 31-én 16 óra 20 perckor.

[30] MRA. Bogyay Tamás: Nemzetközi sajtószemle. 1956. október 31. 2–3. Elhangzott 1956. október 31-én. (A dokumentumon időpont helyett csak az szerepel, hogy ez a negyedik sajtószemle volt.) Bogyay Tamás 1909–1994. Történész, művészettörténész. 1952 és 1974 között a SZER munkatársa. Rádiós álneve: Kőszegi Ákos.

[31] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. november 1. 4. Elhangzott 1956. november 1-jén 12 óra 20 perckor.

Az angol sajtó cikkeiben minden kétséget kizáróan elismerte a forradalom győzelmét. A *Times* első oldalán közölte a hírt Mindszenthy kiszabadulásáról. A politikai helyzetet azonban tisztázatlannak látta. A lap némi tartózkodással fogadta el Nagy Imre azon kijelentését, hogy a szovjet csapatokat Gerő Ernő hívta be. Ennél sokkal jelentősebbnek tartotta a nemzeti tanácsok deklarációját, amelyben a többpártrendszer létrejöttét és szabad választásokat követeltek. A *Times* azt tartotta valószínűnek, hogy „egy szovjet hivatalos nyilatkozat beismeri majd: súlyos hibákat követtek el a csatlósállamokban, és megígérik a szovjet csapatok kivonását ezekből az országokból”.[32]

(1956. november 2., péntek)

A *Le Peuple*, a svájci szociáldemokraták lapja vezércikkének címe: „Demokratikus felkelés Magyarországon”. A lap Magyarország 12 éves történetét vizsgálta cikkének első részében. Ebben rávilágított a legfontosabb összefüggésekre, például arra, hogy a kommunista rendszer „viszonylagosan szabad választás eredményének megcsúfolásával ült a magyar nép nyakára”. „A vas és acél országává akarta alakítani Európa kertjét. Hatalmas adókkal tartatott el egy óriási bürokratikus gépezetet, amely nemcsak kegyetlennek, de tehetetlennek is mutatkozott. A félelemre alapozott szovjet terror rendszert valósították meg, és megrendezett perekkel eltávolították a közéletből vagy emigrációba küldték a nép választott vezetőit.” Nem lehet tehát csodálkozni, hogy a magyar nép „fellázadt”. Az sem csoda, hogy „a szovjet kormány tankokkal kívánja megmenteni a korrupt, tehetetlen és a nép által gyűlölt védenceit”. Az orosz csapatok a beavatkozással „ellenforradalmi” cselekedetet követtek el. A magyar nép a függetlenségért harcol, ezért minden jóérzésű ember alapvető kötelessége a magyar nép megsegítése. „Vonuljon ki a szovjet Magyarországról!” – fejezte be cikkét az újságíró.[33]

Az olasz sajtó lényegesen kevesebbet foglalkozott Magyarországgal, mint az előző napokban. A lapokban a fő helyet Szuez és a közel-keleti kérdés tárgyalása foglalta el. A kormányhoz közelálló *Messaggero:* „Lengyelországnak és Magyarországnak sikerült megszabadulnia a rabszolgasorstól, és most új életformát követelnek: kenyeret akarnak és szabadságot” A cikk írója megállapította, hogy a küzdelem nem volt fölösleges, és a „terror nem tér többé vissza Magyarországra”.[34]

---

[32] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. november 1. 5. Elhangzott 1956. november 1-jén 20 óra 20 perckor.

[33] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. november 2. 5–6. Elhangzott 1956. november 2-án 13 óra 35 perckor.

[34] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. november 2. 4. Elhangzott 1956. november 2-án 22 óra 20 perckor.

(1956. november 3., szombat)

A *Daily Mail* az egyik legnagyobb példányszámban megjelenő angol lap az első oldalon számolt be arról, hogy Budapest körül felsorakoztak a szovjet egységek. Részletesen ismertette a „szovjet gyanús játékát".[35]

A Münchenben megjelent *Abend Zeitung* az első oldalon meglehetősen peszszimista cikkben foglalkozott a szuezi háború lehetséges következményeivel, kivetítve ezt Magyarország problémájára. „Kockán forog Magyarország szabadsága" – írta a lap, amelyért a magyar nép óriási véráldozatot hozott. A magyar szabadságharcosok győzelmét az egész világ részvéte, bátorítása is segítette. „Magyarországnak most az egész világ segítségére volna szüksége, hogy begyógyítsa vérző sebeit. De a világnak most más, nagyobb gondjai vannak. A szovjet ezt ki fogja használni. És mindez – egy kanális miatt!"[36]

A *Tribune de Lausanne* vezércikkének címe: „Ismét veszélyben Magyarország." A lap szerint a szovjet vezetés haragját a magyar nép egyöntetű lelkesedése, összefogása váltotta ki. Pedig semmi különleges nincs abban – folytatódik a cikk –, ha egy nemzet szabad választásokat, függetlenséget akar. A kommunisták attól félnek, hogyha választásokra kerülne a sor még az 5%-ot sem kapnák meg.[37]

Az angol *Manchester Guardian* véleménye szerint nehéz elképzelni, hogy az „oroszok megkockáztatnak egy újabb budapesti ostromot". Inkább a szabadságharcosok „megfélemlítésére törekszenek erőik felvonultatásával".[38]

(1956. november 4., vasárnap)

November 4-ei kommentárjában Gallicus egy kis nemzet hősi küzdelmét elevenítette fel hallgatóinak. „A magyar szabadság vérfolyamain útjukra indultak a kalózok, a magyar vértanúk még ki sem hűlt tetemén ott rágódnak már a férgek, megalakult a szovjet ágyútankok kormánya", Kádár János vezetésével. Ezt követően Mikes felsorolta a kormány tagjait. Úgy vélte, a névsorhoz nem kell magyarázatot fűzni; ismert a múltjuk, a jelenük, tehát a jövőjük is.

Tételezzük fel, hogy a kormány tagjai ismeretlenek lennének, de vállalnák „e tragikus percben a moszkvai orvgyilkosok szolgálatát"? Találnánk-e a magyar nyelvben egyetlen szót is védelmükre, hogy árulásukat enyhítsük? „Lehet, hogy az 1956-os muszkavezetők az idegen szuronyokkal időre-órára visszahódítják a

[35] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. november 3. 1. Elhangzott 1956. november 3-án 6 óra 35 perckor.

[36] Uo. 3.

[37] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. november 3. 4. Elhangzott 1956. november 3-án 22 óra 20 perckor.

[38] MRA. Thury Zoltán: Nemzetközi sajtószemle. 1956. november 3. 5. Elhangzott 1956. november 3-án 23 óra 20 perckor.

hatalmat", nem fordulhat azonban elő, hogy a magyar nép életében joguk és helyük legyen valamikor is.

A kormány azzal védekezik, hogy a munkásság és a parasztság, a dolgozó nép védelmében hozta meg döntéseit. A valóság ellenben az, hogy a munkásság és a parasztság, az egész nép kelt fel ellenük, s életüket adták azért, hogy ne ők legyenek a vezetők. „Ezek a Kádárok mernek a nemzet és a haza nevében beszélni?... De hiszen ugyanez a Kádár János rövid hetvenkét órával ezelőtt beismerni kényszerült, hogy pártját úgy fújta szét, úgy fújta a semmibe a forradalom megmozdulásának orkánja, mint a pitypang bóbitáját a tavaszi szél." A nemzet ügyének szolgálatába állt a néppel a párttagság is, hiszen a párttagság is a magyar nép. Kádárék mögött egyetlen ember sem állt, a szovjet fegyverekre támaszkodtak, azok tartották életben őket. Az új kormány élén Kádár jellemző módon mindenről beszélt, csak az áldozatokról nem. Mi közük ezeknek a magyar néphez? „Mégis újból itt maradnak. Hajóznak a vérfolyamon, miniszteri foteljeiket a magyar szabadságharc mártírjainak sírján állítják fel." Ehhez nem kell magyarázat, felesleges minden hang. Tetteik hirdetnek felettük visszavonhatatlan ítéletet.

A magyar nép, egy tízmilliós kis ország egy kétszázmilliós birodalom legyőzhetetlen erejével állt szemben. A forradalom első részében a győzelem a katonai erénynek, a halálmegvető bátorságnak és a nemzet összefogásának volt köszönhető. Ez az akarat, a cél elérése a legfőbb parancs a szabadságharc ezen óráiban is. A nép csodát művelt tegnap, s csodát tesz ma is. Küzdelmében az egész világ tekintete rajta van. „Nem tudjuk és nem tudhatjuk, hogyan végződik az a történelmi viadal, amelyet mi, kis nép, de nagy nemzet folytatunk a ránk zúduló zsarnoksággal szemben." Azt azonban mindenki tudja, hogy azok a barikádok, amelyeken vér hullik, „a századok végezetéig megmaradnak, mint az emberi szabadság legfényesebb bástyái, s azok, akik nagy áldozatunk óráiban e barikádokon rést akarnak nyitni, a századok végéig átkozottak lesznek".[39]

„Londonban, Párizsban, Washingtonban, New Yorkban, a szabad országokban mindenütt mérhetetlen, valóban elemi erejű felháborodás fogadta a szovjet merénylet hírét. Nagy Imre miniszterelnök hajnali bejelentésének elhangzása után alig néhány perccel működésbe léptek a nyugati távirati ügynökségek, és pár perc múlva már megszólaltak a nyugati rádióadók. A magyarországi események visszhangja az előzetes vasárnapi nyugalom ellenére villámgyorsan kialakult. Az amerikai, angol, francia, a skandináv és a többi nyugati rádióadó műsora megszakításával körülbelül félóránként, egyes esetekben tizenöt–húsz percenként számol be a legújabb magyar hírekről. A közvéleményt nyugaton rendkívül gyorsan, valójában páratlanul gyorsan sikerült mozgósítani. A Szovjetunió hajnalban, vasárnap hajnalban indította meg a támadást Magyarország ellen és feltehetően arra számított, hogy a támadás időzítésével több órát nyer, – csak ké-

[39] OSZK Kt. 451/1160. fond. 1–3. Elhangzott 1956. november 4-én 10 óra 23 perckor.

sőbbi időpontban kell a nyugati közvélemény nyomásának erejével számolnia. A londoni, párizsi, washingtoni és a többi nyugati jelentés azt mutatja, hogy ez a szovjet számítás nem vált be. Nem csak a nemzetközi szervezetek ülései bizonyítják a Nyugat gyors reakcióját a magyarországi szovjet támadásra.

A politikai és diplomáciai gépezet működésének megindulásán kívül azonnal jelentkeztek a nyugati demokratikus politikai pártok, azok vezetői, a pártok nemzetközi szövetségei, a különböző egyesületek, társadalmi szövetségek, és több helyen már ma délután tiltakozó felvonulásokat rendeznek, tömegtüntetéseken tiltakoznak a magyarországi szovjet merénylet miatt. A szabad országokban azt tartják, hogy a Vörös Hadsereg a magyarországi szabadságharc puccsszerű elintézésére már nem számíthat. A közvélemény súlya ennél sokkal hamarabb és sokkal nagyobb erővel jelentkezik. Nyugati körökben hangoztatják, hogy a szabad országok közvéleménye az elmúlt napokban is jelentős tényezőnek bizonyult. A szabad sajtó, a nyugati pártok, a kereszténydemokraták, a liberálisok, a szocialisták, a többiek megbélyegző ítélete a magyarországi szovjet beavatkozásról valójában egyhangú és nyomatékos figyelmeztetés volt. Az amerikai szállítómunkások már napokkal ezelőtt bejelentették, hogy nem hajlandók a Szovjetunióba irányuló szállítmányok berakásán dolgozni. Jelek vannak arra, hogy az amerikai szállítómunkások fellépésének módjára megmozdul a nyugati munkásság nagy többsége, megmozdulnak a szakszervezetek, a pártok és az eddigi londoni, párizsi, washingtoni hangulatból arra lehet következetni: Moszkva magyarországi cselekedetei visszhangját és a nyugati közvélemény erejét nem becsülte fel megfelelő módon."[40]

Összefoglalás

1956. október 23-án a Szabad Európa Rádió Magyar Osztályán dolgozó munkatársaknak nagyon kevés ismeretük volt a hazai eseményekről. Tájékozódásukat a Hírközpontba érkezett hírügynökségi jelentések, a lapok cikkei, a Monitoring Osztály lehallgatott adásai és a korábban szerzett saját ismereteik szolgálták. A rádió amerikai vezetése nem adott iránymutatást arra vonatkozóan, hogy műsoraikban mit és hogyan használjanak fel a rendelkezésükre álló információkból. A rádió alapszabálya megkövetelte, hogy csak azt a hírt volt szabad felhasználni, amelyet két, de inkább három, egymástól függetlenül működő hírügynökség megerősített. A „Nemzetközi sajtószemlét" és kommentárokat készítő munkatársak esetében az információk ellenőrzésének lehetősége nagyobb volt, mint például a hírek összeállításánál, mert ők összegyűjtötték a különböző hírforrások információit ugyanarról az eseményről. Így volt idejük a feldolgo-

[40] MRA. Ifj. Thury Zoltán: Speciális kommentár. 1956. november 4. Elhangzott 1956. november 4-én 12 óra 35 perckor.

zásra, ellenőrzésre, a műsor összeállítására, és joggal bízhattak abban, hogy ugyanarról az eseményről a több forrásból érkezett információ a hiteles.

Ma már azonban tudjuk, hogy az 1956. október–novemberben a SZER-nél hitelesnek vélt tudósítások nem mindig tükrözték a valóságot, az események pontos történését. Ennek több oka is volt. Az okokat maga a forradalom szülte. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy egy békésnek indult, reformokat követelő, a Rákosi-rendszert és hibáit felszámoló, fiatalok vezette tüntetés változott át fegyveres felkeléssé. Erre a fordulatra sem a magyar társadalom, sem maga a reformokat követelő ifjúság, munkások és támogatóik nem volt felkészülve.

Gerő Ernő és a magyar politikai vezetés együttesen sem tudott mit kezdeni az 1956. október 23-án estére kialakult helyzettel. Az ifjúság vezetői nem tudták például 23-án este elérni a rádiónál, hogy jogos követeléseiket beolvassák. Ez végzetes hibának bizonyult, mert a békés tüntető tömeg számára itt vált először világossá, hogy a régi politikai vezetés nem veszi tudomásul a reformok szükségességét. A szovjet csapatok segítségül hívása pedig visszafordíthatatlan folyamatot indított el, mert az emberek egyszerre gyűlölték a magyar politikai vezetést és a szovjet megszállókat. Nagy Imre miniszterelnök és kormányának tagjai pedig nem határolódtak el azonnal és a tömegek számára is egyértelműen, világosan a Gerő-féle politikai vezetés hibás döntéseitől, így a szovjet csapatok segítségül hívásának kérdésében sem. A forradalmi helyzet nem tette lehetővé a miniszterelnök számára, hogy a tömegkommunikációs eszközökön (rádió, sajtó, sajtótájékoztató) keresztül egyértelműen kijelentse, hogy a szovjet csapatok behívásáért nem őt terheli a felelősség. A Budapesten tartózkodó nemzetközi hírügynökségek, a nyugati lapok tudósítói nem kaptak hiteles információt a 23-án este és utána történt eseményekről, ezért beszámolóikban Nagy Imrére vonatkozóan téves információkat közöltek, és ezek tükröződtek vissza a Szabad Európa Rádió kommentárjaiban és a „Nemzetközi sajtószemlékben" is. Erről a felelősségről beszélt Gellért Andor, a SZER Magyar Osztályának vezetője is október 25-én este elhangzott kommentárjában, amelyben ugyancsak súlyos lépésnek minősítette a szovjet csapatok Nagy Imre által történő segítségül hívását. A *Le Mond* 1956. október 25-én délután megjelenő számának cikke még hozzátette, hogy „Nagy Imre szerencsecsillaga ennek következtében sokkal halványabban ragyog, mint a lengyel Gomulkáé, aki nem szorult orosz segítségre".

A tudósítók október 24-én szóvá tették jelentéseikben, hogy nem tudnak telefonösszeköttetést létesíteni Budapesttel. Ez az információhiány bizonyára kihatott az október 25-én Nagy Imrével kapcsolatban megjelent tudósításokra, amelyeket korábban jeleztünk.

Fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy a megmaradt „Nemzetközi sajtószemlék"-ben a szerkesztők nem számoltak be október 25-én a Kossuth Lajos téren, a Parlament előtt történt sortűzről, és ugyancsak nem tettek említést október 30-án a Budapesti Pártbizottság Köztársaság téri épületének ostromáról sem. Hiteles tájékoztatók hangzottak el Budapesten és vidéken, elsősorban Nyu-

gat-Magyarországon történt harci cselekményekről. Számtalanszor éles kritikát fogalmaztak meg, és elmarasztalták a Szovjetuniót a Varsói Szerződésben lefektetett pontok megszegése miatt.

Szinte minden lap a Nyugat csodálatát fejezte ki a szabadságharcban részt vevők bátorsága, helytállása és az egész magyar nép szabadságszeretete előtt.

A nyugati kormányok nyilatkozatokban sürgették az ENSZ Biztonsági Tanácsának összehívását, és hathatós intézkedést vártak a magyar ügyben. Számos felhívásban kérték országuk lakosságának segítségét, segélyakciók szervezésében, amelyek a magyar nép megsegítését célozták. Lelkesen számoltak be a lapok október 28-án, 29-én a magyar forradalom győzelméről és a szovjet csapatok kivonulásáról, de éreztették tudósításaikban a Nagy Imre-kormány bizonytalan helyzetét és intézkedéseinek gyakori eredménytelenségét is.

1956. november 4-ét követően a sajtószemlék adásaiban kivétel nélkül a nyugati lapok a szovjet intervenció elleni felháborodásukról, tiltakozásukról számoltak be, valamint a nyugati országok és az ENSZ tétlenségét hangsúlyozták. Sokan viszont a III. világháború veszélyétől félve elrettentek a fegyveres beavatkozástól. November 4-e után a nemzetközi sajtó és a SZER véleménye is megváltozott Nagy Imréről.

A rendelkezésünkre álló kommentárok és „Nemzetközi sajtószemlék" összefoglalói alapján megállapíthatjuk, hogy a nyugati lapok többsége reálisan látta a világpolitikai helyzetet, és tudósításaiban, elemzéseiben nem ígért nyugati fegyveres segítséget a magyar szabadságharcosoknak. A barikádon harcoló fegyvereseknek fegyvereik megtartására, a harc folytatására adhatott biztatást Mikes Imre kommentárja, és a sajtószemlékben megfogalmazott, a hallgatókhoz eljutó nyugati tiltakozás ereje a szovjet fegyveres beavatkozás ellen.

ZACHAR JÓZSEF

AZ 1956-OS MAGYARORSZÁGI SZOVJET FEGYVERES FELLÉPÉS NÉHÁNY VILÁGPOLITIKAI ÖSSZEFÜGGÉSE

Alig egy évtized alatt a „kettős járom" alatt nyögő Magyarország népe eljutott odáig, hogy 1956-ban megkísérelje lerázni magáról a nagyhatalmi megszállást és az általa nyakára ültetett nemzetidegen kormányzatot, és ezzel alapvetően megrendítette a mögötte álló, utolsóként még diktatórikus berendezkedésű nagyhatalom helyzetét. Ennek hátterét a Szovjetunió állampártjának XX. kongresszusával napvilágra került felső vezetésbeli hatalmi küzdelemnek – az antisztálinista fellépéssel jellemzett – a többi vazallus állampárt mellett a magyarra való visszahatása adta.

Ez a nagyhatalom azonban jelentős erőkkel rendelkezett magyar földön is. Már a háborús műveletek 1945-ös lezárulta után ismeretlen létszámú óriási megszálló haderő maradt vissza. Az 1947-es békediktátum előtti időben hivatalosan egy-egy csatarepülő-hadosztály veszprémi, bombázórepülő-hadosztály debreceni és gépesítettlövész-hadosztály szombathelyi törzselhelyezéssel biztosította a magyarországi uralmat. A békediktátum aláírását követően is ismeretlen számú és összetételű szovjet alakulat maradt magyar földön, amelyek állítólagos feladata a németországi Központi Hadseregcsoport részét képező ausztriai megszálló szovjet csapatokkal való összeköttetés és utánpótlás biztosítása volt. Rákosi Mátyás ezt a szovjet fegyveres jelenlétet kevesellte uralma biztosítására, és kijárta Sztálinnál, hogy egy további gépesítettlövész-hadosztályt telepítsen az ország közepére, törzsével Kecskeméten, egységeivel Cegléd és Szolnok térségében.

Az Ausztriával 1955-ben kötött államszerződés következtében onnan kivont hadait: három gépesítettlövész- és egy légvédelmi hadosztályt, nyugati becslések szerint mintegy hatvanezer főt és jelentős haditechnikát is a szovjet párt- és államvezetés csupán Magyarországra és Romániába vonta vissza. Ezzel kapcsolatosan (számos további átszervezés, át-alárendelés miatt) máig sok a bizonytalanság, de bizonyosan betagolták a két magyarországi gépesítettlövész-hadosztályba a 92. páncélos hadosztályt, és Győrbe telepítették a 20. hídvetőezredet. A magyarországi szovjet főparancsnokság ugyanúgy, mint a központi hadikórház és az utánpótlási központ Budapesten volt. Ugyanakkor szervezetszerű szovjet katonai egység vagy alegység nem állomásozott a magyar fővárosban, így az elhelyezett intézmények nem képeztek helyőrséget. Mindenesetre a Varsói Szer-

ződés létesítésére vonatkozó 1955. május 14-i döntéssel az Ausztriából való kivonulás (1955. október 25.) utáni időre ismét szabad kezet igényelt magának a szovjet vezetés a magyarországi fegyveres jelenlétre, sőt további korlátlan haditelepítésre. Ugyanis az osztrák államszerződés megkötésének következményeképpen a korábbi „békekötési" kitétel szerint 1955 végéig ki kellett volna üríteni a Szovjetuniónak Magyarországot is. Egyébként az egy nappal korábbra időzítetten aláírt szövetségi szerződés sem rendelkezett a szovjet haderőnek a vazallus országokban való állomásoztatásáról, csupán elvi fegyveres „szövetséget" jelentett a megszálló és a megszállt hatalmak közt.

Mégis megszületett már 1955 szeptemberében az 1956. október 23-i első forradalmi napon mozgósított, „Különleges Hadtestnek" nevezett magyarországi szovjet csoportosítás. Ez valójában egy-egy teljes tábori és légi hadsereg keretét rejtette, parancsnokságával immár Székesfehérváron és Pjotr Nyikolajevics Lascsenkó altábornaggyal az élén. (Miközben hazai szerzők maximális harmincezer főnyi összlétszámot említenek, a nyugati hírszerző adatok alapján azt egyenesen hetven–hetvenötezer főre becsülik külföldi szerzők.) A Szovjet Hadsereg moszkvai vezérkarának közvetlen alárendeltségében állók a következők voltak: 17. gépesített-gárdahadosztály (Vaszilij Nyikolajevics Kuznyecov vezérőrnagy, majd Anton Vasziljevics Krivosejev vezérőrnagy, Szombathely) és 2. gépesített-gárdahadosztály (Szergej Vlagyimirovics Lebegyev vezérőrnagy, Kecskemét). Ezek egységei Szombathelyen, Körmenden, Győrben, Komáromban és Veszprémben, illetve Kecskeméten, Szolnokon, Cegléden, Sárbogárdon és Székesfehérváron települtek. További hadtestközvetlen alakulatok, így egy-egy tábori- és légvédelmi-tüzér-, hídvetőezred, egy-egy felderítő-, műszaki- és szállítózászlóalj, egy aknavetőosztály és a hadtáp volt még elhelyezve Hajmáskéren, illetve onnantól Győrig elszórtan. Hozzájuk tartozott még a 195. vadászrepülő-hadosztály (Veszprém) és a 177. bombázórepülő-hadosztály (Debrecen).

Valamennyi alakulat elérte 1956. július közepére a teljes harckészültséget, ennek lezárásaként a Különleges Hadtest hadgyakorlatot tartott, amelyet személyesen ellenőrzött Alekszej Innokentevics Antonov hadseregtábornok, a szovjet vezérkari főnök első helyettese, a Varsói Szerződés még nem létező egyesített fegyveres erőinek vezérkari főnöke. A szovjet Különleges Hadtest furcsa módon ezt követően, amikor még a júniusi lengyelországi munkásmegmozdulással kapcsolatos rokonszenv sem nyilatkozott meg, parancsot kapott, hogy dolgozzon ki hadműveleti tervet „a magyarországi társadalmi rend fenntartására, védelmére, és ha kell, helyreállítására". Bizonyára korábbról folyhattak már ez irányú tervezési munkálatok, mivel Lascsenko altábornagy már július 20-án felterjesztette elöljáróinak tervezetét, amely már címében jól jellemzően fejezte ki a való helyzetet: „A Különleges Hadtest terve az állami rend helyreállításában való részvételre Magyarország területén". Az akcióterv szerint az egységeknek három–hat órán belül kellett elfoglalniuk a megindulási körleteket, és miközben a budapesti rendcsinálás a 2. gépesített-gárdahadosztály feladatát képezte, ezt az osztrák

határ lezárásával kellett biztosítania a 17. gépesített-gárdahadosztálynak, a 177. bombázórepülő- és a 195. vadászrepülő-hadosztály személyi állományának feladatául pedig a szovjet hadsereg bázisainak, objektumainak, reptereinek, raktárainak és egyéb intézményeinek a védelmét szabták. A tervezett hadművelet során kezdettől nem számoltak a Magyar Néphadsereggel, semmiféle együttműködésre sem készültek vele, mivel megbízhatatlannak tartották.

Valóban a magyar csapatoknál, beleértve a felsőbb katonai vezetést is, nagy bizonytalanság uralkodott el. Mivel éppen a szokásos katonaváltás ideje volt, sok laktanyából, helyőrségből a leszerelés előtt álló „öregkatonákat" egyszerűen hazaengedték, míg az újoncok behívása halasztást szenvedett, így egy-egy ezred sokszor alig egy zászlóaljnyi állománnyal rendelkezett. Egyébként is óriási méretű átszervezés alatt állt a Magyar Néphadsereg, a számos át-alárendelésből is nagy zavar következett. Máig él a bizonytalanság, milyen tényleges erővel rendelkezett az 1956 eleji 15 lövész-, 6 gépesítettlövész-, 3 harckocsizó-, 10 táboritüzér-, 4 rohamlöveg-, 1 aknavető-, 1 páncéltörő-, 13 légvédelmi-tüzér-, 3 hír-, 2 rádiótechnikai-, 1 rádiófelderítő-, 4 vadászrepülő-, 3 csatarepülő-ezred és az 53 önálló zászlóalj vagy osztály a Magyar Néphadseregben. Ezekből ugyanis 1956. szeptember 26-ra kellett létrehozni az új hadrendi felállítású Magyar Néphadsereget, amelyen belül a Budapest törzsű 4. hadseregben egyesített kecskeméti 3. és székesfehérvári 6. hadtest, valamint a feloszlatásra ítélt 9. hadtest egységeiből tartósan megtartásra és fejlesztésre szánt, illetve átmenetileg tovább élő 5 lövész-, 2 gépesített-, 1 tábori tüzér-, 4 légvédelmi-tüzér-, 2 vadászrepülő-hadosztályba, 1 műszaki, 1 hadihajós dandárba és 6 önálló ezredbe kellett éppen ezekben a hetekben újonnan előírt létszámokkal át-alárendelni a korábbi egységeket, alegységeket (miközben közülük 21 egyúttal más helyőrségbe, bázisra települt át, 49 sorsa pedig egyenesen a feloszlatás volt).

A sorsukat ilyen körülmények között teljesen bizonytalannak látó néphadseregbeliek a továbbiakban szinte mindenütt saját fejük után mentek, döntő többségükben azonban teljesen tájékozatlanul tétlenkedtek laktanyáikban, táboraikban. Sok helyen a sorkatonák a felkelőkhöz csatlakoztak, más helyeken egyszerűen hazamentek, egyes helyeken a tisztek engedélyezték a felkelőknek, hogy felfegyverezzék magukat, más helyeken elzárkóztak ettől. Kivételesen akadtak olyan tábornokok, tisztek, akik alakulatukat a felkelő nép ellen vezették, jelentős magyar–magyar fegyveres összecsapásokra azonban ez esetekben sem került sor. Az 1956-os szabadságharc egyértelműen a fegyverhez jutott magyar polgári lakosság szovjetellenes fegyveres küzdelme volt.

Annak kirobbanásáig azonban még számos jelentős esemény történt. Július 18-án szovjet kenyéradó gazdái eltávolították Rákosi Mátyást, a magyar diktátort. Minden reménye ellenére nem a kommunista pártvezetésbe röviddel korábban visszafogadott Kádár János került a helyére, hanem a kortársak szerint szovjet belügyi tábornokként a magyar pártvezetésbe delegált Gerő Ernő. A személycsere végrehajtását ellenőrző Iván Alekszandrovics Szerov hadseregtábornok, a

szovjet titkosszolgálat vezetője mindenesetre még egy találkozójáról jelentést tett a moszkvai pártközpontnak, felkereste ugyanis az alig egy évvel korábban a vezetésből kitaszított korábbi kormányfőt is. E szerint: „Beszéltem Nagy Imrével, aki elégedetten nyugtázta Rákosi leváltását, és bizakodóan úgy véli, hogy ebben az átmeneti időben feltétlenül vele is tárgyalni fognak. Arról biztosította híveit, hogy Kádár János tudatni fogja vele, mikor kell fellépnie."

Fellépésre azonban a szovjet haderő is készült, Jevgenyij Ivanovics Malasenkó ezredes, a Különleges Hadtest helyettes törzsfőnöke (aki egyúttal helyettesítette a tartós betegszabadságon volt Georgij Andrejevics Scselbanyin vezérőrnagy törzsfőnököt), egyúttal felderítő főnöke részletes hadműveleti tervet dolgozott ki az erő-összpontosításról, a felvonulási útvonalakról, a vezetési pontokról, összeköttetési vonalakról, a magyar párt- és kormányszervekkel való együttműködésről és sok másról. Október elején pedig már olyan jelentést küldött Moszkvába, miszerint „felderítőjelentések alapján tüntetésekkel kell számolni". Mintha valami szándékos provokációra készült volna a szovjethatalom, amelynek új helytartója engedélyezte a nyílt társadalmi vitákat értelmiségi előadóestek, diákgyűlések és ezt tükröző sajtónyilvánosság formájában.

Mindenesetre mintha semmi rendkívüli fejlemény nem lett volna várható, Gerő Ernő, a moszkvai „elvtársak" új magyar főmegbízottja „pihenésre" a Szovjetunióba ment, és csak a belső hatalmi viszályok idején egykor kivégzett Rajk László és társai újratemetésének másnapján, október 7-én tért haza. Az ugyancsak október 7-én hazaérkező, a kínai pártkongresszuson részt vett, majd hazatérését egyenesen háromheti, szovjetunióbeli „üdüléssel" megszakított Kádár Jánost, az akkori pártbeli „másodhegedűst" a felső pártvezetés nevében megjelent Mező Imre azzal fogadta a repülőtéren, hogy Gerő Ernő „egy kis felkelés kiprovokálásán" ügyködik. Talán ezt célozta az immár „fellazult légkörben" a sztálinista magyar párttisztogatás során likvidált vezetőtársak újratemetése, egykori gyilkosaik „bűnbánó" magyarázkodása is. Alig egy hét múlva pedig a legfelsőbb magyar vazallusvezetők (Apró Antal, Gerő Ernő, Hegedűs András, Kádár János, Kovács István) jugoszláviai tárgyalássorozatra indultak, csak bizonytalankodó második vonalbeli helyetteseiket hagyták hátra, hogy azután éppen az oly sorsdöntő október 23. napi fejlemények előestéjén érkezzenek vissza.

Mindez a moszkvai vezetés engedélye nélkül nem történhetett volna meg, de talán éppen ott készültek valamire. Az ugyanis már október 12-én a szovjet Kárpáti Katonai Körzetben és csak 19-én a lengyel válság miatt érintett Baltikumi Katonai Körzetben csapatmozgásokat figyeltek meg. Az utóbbi térségben ezzel egy időben harckészültségbe helyezték a 7. légideszant-gárdahadosztályhoz tartozó, a litvániai Kaunaszban és Vilniuszban telepített 108. ejtőernyős deszantgárdaezredet. Október 20-án megkezdték pontonhidak fektetését a szovjet–magyar határfolyót jelentő Felső-Tiszán. Másnap riadókészültségbe helyezték a Román Néphadsereget, csapaterősítéseket küldtek Erdélybe, főleg a magyar határra, és azonnal megkezdték bevonultatni a magyarul és németül (!) beszélő

(szigorúan csak román nemzetiségű) tartalékosokat. Vajon miért jelentette ki ezen a napon a váratlanul számos tábornok kíséretében Varsóban termett Nyikita Szergejevics Hruscsov szovjet diktátor, hogy a lengyelországi válság leküzdésével kapcsolatosan a hadgyakorlat ürügyén már mozgósított haderő előkészületei ellenére „le kellett mondani az adott körülmények között a fegyveres beavatkozásról"? Ugyanakkor miért tartotta szükségesnek a legfelsőbb magyar hadvezetés, hogy az október 20-án a „lengyel eseményekre tekintettel" elrendelt fokozott harckészültségre irányuló intézkedését már másnap visszavonja?

Ezzel szemben már október 22-én ellenőrizte a szovjet hadvezetés magyarországi csapatai készenléti állapotát, ugyanakkor elrendelte a 2. gépesített gárdahadosztály egységeinek Budapest irányában történő előrevonását. Ugyanezen a napon Malasenkó ezredes arra kapott parancsot, hogy személyesen hajtson végre felderítést Budapesten. Október 23-án 20.00 órakor riadóztatta a hadvezetés a 17. gépesített gárdahadosztály egységeit, az 56. gépesítettezredet Szombathelyen, az 57. gépesített ezredet Győrben, az 58. gépesítettezredet Körmenden, a Sopronhoz való menettel a 27. rohamlöveg-ezredet Veszprémben, a Kőszeghez való menettel a 90. táboritüzér-ezredet Hajmáskéren.

Mi készült itt a spontán népi elégedetlenséggel párhuzamosan a hatalom birtokosai részéről? Maga Nagy Imre vetette később papírra: „Közvetlenül az októberi események előtt Budapestre érkezett egy szovjet utazási iroda mintegy 60-70 fős turistacsoportja. A repülőtéri érkezéskor a magyar vámhatóságok át akarták vizsgálni csomagjaikat, ez ellen tiltakoztak, és a szovjet nagykövetséghez vagy konzulátushoz fordultak. Ennek ellenére kinyitották a magyar hatóságok a csomagokat, és minden bőröndben csak szovjet fegyvert találtak, amit elkoboztak."

A békés tüntetést követően az első lövések csak október 23-án huszonegy óra körül dördültek el a Magyar Rádió központi épületénél a belügyi őrség részéről a követeléseik beolvasását követelő akkor még fegyvertelen tömeg ellen, de már húsz órakor lövészaj hátterével mondta el provokatív rádióbeszédét Gerő Ernő. Miközben Jean-Paul Sartre is tudta a távolban, hogy „az ostobaság és a terror tízévi uralma ellen demokratikus szocializmust" követeltek a budapestiek, Hruscsov, akitől Gerő telefonon kért utasítást, már abban az órában döntött, „be kell vonulniuk a csapatoknak Budapestre". A később szerephez jutott moszkovita belügyes Münnich Ferenc visszaemlékezése szerint Gerő maga is kezdettől szovjet megbízói fegyveres segítségével számolt hatalma megtartásával kapcsolatosan. Ez egyértelműen a gyűlölt idegen megszállók és helyi bérenceik elleni tüntetéshez, sőt mind határozottabban fegyveres szembenálláshoz vezetett.

Ennek lehetőségét figyelmen kívül hagyva vagy éppen ennek siettetésére haladéktalanul, már huszonegy órakor parancs érkezett Moszkvából Vaszilíj Danilovics Szokolov marsall, vezérkari főnöktől a „Hullám" hadművelet végrehajtására, a város szovjet körülzárására a Különleges Hadtestnek tizennyolc órakor harckészültségbe helyezett alakulataival. De már tizenhét órakor, vagyis

elsietetten, Mihail Fjodorovics Tyihonov altábornagy, a szovjet főtanácsadó azt közölte a Magyar Néphadsereg hadműveleti főnökével, hogy „a magyar fővárosban nyugati imperialista erők ellenforradalmat robbantottak ki, a rendet, amilyen gyorsan csak lehet, helyre kell állítani”. Erre az objektumvédelemre kirendelt magyar katonákat éles lőszer nélkül küldték ki, majd az utánuk irányított lőszer szállítását nem biztosították kellőképpen. Így jutott a forradalmi tömeg fegyverhez, lőszerhez. Sőt még úgy, hogy számos rendőri szerv egyszerűen azonnal kiszolgáltatta készletét.

Eközben a még 23-án 21.00 órakor kiadott parancs értelmében a szovjet Különleges Hadtest operatív törzse beérkezett a magyar Honvédelmi Minisztérium központi épületébe, és élén Malasenkó ezredessel éjfélkor átvette a még meghatározó többségében fegyvertelenül demonstráló budapesti lakosság ellen tervezett hadműveletek közvetlen irányítását. Az ország életének tényleges vezetésére pedig a 24-ére virradó éjjel a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége teljhatalommal rendelkező Katonai Bizottságot hozott létre Apró Antal vezetésével, mintegy a Nagy Imre elnöksége alá helyezett Minisztertanács ellensúlyozására. (Ennek tagjai voltak még: Fehér Lajos, Földes László, Kovács István, Mező Imre.)

Október 24-én 04.30 órakor a rádióközlés szerint így szólt a sietve kiadott magyar kormánynyilatkozat: „Fasiszta, reakciós elemek fegyveres támadást intéztek középületeink és karhatalmi csapataink ellen.” Reggel hat órakor már „ellenforradalmi erőkről” volt szó. Milyen erők harcolhattak volna, amikor hajnali 02.00 órától kezdődően a 2. gépesített-gárdahadosztálynak már 19-én megindulási körletbe helyezett egységei közül beérkezett Budapestre Székesfehérvárról a 4., Kecskemétről az 5., Szolnokról a 6. gépesítettlövész-, Sárbogárdról a 37. harckocsi-, Ceglédről a 87. rohamlöveg- és 7. gépesítettlövész-ezred, úton volt még hozzájuk a 17. gépesített-hadosztály részét képező 83. harckocsi- és 1043. táboritüzér-ezred Hajmáskérről, illetve Várpalotáról, amely egységek már hajnali 03.00 órakor megkezdték a még alvó magyar főváros megszállását. Ez azt jelenti, a nemzeti ébredés hajnalán máris 240 harckocsi, 120 páncélozott-szállító-harcjármű és 156 löveg indult ellene. A belváros biztosítására, ahol a kormány- és pártépületek voltak, a 37. harckocsi-, 87. nehézrohamlöveg-, a 4. és a 6. gépesítettlövész-ezred kapott parancsot, és azonnal harcot kezdeményeztek a mintegy kétezer főnyire becsült felkelő népesség ellen..

Már ez is bőven elég lehetett volna, ha nem erődemonstrációra készült volna valamilyen, máig tisztázatlan okból kifolyólag a Szovjetunió. Ezen túl azonban október 23-án 19.45 órakor a Kárpáti Katonai Körzetben Munkácsra előrevont (a 38. összfegyvernemi hadsereg III. hadtestét képező) 39. gépesített-gárdahadosztály és 128. lövész-gárdahadosztály is menetparancsot kapott, hogy Nyikolaj Alekszandrovics Gorbunov ezredes parancsnoksága alatt Beregszászon át másnap hajnali 00.15 és 07.30 óra között a határon Csap, Beregszász, Nagyszőllős térségében átkelve, Nyíregyháza, Debrecen, illetve Nyíregyháza, Miskolc útvo-

nalon vonuljon Budapest felé, és előbbi Szolnok–Abony térségében, utóbbi Hatvan–Jászberény térségében foglaljon el összpontosítási körletet. Miután a két magasabb egység beérkezett, előbbiből a 407. táboritüzér-ezredet, utóbbiból a 315. lövészezredet haladéktalanul továbbküldték Budapestre, ahol azonnal alárendelték őket a Különleges Hadtestnek. Ezzel egy időben Budapestnél harcállásba vonult a 975. légvédelmitüzér-ezred. A követő nehézpáncélosok menetének megkönnyítésére október 24-én az 54. hidvetőezred Szolnoknál, a vasúti híd közelében a Tiszán pontonhidat épített. Ugyancsak október 24-én a 39. gépesített-gárdahadosztály azt a meglepő parancsot kapta, hogy 11.30 órakor megindulva, egységei Szolnok–Cegléd–Nagykőrös–Kecskemét–Dunaföldvár útvonalon jussanak el a Dunántúl Cece, Kálóz, Pincehely, Nagykónyi, Tamási, Dombóvár térségében kijelölt új összpontosítási körleteikbe.

Még mindig október 23-án 22.35 órakor a szovjet Romániai Önálló Gépesített Hadsereg kötelékébe tartozó 33. gépesített-gárdahadosztályt, élén Gennadij Ivanovics Obutarov vezérőrnaggyal, Temesvárról a határon át Szeged, Kecskemét útvonalon szintén Budapest térségébe vezényelték. A fővárostól mintegy tizenöt kilométernyire kellett összpontosítási körletbe vonulnia, ahová másnap 12.00 órára elsőnek a 104. gépesítettlövész-ezred érkezett be, ezt azonnal további menetre utasították, és ugyancsak azonnal bevetették a Budapesten folyó hadműveletekbe. A harminchat órán át vonuló hadoszlopot a továbbiakban a 105. és 106. gépesítettlövész-, a 71. harckocsi-, a 133. rohamlöveg-, a 100., 1195. táboritüzér- és az 1093. légvédelmitüzér-ezred, a 60. aknavetőosztály és más kötelékek (hír-, műszaki, szállítózászlóalj, önálló vegyvédelmi század) alkották, amelyek sorra érkeztek Budapest előterébe.

Még mindig az első budapesti megmozdulás napján nemcsak a magyarországi két szovjet (vadász- és bombázó-) repülő-hadosztálynak, hanem a Kárpáti Katonai Körzet egy-egy további vadászrepülő- és bombázórepülő-hadosztályának is riadókészültséget rendeltek el. Végül néhány órával később Lascsenko altábornagy a magyarországi 17. szovjet gépesített-gárdahadosztály alakulatai közül az osztrák határra előrevont egységei közül Szombathelyről Budapestre rendelte az 56. gépesítettlövész-ezredet, azonban a helyére oda vezényelte Veszprémből a 39. harckocsiezredet. Mindezzel párhuzamosan október 24. folyamán a 177. bombázórepülő-hadosztály gépei nyolcvannégy demonstrációs mélyrepülést végeztek Budapest és a többi nagyobb város légterében. A magyar forradalom első negyvennyolc órájában ellene a szovjet források szerint máris 31 550 szovjet katona, 1130 harckocsi és rohamlöveg, 616 tábori löveg és aknavető, 185 légvédelmi löveg, 383 páncélos szállító harcjármű, 3830 tehergépkocsi vonult fel. Ezeket 159 vadászrepülő és 122 bombázórepülő demonstratív mélyrepülései kísérték.

De valami oknál fogva még ezt a hatalmas haderő-összpontosítást sem találták elégségesnek a szovjet politikai és katonai vezetők. Október 26-án berendelték a budapesti harcokba való bekapcsolódásra a 33. gépesített-gárdahadosztály

egységeit, alegységeit is a tizenöt kilométernyire lévő összpontosítási körletükből. Ugyanezen a napon a Kárpáti Katonai Körzetből a 70. lövész-gárdahadosztály 104. rohamlöveg ezredét, amelyet már korábban vasúton Beregszászra szállítottak, átdobták a határon, és az 10.00 órától Nyíregyháza térségében települt. Egyúttal a hadosztály több alakulata feltöltési és mozgósítási parancsot kapott azzal, hogy ugyancsak induljon Magyarországra, október 28-án pedig foglalja el összpontosítási körletét Nyíregyháza–Debrecen–Miskolc térségében. Hasonlóképpen mozgósították október 26-án a Kárpáti Katonai Körzetben a 27. gépesített-gárdahadosztályt, hogy a határt másnap 08.00-tól átlépve, gyorsított menettel ugyancsak foglalja el a Nyíregyháza–Debrecen–Szolnok összpontosítási körletet. Október 27-én még mindig a Kárpáti Katonai Körzetben riadóztatták és menetbe indították az 1. vasútépítő-dandárt azzal, hogy vonuljon Csapra, és ott vegye át a forgalom irányítását. Ennek értelme hamarost világossá vált. Október 28-ára virradóra riadóztatták a Kárpáti Katonai Körzetben a 38. összfegyvernemi hadseregből a korábban Zsitomir és Hmelnyickij térségében állomásozott 11., 32. gépesített-gárda- és 60. légvédelmitüzér-hadosztályt, valamint a 8. gépesített hadsereg önálló egységeit, hogy állomáshelyüket elhagyva, kombinált út-vasút menettel mielőbb érjenek be Magyarországra.

Érthetetlenül óriási tömegdemonstráció, miközben Budapesten csak a Magyar Néphadsereg 7400 katonája, közülük alig 5800 harckészen, 64 harckocsival és még mintegy 3300, csak kézifegyverrel ellátott belbiztonsági fegyveres tartózkodott, így az akkor kétezer főre becsült fegyveres felkelő maximálisan ezeket állíthatta volna maga mellé. De még ez sem történt meg, sőt az első napokban 4685 magyar harcost (elsődlegesen a légvédelmi alegységek és a katonai tanintézetek állományát) is éppen a felkelők ellen vetettek be, a melléjük Budapestre vezényelt összesen alig 2700 fővel együtt. (Utóbbiakat az egri 6., piliscsabai 8., kecskeméti 12. és aszódi 15. gépesítettlövész-, valamint az esztergomi 33. közepesharckocsi- és az ercsi 37. pontonos-hídász ezredből rendelték a fővárosba.).

A budapesti fegyveres összecsapással párhuzamosan politikai játszma is kezdődött. A magyar hatalomgyakorlók a moszkvai utasítással repülővel Veszprémbe, onnan páncélgépkocsival Budapestre érkezett Anasztaz Ivanovics Mikojan és Mihail Andrejevics Szuszlov utasítására taktikázni kezdtek. Már október 24-én a budapesti tömeg által követelt Nagy Imre lett az új miniszterelnök, miközben a 25-i, Országház előtti vérengzés hátterével Gerő Ernő még megtartotta pártfőtitkárságát. Másnap azonban már őt is felváltotta Kádár János, aki megtévesztésül feloszlatta az addigi elnevezése szerinti Magyar Dolgozók Pártját, és helyébe létrehozta az új kommunista elnevezése szerinti Magyar Szocialista Munkáspártot. Ugyancsak október 26-án Nagy Imre amnesztiát hirdetett, másrészt kérte a szovjet csapatokat, hogy tartsák be a fegyverszünetet. Még mindig ugyanazon a napon az Apró Antal vezette pártbeli Katonai Bizottság önfeloszlatása helyett, az Akadémia utcai központi pártszékházból áttelepült a

budapesti pártszékházba, a Köztársaság térre. Miközben ez a kemény szovjetbérenc mag ott készítette elő a nyílt katonai diktatúra bevezetését, megint egy nap elteltével, Nagy Imre kormányát már nemzeti egységalapon szervezte át, bevonva a nyílt bolsevik diktatúra előtti koalíciós, immár évek óta mellőzött társutas pártbelieket a hatalomba.

A fordulatot október 28. jelentette, amikor a központi pártlap vezércikke „nemzeti és demokratikus felkelésnek" minősítette az addig történteket, a kormányfő feloszlatta a hírhedt Államvédelmi Hatóságot, a diktatúra leggyűlöltebb belügyi kiszolgálóját, és új karhatalomként bejelentette a Nemzetőrség megszervezését. Ugyanakkor elmaradt a pártbeli Katonai Bizottság által aznapra előkészített, az egykori partizánvezéreket is tömörítő kemény kommunista mag puccskísérlete, mivel máig ismeretlen ok nélkül Moszkvából ezt és a támogatásukra erre a napra tervezett, egy páncélos ék mozgásával már megindított szovjet fegyveres fellépést leállították.

Ám a magyarországi események átminősítése nem változtatott a folyamatban lévő további hadi előkészületeken. Szergej Konsztantyinovics Zsukov marsall, honvédelmi miniszter ugyanis már október 27-én kiadta a parancsot a magyarországi hadműveletek második szakaszának előkészítésére, ezt nem befolyásolhatták a forradalommá való átkeresztelésről, budapesti szovjet csapatkivonásról, tárgyaláskezdeményezésről szóló, megtévesztő sajtóhírek, amelyeket a politikai vezetés adatott ki. Így október 28-án a törzsével Novgorodban települt 31. légideszant-ejtőernyős-hadosztály azt a parancsot kapta, hogy 114. és 381. ejtőernyős-deszantezrede Lvovban, illetve Hmelnyickijben felszállva, repüljön a magyarországi Veszprémbe. Erre a landolásra 30-án 10.30, illetve 20.00 órakor került sor. Ugyancsak október 28-án, 06.00 órakor lépte át a magyar határt a 70. lövész-gárdahadosztály azzal a paranccsal, hogy 23.00 órára érje el a Debrecen közelében kijelölt összpontosítási körletet.

Itt kell röviden érintenünk, hogy a Magyar Néphadsereg erősen megzavarodott, tájékozatlan csapatvezetése az október 28-i fordulatig is csupán szórványosan állt készen a szovjet uralom védelmére, magyar alakulatok csak elvétve, ritkán léptek fel a tüntető, felkelő, harcba lépő magyar lakosság ellen. Ez ismereteink szerint a piliscsabai 8. gépesített ezred, a budapesti Zrínyi Akadémia és a budapesti őrzászlóalj, a kecskeméti 3. hadtest parancsnoksága és az ottani 19. gépesített ezred, a kaposvári 17. lövészhadosztály parancsnoksága, a zalaegerszegi 32. táboritüzér-ezred, az aszódi 15. gépesített ezred, a nyíregyházi 52. gépesített ezred, a ceglédi 103. táboritüzér-ezred, a dunapentelei 142. légvédelmitüzér-ezred, az esztergomi 7. gépesített-hadosztály parancsnoksága, a verpeléti 35. nehézharckocsi-ezred, a Budapestről Budakeszire elvonult Petőfi Akadémia, a nagyatádi 27. páncéltörő-tüzér-osztály, a bajai 18. légvédelmitüzér-osztály, a tatai 35. nehézharckocsi-ezred, a kiskunmajsai 7. táboritüzér-ezred és a szabadszállási 16 közepesharckocsi-ezred egyes parancsnokai részéről történt meg a központi tűzszüneti parancs kibocsátását megelőzően. Azt is ki kell mondani,

hogy a számos moszkovita vezető szerint katonai diktátori „megtiszteltetésre” is alkalmasnak a különösen brutális katonai bevetéseket elrendelő Gyurkó Lajos vezérőrnagy, a 3. hadtest Kecskeméten működő parancsnoka volt.

Mindezek mögött nemcsak a magyar, hanem főleg a szovjet bizonytalanságot szokták látni az elemzők. Ám nemcsak első rövid látogatásuk óta (október 25-étől) Szerov hadseregtábornok, a szovjet titkosszolgálat már említett feje (kíséretében hét további KGB-tábornokkal) és Mihail Szergejevics Malinyin hadseregtábornok, a szovjet vezérkari főnök első helyettese maradt Budapesten, hanem 28-ára visszaérkezett a legfelsőbb pártvezetéshez tartozó Mikojan és Szuszlov is, akik jóváhagyták Nagy Imre színeváltozását: általános egyoldalú tűzszüneti nyilatkozatát, továbbá az addig történtek „ellenforradalomból” „forradalommá” történő átminősítését.

Aznap egyébként a moszkvai pártközpontban is erős vita folyt a magyarországi fejleményekről. Ennek tükrében világos: Hruscsov eldöntötte, hogy a magyar válsággal kapcsolatosan a kivárás és megtévesztés politikája következik. Az utóbbi jegyében október 30-án hivatalos nyilatkozat a magyar belügyekbe való beavatkozástól való jövőbeni tartózkodás, az ország kiürítésének ígéretét röpítette világgá a szovjet legfelsőbb vezetés. Ezt erősítendő, a Budapesten addig bevetett, harcban álló és jelentős veszteségeket szenvedett 2. és 33. gépesített-, 128. lövész-gárdahadosztály „tüzet szüntess!” parancsot kapott azzal, hogy az október 30-án 15.00 órától október 31-én. 05.00 óráig tartó időben vonuljon ki Budapestről. Ennek folyamatában a Különleges Hadtest parancsnoksága áttelepült a tököli szovjet légibázisra.

Október 29-én a Nagy Imre szovjet egyetértéssel bekövetkező arcvonalváltását követve, a Magyar Néphadsereg hivatalosan is a forradalom oldalára állt. Megkezdődött a katonatanácsok választása, megalakult a Forradalmi Karhatalmi Bizottság, megindult a Nemzetőrség szervezése, a szabadságharcosok nyílt támogatása. Ezzel szemben a politikai tisztek közül sokan, akik nem bújtak el, a belügyisekhez hasonlóan „muszkavezetőkké” váltak, átállva a nemzetellenes idegen erőkhöz. A Magyar Néphadsereg alakulatai élén álló parancsnokok ezt csak elvétve tették meg, így a szentesi 6. légvédelmitüzér-osztály, a nagyatádi 27. páncéltörő-tüzérosztály, a dombóvári 47. tüzérezred, a szabadszállási 16. közepesharckocsi-ezred, a lenti 32. lövészezred parancsnoka. Ezzel szemben a budapesti Zrínyi Akadémia fegyveres segítséget nyújtott a Corvin-közi forradalmároknak, a szovjetellenes harcra készült fel a kaposvári 26. lövészezred, a zalaegerszegi 43. harckocsi-ezred, a táborfalvai 66. táboritüzér-ezred, a szolnoki repülőtiszti iskola. Mindez előre vetítette, hogy fegyveres küzdelem elé néz az ország.

Nem segített ezen az sem, hogy az osztrák példát követve, a kommunista döntéshozók szerint legitim magyar miniszterelnök, a jelentős szovjet csapatmozgásokat tapasztalva, november 1-jén kinyilvánította az ország semlegességét, és kérte az Egyesült Nemzetek segítségét: „A magyar kormány, a magyar

nép és a történelem előtti mély felelősségérzettől áthatva, a magyar nép milliói-nak akaratát kifejezve, kinyilvánítja a Magyar Népköztársaság semlegességét. […] Nemzeti forradalma vívmányainak megszilárdítását és továbbfejlesztését óhajtja anélkül, hogy bármelyik katonai csoportosuláshoz csatlakoznék."

Őt igazán nem tévesztette meg a szovjet központi pártlapban, a Pravdában október 30-án közzétett (fentebb már felvillantott) pártelnökségi nyilatkozat, amely pedig három fontosnak minősíthető állítást is tartalmazott. Ezek szerint a Szovjetunió elhibázott politikát folytatott Kelet-Európában, ezentúl egyenlőségi alapon kívánja kezelni e térség országait, és felülvizsgálja a szovjet katonai jelenlét szükségességének kérdését. Magyar szempontból mindenesetre már megjelenésekor is elgondolkodtató lehetett volna a következő fogalmazás: „A szovjet kormány, szem előtt tartva, hogy a szovjet alakulatok további magyarországi tartózkodása ürügyül szolgálhat a helyzet fokozottabb kiéleződésére, utasítást adott katonai parancsnokságának, hogy vonja ki a szovjet alakulatokat Budapestről, mihelyt a magyar kormány azt jónak látja. Ugyanakkor a szovjet kormány kész tárgyalásokba bocsátkozni a Magyar Népköztársaság kormányával és a Varsói Szerződésben részt vevő más államok kormányaival a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról."

Ma már általánosan köztudott, hogy ez is csupán a megtévesztés politikájának éppen aktuális fejleménye volt. Az elsőszámú szovjet pártvezér már másnap közölte legközelebbi elvtársaival, hogy a sajtóban megjelent nyilatkozat felülvizsgálatra szorul, a szovjet csapatokat nem vonják ki Magyarországról, sőt azok aktívan részt fognak venni a rend helyreállításában. Egészen más fejlemény következett, mint amit a magyar kortársak reméltek, a kivárás politikájának látszata mellett már ugyancsak október 31-én megszületett Moszkvában a beavatkozás és további politikai alávetés politikai forgatókönyve. Hruscsov aznapi szavaival: „Ideiglenes forradalmi kormányt kell alakítani Kádár vezetésével. Legjobb lenne, ha ő csak helyettes, Münnich azonban miniszterelnök és védelmi és belügyminiszter lenne. Ezt a kormányt meghívjuk, hogy – mondjuk – a csapatkivonásról tárgyaljunk, és a kérdés megoldott. Ha Nagy hozzájárul, bevesszük helyettes miniszterelnöknek. Münnich segítséget kér tőlünk, mi megadjuk, és rendet teremtünk."

Ez a döntés azt jelentette, hogy a lengyel megoldástól eltérően az intervenciót részesítette előnyben a szovjet diktátor, mindenesetre máig kérdéses: milyen eddig ismeretlen megfontolások alapján. Itt kell röviden azt is érintenünk, hogy nem a budapesti pártház kiprovokált október 30-i ostroma, a felkelőkhöz csapódott lumpenelemek által ezt követően végrehajtott lincselés állt a döntés mögött. Azt legfeljebb utólag megfogalmazott indoknak, mintsem oknak lehet tekintenünk.

Ezzel egy időben, sőt már ezt megelőzően megkezdődtek az újabb szovjet csapatmozgások. Az 56. gépesítettlövész-, a 83. harckocsi- és az 1043. táboritüzér-ezred parancsot kapott, hogy hagyja el Budapestet, és térjen vissza Haj-

máskérre. Valamennyi további egység mintegy kétszáz harckocsival tizenöthúsz kilométernyire Budapesttől gyűrűt alkotva, állásokba vonult, és ott karbantartáshoz, feltöltéshez kezdett. A formálódó szovjet invázió ezzel párhuzamosan az újonnan érkezett alakulatokkal elsőnek a Magyar Néphadsereg hat repülőterét, majd helyőrségeit, gyakorlótereit, raktárait fogta ostromgyűrűbe.

Ugyanakkor tovább folyt a már jelen lévő egységek megerősítésére: a 8. gépesített és a 38. összfegyvernemi hadsereg addig még szovjet felségterületen állomásozott egységeinek útbaindítása. Egymás után érkezett magyar földre október 29-én a 61. légvédelmi-hadosztály és az 1. vasúti dandár, 30-án a 7. légideszant-gárdahadosztály (gépkocsikon a 419. és a 479. légvédelmi-, valamint légi szállítással a 80. és 108. légideszantezred, a két utóbbi a határ szovjet oldaláról csak november 3-án landolt Tökölön), 31-én a 31. harckocsi-gárdahadosztály, november 1-jén a 7. harckocsi-gárda- és a 66. lövész-gárdahadosztály, 3-án a 31. légideszant-gárdadosztály (a 114. és a 381. légideszantezred), végül 4-én vasúton Odesszából Románián át a Hetyman ezredes parancsnoksága alatt állt, október 31-én riadóztatott és a 8. gépesített-hadsereg alárendeltségébe helyezett 35. vegyes gépesített-harckocsizó-gárdahadosztály, összesen mintegy 60 000 fő. Támogatásukra tartalékként a magyar határon kívül maradt a 104., a 105. és a 107. légideszant-hadosztály, legutóbbi vasúti előrevonást követően éppen november 3-án rakodott ki Munkácson. A jelentős hadmozdulatot főparancsnokként a Baltikumi Katonai Körzet parancsnoka, P. I. Batov hadseregtábornok a nyugat-ukrajnai Lvovból irányította. Végtelennek tűnő hadoszlopaik közvetlen parancsnoki feladatát az ő hadműveleti helyettese, Tatrinov vezérőrnagy látta el.

A szárazföldi csapatmozgásokkal párhuzamosan november első három napján a 177. bombázó-repülőhadosztály Veszprémből és Tökölről a Szovjetunióba szállította a szovjet tábornokok és tisztek mintegy hatszáz családtagját, a további elszállításra várókat pedig Komáromban és Győrben gyülekeztettek. Őket Csehszlovákián át, míg a Kecskeméten gyülekeztetteket pedig részben Románián át, részben közvetlenül Kárpátaljára gépkocsikon szállították el. November 2-án az 1. vasúti dandár hát zászlóalját és a 27. gépesített-gárdahadosztály több egységét áthelyezték Komárom, Győr, Mosonmagyaróvár térségébe.

Ez az óriási, észlelt szovjet csapatmozgás volt a kiváltó oka annak, hogy november 1-jén (a már idézett módon) Nagy Imre kimondta Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépési szándékát, egyúttal bejelentette az ország osztrák példát követő semlegességét, az újabb intervenciós előkészületek miatti tiltakozását. Vagyis ismét nem lehet felcserélni az okot az okozattal. Nem ez váltotta ki a brutális szovjet beavatkozást, hanem éppen fordítva történt.

Miután a teljes magyar felségterület szoros szovjet katonai ellenőrzése már biztosított volt, három körzetre osztva, a parancsnokságát Tökölre (az ottani légibázisra) áthelyezett Különleges Hadtest – élén a már említett Lascsenkó altábornaggyal – feladatává vált Budapest elfoglalása és megtisztítása, a 38. össz-

fegyvernemi hadsereg – élén az azeri Amezamp Hacsaturovics Babadzsajan altábornaggyal – székesfehérvári parancsnoksággal a Dunától nyugatra, míg a 8. gépesített hadsereg – élén az osszét Hadzsi Umar Mamszurov altábornaggyal – debreceni parancsnoksággal a Dunától keletre biztosította ezt. Az egész hadművelet irányítására ugyancsak Magyarországra érkezett Ivan Sztyepanovics Konyev marsall, a még csak névlegesen létező Varsói Szerződés főparancsnoka, ténylegesen a szovjet honvédelmi miniszter első helyettese, aki egyenesen minisztere, Zsukov marsall utasításait követte, és aki Szolnokon foglalt el harcálláspontot, (ezt egyébként két légideszant-hadosztály biztosította).

Most már a következő, megtévesztő lépésre került sor: a november 3-án az Országházban megkezdett tárgyalások folytatásának ürügyén Tökölön tőrbe csalta a szovjet politika a legfelső magyar katonai vezetést. A magyar tárgyalóküldöttséget Erdei Ferenc miniszterelnök-helyettes vezette, tagjai pedig Maléter Pál vezérőrnagy, honvédelmi miniszter, Kovács István vezérőrnagy, vezérkari főnök és Szűcs Miklós ezredes, hadműveleti csoportfőnök volt. A szovjet küldöttség összetétele máig vitatott. Bizonyosnak látszik, hogy Malinyin hadseregtábornok volt a küldöttségvezető, tagként pedig jelen volt Sztyepscsenko altábornagy, politikai főcsoportfőnök-helyettes, Malasenko ezredes. Az vitatott, hogy Andropov nagykövet is jelen volt-e, továbbá milyen beosztásban vett részt ezen a megbeszélésen M. G. Scselbagyin ezredes, akinek családneve egyébként azonos a Különleges Hadtest már említett, betegszabadság miatt tartósan távollévő G. A. Scselbagyin vezérőrnagyéval. Ennél fontosabb tény az, hogy a magyar tárgyalóküldöttség foglyul ejtésében tevékeny részt vállalt Piros László korábbi belügyminiszter vezetésével egy magyar államvédelmi különítmény.

Számukra is elérkezettnek látszott a nyílt fellépés ideje, mivel minden, október 29. óta bekövetkezett lépés hatására, amely a megtévesztett magyar lakosság előtt kedvezőnek látszott (bevezették a nemzeti jelképeket, szakítottak az egypártrendszerrel, elismerték a forradalmi munkástanácsok szerepvállalását, főleg pedig kivonták a szovjet csapatokat Budapestről), a győzelem hangulata uralkodott el nemcsak a tömegeken, hanem a vezetést vállalók között is. Fokozta a lakosság bizakodását, hogy Nagy Imre november 1-jén „demokrácián" és „szabadságon" túl egyenesen „nemzeti függetlenségről" szólt rádióbeszédében. Ám ezzel szinte egy időben Jurij Vlagyimirovics Andropov szovjet nagykövet az intervencióra készülő tábornokok előtt ezt úgy értelmezte, hogy „Magyarországon ellenforradalom uralkodik, és ennek élén Nagy Imre áll".

Ezzel szemben a megtévesztés jegyében ugyancsak ezen a napon az állítólag megújuló kommunista mozgalom nevében, az új elnevezés szerinti Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkáraként Kádár János a bekövetkezett változásokról elismerően szólt. De már aznap este eltűnt, Münnich Ferencnek, a szovjethatalmat a spanyol polgárháború óta fegyverrel szolgáló ősmoszkovita kommunistának a társaságában Tökölre vitték, onnan Munkácsra, majd Moszkvába repítették szovjet elvtársai. November 2-án és 3-án részt vettek a magyar kommunista

vezetők a szovjet legfelső párttanácskozásokon, ahol eldőlt a következő politikai lépés. Elhangzott Mikojan javaslata: „Kádárnak kell a kormány élére kerülnie", mire a megnevezett közölte, „forradalmi kormányt kell alakítani". Ezt követően megállapodtak az új bábkormány összetételében és a kibocsátandó programnyilatkozatban. Ennek 14. pontja a már korábbi döntés értelmében a Szovjetuniótól való segítségnyújtás kérését tartalmazta.

Ezzel párhuzamosan a szovjet–jugoszláv pártmegbeszélések eredményeként már megszületett a döntés, miként lehet a szovjet támadást követően átnyújtandó menedékjog-ajánlattal eltávolítani a hatalomból Nagy Imrét. Az ország és világ közvéleményének megtévesztése azonban nem sikerült, a jól felépített intervenciós tervbe becsúszott az a nem várt lépés, hogy menekülését megelőzően a törvényes miniszterelnök még rádiószózatot tudott intézni, amely ugyan szintén megtévesztően állította: „a kormány a helyén van, […] csapataink harcban állnak". (Várt kikényszerített lemondása helyett így következett be elrablása, romániai fogságravetése, majd magyarországi perbefogása és 1958-as kivégzése.)

Konyev marsall előző nap kiadott 1. számú hadparancsa értelmében november 4-én hajnalban 03.50 órakor megkezdődött a „Forgószél" hadművelet, a megtévesztések sorával védtelenné tett magyar lakosság ellen valóban támadásra indult mintegy 120 000 szovjet harcos a következő félrevezető parancsindoklással: „Magyarországon reakciós és ellenforradalmi erők felkelést robbantottak ki, hogy felszámolják a népi demokratikus rendet, megsemmisítsék a dolgozók vívmányait, helyreállítsák a földbirtokosok és kapitalisták régi rendszerét." Az ebből levont indok, a támadásra ürügyet szolgáltató hamis állítás pedig így szólt: „Ez Magyarországon a fasizmus újjászületéséhez vezet, és hazánk [értsd, a Szovjetunió, Z. J.] és az egész szocialista tábor számára fenyegetést jelent."

Ez alapján Malinyin hadseregtábornoknak, a szovjet fegyveres erők vezérkari főnöke első helyettesének parancsnoksága alatt megindultak az állig felfegyverzettek a mit sem sejtő és felszabadultan a hétfői munkanapra készülő békés lakosok ellen. De ugyanígy megindultak a Magyar Néphadsereg egyes alakulatainak laktanyái ellen is, brutálisan lefegyverezve Budapest, Nyíregyháza, Békéscsaba, Csongrád, Szentes, Kecskemét, Szolnok, Debrecen, Miskolc, Mezőkövesd, Szeged, Baja, Dunaföldvár, Dunapentele, Tatabánya, Székesfehérvár, Veszprém, Pápa, Kaposvár, Marcali, Nagyatád, Sopron és más helyőrségek meglepett magyar katonáit.

Az eddig megismert töredék szovjet hadijelentések a következő egységeik Budapesten kívüli harci bevetéséről tesznek említést: Már november 4-én a 80. ejtőernyős-deszantezred Törökszentmiklóst, a 114. és 381. ejtőernyős-deszantezred Veszprémet és környékét, a 108. légideszant-ezred a Budai-hegyvidéket, a 27. gépesített-gárdahadosztály Tatabányát, Esztergomot, Győrt, Komáromot, a 31. harckocsi-gárdahadosztály Egert és Gyöngyöst, a 39. gépesített-gárdahadosztály Tamási környékét, az 57. gépesített- és 1043. tüzérezred Pápát, a 90. tüzérezred Kőszeget, az 56. gépesített-, a 27. rohamlövegezred, továbbá a 110.

önálló felderítő-, a 163. önálló híradózászlóalj Szombathelyt, a 83. harckocsiezred Zalaegerszeget és Lentit, a 61. légvédelmitüzér-gárdahadosztály Székesfehérvárt, a 11. gépesített-gárdahadosztály Szolnokot, Ceglédet, Jászberényt, a 419, légvédelmitüzér-ezred a Szolnokról kivezető utakat, a 479. légvédelmitüzér-ezred a debreceni repülőteret, a 32. gépesített-gárdahadosztály Kecskemétet és környékét, a 17. gépesített-gárdahadosztály Veszprémvarsány–Zirc térségét szállta meg. Ugyancsak részt vettek az e napi hadmozdulatokban az 1. vasúti gárdadandár, a 195. vadászrepülő-hadosztály, a 11., 32. gépesített-gárdahadosztály és a 60. légvédelmitüzér-hadosztály közelebbről meg nem nevezett egységei is, míg Dunapentelénél a 35. gépesített-gárdahadosztály került tűzharcba.

Mindenesetre nem vetették be a magyar földre korábban érkezett összes egységet a „Forgószél" fedőnevű hadművelet első támadási hullámában. A következő napokban Budapesten továbbra is az erre kijelölt 2. és a 33. gépesített-gárda-, valamint a 128. lövész-gárdahadosztály egységeit vetették be, de megerősítették ezeket a 31. harckocsi-gárdahadosztály 100. harckocsiezredével és 98. önálló felderítő-zászlóaljával, a 66. lövész-gárdahadosztály 128. nehézrohamlöveg-ezredével, a 7. légideszant-hadosztály 80. ejtőernyősezredével és a 31. légideszant-hadosztály 381. ejtőernyősezredével. A Dunától nyugatra a 17., a 27. és a 39. gépesített-gárda-, továbbá a 61. légvédelmi-hadosztály kötelékei pacifikáltak, míg a Dunától keletre ez a 11. gépesített-, a 35. vegyes gépesített-harckocsi-gárda-, a 7. harckocsi-gárda-, a 60. légvédelmi- és a 70. lövész-hadosztály feladata volt. A teljes magyarországi szárazföldi csoportosításnak mintegy a felét, összesen 58 821 katonát láttak elegendőnek azok ellen küldeni, akiket eleve megbénított a mintegy 2500 harckocsi és 1000 páncélozott szállító harcjármű mozgása, a repülőgépek százainak rémisztő mélyrepülése. Ezt a hadműveletet biztosította, illetve követte tartalékban még a 31. harckocsi-gárda-, a 66. lövész-, a 7. és a 31. légideszant-hadosztály zöme, valamint a teljes 32. gépesített-gárda-, a 195. vadászrepülő- és a 177. bombázórepülő-hadosztály. A megtorlás elősegítésére azután még Lvovból a teljes egészében szovjet katonai igazgatás alá helyezett Magyarországra vezényelték a 12. belügyi gépesített dandárt is, amelynek a feladata lett, hogy november 12-től hadba vetve, megakadályozza a magyar–osztrák államhatáron az addigra már tömegessé váló kiszökést.

A szolnoki főparancsnoki harcálláspontra szállított muszkavezető Münnich Ferenc onnan röpítette az éterbe a beavatkozás hazug kommunista indokát: „Nem nézhettük tovább, milyen állati kegyetlenséggel gyilkolják ellenforradalmi terroristák és banditák legjobb munkás és paraszt testvéreinket." Ellenkormányának megalakulását egyenesen maga Kádár János jelentette be egy még szovjet földön előre rögzített hangfelvétel bejátszásával. Ennek helyzetére jellemző, hogy a nyolc megnevezett kormánytag közül négy csak a rádión keresztül értesült „magas megtiszteltetéséről", még ők sem voltak jelen az alig harmincfős magyar moszkovita pártvezető-csoportban Szolnokon. Onnan egyébként csak november 7-én a 11. gépesített-gárdahadosztály kötelékébe tartozó 419. légvé-

delmi-ezred harmadik ütegének egyik harckocsiján Usakov hadnagy szakasza szállította az új diktátort Budapestre. (Ezen túlmenően Kádár János formálisan csak november 12-én, Nagy Imre akkor kimondott, ám sohasem kért felmentését követően nyert miniszterelnöki kinevezést az áltörvényességet játszó Elnöki Tanács megfélemlített elnökétől, Dobi Istvántól.)

Az első percek bénultsága elkeseredettségbe csapott át, ez pedig világraszóló, a fővárosban, így a csepeli munkáskerületben november 11-ig, vidéken november 17-ig, szórványosan egészen december 13-ig tartó szabadságharc vállalásához vezetett. Szovjet hadijelentések fegyveres (lakossági vagy katonai) ellenállás letörését jelentették a következő városokból: Budapestről, Záhonyból, Nyíregyházáról, Debrecenből, Békéscsabáról, Miskolcról, Szolnokról, Kecskemétről, Szegedről, Kistelekről, Orgoványról, Csongrádból, Szentesről, Dunapenteléről, Dunaföldvárról, Bajáról, Székesfehérvárról, Veszprémből, Pápáról, Kaposvárról, Marcaliból, Nagyatádról, Zalaegerszegről, Sopronból. Bár rendkívül zavarosak az eddig napvilágra került szovjet adatok, az ismert jelentések alapján összesen – harci bevetés során vagy csupán felszólításra – 1115 tiszti és 26 868 legénységi állományút fegyvereztek le (miközben más szórványadatok összesítése szerint összesen 59 800 fő állhatott fegyverben a Magyar Néphadsereg akkori állományában).

Miközben ez rendkívül kevésnek tűnik, (még ha arra vonatkozó adat is felbukkan, hogy 16 714 katona hagyta el önkényesen szolgálati helyét, ment haza vagy távozott máshová,) ezzel szemben a Magyar Néphadsereg elfoglalt bázisairól hadizsákmányként raktárakba szállított fegyverzet összesítése egyenesen megdöbbentő számokat tartalmaz, és bizonyára további pontosítás után hihetetlen túlzásként lesz értelmezhető. A zsákmányjelentésben 261 repülőgép, 333 harckocsi és önjáró löveg, 3565 tábori löveg és aknavető, 815 légvédelmi löveg, 2457 géppuska és golyószóró, 106 699 géppisztoly és puska, 7044 pisztoly, 151 000 kézigránát szerepel.

Még ha csupán ennek a fegyverzetnek töredéke is lett volna bevethető, sajnálatos módon a november 4-én hajnalban személyesen Nagy Imre szájából elhangzott, többször megismételt és már itt is idézett rádióbeli bejelentés állításának egyik fele sem volt igaz: „csapataink harcban állnak, […] a kormány a helyén van”. Nem valamiféle kormánycsapatok, hanem önkéntes népi felkelők csoportjainak és esetlegesen hozzájuk csatlakozott katonacsoportoknak elszigetelten vívott fegyveres ellenállásáról volt szó. (Ugyanakkor Nagy Imre kormányának tagjai közül egyedül Bíbó István tartott ki, felhívásokat fogalmazva, miniszteri irodájában, míg a többiek siettek életüket menteni.)

Nincs itt mód a rengeteg hősi helytállást felidéznünk, ezért az ellenállást illetően a harcok központi színhelyét jelentő budapesti Corvin-közzel kapcsolatban jelezzük, hogy a november 4-i váratlan támadás négy harckocsival és tizenöt páncélozott harcjármű deszantosaival hiábavalónak bizonyult. Csak 170 szovjet löveg napokon át folytatott sorozatlövése után adták fel a szabadságharcosok

szabad elvonulással ottani bázisukat, de egészen november 16-ig tovább folytatták a fegyveres ellenállást Pongrátz Gergely irányításával. (Ennek jelentőségére utal az a másik szórványadat, miszerint az ugyancsak budapesti Petőfi-laktanya birtokba vételéhez elegendő volt 51 szovjet löveg másfél órás össztüze.) Ugyanígy november 8-ig ellenálltak a Tűzoltó utcaiak Angyal István vezetésével, szintén hosszú napokig a Baross téri csoport Nickelsburg Lászlóval az élen, a körtériek Oláh Jenő vezetésével, a Széna tériek Szabó János irányításával és még sokan mások számos más helyszínen harcoltak tovább.

A továbbiakban a beismert szovjet összveszteséget érdemes sorolnunk: lelőtték a 177. bombázórepülőgép-hadosztály 880. ezredének egyik repülőgépét, elveszett a 33. számú harci helikopter, 31 (csak Budapesten a 33. gépesített-gárdahadosztályból 14) harckocsi, 40 (ebből Budapesten 13) páncélozott szállító harcjármű, 4 rakétavető, 13 tábori ágyú, 6 légvédelmi ágyú és 81 (ebből Budapesten 31) tehergépkocsi. A szovjet elesetteket hol 669, hol 720 (ez esetben 87 tiszt, 633 altiszt és legénységi állományú) főben, a sebesültekét hol 1986, hol 2270 (utóbbinál 235 tiszt, 2045 altiszt és legénységi állományú) főben adták meg. (Nem szokták közölni, hogy a magyar szabadságharcosokhoz átállt, kétszáznál több szovjet harcost viszont hadbíróság elé állítottak dezertálás vádjával. A szovjet szerzők annál inkább fontosnak vélték kiemelni, hogy harcosaik tízezernél több kitüntetést érdemeltek a magyarországi bevetés során, közülük 24 elnyerte a Szovjetunió Hőse kitüntető címet is.) A későbbiekben minden erőfeszítésük ellenére a magyar kommunisták saját soraikból csak 234 polgárháborús áldozatot és a szovjet hadseregben küzdő 280 elesettet tudtak felmutatni, közülük a népítélettel és lincseléssel megöltek számát pedig 26 főben megadni. Tegyük hozzá még: a szabadságharcosok foglyul ejtettek 2929 szovjet harcost és magyar csatlóst, de egyetlen egynek sem forgott veszélyben az élete.

Ezzel szemben áll az antikommunista polgári lakosság vesztesége: elesett mintegy 5000 (nyugati feltételezések szerint legalább kétszer ennyi, a kommunista statisztikai hivatali adat szerint 2502!) szabadságharcos (közülük csak 185 volt katona, a november 4. előtti tizenkilenc sortűz pusztán demonstráló civil áldozata ennek legalább kétszerese), hivatalosan megsebesült 19 226 (köztük alig 137 katona), szovjet fogságba esett közel 6380 (Szerov hadseregtábornoknak Hruscsovhoz intézett november 11-i, 17-i és 29-i jelentései szerint egyre növekvően is, de elismerten, csupán 3773, 4056, ill. 4700) fő, utóbbiak közül szovjet forrásokkal bizonyítottan 860 (Szerovnál korábban 700, illetve 767, magyar adatok szerint kétszer ennyi)) elfogottat kihurcoltak szovjetunióbeli börtönökbe.

Ezzel a hősies erőfeszítésével a magyar nemzet ugyan kiváltotta a népek csodálatát, ám a szabad államok kormányai csupán buzdító hazug szavakkal segítették megrendítő szabadságharcát. Hiába rendelt el enciklikájával XII. Piusz pápa már október 26-án imát a magyar szabadságharc győzelméért, a világi hatalmasok oda se figyeltek. Tudomásul vették, hogy százezres nagyságrendű idegen

haderő tiporja el a polgári lakosság megmozdulását, harckocsik ezrei és repülőgépek százai tartják félelemben a legázoltakat. (Egyedül Spanyolország állami és katonai vezetése mozdult meg, készen állva, hogy önkéntes hadtestet küld Magyarországra, de ezt az Egyesült Államok kormányzata leállíttatta.) Nem volt szavuk, hogy szovjet harckocsi szállította Budapestre a Moszkvában helytartói hatalomra kijelölt ellen-kormányfőt, miközben a saját játékszabályaik szerint törvényes magyar kormány fejét diplomáciai menhelyéről előbb kicsalták, majd elhurcolták, külországbeli rabságban tartották, hogy azután a rendületlenül ellenállót végül hazaszállítsák, és egyenes következményeként 1958. június 16-án (!) kivégezzék.

Hiába szállt az egyik utolsó szabad magyar rádióadó kétségbeesett kiáltása a legkülönbözőbb nyelveken az éterbe: „Világ népei! Az ezeréves Magyarország őrtornyain kezd kialudni az utolsó láng. A Szovjet Hadsereg szét akar zúzni bennünket, harckocsijai, lövegei zúdulnak Magyarországra. Asszonyaink, anyáink, leányaink veszélyben vannak, nekik szörnyű emlékeik vannak 1945-ről. Mentsétek meg lelkünket! SOS! SOS! Világ népei! Az igazság, a szabadság, a tettleges szolidaritás kötelező elvének nevében segítsetek! Halljátok meg kiáltásunkat! Nyomuljatok előre, és nyújtsátok testvéri kezeteket! Mentsetek meg bennünket! Segítség! Segítség! SOS! SOS! Isten veletek és velünk!” Az egyetlen nyugati nagyhatalom elnökének, Dwight David Eisenhowernek november 14-i cinikus válaszüzenete nem kíván kísérőszöveget: „Az Egyesült Államok nem javasolja és sohasem javasolta, hogy a védtelen lakosság nyílt forradalmat kezdjen azzal a hatalommal szemben, amelynek legyőzésére nem képes.”

Világos beszéd volt, a keleti nagyhatalom hadigépezete eltiporhatta a hozzá nagyságrendileg fel nem érő szerencsétlen magyar nép fegyveres honvédőit. Történelmileg rövid időn belül pedig a világ hatalmasai túltették magukat még azon a (talán nemcsak a) magyar történelemben példátlan véres megtorláson is, amely a november 4-i intervenciós kezdetkor nyilvánosan ígért „büntetlenség” ellenére bekövetkezett (bár formálisan csak december 11-én vezették be a rögtönítélő bíráskodást). Ezt a közel 300 000 lakos rendőri megfigyelés alá helyezése, 39 000 jogi (köztük 5658 katonaállományú elleni) eljárás, mintegy 13 000 internálás, 18 211 felkelő (köztük 4879 katonaállományú) elleni súlyos ítélet jelzi. Ugyanakkor a 453 (más adat szerint 338, hivatalos, máig ismételt verzió szerint 229, köztük 25 katonaállományú) kivégzés és a máig vitatott számú áldozattal járó november 4-i intervenciót követő tizenöt tömegtüntetés elleni sortűz nagyon is jól jellemzi. A bábkormányhoz kapcsolódókon kívül nincsenek azonban adataink a minden magyar városban felállított szovjet rögtönítélő hadbíróságok ítéleteiről. Kivégzéseikről is csupán egyedi jelzésekkel rendelkezünk (főleg azzal a sokat mondó adattal, miszerint a forradalmi megmozdulás első három napján Budapesten az ellenük bevetett szovjet egységek ötvennél több polgári lakost végeztek ki elfogásuk helyszínén). Ugyanakkor a szakkutatók közt is rendkívül sok adat forog közkézen, attól függően, melyik időintervallummal

kapcsolatos az adatuk. Ennek jelzésére a „jogerős” ítéletekkel kapcsolatosan csak annyit, hogy 1960. december 31-ig számítva 16 748 főt, míg a határt az 1963-as amnesztiáig kiterjesztve, 26 621 főt érintett ez!

A brutalitás legkirívóbb, de a megtorlás során nem egyedülálló példája az az aljasság, ahogy az 1941. március 10-én született, fiatalkorúként a szabadságharchoz csatlakozó Mansfeld Pétert megkésett elfogása után halálra ítélték, halálos zárkában tartották, majd nagykorúságának elérése, tizennyolcadik születésnapja után közvetlenül, 1959. március 21-én (a kommunista tanácsköztársaság ünnepnapján, ezt szépítendő más források szerint már 19-én) brutális kegyetlenséggel felakasztották.

Itt kell feltétlenül arról is említést tenni, hogy miként az 1944-es megszállás óta mindenkor, 1956-ban a forradalom és a szabadságharc napjaiban is, a Szovjetunió gyarmataként kezelte Magyarországot, és nevében saját maga által állított helytartók gyakorolták a közvetlen hatalmat. E kettős elnyomás ellen robbant ki váratlanul a forradalom, bontakozott ki ebből a népfelkelés és nőtt szabadságharccá. Ezzel határozottan elvetjük azt a mind gyakrabban megfogalmazott tételt, mintha „két szocialista ország közti első háborúról” lett volna szó. Míg ugyanis a magyar politikai vezetés kényszerűen sodródott a mind kevésbé irányítható eseményekkel, minden lépését igyekezett megbízói akaratához igazítani. Mindkettőjük ellen fordult egyre határozottabban mind nagyobb néptömeg, amely a fegyverhez jutás arányában szállt szembe ily módon is mindkét – külső és belső – hatalmi tényezővel a nemzeti függetlenséget középpontba állítva.

Ugyanis a bolsevik vezetők megítélése közti különbség csak annyi, hogy egyenesen kérte-e, csupán támogatta-e, esetleg csak tudomásul vette-e a mögötte álló szovjethatalom fegyveres intervencióját. Még az egyetlen Nagy Imre is túl későn és magányosan döntött „elvtársai” közül, hogy megkísérel szakítani addigi megbízóival. Kádár János pedig már hatalomra juttatása után hamarosan nyíltan megfogalmazta, hogy a szovjet katonai jelenlét nélkül nem képes a politikai hatalmat megbízói érdekében gyakorolni. Jól jellemezte ezt, hogy hatalomra segítése után még hosszú hónapokig mellette tartózkodott „tanácsadóként” Averkin A. Arisztov, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának titkára, időről időre pedig ellenőrzésére megjelent Budapesten két még jelentősebb szovjet pártvezér, Szuszlov és Malenkov is. Ugyancsak hónapokig közvetlenül irányította a magyarországi megtorlást a már többször említett Szerov hadseregtábornok, a szovjet titkosszolgálat első számú irányítója.

Így azután a „munkás-paraszt” kormány ellenében szervezkedő erők hiába kívántak Országos Munkástanács néven országos vezetést választani, ám a november 21-re egybehívott tanácskozást az tette lehetetlenné, hogy szovjet páncélosalakulatok zárták körül a helyszínként szolgáló Nemzeti Sportcsarnokot, vezetőiket pedig elfogták. Másnap került sor egyébként a már említett gaztettre, Nagy Imre és elvbarátainak a jugoszláv nagykövetségről való kicsalogatására és elrablására. Jellemzően a szabadságuktól megfosztottak (Nagy Imre, Donáth

Ferenc, Lukács György, Losonzcy Géza és Szántó Zoltán), továbbá a már november 4. óta a szovjet nagykövetség pincebörtönében raboskodó (Kopácsi Sándor) elvtársaival hozta létre Kádár János az új elnevezésű pártjának, az MSZMP-nek a héttagú Ideiglenes Bizottságát.

Hatalmát mindenesetre a totális megfélemlítés és megtorlás időszakában, legközvetlenebb elvtársai sorsát látván, legalább látszólag azonnal széles körökre rá tudta kényszeríteni. Jól jelzi ezt, hogy az általa vezetett, immár Magyar Szocialista Munkáspárt nevű vazallus állampártnak 1956. december 1-jén még csak 37 818 tagja volt, ám 1957. június 15-én már 345 733 fő! Addigra már Kádár megkötötte személyes alkuját Hruscsovval, márciusi moszkvai útja során megállapodtak, hogy készséges helytartói működése fejében elődje, Rákosi Mátyás szovjet földön marad, nem engedik haza, viszont vetélytársát, a Romániában fogságban tartott Nagy Imrét és „az ellenforradalom vezetőit" kiszolgáltatják a magyarországi megtorlás számára. Utóbbi kivégzése azért csupán 1958. június 16-án következett be, mert szovjet nagyhatalmi célok szükségessé tették a perelőkészítés ellenére a végrehajtás elnapolását.

Az ország pacifikálása és a szovjet bolsevik uralom alá való visszakényszerítése együtt járt azzal, hogy az 1955-ben még csak formálisan létrehozott Varsói Szerződés, amelynek célja továbbra is a szovjet határokon kívül állomásoztatott csapatok fenntartása volt, vette át hivatalosan is 1956. november 24-én a védelmi funkciót a Magyar Népköztársaságban. Ugyanis már a megelőző hadmozdulatok, hadműveletek során a szovjet haderő elfoglalt és lefegyverzett 67 magyar helyőrséget, 44 városban pedig katonai közigazgatást vezetett be, és ellenőrzése alá vonta a teljes magyar hadikészletet. A magyarországi hadműveletet személyesen irányító Konyev marsall pedig egyszerűen bejelentette, hogy mivel ő a Varsói Szerződés (még nem létező) fegyveres erőinek főparancsnoka, az általa kijelölt, Magyarországon maradó szovjet egységek képezik ennek úgynevezett „Déli Hadseregcsoportját".

Ez a bejelentés az 1991. június 19-i végleges kivonásig biztosította a Szovjetunió számára, hogy ne lehessen magyar szuverenitás, magyar katonapolitika, magyar hadseregépítés, magyar honvédelem. Az 1957. május 27-én a szovjet diktátor és a magyar helytartója között megkötött „egyezmény" értelmében ez a válság (vagy talán a háttérben munkálkodó újabb nagyhatalmi terjeszkedés lehetőségének) elmúltára tekintettel két-két gépesített- és harckocsi-hadosztály, továbbá egy légihadsereg maradt vissza. Ez hivatalosan kezdetben 35 000 fő, 1000 harckocsi, 260 páncélozott harcjármű 230 tábori, 200 légvédelmi ágyú, 70 tábori tarack, 30 aknavető, 24 rakétavető, 3200 tehergépkocsi, 280 repülőgép magyarországi állomásoztatását jelentette, a valós számadatok mindmáig csupán becsültek és erősen eltérően, mindenesetre jóval nagyobb létszámadattal is jellemezhetőek..

Kezdetben még a Magyar Néphadsereg újjászervezésére sem került sor. A szovjet harckocsikkal visszatérő magyar kommunisták 1956. november 7-én

előbb csupán a belügyi tisztekből és pártfunkcionáriusokból álló, majd három nap múlva az erre vállalkozó katonatisztekből is megszervezett „karhatalmi ezredekre" építettek tisztogatásuk során. Ezekben 1957. április végén is összesen alig 18 000 fő (10 360 fő katonaállományú, 7640 belügyi szervekhez tartozó) szolgált, szinte megegyezően az 1945-ös oroszbérenc vagy orosz oldalra kényszerített létszámmal, őket a „fegyveres erők minisztériuma" fogta össze. Nem hallgathatjuk el: a későbbieket illetően is kezdetben óvakodott a helyreállított kommunista hatalom attól, hogy nagyszámú fegyveres ereje legyen.

Az 1957. január 15-i rendelettel megkezdett hadseregszervezés 59 560 fővel, köztük 43 086 fegyveressel számolt. Ez az újabb „Néphadsereg" is sajátos összetételű volt, ugyanis a megalakuláskor a 16 776 tiszt és 7171 tiszthelyettes mellett csupán 19 139 sorállományú katonával szolgált. Ezért először olyanokat kerestek, akik a hivatásos szolgálatot vállalták azzal, hogy nem hazájukra, hanem a „forradalmi munkás- és parasztkormány" nevet viselő moszkovita bábtársulatra esküdtek fel. (Az eleve eltávolított 732 tiszten, köztük három tábornokon kívül, önszántából 6587 korábbi néphadseregbeli tiszt tagadta meg ezt.) Ugyanakkor nem hallgatható el, hogy igazi párthadsereg felállítására is sor került, 1957. február 12-i párthatározat intézkedett „a fegyveres erők támogatása" feladatával a „Munkásőrség" megszervezéséről.

Kitekintésként még fel kell idéznünk, hogy 1957 szeptemberében újabb párthatározattal erőteljesebb hadseregfejlesztés indult, hogy elérjék a tervezett 84 000 fős szárazföldi és 5000 fős légierős létszámot. A folyamatos fejlesztés és modernizálás eredményeként a kezdeti 64 959 főnyi összlétszámot tíz év alatt 98 469 főre, majd további erőfeszítésekkel 1988-ra azután ismét egyenesen 155 700 főre növelték. Ebből az utóbbi létszámból 84 000 fő került beosztásra első lépcsőként a Varsói Szerződés Déli Hadseregcsoportjába azzal a feladattal, hogy a bekövetkező nyugatellenes támadás esetén vegye birtokba és biztosítsa az ausztriai, jugoszláviai, olaszországi felvonulási területet a szovjet hadseregnek. Ezzel kapcsolatban a teljes elvérzéssel számolt minden felelős magyar katonai gondolkodó. (Nem segíthetett ezen a Bakony rengetegében rejtetten folyó tömeges magashegyi kiképzés, sem a hazai vagy szomszédos országbeli hadgyakorlatok sora.)

Nyíltan azonban minderről beszélni nem lehetett. Ugyanígy sokáig titok fedte, csak az 1989-es világméretű fordulatot követő szovjet hadikivonulás döbbentette rá az embereket, hogy nemcsak az „Európa-Afrika hadszíntér-parancsnokságot" működtette a lehető legnagyobb titokban magyar földön (pontosabban mélyen a magyar föld alatt) a Szovjetunió, hanem elképzelhetetlen arzenált is itt állomásoztatott. A hivatalos felsorolás szerint tizenöt havi folytonos szállítással kivontak 196 Scud-rakéta-kilövőállványt, 1330 harckocsit, 622 önjáró löveget, 1473 páncélos szállító harcjárművet, 3151 parancsnoki gépkocsit, 27 095 teherautót, 319 113 katonai és más eszközt, 230 000 tonna lövedéket és lőszert, 560 910 tonna egyéb harcanyagot. Mindezt (és még ki tudja, mit) 34 541 vasúti

kocsiban 87 helyőrségből és 106 harcálláspontról, másként 5732 objektumból vitték el, míg a 320 hadi repülőgép és 138 harci helikopter egyszerűen hazarepült. Mindezt a vazallus magyar kormánnyal kötött 1957. május 27-i megállapodás alapján ugyanúgy, mint százezres haderejét, a szovjet kormány a magyar államháztartás költségén tartotta el. Érthető, miért fogadta országos harangzúgás 1991. június 30-án az utolsó megszálló szovjet katona távozását, a Varsói Szerződés megszűnését.

Fentebbi kitekintésünkkel talán erősíteni tudjuk az 1956-os magyarországi fejleményeket középpontba állító dolgozatunk összegző zárógondolatsorának valószerűségét. Az adott esztendőben ugyanis messze nem ez, hanem a klasszikus gyarmatbirodalmak összeomlásának folyamatában az adott időben különösen nagy súllyal jelentkező észak-afrikai fejlemények álltak a világpolitika középpontjában. Még akkor is így volt ez, ha a megelőző év éppen az európai nagyhatalmi szembenállást tette látszólag központi kérdéssé. Mindenesetre részben a jóval korábbi, részben az éppen bekövetkező fejlemények tükrében kell még azt is megvizsgálnunk, ez a tartós nagyhatalmi szembenállás közvetve milyen módon segíti érvelésünket. Hiteles adatokkal ugyanis mindeddig nem rendelkezünk arról, miként is szolgált negyedszázadon át a magyar államterület a szovjet háborús elképzelésekben az adott kedvező esetben Nyugat-Európa ellen támadásra lendülő hadak ugródeszkájaként.

A fentebb felsorolt, magyar felségterületen tárolt óriási hadianyagkészlet és számos jelentős hadvezetési pont az ott szolgáló nagyszámú tábornokkal, főtiszttel mindenesetre azt valószínűsíti, hogy kezdettől fogva tudatában volt a szovjet pártvezetés a Kárpát-medence birtoklásának stratégiai előnyével, ezért is ragaszkodott ehhez. Ugyanis a „világforradalom" hamis jelszavával leplezett világuralmi célokról, főleg Európa még befolyásán kívüli részeinek lerohanásáról sohasem mondott le sem Sztálin, sem egyetlen diktátorutóda, miközben egyes vazallusállamai igyekeztek lazítani a szorosan fogott gyeplőn. Ez szükségszerűen vezetett a Vasfüggöny tartóssá válásához, mivel az amerikai hírszerzés figyelmét nem kerülhette el az a folyamat, amely a szovjet hatalmi befolyás megőrzése, sőt kiterjesztése érdekében a haderő létszámát ismét megkettőzte, és az 1956-ra újból elérte az 5,8 milliót.

Ugyanis nem volt felejthető, hogy a nemzeti szocializmussal való háborús vetélkedésben a Szövetséges és Társult Hatalmak néven mellé álltakkal kivívott közös győzelem nem tette lehetővé a nemzetközi szocializmusnak a La Manche csatornáig való tervezett előrenyomulását. Éppen a Német Birodalom kényszerű és vonakodó szövetségeseként is a Szovjetunió nyugati előretörését 1944. augusztus 26. és 1945. április 12. közt megakasztó magyar haderő helytállása okozta, hogy csupán Kelet-Poroszország felől és csak az Elbáig juthatott el a Vörös Hadsereg. A tervezett kéthavi magyarországi áttörés elhúzódása következtében ugyanis Sztálin nyugati szövetségeseinek hadai – minden német ellenállás ellenére – ezalatt Lyontól egészen Torgauig nyomultak előre, miközben a

Vörös Hadsereg még csak Bécs birtokába jutott. Akkor a nemzetivel szemben vívott nemzetközi szocializmus jegyében csupán kelet-német területekre terjedhetett ki a legnyugatabbra vitt szovjet uralom.

Erre a további előretörésre azonban a szovjet államvezetés a hidegháború éveiben fokozottan készült, és a „békés egymás mellett élés" politikájának meghirdetésével sem mondott le. Ennek már korai érzékelhető jele volt az erőltetett atomfegyverkezés és rakétatechnikai fejlesztés. A másik oldalon amerikai vezetéssel formálódott a nyugat- és dél-európai országok fegyveres védelmi szövetsége, az Észak-Atlanti Szövetségi Szerződés (NATO) keretében. Ez lehetőséget teremtett a szovjet vezetők számára, hogy vazallus európai országaikra kiterjedően a formálisan ugyancsak védelmi szerződésként bejelentett Varsói Szerződést (VSZ) állítsák ezzel szembe. Mindenesetre nyilvánvaló volt, hogy alapvetően a két szuperhatalomként elfogadott amerikai–szovjet szembenállás fokozódásaként egymás elleni erőteljesebb fegyverkezés húzódott meg a háttérben. Támadás mindenesetre inkább volt elképzelhető a keleti, mint a nyugati vezető nagyhatalom részéről, amely számára nem okozhatott akadályt az Ausztriával 1955-ben kötött államszerződés. Ennek értelmében ugyan a négy megszálló győztes hatalom kiürítette ezt az országot, de az önálló nemzeti haderő megteremtése még éppen csak megkezdődött. Így a területi integritás tiszteletben tartásának szovjet kinyilvánítása és az örökös semlegesség osztrák kötelezettsége nem jelenthetett igazi akadályt agresszív nagyhatalmi törekvései esetében.

A kedvező történelmi pillanat a szovjet pártvezetés számára 1956-ban tűnt elérkezettnek. Még csak éppen megkezdődött az előző évben a Németországi Szövetségi Köztársaság bevonása a NATO katonai szervezetébe, ugyanakkor a Francia Köztársasággal a NATO védelmébe bevont Algériában mind súlyosabb függetlenségi polgárháború bontakozott ki. A Nagy-Britannia koronatartományát képező Cipruson is erősödött az elszakadási és Görögországhoz való csatlakozási mozgalom. Más területeken is válságos helyzetbe kerültek a klasszikus gyarmattartó államok, így egyre nagyobb gondot okozott a nyersanyag-ellátás is. Most csupán azonban európai vonatkozásban kell szembesítenünk egymással a már elszórtan említett legfontosabb világpolitikai és magyarországi események időpontját. Bevezetésként azonban fel kell idézni a szembenálló két katonai tömböt érintő látszólagos válságfejleményeket.

A sztálinizmussal való formális szovjetunióbeli és a befolyása alatti térségben továbbhullámzó leszámolás éppen a legszorosabban irányított lengyel vazallus államban keltett társadalmi válságot, amelynek első nyilvánvaló megnyilatkozása az 1956. június 28-i poznani munkásfelkelés és annak brutális letörése volt. Mindenesetre a lengyel pártvezetésben a szovjetbérencként kevésbé kompromittált, a sztálinisták által korábban eltávolított vezetők kerültek előtérbe. Nem ugyanez történt a következő hetekben a magyar vazallus államban, ezúttal éppen a társadalmi elégedetlenség kinyilvánításának megelőzésére – megtévesztésként

– váltotta fel egyenesen Rákosi Mátyást, a magyar diktátort a szovjet pártvezetés a hasonlóan moszkovita Gerő Ernővel, az egyik sztálinistát a másikkal.

Lengyelországban a továbbiakban az 1951-ben a sztálini önkény jegyében eltávolított Wladyslaw Gomulka került előtérbe, aki a tömegek számára alapvető nemzeti és demokratikus jellegű változást jelképezett, ám aki garantálta szovjethűségét, és biztosította moszkvai gazdáit, hogy fenntartja az elvárt bolsevik – de immár a sztálinista külsőségektől látványosan megszabadított – uralmat. Így 1956. október 19-én ő került a lengyel párthierarchia élére, és nem vált szükségessé a mindaddig fenyegetőnek látszó – vagy talán láttatott – közvetlen szovjet katonai intervenció. Minderről a lengyel „demokratizálódást" érzékelő magyar közvélemény nem tudván, éppen ezekben a napokban fokozta szolidaritási megnyilvánulásait, és sürgetni kezdte a „lengyel út" követését. Emellett azt is hangoztatták, hogy a Sztálin halála után előtérbe került, ám 1955-ben hasonlóan az újra teret nyert sztálinisták által eltávolított – mérsékeltnek és nemzetinek tartott, bár ugyancsak moszkovita bolsevik – Nagy Imre térjen vissza a politikai vezetésbe. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a szovjet uralom magyarországi letéteményesei egyre nagyobb teret engedtek a megbízóikkal és velük elégedetlenek fellépéseinek.

Addigra azonban a nyugati katonai szövetséget is – ennél sokkal súlyosabb – megrázkódtatás érte. A két szuperhatalom között a kezdetben pozitív semlegességet választó, majd egyre inkább a Szovjetunióhoz közeledő, a nyugati hatalmakkal látványosan szembekerülő, alig két évvel korábban katonai puccsal hatalomra lépett nemzeti szocialista irányzatú Gamal Abdel Nasszer egyiptomi állam- és kormányfő lépéseire gondolunk. Kortársai közül csak a hírszerzők figyeltek fel arra a tényre, amely a meglepő szovjet–jugoszláv közeledés mögött valójában meghúzódott. Ugyanis a politikai lépésekkel párhuzamosan és a legnagyobb titokban a vezérkari szintű és fegyvernemi vonatkozású katonai tárgyalások sora is napirenden volt. E mögött pedig formálódott az együttműködés, amelynek lényege az volt, hogy a szovjet megrendelésre csehszlovákiai hadiüzemekben tömegesen előállított haditechnikai eszközöket magyar felségterületen át a jugoszláviai kikötőkbe eljuttatva szállították teljes titokban Nasszer számára Egyiptomba.

Végül is az erőltetett egyiptomi fegyverkezésre tekintettel, diplomáciai előzmények után Nagy-Britannia arra kényszerült, hogy kivonja csapatait a szuezi csatornaövezetből. Az utolsó brit zászlóalj 1956. április 2-án hajózott be, alig másfélszáz megfigyelő is csak június 18-ig maradhatott Port Szaidban. Ezalatt Egyiptom május folyamán Jordániával, Libanonnal és Szíriával kötött katonai szerződést, majd Szaudi-Arábiával és Jemennel fűzte szorosabbra kapcsolatait. Ezzel, továbbá az Algériai Felszabadítási Mozgalom mind erőteljesebb támogatásával növelte tekintélyét mind a jugoszláviai államfő Tito, mind az indiai kormányfő Nehru előtt és általában az „el nem kötelezett", különösen az arab államok családjában.

Mindennek következményeként július 19-re teljessé vált Nasszer szakítása a nyugati hatalmakkal, 1956. július 29-én azután bejelentette, hogy a felségterületén átvezető, a brit–francia Szuezi Csatorna Társaság ellenőrzése alatt álló vízi utat államosítja. Ezzel a világ egyik legjelentősebb hajózási összeköttetését aktuálisan saját, perspektívájában a Szovjetunió ellenőrzése alá vonta, és főleg a NATO-államok hadi- és szállítóhajóinak közlekedését azonnal engedélyéhez köthette.

A nyugati katonai tömbnek döntenie kellett. Miközben már a brit–francia ellenőrzés lehetetlenné tétele kezdetétől az egyiptomi kormány ellen azonnal hadi előkészületeket tévő Nagy-Britannia, de főleg Franciaország vezetése a háborús kényszerítésben gondolkodott, az Egyesült Államok kormánya háromoldalú közvetlen vagy az ENSZ égisze alatti tanácskozást szorgalmazott, nehogy szövetségesei az éppen fejlesztés alatt állt NATO-t belevigyék egy nem tervezett közel-keleti háborúba.

Az amerikai mérséklésre intés alapján szövetségesei július 27-én még csak hivatalosan tiltakoztak a Biztonsági Tanácsnál, ám eredeti haditerveiket nem adták fel, így a továbbiakra vonatkozóan július 31-én Londonban brit–francia–amerikai tanácskozás kezdődött. Kompromisszumként csak abban született egyetértés a három nyugati hatalom közt, hogy a Szuezi-csatornát nemzetközi hatóság irányítása alá kell helyezni, ennek elérésére Nagy-Britannia és Franciaország demonstrálhatja erejét és elszántságát, törekedve Nasszernek a hatalomból való kiszorítására, de mindezt csak a diplomácia erejével tehetik.

Ám ezután minden diplomáciai kísérlet – így az 1888-as eredeti szerződést aláíró tizennyolc csatornahasználó állam augusztus 16–24. közti londoni konferenciája is – sikertelennek bizonyult, a Szovjetunió ellenállásán elbukott. Sőt Hruscsov sugalmazására Nasszer negyvenöt állam ellenkonferenciáját hívta egybe. Miután az Egyesült Államok közvetítése is sikertelennek bizonyult, ez fokozta az elszántságot, és erősen hozzájárult ahhoz, hogy végül a fegyverek jutottak szóhoz.

Mindenesetre az újabb eredménytelen tárgyalások után szeptember 23-án Nagy-Britannia és Franciaország a Biztonsági Tanácshoz fordult, bár biztosak lehettek a szovjet vétóban. Az október 9–12. közt megtartott vita csak hat általános elv elfogadását eredményezte, a szabad csatornahasználat kimondásának és a nemzetközi érdek figyelembevételének hangsúlyozásával. Az ellenőrzéssel kapcsolatos kudarc végleg a háborús megoldás felé mutatott.

Erre való felkészülésként a háborút továbbra is ellenző Egyesült Államok helyett szövetségesei Izrael felé fordultak. A háborút előkészítő utolsó titkos brit–francia–izraeli egyeztető tárgyalás október 23-án kezdődött meg a franciaországi Sevre-ben. Ugyanazon a napon Egyiptom, Szíria és Jordánia közös hadseregparancsnokságot hozott létre. Ezt követően elsőként az 1948-ban történt mesterséges létrehozása óta arab szomszédaival konfliktusban álló és ugyancsak kezdettől háborúra készülő Izrael Állam ragadta meg a kínálkozó lehetőséget, már

október 26-ára virradóan mozgósította haderejét. Előtte ugyanis 1951 óta nemcsak a vörös-tengeri kijárat volt elzárva, hanem a Szuezi-csatorna is, ezért szükségesnek vélte, hogy további területek elhódításával, tengeri kijárathoz jutva, megszilárdítsa helyzetét. Ennek érdekében és az október 24-i brit–francia–izraeli titkos jegyzőkönyv értelmében október 29-én – behatolva a Sinai-félszigetre – lerohanta Egyiptomot.

E napokban az Egyesült Államok kormányzata több ízben is figyelmeztette NATO-szövetségeseit, óvakodjanak a háborúba sodródástól. A támadó háborúra vonatkozóan így még további brit–francia kétoldalú megbeszélések folytak, és csak október 29-én zárultak véglegesnek tűnő megállapodással. Ennek értelmében Izrael szárazföldi háborújához – a hadviselőkhöz intézett előző napi s eleve egyiptomi elutasítást feltételező ultimátum után – október 31-én Nagy-Britannia és Franciaország légitámadásával csatlakozott.

Az izraelihez csatlakozó brit–francia hadműveletek megkezdését jelentő légitámadásokkal párhuzamosan erős lendületben volt a nemzetközi diplomáciai is. Miközben formálódott a tengeri blokád és a partraszállási előkészület, teljesen eltérő megfontolások alapján a Biztonsági Tanácsban mind a Szovjetunió, mind az Egyesült Államok az azonnali fegyverszünetre felszólító határozatra szavazott. Ám a határozat elfogadásának napján, november 5-én sor került a Port Faud elleni francia és a Port Szaid elleni brit légideszant támadásra, előkészületek kezdődtek a két hídfő kiépítésére. Katonai műveleti nehézségek miatt a további előrenyomulást el kellett napolni. A Szovjetunió kormánya a támadókhoz intézett jegyzékben agresszióval vádolta őket, önkéntesek Egyiptom számára való biztosítását helyezte kilátásba, és egyenesen atomfegyverek bevetésével együtt járó harmadik világháborúval fenyegetett. Még mindig november 5-én az amerikai–brit kormányközi megbeszélésen az előbbi óriási nyomást gyakorolt az azonnali fegyverszünet kikényszerítése érdekében.

Az elnökválasztás évében erősen korlátozott cselekvési lehetőségű Egyesült Államok, amelynek kormányzata már az augusztusi tárgyalások során nyilvánosan is mérséklőleg lépett fel, nemcsak minden fejlemény ellenére távol maradt a háborútól, hanem híven addigi szilárd álláspontjához – az Egyesült Nemzetek Szervezetének előző napi döntését megismételve – november 6-án nyilvánosan is az Egyiptom elleni háború leállítását követelte. Ez fontosabbnak bizonyult, mint az ugyancsak előző napi, flottatüntetéssel nyomatékosított és rakétatámadással fenyegető szovjet ultimátum. Így november 6-ára virradóra a brit–francia partraszállás ellenére még aznap helyi fegyverszünetet eszközölt ki a Port Szaid-i olasz konzul. Ez aznap 24.00 órától életbe lépett, a brit–francia hadművelet valójában el sem kezdődött, máris véget ért, Izrael magára maradt. Ezzel a szuezi válság esetében megkezdődött a békés rendezés folyamata, bár még hónapok teltek el annak lezárultáig.

A szembenálló két katonai szövetség belső válságának felidézése után feltétlenül szükséges még néhány tény és meggondolás ehhez csatlakozó felvillantása,

hogy még tisztábban láthassuk, mire is történhettek előkészületek 1956-ban szovjet részről. Az egyiptomi befolyása eredményeképpen bekövetkezett ottani nemzetközi válsághelyzet júliusi idejében feltétlenül úgy kellett rendeznie a lengyelországi válságot, hogy ne keltsen gyanút, mintha növelni kívánná ottani katonai jelenlétét. Ugyanis a második világháború során éppen a lengyel síkságon át sikerült egyenesen a Német Birodalom szívébe behatolnia. Ezúttal ez még egyszerűbbnek bizonyulhatott volna, hiszen biztosan birtokolta nemcsak ezt az országot, hanem az ugyancsak birodalmi hatáskörébe vont Kelet-Németországot is. A szovjet megszállású németországi térségben huszonkét hadilétszámú hadosztály és egy teljes légihadsereg adhatott eleve támogatást a nyugati német állam elleni támadás esetén. Sőt 1956 elejétől napirenden volt a százezres nagyságrendű, laktanyai elhelyezésű népi rendőrség bázisán a vazallus Német Nemzeti Néphadsereg szervezése. Ezért is számolt a NATO hadvezetése egy esetleges szovjet támadó háború esetén kezdődő hadművelet Varsó–Brüsszel általános támadási irányával.

Minderre tekintettel a támadási gyanú elhárítására még a nagy hangon beharangozott augusztusi lengyelországi lengyel–szovjet közös hadgyakorlatot is lemondta a szovjet pártvezetés. Ám éppen augusztus 19-én aláírásra került moszkvai kezdeményezésre az a szovjet–japán megállapodás, amely kimondta a második világháborús hadiállapot megszűntét. Ez egyértelműen a kelet-ázsiai szovjet felségterület biztosítását célozta, de miért éppen e napokban vált sürgőssé? Ne felejtsük: ugyanekkor folytatták tárgyalásaikat a Szuezi-csatornát használó államok, és formálódóban volt a nemzetközi válság elmélyülése. Amennyiben ez fegyveres konfliktussá növekedett volna, akkor bizonyára nem lett volna elegendő a nyugat- és dél-európai NATO-államok hadereje, hiszen még az európai fegyveres egyensúly is csupán amerikai és kanadai csapatokkal volt biztosítható. Bizonyára ennek megbontását is célozta, hogy (a már jelzett módon) 1956 tavaszától folyamatosan jelentős mennyiségű modern haditechnikát juttatott el a szovjet vezetés csehszlovákiai hadiüzemekből légi úton Magyarországon át a jugoszláv tengeri kikötőkig, majd onnan hajókon Egyiptomba. Éppen ennek zökkenőmentes megvalósítását szolgálta a látványos pártközi szovjet–jugoszláv megbékélés.

Ha a jövendő egyiptomi háború később teljes valójában kirobbant volna, üresen maradt volna Nyugat-Európa, és lehetővé válhatott volna egészen a La Manche csatornáig való, a második világháborúban elmaradt előrenyomulás, a nemzetközi szocializmus bolsevik világuralmának e térségre való kiterjesztése. Ezért volt szükség a magyarországi Különleges Hadtestnek és a romániai Önálló Központi Hadseregnek nevezett szovjet erőcsoportosítás, valamint a szovjetunióbeli Kárpáti Katonai Körzetben elhelyezett csapatok megerősítésére a Baltikumból, Ukrajnából, sőt Oroszországból előrevont egységekkel, és ez a tevékenység július óta feltűnés nélkül folyamatosan napirenden is volt. A későbbi szovjet haditervek szerint ugyanis nyilvánvaló, hogy már ekkor is a Duna völ-

gyében, a megszállt Magyarországról kiindulva, a kiüresített semleges Ausztrián át egészen Bajorországig egyszerű előrevonásra nyílt volna mód, és ez a gépesített alakulatokkal gyorsan bekövetkezhetett volna.

Bizonyára ugyancsak nem a magyar belpolitikai fejlemények indokolták, hogy az október 24-i moszkvai eligazítás alapján nagyszabású hadi előkészületek kezdődtek a szomszédos északi országban is. Ez alapján szovjet utasításra október utolsó hetében felvonult az Ipoly és a Duna mentén a magyar határvonalra a Csehszlovák Néphadsereg hadaiból 13 595 fő 565 harckocsival, 122 páncéltörő ágyúval, 159 aknavetővel és 69 önjárólöveggel. November 5-én (!) újabb 14 000 tartalékos – akik közé véletlenül sem került be magyar nemzetiségű – bevonultatása is bekövetkezett, és nagyfokú nyugati irányú átcsoportosítást követően, cseh- és morvaországi szakcsapatokkal megerősítve, november 10-én már 26 568 fő állt fegyverben. Ezek folyamatos visszavonása csak november 19-én kezdődött meg. Ugyancsak szovjet kezdeményezésre e napokban a teljes Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereget is harckészültségbe helyezték, és egyes egységeit az összpontosítási körletekbe vezényelték. November első napjaiban egyébként erősen megnövekedett a lengyel és a csehszlovák, valamint a lengyelországi és csehszlovákiai szovjet légierő tevékenysége is.

Mindez erősen túlmutatott a magyarországi status quo ante eléréséhez szükségesnek vélhető kényszerítésen. Zsukov marsall egyébként már október 29-én tudatta a szovjet pártvezetéssel, hogy a Magyarországra irányított hadak elegendőek bármiféle pacifikáláshoz. Még a Magyar Néphadsereg erre kész alakulataira sem tartott volna igényt, ezért Tyihonov altábornaggyal az élükön a szovjet katonai tanácsadók hazatértek a magyar alakulatok parancsnokai mellől. Ugyanígy nem tartott igényt a felajánlkozó, háborús ugrásra kész román pártvazallusok felajánlkozására sem, akik egy újabb – 1919 és 1944 utáni harmadik – magyarországi hadjáratról álmodtak.

Mivel az Egyiptom elleni háborús egyeztető tárgyalások éppen október 23-án kezdődtek, és a szovjet hírszerzés nem tudta meg, hogy az Egyesült Államok kormányának szándéka ellenében készül az izraeli–brit–francia támadás terve, aznap kellett provokálni a békés magyar tüntetőket, hogy indokolt legyen a napok óta már közvetlen előkészítési stádiumban lévő óriási szovjet csapatmozgás kelet-nyugati irányban. A magyarországi bábkormányzat sorsa csak másodlagos volt, annak megvédése, esetleges bukása esetén hatalmának helyreállítása töredéknyi fegyveressel is biztosítható lett volna. Bizonyára nem ezt kellett megtárgyalnia a szovjet legfelsőbb pártvezetésnek bolgár, csehszlovák és keletnémet vazallus pátvezérek bevonásával. Ráadásul a szovjetellenessé váló magyarországi kormányfordulat másnapján, október 29-én biztosította Charles Bohlen nagykövet kormánya nevében a szovjet vezetést John Foster Dulles amerikai külügyminiszter előző napi nyilatkozatának komolyságáról, miszerint Lengyelországot, Csehszlovákiát és Magyarországot „az Egyesült Államok nem tekinti potenciális katonai szövetségesének”. Ez a bármilyen jellegű és súlyú magyaror-

szági (vagy más szovjet érdekszférába tartozó országbeli) szovjet intervenció előzetes jóváhagyását jelentette a diplomácia nyelvén, de éppen nem indokolta annak brutális érvényesítését.

Október 29-én azután megindultak Egyiptom ellen Izrael Állam hadai, vagyis megkezdődött a Moszkvában oly nagyon remélt egyiptomi háború, így indokoltnak látszott a szovjet vezetés részéről még további, újabb és újabb egységek magyar földre irányítása, ezért a kortársak által folyamatosan jelzett, érthetetlen, szüntelen beözönlés. Ezel magyarázható a magyarországi válsággal kapcsolatos másnapi, megtévesztő, rendkívül mérsékelt szovjet kormánynyilatkozatot és a megkezdett budapesti kivonulást.

Október 31-én pedig bizonyára nem a magyarországi bolsevik egypárti uralom fenntartása érdekében szólt a Moszkva mellé érkezett Liu Sao-csi kínai miniszterelnök Hruscsovval, sokkal inkább valószínű, hogy az izraeli támadáshoz való aznapi francia és brit csatlakozás kínálta lehetőség volt napirenden. A második számú kínai vezető a magyarországi beavatkozás sürgetése helyett sokkal inkább Mao Ce-tung kínai diktátor álláspontját közvetíthette, miszerint az adott helyzetben – mivel a Kelet fölényben van a Nyugattal szemben – folytatni kell a Nyugat-Európa ellen irányuló lerohanás előkészületeit, nem kell tartani egy újabb világháború adott időbeli esetleges nyugati kirobbantásától, mert az csakis a „kapitalista világ pusztulásával" járhat, mivel Kína a Szovjetunió szövetségese.

Ugyancsak nem a magyarországi intervencióval lehet magyarázni, hanem sokkal inkább az Egyiptom ellen ugyancsak október 31-én megkezdett brit–francia légitámadással, hogy november 1-jén Bresztben lengyel, 2-án Bukarestben román, bolgár és csehszlovák vazallusait tájékoztatta a szovjet diktátor, míg 3-án a különutas Tito (Joszip Broz) jugoszláv pártvezérrel tárgyalt a szovjet pártvezetés – máig titkos, ismeretlen, csak feltételezhető – döntéseiről. A háttérben pedig még mindig ott húzódott az a tudat, hogy nyugodtan folytathatóak a hadielőkészületek, mivel Dwight David Eisenhowernek, az Egyesült Államok elnökének közvetlenül a szovjet diktátorhoz intézett üzenete éppen aznap érkezett meg azzal a megismételt közléssel, miszerint szabad keze van az érdekszférájába tartozó országok kézben tartásának tekintetében.

A Magyarország elleni november 4-i általános szovjet támadás mögött pedig megint nem annyira a Nagy Imre-kormány november 1-jei semlegességi nyilatkozatát és az ENSZ Biztonsági Tanácsa november 3-án kezdődött magyar vitáját, hanem sokkal inkább további két fontos nemzetközi eseményt kell látnunk. November 6-án volt aktuális az Egyesült Államokban az elnökválasztás, vagyis kormányzata gyakorlatilag cselekvésképtelen volt. Amit viszont nem tudhatott a szovjet hadvezetés: az ezt megelőző napon az amerikai kormány – felismerve a „lopakodó szocializmus" valós céljait –csatlakozott az Egyesült Nemzetek Szervezetének háborúellenes döntéséhez, vagyis leállította NATO-szövetségesei egyiptomi háborúját. Ezért az addigi brit–francia légi csapásokat nem követte szárazföldi partraszálló háború, e tekintetben Izrael Állam magára maradt. Más

szavakkal: nemcsak az amerikai–kanadai csapatok maradtak nyugat- és dél-európai bázisaikon, hanem a többi NATO-kötelék is kivétel nélkül. Így felesleges volt a szovjet haditengerészeti flottatüntetés, az Egyiptom ellen fegyveresen fellépőkhöz intézett ultimátum és a magyarországi nagyszabású felvonulás, ezúttal sem vált lehetségessé Nyugat-Európa szovjet lerohanása.

Nem maradt más, mint minél hangosabban bizonyítani, hogy a „szocializmus" veszélyben forgott Magyarországon, a „restauráció" pedig a világbékét fenyegette volna, ezért vált szükségessé a gyors és hatékony szovjet intervenció, persze „magyar kérésre". Az időben egybeeső szuezi válság és magyarországi népfelkelés szovjet szándék szerinti egybekapcsolására pedig máig a hallgatás jótékony leple hull.

Ennek jelen fellebbentése sem csorbít azonban két történelmi igazságot. Egyrészt az adott nemzetközi helyzetben Egyiptom jelentősen előreléphetett állami szuverenitása biztosítása terén. Másrészt – és számunkra ez a fontosabb – a lehetővé vált tüntetésekből kinövő forradalom, a kiprovokált népfelkelés és a nemzetre kényszerített szabadságharc egyértelműen – minden szovjet birodalmi megfontolástól teljesen függetlenül, a nagyhatalmi szándékokról mit sem tudva – a magyar közakaratot fejezte ki. Mindezzel 1956-ban népünk történelmének egyik legdicsőbb fejezetét írta, amelyet sohasem felejthetünk, és amelyet büszkén kell vállalnunk.

*

Jelen tanulmány első változatában a Svájci Hadtörténelmi Tanulmányutak Társaságának felkérésére készült el, és másfél órás előadás keretében a Zürichi Egyetemen rendezett nemzetközi tanácskozáson 1998-ban hangzott el. Az akkori előadás az eltelt idő által kikényszerített rövid pótlással az ötvenéves évfordulón a fenti Társaság kiadványában jelent meg: Der Warschauer Vertrag und die Revolution in Ungarn, 1956, in: Hans Rudolf Fuhrer (red.): Vor fünfzig Jahren: Ungarns Oktoberrevolution, Wettingen, 2006: 7–28. A szerző e kérdéskörhöz csatlakozó további publikációs előzményei: Von der „Monarchie mit vakantem Thron" zur Volksrepublik. Ungarn 1947 bis 1956, in: Schmidl, Erwin A. (red.): Die Ungarnkrise 1956 und Österreich, Wien, 2003: 33–51., Der Warschauer Vertrag und die ungarische Revolution von 1956, in: Actes du XXV Congres de la CIHM, Brussels, 2000: 277–295.; Von Potsdam nach Brüssel. Die Wandlungen des Rollenbildes des Soldaten in Ungarn, von 1945 bis 2000, in: Karl-Franzens-Universität – Wissenschaftskommission beim BMfLV: Die Rolle des Soldaten: gestern-heute-morgen. Tagungsbericht, Graz, 2002: 61–74.

A tételes jegyzeteléstől el kellett tekintenie a szerzőnek, mivel az akkori sajátos politikai viszonyok következtében 1990–1993 között anonimitásuk megőrzését kérő, segítőkész orosz levéltáros kollégáitól – szigorúan baráti tudományos segítőkészségtől ösztönözve átengedett – az Orosz Föderáció Elnöki Levéltárá-

ból, az Orosz Föderáció Honvédelmi Minisztériumának Központi Levéltárából és a Jelenkori Iratok Központi Levéltárából származó – forrásokat jelzetek nélkül bocsátották rendelkezésére. Az orosz szerzők által – szórványosan hivatkozásokat is tartalmazó – azóta e témában közzétett adatok nagyságrendileg, sőt sokszor tételesen megegyeznek a hivatkozás nélküli korábban kapottakkal, sőt a számos szaktudományos feldolgozás sem mond ezeknek ellen. Ezért újabb hiteles kiigazító közleményekig – a következtetéseket illető bármilyen szakmai vitát készséggel vállalva – tényanyag tekintetében jelen dolgozatunkat tartjuk elfogadható tudományos álláspontnak.

Az alapvető orosz szerzők által közzétett dolgozatok (a megjelenés időrendjében):

Nezsinszkij, L. N.: Vengrija 1956 goda, in: Uő.: Ocserki isztoriji narodnoj Vengriji 1948–1962, Moszkva, 1969

Lascsenko, Pjotr Nyikolajevics: Vengrija, 1956 god, Vojenno-isztoricseszkij Zsurnál, 1989/9

Kirov, Alekszandr: Zabügyet-li otyecsesztvo pogibsili deszantnyikov? Vojenno-isztoricseszkij Zsurnál, 1992/6, 7

Malasenko, Jevgenyij Ivanovics: Oszobüj Korpusz v ognye Budapesta, Vojenno-isztoricseszkij Zsurnál, 1993/10, 11, 12, 1994/1

Szereda, Vjacseszlav – Sztikalin, Alekszandr: Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából, Budapest, 1993

Szereda, Vjacseszlav – Rainer M. János (kiad.): Döntés a Kremlben, 1956. Szovjet dokumentumok 1956-ról, Budapest, 1996

Kirov, Alekszandr – Zseliczky Béla: A szovjet hadsereg 1956-os magyarországi beavatkozása hadtörténeti, harcászati és hadműveleti szempontból, Hadtörténelmi Közlemények, 1996/3

Afiani, Ju. I. dr. (red.): Szovjetszkij Szojuz i vengerszkij krizisz 1956 goda, Moszkva, 1998

Kyrow, Alexandr – Zseliczky Béla: Ungarnkrise 1956. Lagebeurteilung und Vorgehen der sowjetischen Führung und Armee, in: Heinemann, Winfried – Wiggershaus, Norbert (ed.): Das internationale Krisenjahr 1956. Polen, Ungarn, Suez, München, 1999

Malasenko, Jevgenyij Ivanovics: A Különleges Hadtest Budapest tüzében, in: Györkei Jenő – Horváth Miklós (szerk.): Szovjet katonai intervenció, Budapest, 2001

Wolkogonow, Dimitri: Die sieben Führer. Aufstand und Untergang des Sowjetreichs, Frankfurt/M, 2001

Sztikalin, Alekszandr Szergejevics: Prerüvennaja revoljucija, vengerszkij krizisz i polityika Moszkvi, Moszkva, 2003

Hasznosított forráskiadványok (a megjelenés időrendjében):

Gosztony, Peter (ed.): Der Ungarische Volksaufstand in Augenzeugenberichten, Düsseldorf, 1967

Korányi Tamás (kiad.): Egy népfelkelés dokumentumaiból, 1956, Budapest, 1989
Titkos jelentések. 1956. október 23. – november 4., Budapest, 1989
Hegedűs B. András (szerk.): 1956 kézikönyve I–III, Budapest, 1996
Székelyhídi Ágoston (szerk.): Magyarok '56, I–II, Budapest, 1996
Gál É. – Hegedűs B. A. – Litván Gy. – Rainer M. J. (kiad.): A „Jelcin-dosszié". Szovjet dokumentumok 1956-ról, Budapest, 1993
Haraszti Éva: The Hungarian Revolution of 1956. Collection of Documents from the British Foreign Office, London, 1995
Orbán Éva: Üzenet a barikádokról, I–II, Budapest, 1996
Tischler János: Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai, Budapest, 1996
Vida István (kiad.): Szovjetszkij Szojuz i vengerszkij krizisz 1956 goda. Dokumentü, Budapest, 1999
Byrne, M. – Békés Cs. – Rainer M. J. (kiad.): The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents, Budapest, 2002
Baráth Magdolna (kiad.): Szovjet nagykövetségi iratok Magyarországról 1953–1956, Budapest, 2002
Sümegi György (kiad.): Naplók, interjúk '56-ról, Budapest, 2006

Az elemzésbe bevont további alapvető munkák (megjelenési sorrendben):

Rauschning, Dietrich: Der Satreit um den Suezkanal, Hamburg, 1956
Csaba István: Az elsüllyesztett háború. A magyar október világpolitikai jelentősége, Salzburg, 1957
Royal Institut of International Affaires (ed.): Documents on the Suez Crisis 26. July to 6 November 1956, London, 1957
Váli, Ferenc A.: Reft and Revolt in Hungary. Nationalism versus Communism, Cambridge, 1961
Dayan, Mose: Journal de la campagne du Sinai, Paris, 1966
Fejtő, Francois: Budapest: l'insurrection 1956, Paris, 1966
Méray, Tibor: Budapest, 23, octobre 1956, Paris, 1966
Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Budapest, 1967
Molnár János: Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban, Budapest, 1967
Nutting, Anthony: Die Suezverschwörung 1956, Wien, 1967
Molnár, Miklós: Victoire d'une défaite. Budapest, 1956, Geneve, 1968
Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel, Budapest, 1969
Lomax, Bill: Hungary 1956, London, 1976
Pineau, Christian: Suez 1956, Paris, 1976
Szabó Árpád: A Magyar Forradalmi Honvéd Karhatalom, 1956. november – 1957. június, Budapest, 1976
Beaufre, André: L'expédition de Suez, Paris, 1978
Kende, Péter – Domian, Krisztof: 1956 Varsovie – Budapest. La deuxieme révolution d'Octobre, Paris, 1978
Mucs Sándor – Zágoni ernő: A Magyar Néphadsereg története 1945–1959, Budapest, 1979
Eger, Rainer: Krisen an Österreichs Grenzen, Wien, 1981

Hunyadi Károly: A munkás-paraszt hatalom védelmében. A fegyveres erők hősi halottai 1956–1957, Budapest, 1981
Király Béla: Az első háború szocialista országok között, New Brunswick, N. J., 1981
Rauchensteiner, Manfried: Spätherbst 1956. Die Neutralität auf dem Prüfstand, Wien, 1981
Heller, Ágnes – Fehér, Ferenc: Ungarn ’56. Geschichte einer antistalinistischen Revolution, Melbourne, 1982
Herzog, Chaim: The Arab–Israeli Wars, London, 1982
Sejna, Jan: Who will bury you, London, 1982
Király B. K. – Lotze, B. – Dreisziger, N.: The Hungarian Revolution of 1956 and its Impact, Highland Lakes, N. J., 1984
Burns, William J.: Economic Aid and American Policy toward Egypt 1955–1981, Albany, 1985
Aronson, Geofry: From sideshow to center stage. U. S. policy toward Egypt 1946–1960, New York–Oxford, 1986
Salgó László: A szuezi háromszög – 1956, Budapest, 1986
Heykal, Mohammed: l’Affaire de Suez – regard egyptien, Paris, 1987
Berki Mihály: Hadsereg, vezetés nélkül, 1956, Budapest, 1989
Maciejewski, J. – Trojanowiczowa, Z. (ed.): Poznanski czerwiec, Poznan, 1990
Calhoun, Daniel T.: Hungary and Suez, 1956, Washington, DC, 1991
Ötvenhatról nyolcvanhatban, Budapest, 1992
Berki Mihály: Pufajkások, Budapest, 1994
Litván György – Bak János M. (ed.): Die ungarische Revolution 1956. Reform, Aufstand, Vergeltung 1953–1963, Wien, 1994
Ripp Zoltán: Belgrád és Moszkva között. A jugoszláv kapcsolat és a Nagy Imre-kérdés, Budapest, 1994
Haraszti-Taylor, Eva: The Hungarian Revolution of 1956, Nottingham, 1995
Hihnala, Paula – Vihvila, Olli (red.): 1956. Conference on the Hungarian Revolution of 1956, Tampere, 1995
Békés Csaba: Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában, Budapest, 1996
Gaál Károly – Weidder, Roland: 1956 und Burgenland, Eisenstadt, 1996
Gosztonyi Péter: Föltámadott a tenger… 1956, Budapest, é. n.
Horváth Miklós: A magyar forradalom és szabadságharc (1956), in: Kollega Tarsoly István (szerk.): Magyarország a XX. században, I. k., Budapest, 1996
Sinn, Norbert: Schutz der Grenzen, Graz, 1996
Szatmári Jenő István: 1956: lehet, hogy másképp volt? Szeged, 1996
Berki Mihály: A tizenkét nap szabadság ára, Budapest, 1997
Fejtő, Francois – Martinet, Gilles: Le commencement de la fin. Actes du colloque „Budapest 1956–1996”, Paris, 1997
Ministere de la Défense (ed.): La France et l’opération de Suez de 1956, Paris, 1997
Konrad-Adenauer-Stiftung (kiad.): Az 1956-os forradalom és szabadságharc, Budapest, 1997
Csendes László: Hadseregtörténet 1945–1998, Budapest, 1998
Györkei Jenő – Horváth Miklós (ed.): 1956. Soviet Military Intervention in Hungary, Budapest, 1999

Heinemann, Winnfried – Wiggershaus, Norbert: Das internationale Krisenjahr 1956. Polen, Ungarn, Suez. München, 1999
Okváth Imre: Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956, Debrecen, 1999
Mitrovich, Gregory: Undermining the Kremlin. America's Strategy to Subvert the Soviet Bloc, 1947–1956, London, 2000
Schmidl, Erwin A. (red.): Österreich im frühen Kalten Krieg 1945–1958, Wien–Köln–Weimar, 2000
Szalay Róbert: 1956. Ami a történelemkönyvekből kimaradt, Szeged, 2000
Ehrenberger Róbert (kiad.): A béketábor magyar hadserege, Budapest, 2001
Foitzik, Jan (red.): Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa 1953–1956, Paderborn, 2001
Szakolczai Attila: Az 1956-os forradalom és szabadságharc, Budapest, 2001
Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: Az 1956-os forradalom és szabadságharc, Budapest, 2002
Horváth Miklós: 1956 hadikrónikája, Budapest, 2003
Ripp Zoltán: 1956. Forradalom és szabadságharc Magyarországon, Budapest, 2002
Littel, Robert: Az ártatlanság vége. (Félrevezette-e a CIA a magyarokat 1956-ban?), Budapest, 2003
Schmidl, Erwin A. (red.): Die Ungarnkrise und Österreich, Wien, 2003
Szabó A. Ferenc: Az ismeretlen '56, Budapest, 2003
Borhi László: Hungary in the Cold War 1945–1956, Budapest, 2004
Steininger, Rolf: Der Staatsvertrag, Innsbruck, 2005
Dent, Bob: Budapest 1956. Locations of Drama, Budapest, 2006
Etschmann, W. – Scheer, T. – Schmidl, E. A.: An der Grenze. Der erste Einrückstermin des Bundesheeres und der Einsatz während der Ungarnkrise 1956, Wien, 2006
Fuhrer, Hans Rudolf (red.): Vor fünfzig Jahren: Ungarns Oktoberrevolution, Wettingen, 2006
Gáti, Charles: Vesztett illúziók: Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom, Budapest, 2006
Horváth Miklós – Tulipán Éva: In memoriam 1956, Budapest, 2006
Horváth Miklós – Tulipán Éva: Keresztutak: Magyar Néphadsereg 1956, Budapest, 2006
Lendvai, Paul: Der Ungarn-Aufstand 1956, München, 2006
Lendvai, Paul: Forradalomról tabuk nélkül: 1956, Budapest, 2006
Lessing, E. – Baugner, N. – Fejtő, F. – Konrád, Gy.: Budapest 1956. Die ungarische Revolution, Wien, 2006
Schmidl, Erwin A. – Ritter, László: The Hungarian Revolution 1956, Oxford, 2006

VADÁSZ SÁNDOR

AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM KÜLFÖLDI VISSZHANGJA

Tudomásom szerint az ismert történésztől, Rainer M. Jánostól származik az a találó megállapítás, hogy az 50. évforduló a hazai könyvkiadás szempontjából „nagy boom" volt valóban, mind az évforduló előtt, mind pedig az utóbbi hetekben számos mű látott napvilágot, köztük a kortárs résztvevők időtállónak tűnő s mindenképpen érdekes visszaemlékezései. (Terjedelmi okokból még vázlatos felsorolásukra sem vállalkozom.)

Ami magát a címben megjelölt témát illeti, nyilvánvaló, hogy egy rövid előadás keretén belül nem törekedhetek teljességre. Ezért három országot választottam ki: Lengyelországot, Romániát és Olaszországot. A legelsőt jobban, a másik kettőt és legfőképpen az olaszországi recepciót jóval kevésbe ismeri a magyar közönség. Az itáliai események, különösképpen a külpolitika lépései több meglepetéssel szolgálnak még a kutatóknak is, amint erről a továbbiakban részletesebben is lesz szó.

A lengyel nagypolitika és a társadalom állásfoglalása egyértelmű politikai képletként értelmezhető: a lengyelek a Kárpátoktól Varsón át a legészakibb vajdaságok legeldugottabb csücskéig osztatlan lelkesedéssel álltak ki a magyar felkelők mellett. A Lengyelország-szakértő Tischler János végezte a legalaposabb kutatásokat az 1956-os lengyel–magyar kapcsolatokról; tőle tudjuk, hogy a lengyel emberek a szó legszorosabb – „testi" – értelmében a vérüket adták a szabadságharcosokért. A véradók toborzásában legfőképpen az egyetemisták jeleskedtek, de más társadalmi rétegekből is önként jelentkeztek. S ha figyelembe vesszük, hogy az akkori kórházi feltételek között 4 óráig tartott egy vérvétel, elképzelhetjük magunknak, hogy mennyi időt – és türelmet – emésztett fel a várakozás.

Tischler másik tanulságos példája az esetleges magyar menekültek befogadására irányuló készség bemutatása. A városokban olyanok is jelentkeztek a felhívásra, akiknek a lakása valamilyen okból, leginkább méretei miatt egyáltalán nem volt alkalmas mások elhelyezésére, azonban ezt a körülményt egyszerűen eltagadták.

A hasonló esetek számát természetesen szaporíthatnók, azonban ehelyett röviden utalok e példátlan méretű szolidaritás történelmi okaira. Már az 1848–1849-es magyar forradalomban és szabadságharcban való lengyel részétel sem a véletlen műve volt. Előzménye a 18. század végén, 1794-ben Kosciuszko-felke-

lés iránti magyar rokonszenv, továbbá egy 1796-ban kibontakozó közös, magyar–lengyel felkelési terv volt, és persze nem feledkezhetünk meg az 1831-es lengyel felkelés nagyon meleg magyarországi fogadtatásáról, ami szintén az egymásrautaltság bizonyítéka volt. A sort persze Lengyelország második világháborús veresége zárja, pontosabban a lengyel katonák és civilek menekülése Magyarországra 1939 őszén. (Nemzedékem tagjainak emlékezetében még mindig él a menekültek látványa, akik kocsikon, szekereken, kisebb számban autókon érkeztek meg a magyar városokba, s már az utcán megkezdődött a barátkozás.)

Ezen a ponton térek vissza a kiindulóponthoz, ezúttal a lengyel vezetés állásfoglalásához. Közismert, hogy 1956 nyarán és őszén nagy fontosságú események zajlottak le Lengyelország-szerte, elsősorban a fővárosban. A bekövetkezett politikai változás legláthatóbb jele W. Gomulka visszatérése volt a hatalomba, akit a LEMP első titkárává választottak meg. Az időközben Varsóba érkezett Ny. Sz. Hruscsovval folytatott kemény viták után – közben az országban állomásozó szovjet csapatok Varsó irányába kezdtek vonulni – a moszkvai vezetők végül is belenyugodtak a változásokba, egy feltétellel: az új lengyel pártvezetés nem fog követni szovjetellenes irányvonalat.

A „Lengyelország története" című szintézis szerzője, Szokolay Katalin idéz Tischlertől: „Október 28-án a LEMP Politikai Bizottsága aznapi ülésén elhatározta, hogy a KB nevében felhívást intéz a magyar nemzethez, amelyben kifejezi teljes támogatását a Nagy Imre-kormány és programja iránt. Erre annál is inkább szükség volt, mert a még képlékeny lengyelországi helyzet fényében tovább már nem lehetett hallgatni. Főként úgy nem, hogy a LEMP KB központi orgánuma és az annak megfelelő pártlapok – a hivatalos szervek engedélyével, vagy az akkor tökéletesen talaját veszített cenzúra tehetetlenségét kihasználva – vezércikkben üdvözölték a magyar felkelést." (214. o.)

Összegezve: a lengyel nép – s végső elemzésben a néha kacskaringókra kényszerült párt- és állami vezetés is – a joggal dicsőségesnek nevezhető történeti hagyományok szellemében, ezek folytatásaként állt ki a magyar október mellett.

Ha Lengyelországgal kapcsolatban egyöntetűségről lehet szólni, ez bizonyos értelemben Romániáról is elmondható, csak éppen ellentett előjellel: a román párt- és állami vezetők a magyar forradalom legelső napjától kezdve rendkívül ellenségesen viszonyultak hozzá. Október második felében román küldöttség tartózkodott Belgrádban – Gh. Gheorghiu-Dej vezetésével E. Bodnaras és Ch. Stoica külügyminiszter –, amely hivatalos tárgyalásokat folytatott Titoval. A Budapestről érkező hírek hatására az azonnali hazautazás mellett döntöttek, ami végül 26-án valósult meg. Október 30-án Dej vezetésével külön bizottságot hoztak létre, amely különleges jogokkal rendelkezett: rendkívüli állapotot hirdethetett ki, sőt tűzparancsot is kiadhatott, tehát gyakorlatilag teljhatalommal bírt.

Magától értetődően a fegyveres erőket is ez a bizottság irányította. Lezárták a Magyarországgal szomszédos négy megye határát.

E drasztikus rendszabályokon kívül a vezetők hangulatjavító intézkedéseket is foganatosítottak, így például bér- és nyugdíjemelést hajtottak végre, elrendelték az elmaradt kifizetések (pl. a parasztságnál) folyósítását. És mindezt november 1-jén, vagyis bizonyíthatóan a budapesti események közvetlen hatása alatt. Nem lehet állítani, hogy intézkedéseik célt tévesztettek volna, mivel a sokat nyomorgó tömegek úgy érezték, hogy helyzetükben érzékelhető javulás következik majd.

A hivatalos politika természetesen a szovjet kormány ferdítéseit továbbította az ország lakosságának. A központi pártlap, a Scinteia – a Pravda nyomán – arról cikkezett, hogy „folyamatosan érkeznek Magyarországra a horthysta katonatisztek, azok a magyar katonák és katonatisztek, akik a hitleri hadseregben szolgáltak."[1] Csakhogy az erdélyi magyarság nem hitt ezeknek a közleményeknek, hanem egész nap a magyar rádiót hallgatta, valósággal falták a híreit. Ugyanebben a műben olvasható egy igen érdekes részlet P. Goma író tollából, akit a Budapest iránt mutatott szolidaritása miatt tartóztattak le. Ő az utca emberének az elnyomó hatalommal szemben ébredt „fiatalos szemtelenségét" jelentette meg írásaiban. „Sokan, nagyon sokan gyűltünk össze Magyarországért. Ezen az őszön, ami a következő nyárig is eltartott, a tartományi rendőrfelügyelőségek és börtönök mindig tele voltak, mint néhány évvel korábban, amikor több hullámban mentek a foglyok, hogy megszakadjanak a soha be nem fejezett Duna–Fekete-tengeri csatorna partjain, amely inkább hatalmas büntetőtelep volt, mint építőtelep. Hosszú évek óta először a románok megint mertek 'jól odamondogatni'. Másért is ki merték nyitni a szájukat, nem csak azért, hogy viccelődjenek. Az utcákon, az üzletekben, a villamosokon hangosan tárgyalták a magyarországi eseményeket. Ráadásul egyre gyakrabban lehetett hallani ilyenféle kérdéseket: 'Na és mi? Nem vagyunk mi is ugyanolyan helyzetben, mint a magyarok?' Sőt, még messzebbre mentek – hihetetlen: azoknak a milicistáknak vagy állambiztonságiaknak, akik fel mertek szállni egyenruhában a villamosra, az emberek jól odamondogattak, taszigálták, egyszóval zaklatták őket; a sapkájukat letépték, körbeadogatták, a bátrabb utasok még bele is köptek, végül az óvatlan milicisták sapka nélkül, néhány gombjukat hátrahagyva, hanyatt-homlok menekültek le a villamosról."[2]

Engedtessék meg nekem, hogy felelevenítsem egyik hasonló élményemet 1956 szeptemberéből. A Nyugatinál jártam, amikor egy nyitott rendőrautó fülsértő csikorgással a járda mellé farolt. A két sorban, padokon ülő rendőrök villámgyorsan kiugrottak, és a járókelők felé indultak, sietős léptekkel. Céljuk nyilvánvalóan a megfélemlítés volt. Ezzel szemben a budapestiek gúnyos neve-

[1] C. Durandin: A román nép története. Bp., 1998. 364.
[2] Uo. 365.

téssel, sőt füttyszóval válaszoltak erre az erődemonstrációra. Ez a jelenet biztos jele volt a tekintélyvesztésnek, az erőszakszervezetekben kezdődő bomlási folyamatnak, amely azután ’56 októberében jutott el a végkifejlethez.

Bár kétségtelen tény, hogy a Regatban is voltak diákmegmozdulások – Bukarestben és másutt, a fővárosban a tüntetők Vitéz Mihály vajda szobra előtt gyülekeztek, hogy kifejezzék valósi érzelmeiket –, azonban a rendőrség és a Securitate emberei nagyon hamar lefogták őket, barát és ellenség egyaránt Erdélyre figyelt. Axiómaként kell leszögeznünk, hogy a románság megnyilatkozásait kezdettől fogva az Erdély elvesztésétől való páni félelem motiválta, ami leküzdhetetlennek bizonyult számukra. És az ottani magyar lakosság, mindenekelőtt a fiatalság, a forradalom mellé állt; a temesvári egyetemen október 27-én nagygyűlést tartottak, amely deklarálta, hogy „Magyarországon forradalom van”. Temetőkben rendezett néma tüntetésekkel és más módokon nyilvánították ki szolidaritásukat és azt a szándékukat, hogy követik a magyarországi példát.

A megtorló akciók ennek következtében már a legelső napokban megkezdődtek, és különösen kegyetlen formákat öltöttek. Mindenekelőtt arra az alapvető tényre kívánok utalni, hogy a KP már 1956 előtt kijelölte az ellenforradalom lehetséges régióit, s ezek mind magyar lakta helyek voltak. A kolozsvári diákvezetőket letartóztatták. Temesvárott 700 foglyot zsúfoltak össze a színházban, a bíróság a színpadon végezte munkáját. Két hét tárgyalás után az aradi börtönbe szállították őket. Egy magyar nyelvtankönyvet – feltehetően szándékosan – félremagyaráztak, szerzője 15 év börtönbüntetést kapott. Az egyik perben 57 vádlott közül 11-et halálra ítéltek és kivégeztek.

Közismert, hogy a román börtönökben – európai mércével mérve – elképesztő állapotok uralkodtak. Közülük is a leghírhedtebb, mert legkegyetlenebb, egyben legsajátosabb börtön: a Duna-delta. E helyütt nincs mód a kérdéskör részletes taglalására, de azért annyit feltétlenül el kell mondani, hogy a magyar és román foglyokat válogatott kínzásoknak vetették alá. Naponta egy órát a hideg vízben állva kellett eltölteniük, munkahelyüket is csak a vízben, a zsombékok között gázolva tudták elérni. És amikor Nagy Imre kihirdette Magyarország semlegességét, a bánásmód még szigorúbb lett, a foglyok meztelen testét verték. És akkor még nem szóltunk a valóban siralmasnak mondható ellátásról.

A román kormány döntése nyomán román katonák is harcoltak Magyarországon – orosz uniformisban.

Feltétlenül megemlítendőnek tartom az egyetlen ellenpéldát: az egyik Erdélyben szolgáló páncélos hadnagy elindult egységével, hogy kiszabadítsa a közelben összegyűjtött foglyokat, és csatlakozzék a magyar forradalomhoz. Elfogták és életével fizetett vakmerő kísérletéért. (Itt említem meg, hogy az 56-os Romániáról szóló magyar nyelvű irodalom igencsak szegényes, ennélfogva nagy hasznát vettem Mary György e témát tárgyaló, rendkívül adatgazdag rádióelőadásának.)

Végezetül csupán egyetlenegy, ám példátlan fejleményt kívánok megemlíteni, amelyre korábban senki nem számított-számíthatott, még maguk a románok sem. A történelem paradoxonjaként a hithű moszkovita román vezetés elérte azt, amit a magyar szabadságharcosok vérükkel sem tudtak kivívni (a többi ún. szocialista ország nemkülönben): 1958 derekán a szovjet csapatok kivonultak Romániából. A román vezetők nagyon ügyesen a szovjet kormány 1956. október 30-ai nyilatkozatára hivatkoztak, amely tárgyalásokat helyezett kilátásba a Varsói Szerződés országaival a szovjet egységek kivonásáról. Ennek kapcsán egy szubjektív jellegű megjegyzést kívánok tenni. Tanári és kutatói tapasztalataim ugyanis egyaránt azt bizonyítják, hogy a hazai közvélemény még a 21. században sem képes – legalábbis kellő mélységben – felmérni a román politikai elit történelmileg kialakult és kifinomult helyzetfelismerő ügyességét, manőverezési kapacitását.

Az 56-os forradalom külföldi visszhangját tanulmányozva elérkeztünk a harmadik kiválasztott országhoz, Itáliához. Első helyen említem az olasz sajtót, amelynek neves képviselői, nem kevesebb, mint 19, szem- és fültanúi voltak a budapesti eseményeknek. Valamennyien sokat tettek annak érdekében, hogy az olasz újságolvasókat megismertessék ’56 igazi történetével. Mégis indokoltnak látom két, általam legkiválóbbnak ítélt zsurnaliszta nevének kiemelését, Vittori Mangiliét (RAI) és Indro Mantanelliét, aki a Corriere della Sera kiküldött tudósítójaként jelentett Budapestről. Mangili esete minden tekintetben rendkívülinek mondható: október 27-én érkezett a magyar fővárosba az Olasz Vöröskereszt több millió lírás szállítmányával, továbbá magnetofonokkal és tartozékaikkal, kamerával felszerelkezve, amikor a cenzúra miatt már nem lehetett külföldre híranyagot küldeni, minden áldott nap, az esti órákban Bécsbe utazott, ahonnét aztán hazájába továbbították küldeményeit. A realitások nyelvére lefordítva ez nem kevesebbet jelentett, mint azt, hogy az utcára kilépve naponta az életét kockáztatta egyrészt Budapest utcáin, másrészt a nyugati országhatár eléréséig. Tudni kell róla azt is, hogy ő volt az, aki november 4. után is az országban maradt, egészen 14-éig, és ő volt az, aki Budapest megszállásáról hiteles filmtudósítást küldött.

Külön hely illeti meg az olasz tudósítók között Montanellit. Nagy szerencse, hogy a magyar könyvkiadás felfigyelt rá: a Püski Kiadó gondozásában megjelent egy válogatás 1956-ban írt cikkeiből, *1956 Budapest* címmel. (Bp., 1989.) A ma is érdekfeszítő olvasmány minden cikke „a szabadság mámorában” élő budapestiekről, arról, hogyan zúdult a fővárosra tíz páncélos hadosztály, szavakba öntötte „ a tankok szörnyű acélfolyamának” látványát. „A csikorgó dübörgésektől rezegtek az ablaküvegek. Én azt hiszem, hogy abban a pillanatban egész Budapesten nem volt ember, aki kitette volna a lábát az utcára. Úgy nézett ki a város, mint egy kiásott nekropolisz. Élő valami nem volt más, mint az erkélyekre kitett, az enyhe szélben lobogó zászlók a Kossuth-címerrel a vörös csillag helyén (s a zászlók végig kinn is maradtak). A várost körülfogó dombokon felállított nehéz-

tüzérség szünet nélkül dübörgött. Kérdezgettük is magunkban, vajon hová, kire lőnek. Aztán megtudtuk, hogy az egészet megfélemlítésképpen tették, mint azt az úthenger-jellegű bevonulási parádét is, ami valamiféle elkerülhetetlenséget sugallt. Mint terror-rendezési technika – tökéletes volt."[3] Nagyon kifejezőnek érzem azt a sorát, hogy – az oroszokról írva – „Panzerjeik minden dühödt lövése után hetykén és könyörtelenül ismét kelepelni kezdtek a géppisztolyok."[4]

Jó, lehet arra hivatkozni, hogy más külföldi tudósítók tollából is kikerültek érzékletes leírások a fővárosi utcai harcokról. Nézetem szerint azonban az 56-os forradalom elvi kérdéseinek felvetésében és megválaszolásában s legfőképpen a nyugat-európai értelmiség mély erkölcsi válságának felszínre hozásában feltétlenül őt illeti meg az első helyek egyike. Idézek szóban forgó művének utóiratából. Tömör megfogalmazása szerint „itt (értsd: Magyarországon) valami nagyon nagy dolog történt." A továbbiakban arról írt, hogy „Budapesten a kommunizmus meghalt: mély meggyőződéssel mondom ezt. És nincs olyan dialektikus fortély, ami életre keltené." A legdrámaibb s egyben a legmegindítottabb rész az, ahol nemzedékének lelkiismeretére apellált. „Ámde Budapesten a mi reakciónk is meghalt. Nem voltunk ott a barikádokon, az évszázad európai történelme legszebb és legnemesebb epizódjának főszereplői között. Sem fizikai, sem metafizikai értelemben. A szabadság és a szocializmus, amelyek ezt a sötét és néma tömeget sziklaszilárddá tették az igazságtalansággal és az agresszióval szemben, egy új vallást jelentenek, amely ez évtized szenvedései közt érlelődött, amiről nekünk fogalmunk sem lehet… Olyan erkölcsi légkört teremt, amelyről nekünk nyugatiaknak már emlékeinkben sincs nyom."[5] Egyszóval: Montanelli önvallomása kifejezi az egész nyugat-európai értelmiség lelkiismeret-furdalását (a magyar forradalom által várt segítségnyújtás elmaradása miatt), szégyenérzetét, amely még most, 50 évvel az események után is kitapintható volt több külföldi vendég megnyilatkozásaiban.

Hosszasan lehetne ismertetni az olasz társadalom nagyvonalú gesztusait, amelyek a magyar menekültek befogadásában és gondozásában mutatkoztak meg. Nálunk mindenki tisztában van a szomszédos Ausztria érdemeivel, amely elsőként nézett szembe a magyar menekültek áradatával. Jóval kevesebben vannak azok, akik arról is tudnak, hogy onnan egy részüket Olaszországba szállították, az alpesi ország tehermentesítése végett.

Nem maradhat említetlen Európa legerősebb kommunista pártja, az OKP tagságának állásfoglalása a magyar kérdésben. Főtitkára, P. Togliatti köztudottan – a moszkvai utasításoknak megfelelően – ellenforradalomnak minősítette mindazt, ami Magyarországon történt. Ez azonban nem jelentette a végső szót, mert október 29-én 101 neves kommunista értelmiségi felhívást adott ki, amelyben a

[3] I. m. 17.
[4] Uo.
[5] I. m. 32.

magyar forradalom támogatására szólítottak fel mindenkit. Ez a dokumentum is annak a mély erkölcsi válságnak a terméke, amelyet a magyar forradalom robbantott ki az OKP soraiban. Más kommunista pártokhoz hasonlóan az OKP-ban is erjedés indult meg, amely egyrészt több vezető kilépésében, másrészt már lezártnak hitt elvi kérdések újragondolásában, gerjesztésében mutatkozott meg.

Végezetül áttérek az olaszországi visszhang egyik legizgalmasabb fejezetének, a hivatalos kormánypolitika, jelesül a külpolitika magyar ügyben tett lépéseinek taglalására. Először nézzük magukat a tényeket.

- Október 26–27. – G. Martino külügyminiszter az olasz parlamentben a leghatározottabban kiállt a szovjet beavatkozás ellen.
- Október 27. – Alessandrini olasz nagykövet a NATO-értekezleten azonnali fellépést követelt az ENSZ részéről, olyképpen, hogy kerüljék el a Békeegyezményre vonatkozó hivatkozást. Ezt a javaslatot nem fogadták el, ráadásul nem hívták meg Olaszországot a Biztonsági Tanácsba, elutasítva Alessandrini kérését.
- November 2. – Nagy Imre kérte a nagyhatalmakat, hogy fogadják el a semlegesség bejegyzését és védjék meg azt. Vitetti nagykövet az amerikai nagykövettel közösen határozati javaslatot dolgozott ki, azonban nem sikerült elfogadtatniuk Nagy Imre kérését.
- November 3. – Martino külügyminiszter személyes levelet intézett M. Nahru indiai elnökhöz. Mondanivalójának lényegét úgy lehet összefoglalni, hogy a Szovjetunió ugyan elfogadta a bandungi elveket, azonban a gyakorlatban ez utóbbiakat figyelembe sem veszi. A külügyminiszter az olasz parlamentben ugyanolyan fellépést követelt Magyarország ügyében, mint amilyen bekövetkezett Franciaország és Nagy-Britannia ellen a szuezi válságban.
- November 8. – az olasz diplomácia legmerészebb kezdeményezése: az ENSZ rendkívüli nagygyűlésén Vitetti nagykövet „genocidiumra” hivatkozva azt javasolta, hogy küldjenek haderőt Magyarországra, és tartsanak ott szabad választásokat. Nagy-Britannia a „genocidiumot”, az Egyesült Államok pedig a csapatok Magyarországra küldésének követelését kifogásolta, ily módon ez a kezdeményezés is megfeneklett.

A fenti információkból két lényegi következtetés azonnal levonható. Az egyik: az olasz diplomácia hallatlanul energikus javaslatával tűnt ki azokban a napokban-hetekben. A másik: ez utóbbiakkal rendre kudarcot vallott. A sikertelenség okait vizsgálva került a kezembe Somlai Katalin írása. Támaszkodtam továbbá az ELTE BTK Olasz Tanszék volt vezetőjének, Sallay Géza professor emeritusnak a közléseire. (Ezúton fejezem ki neki köszönetemet az olasz recepció egészére vonatkozó adatok rendelkezésemre bocsátásáért.) Visszatérve az olasz – klasszikus diplomáciai fogalommal élve – demarsok balsikereire, mindketten, tehát Somlai és Sallay is úgy vélik, hogy a magyarázatot az olasz külpolitika szűk mozgásterében kell keresni. Olaszország nemzetközi elfogadottsága

még nem volt olyan mérvű, hogy lehetővé tette volna a külpolitikusok ambiciózus terveinek valóra váltását. „Összefoglalva megjegyezhető, hogy Olaszország azon kevés, s Nyugat-Európában egyetlen olyan állam volt, mely – akár diplomáciai súlyán és gazdasági-politikai erején felül igyekezett részt venni a magyar kérdés demokratikus rendezésében, majd a nyugati hatalmak, elsősorban az Egyesült Államok passzivitása nyomán legalább annak napirenden tartásában."[6] Úgy gondolom, a tárgyalt két másik országgal és más államokkal összehasonlítva nem lehet kérdéses az olasz kormánypolitika egyedisége, pozitív előjele. Előadásom szerény hozzájárulás kíván lenni ahhoz, hogy ez a nálunk még többékevésbe terra incognitának számító régió benépesüljön rokonszenves történelmi személyiségekkel – még akkor is, ha „történelemcsináló" kísérleteik sikertelenek maradtak.

Nem könnyű, ha el akarjuk kerülni a frázisokat, megvonni a három kiválasztott ország visszhangjának mérlegét. Annyit azért el kell mondani, hogy az 1956-os forradalom nemcsak magyar ügy volt, hanem része a nemzetközi politikának, a magyar és egyetemes történelem egyik nagy találkozása, helyesebben összefonódása. Igazi jelentőségének felismerése csakis abban az esetben lehetséges, ha a hazai történéseket a nemzetközi politika koordináta-rendszerébe helyezve vizsgáljuk.

[6] Somlai i. m. 4.

NÉMETH ISTVÁN

A KÉT NÉMET ÁLLAM ÉS AZ 1956. ÉVI MAGYARORSZÁGI FORRADALOM

Magyarok német földön a második világháború után

A második világháború befejező szakaszában kényszerből vagy önként, családtagokkal együtt becslések szerint egymillió magyar hagyta el az országot Nyugat felé. Közöttük voltak katonák, rendőrök, csendőrök, leventék, köztisztviselők, kitelepített intézmények alkalmazottai, diákok, a szovjet megszállás elől menekülők, politikusok, újságírók, művészek, a német hatóságok által elhurcolt közéleti emberek és a koncentrációs táborok foglyai.

A kiürítéseket és a kitelepítéseket az 1944. október 20-i kormányrendelet szabályozta; a kitelepítési kormánybiztos vitéz kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes lett. Nagyobb méretű kitelepítési akciók novemberben kezdődtek, s a rendelet kiterjedt polgári személyekre, hivatalokra, intézményekre, vállalatokra, üzemekre s különféle vagyontárgyakra. A Szálasi-kormány hivatalai Sopron, Kőszeg és Szombathely környékén települtek le. Sokan nem csupán a kényszernek engedtek, hanem – a német csodafegyverek sikerében bízva – a közeli visszatérés reményében indultak útnak.

Szálasi Ferenc nyilas „munkatörzse" 1945. március 29-én hagyta el vonaton Kőszeget, s csak április közepén érkezett Salzburgba. Itt helyezték el kormányát, őt pedig a környező Mattseeben, ahol a Szent Koronát is őrizték. Őt és miniszтereit a május 10-én bevonuló amerikaiak rövidesen őrizetbe vették, majd október 3-án Budapestre szállították. Horthy Miklósra május 1-jén találtak rá az amerikaiak a bajorországi Starnbergi-tótól délre fekvő Hirschberg kastélyában.

Az 1945 tavaszán nyugatra került magyarok nagy része Ausztriában és Bajorországban érte meg a háború végét. A katonai alakulatok tagjai közül legtöbben Passau, Regensburg és Bad Aibling térségében tartózkodtak. Dél-Bajorországban a menekült magyarság elsősorban München, Landshut, Passau, Pfarrkirchen, Eggenfelden, Dingolfing, Gangkofen, Metten és Rosenheim környékén kapott helyet. A legnagyobb tábor Pockingban működött, ahol a hazatérni szándékozókat gyűjtötték össze. A menekültek kezdetben megtartották kitelepítési kereteiket, és továbbra is elfogadták vezetőik irányítását. Mivel azonban a nácik szövetségesének számítottak, nem részesültek az Egyesült Nemzetek segélyéből, így kezdetben magukra voltak utalva. Rövidesen azonban megalakult a

Magyar Menekültügyi Bizottság, amelyet 1945 októberében a katonai kormányzat is elismert, és jóléti kérdésekben partnernek tekintett.

Az alsó-bajorországi Eggenfeldenben és környékén 1945 nyarán mintegy 15 ezer magyar tartózkodott. A lelkészi hivatal családfelkutató munkája nagymértékben hozzájárult a szétszórt családtagok egymásra találásához. A Passau melletti Waldwerke-táborban és Rosenheimben már 1945 őszén megkezdődött a – legnagyobb gondot jelentő – magyar fiatalok tanítása. Niederaudorfban magyar leánygimnázium szerveződött. (1951-ben a magyar gimnázium – fiú- és leánytagozattal – a Bodeni-tó közelében fekvő Lindenbergbe, majd 1954-ben Bauschlottba költözött. 1958-ban Burg Kastlban nyílt magyar gimnázium.) 1946 tavaszán Farkas Ferenc főcserkész kezdeményezésére megalakult a Teleki Pál Cserkész Munkaközösség, amely az iskolai nevelést kiegészítve a magyarságtudatot igyekezett ébren tartani a fiatalokban.

A jelentősebb politikai szervezetek közül – írja Borbándi Gyula monográfiájában – a Farkas Ferenc vezette Magyar Szabadság Mozgalom 1946 májusában, a Starnberg melletti Mühltalban tartott megbeszélés után indult el. Sokáig versengett vele – emigráns betegségként – a magát csak katonai szervezetnek tekintő Magyar Harcosok Bajtársi Közössége. A németországi csendőrszervezkedés pedig 1949-ben Passauból indult el. E szervezetek rövidesen lapokat is kiadtak.

Az első nyugati magyar színház 1945–1946-ban működött a pockingi menekülttáborban, amelynek sztárja Vaszary Piroska volt. 1947 augusztusában Münchenben megnyílt a Hungária Kamaraszínház, amely Herczeg Ferenc és Zilahy Lajos darabjain kívül németországi magyar szerzők munkáit is színpadra vitte. Az 1948. júniusi pénzreform utáni nehézségek azonban véget vetettek a reményteljes kezdeményezésnek, s a Németországba került magyar színészek legjobbjai hamarosan Argentínába vándoroltak ki.

Időközben az 1939. évi választás alapján a parlamenti jogfolytonosságot valló politikusok – akik nem vették tudomásul az 1945. évi választásokat és a köztársasági államformára való áttérést – 1947 augusztusában a dél-bajorországi Altöttingenben országgyűlést hívtak össze. Augusztus 20-án délután Farkas Ferenc miniszterelnök bemutatta az egykori Magyar Élet Pártjának tagjaiból álló kormányát. Két héttel az összejövetel után azonban az amerikaiak jegyzőkönyvileg közölték a magyarokkal, hogy az amerikai megszállási övezetben semmiféle menekült kormány nem tűrhető meg, s a menekült csoportok politikai tevékenységet nem folytathatnak.

1947 júliusától megkezdte tevékenységét a Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (IRO), s 1948-tól két-három év alatt a Németországban és Ausztriában élő közép- és kelet-európai kitelepítettek és menekültek jelentős része Nyugat-Európa más országaiba költözött, vagy kivándorolt a tengerentúlra. 1949-ben a Német Szövetségi Köztársaságban még 181 ezer magyart tartottak nyilván: 108 ezer élt a táborokban és 73 ezer a táborokon kívül.

Varga Béla, az 1945-ben megválasztott nemzetgyűlés elnöke – aki nem mondott le tisztségéről – 1947 novemberében az Egyesült Államokban bejelentette a Magyar Nemzeti Bizottmány megalakulását, amelynek célja „az elnyomott magyar nép képviselete a szabad világban". 1950-ben a Bizottmány 21 országban létesített diplomáciai képviseletet: e posztot Ausztriában Bartók László, az NSZK-ban Hennyey Gusztáv, a VKF-2 egykori vezetője, későbbi külügyminiszter töltött be.

1949. június 1-jén megalakult a Szabad Európa Nemzeti Bizottsága, amely nevét rövidesen Szabad Európa Bizottságra változtatta. A bizottság tevékenysége abból a meggyőződésből fakadt, hogy ha az amerikai kormány nem tudta megakadályozni a szovjet típusú berendezkedést az általa elfoglalt országokban, akkor az amerikai társadalom kötelessége, hogy legalább ezen országok menekült szellemi és politikai elitjének segítséget nyújtson. A közelgő konfliktus kirobbanására számítva egyúttal együtt kívánták tartani a később partnerré válható politikai garnitúrát is. A szervezet egyik bizottsága a szellemi, társadalmi és jóléti együttműködéssel, a másik a sajtó és a rádió ügyeivel foglalkozott. A bizottságok száma később megnőtt.

A Szabad Európa Rádió 1949-ben alakult New Yorkban és 1951 nyarán indította el rendszeres adásait Münchenből. Azonban mindvégig az amerikai külpolitika és tájékoztatás eszköze maradt, s nem lett a magyar emigráció intézménye, jóllehet számos magyar hontalan írónak megélhetést jelentett.

A magyar emigráns politikusok Európában maradt csoportja rokonszenvezett az európai egyesülés gondolatával, és az Európa Mozgalomba való bekapcsolódásával is elő kívánta mozdítani a magyar célok elérését és szövetségesek szerzését. Joggal hivatkozhattak elődeiknek a keresztény Európa érdekében végzett tevékenységére és az országot Nyugat-Európával összekötő szálakra. Az európai egység magyar hívei Auer Pál vezetésével 1949. januárban Párizsban megalakították a Magyar Európa Tanácsot. Apor Gábor, Baranyai Lipót, Eckhardt Tibor és Peyer Károly alelnökként képviselték a különböző irányzatokat. A szervezet csatlakozott az Európa Mozgalomhoz, ahol Auer Pál képviselte őket. A magyar föderalisták úgy vélekedtek, hogy Közép-Európa országai – Magyarországgal együtt – Európa szerves részét alkotják, és semmilyen európai egyesülésből nem rekeszthetők ki. Ha jelenlegi helyzetük miatt az egyesülésben nem is vehetnek részt, az emigráció feladata, hogy jelenlétüket demonstrálják és a majdani csatlakozás kedvező feltételeit megteremtsék. Auer Pál húsz éven keresztül tevékenykedett az általa szervezett Közép- és Kelet-európai Bizottságban, valamint főtitkárként a Maurice Schuman vezette Önrendelkezési Jog Ligájában.

A Magyar Harcosok Bajtársi Szövetsége 1952 végére kiépítette európai és tengerentúli szervezeti hálózatát: négy földrészen 23 államban működött. Taglétszáma 1954-ben körülbelül 10 ezer fő volt. 1952-től Münchenben több ezer példányban adták ki a Hadak Útján című havi közlönyüket. A társemigrációk hasonló szervezeteivel együtt 1952 márciusában emlékiratot juttattak el a felelős

nyugati katonai és politikai személyiségekhez, hogyan működhetnének közre saját alakulatokkal országaik majdani felszabadításában. A nyugati hatalmak rendelkezésére álló nemzeti légiók felállítására gondoltak. A szervezet szociális feladatokat is magára vállalt. Központja 1955-ben Zákó Andrással az élen Münchenbe költözött.

1954 tavaszán-nyarán az enyhülés jegyében az amerikai külpolitika és propaganda új, fokozatos programot, a „kis lépések politikáját" dolgozta ki. A rádiók tevékenységét kiegészítette az újságoknak és röplapoknak léggömbök révén Csehszlovákiába és Magyarországra való eljuttatásával. Az akcióban a magyar emigráció nem jutott befolyáshoz, de végrehajtása nélkülük lehetetlen volt. Az Operation Focus fedőnevű magyar programban tanácsadóként és szerzőként ismét Kovács Imréhez fordultak, aki írásaiban egy fiktív nemzeti ellenállási mozgalomként (NEM) jelentkezett. A felszabadítás helyett a felszabadulást, a liberalizálódást hirdető új mozgalom a léggömbakcióra épült. A röplapokat különleges léggömbök vitték a „vasfüggöny" mögé, s mindegyikre bukószerkezetes pléhdobozt szereltek, amelyben szárazjég ellensúlyozta a hasznos terhet. A szárazjég mennyiségét a légköri viszonyoknak és a céltávolságnak megfelelően adagolták, s amikor elpárolgott, a bukószerkezet átbillent, és a röplapok kiszóródtak. Magyarország nyugati határai mentén pedig a határőrlaktanyákból géppuskával vadásztak a léggömbökre.

A *potsdami értekezleten* a szövetségesek egyetértettek a németek Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról való áttelepítésével, s azzal, hogy annak szervezetten és emberségesen kell lezajlania. Úgy határoztak, hogy előbb a németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács tanulmányozza a kérdést, s figyelemmel lesznek a németek arányos elosztására a megszállási övezetekben. Haladéktalanul tájékoztatást kértek ellenőrző tanácsi képviselőiktől, hogy milyen számban érkeztek Németországba áttelepültek Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországról. Kérték: közöljék, mikor és milyen ütemben folytatódjék a továbbiakban a lakosság áttelepítése, figyelembe véve Németország helyzetét. A szövetségesek nyilatkozata moratóriumot hirdetett az áttelepítésekre, amellyel a nyugatiak lélegzetvételnyi szünetben reménykedtek. Csehszlovákia és Lengyelország azonban – a szovjet hatóságok támogatásával – figyelmen kívül hagyta a moratóriumot. Az áttelepítéseket 1946 januárjáig egyedül csak a magyarországi Ellenőrző Tanács függesztette fel.

A *magyarországi németek kitelepítése* közvetlenül összekapcsolódott a Felvidéken élő magyarok kitoloncolásával. A németek kitelepítésének igénye nem magyar indíttatásból fakadt, hanem a csehszlovák nacionalista és soviniszta célok, illetve az azokat mindenben támogató szovjet érdekek mozgatták, s került fel Potsdamban Magyarország is a németeket kitelepítendők listájára. Csehszlovák és szovjet részről a téves adatok alkalmazásától sem riadtak vissza, hogy elfogadtassák minél több magyarországi német kitelepítését, s így helyet teremtsenek az egyoldalúan kitelepítendő hétszázezer felvidéki magyarnak. A magyar

kormány hivatalosan 1945 áprilisától kezdve foglalkozott a magyarországi németek, illetve kitelepítésük ügyével. 1944. december 22. és 1945 január vége között a szovjet katonai hatóságok 60-65 ezer „dunai svábot" hurcoltak el az országból; Jugoszláviából, Magyarországról és Romániából pedig összesen 150 ezret. Ennek észrevételezése után válaszul a szovjet hatóságok február elején felszólították a magyar belügyminisztert, hogy állítson össze részletes kimutatást a Magyarországon élő németekről. Az 1941. évi népszámlálás során 477 057 ember vallotta anyanyelvének a németet, s közülük egyúttal 303 419 német nemzetiségűnek tekintette magát. Közülük hozzávetőlegesen 150 ezer tartozott a Volksbundhoz, 1940-től mintegy 26 ezer személy németesítette vissza nevét, és körülbelül 50 ezer fő jelentkezett önként vagy sorozták be a Waffen-SS-be.

A magyarországi német lakosság kitelepítéséről a három nagyhatalom döntésének a Szovjetunió által magyarázott 1945. december 22-i rendelete Magyarországon újabb bírálatot váltott ki; Csehszlovákiában és szovjet részről üdvözölték a kollektív felelősség elfogadásának elvét, az Egyesült Államok missziója azonban utólag közölte, hogy változatlanul nem tekinti elfogadhatónak a kollektív felelősség elvének alkalmazását egész népcsoportokra. Ezután Vorosilov, a SZEB elnöke, majd Szviridonov altábornagy, a SZEB elnökhelyettese kompromisszumként belegyezett a 310 ezerre csökkentett kontingensbe.

Az 1946. januárban megkezdődött magyarországi kitelepítések során végül is 125 ezer fő Németország amerikai, 38 ezer fő pedig szovjet megszállási övezetébe került. A magyarországi németséget a második világháborúban így összesen 254 ezer fős veszteség érte. A háborúban elesett 11 ezer fő, 64 ezer fő pedig a visszavonuló hadsereggel menekülve Nyugaton maradt. A kollektív büntetés következtében kitoloncoltak 163 ezret, és évekre deportáltak 64 ezret, akiknek egynegyede (kb. 16 ezer) a kényszermunkatáborok áldozatául esett.

Az NDK megalakulása és első évei

A második világháborút követően a demokratizálás és a nácitlanítás első eredményei 1945–1946-ban még nem hoztak lényeges változást Németország nemzetközi megítélésében, s a bizalmatlanság iránta továbbra is erős maradt. A kezdetleges létfeltételek miatt a figyelem mindenütt a nemzeti feladatokra irányult. 1945–1946-ban a szovjet katonai igazgatás ernyője alatt vezető pozícióba került Németország Kommunista Pártja (KPD), majd az 1946. április 21–22-én a Németország Szociáldemokrata Pártjával való egyesülés után Németország Szocialista Egységpártja (SED–NSZEP) a szovjet megszálló hatalommal fennálló szoros kapcsolatán kívül semmilyen nemzetközi kapcsolattal nem rendelkezett. Az NSZEP-et nem vonták be az 1947 szeptemberében Lengyelországban megalakított Tájékoztató Iroda működésébe sem. Tevékenységét azonban a Tájékoztató Iroda 1947 szeptemberében megtartott II. kongresszusán a magyar, a jugoszláv és a bolgár munkáspárt küldöttsége hivatalosan is elismerte.

Németország megosztásának mindinkább kirajzolódó folyamatában a Szovjetunió is befolyási övezete koordinálására törekedett: a londoni hathatalmi konferencia hírére 1948. február közepén Prágában ülésezett a Hitler-ellenes koalíció három egykori tagállama – Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia – külügyminisztereinek konferenciája. Ezen az első többoldalú konferencián a három kormány tiltakozott a német külön állam létrehozása ellen, amely aláásná az európai biztonság alapját és Németország négyhatalmi ellenőrzését. Az értekezlet kommentálásakor új mozzanat jelentkezett: az egységes gazdasági terület szétszakításával összefüggésben felértékelődött a NSZEP, mint Kelet-Németország vezető ereje.

A NSZEP vezetői – Otto Grotewohl és Max Fechner – külföldi kongresszuson első alkalommal a Magyar Szociáldemokrata Párt 1948. márciusi kongreszszusán vettek részt, amely az utolsó előkészület volt Magyarország két munkáspártjának egyesítésére. A két párt kapcsolatfelvételét a két ország ideológiai-politikai kiindulási helyzetének nagyfokú azonossága könnyítette meg.

Németország megosztásának utolsó szakaszában gyors tempóban kiépült Kelet-Németország gazdasági kapcsolata a Szovjetunióval, valamint a közép- és délkelet-európai országokkal. Kelet-Németország azonban bonyolultabban és lassúbb ütemben kapcsolódott be az új államközösségbe, mint a többi népi demokratikus ország. A megszállási övezetek, majd a két német államra való tagolódás ellenére Németország egysége a politikai propagandában az 1960-as évek elejéig napirenden maradt, és lassította a kelet-német integrációt. 1948–1949-ben Kelet-Németországban a népi demokratikus országokkal való összetartozás, illetve a szövetségi rendszer ténye tudatilag sem volt egyértelmű.

Az 1949. október 7-én Németország szovjet megszállási övezetéből alakult NDK 108 000 négyzetkilométernyi területén 17,2 millió lakos élt, közöttük 4,4 millió áttelepített. Az ország 1954-ig szovjet megszállás alatt állt. A Szovjetunió az NDK-t szuverén államként 1954. március 25-én, a meghiúsult berlini négyhatalmi konferencia után ismerte el. Területén azonban továbbra is nagy létszámú szovjet katonaság állomásozott. Az ország a Szovjetunió befolyási övezetének legnyugatibb európai előőrse lett, és a szovjet vezetés igényt tartott az ország belügyeibe való messzemenő beavatkozásra.

A tulajdonnak a háborút követő újraelosztása kisajátítással és földreformmal történt. Az országrészt a szövetségesek által megszabott kemény gyárleszerelések és jóvátételi kötelezettségek sújtották. A Szovjetunió az egész Németországra kiszabott jóvátételét ebből az övezetből hajtotta be. A folyó termelésből teljesítendő jóvátételi áruszállítások egészen 1953-ig, a jóvátételi szállítások lezárulásáig folytak, s 1944-es árakon összesen 34,7 milliárd márkát tettek ki. További 31,4 milliárd márkára becsülték a hadi- és a békegazdasági üzemek leszereléséből, különböző értékek lefoglalásából és üzemek visszavásárlásából származó összeget.

1952 nyarán a kulcspozícióban lévő NSZEP az NDK jelentős további átalakítását határozta el: 2. pártkonferenciáján a „szocializmus alapjainak lerakására" vett irányt. Fő belpolitikai célja a magánipar maradványai, a parasztok, az iparosok és a kereskedők önállósága, valamint a „polgári ideológia" ellen irányult.

Gazdaságilag a szocializmus-elképzelés a saját nehézipar gyors fejlesztésére – s vele az ország katonai képességének növelésére – irányult. Az anyagi és személyi erőforrások hatékonyabb irányítására hivatkozva 1952-ben feloszlatták a tartományokat, s 15 központilag irányított körzetet (Bezirk) hoztak létre. Az erőfeszítés mindenekelőtt pénzügyi forrásokat igényelt, amelyeket eleinte az önállóan gazdálkodóktól teremtettek elő, adóemeléssel vagy az élelmiszerjegyek megvonásával. Később a magasabb munkanormák és az áremelések már a munkásságot is sújtották, ami ellen 1953. június 17-én felkeléssel tiltakoztak.

A válságos helyzetben Ulbricht a szovjet csapatokat hívta segítségül. 12 óra tájban a városban megjelentek a T 34-es páncélosok. A szovjet városparancsnokság rendkívüli állapotot hirdetett, megtiltotta a gyülekezést, és éjszakai kijárási tilalmat rendelet el. A berlini felkelést szovjet páncélosok verték le.

A megmozdulások időközben kiterjedtek az NDK széles körzeteire. Az ország 270 helységében tüntetők jobb ellátást, demokratikus szabadságjogokat és a nemzeti egység helyreállítását követelték, mivel ettől remélték életük jobbrafordulását. A korábbi biztatás nyomán nyugati segítségben reménykedtek, de a Nyugatot is meglepték a spontán események. „Semmi meggondolatlan cselekedet" – hangzott a Nyugat jelszava. Ezúttal az amerikai övezet rádióadója, a RIAS is csak híradásokra szorítkozott. Az amerikaiak vonakodtak beindítani katonai gépezetüket.

Az NDK-ban a nyugati segítség elmaradása miatt rezignáltan vették tudomásul, hogy cserben hagyták őket, s a NSZEP-vezetés kemény reakciójával számolhatnak. A munkások, a tüntetők, a rendőrök és a szovjet katonák halottainak száma becslések szerint több százra tehető. (A hivatalos adatok csak 19 tüntetőt és 4 rendőrt említettek.) A felkelést megtorló kirakatperekben az „ügynöktézissel" igyekeztek bizonyítani, hogy a felkelés „külföldi zsoldosok és büntetett elemek műve". Összesen 1386 személyt fogtak perbe, s néhány halálos ítélet is született. Parancsmegtagadás miatt a katonai bíróság drákói büntetéssel 52 rendőrt halálra ítélt. Ulbricht párton belüli ellenfeleit, a „revizionista" Herrnstadtot és Zaissert – más ellenzékiekkel, a moszkvai új irányvonal híveivel együtt – kizárták a pártból.

A normaemelés visszavonásával és az életszínvonal emelésének ígéretével végül is megvalósult a munkások eredeti követelése, de az egység és a szabadság az NDK állampolgárai számára a távoli jövőbe tolódott. A helyzet iróniájaként a felkelésből éppen az Ulbricht-féle vezetés húzta a legtöbb hasznot. Beigazolódni látszott ugyanis, hogy bármilyen engedmény a rendszer létét fenyegeti, amit az adott helyzetben a Szovjetunió sem engedhet meg magának.

Az NDK vezetése a felkelést követően megpróbált hosszabb távra tervezni, és a korabeli értelemben vett szocialista átalakítás kevésbé szigorú formáit hirdette mag falun és az iparban. Növelte a magánfogyasztást, és ideiglenesen elfogadta a hruscsovi desztalinizációt.

A lakosság többsége számára – különösen az NSZK „gazdasági csodája" után – a nyugati életmód egyre vonzóbbá vált. Mivel az életszínvonal csak lassan emelkedett (a vaj, a hús és a cukor jegyrendszerét csak 1958-ban szüntették meg), sokak szemében saját országuk tényleges teljesítményei jelentéktelennek tűntek. A túl sokat követelő, mindenütt jelenlevő állam kiábrándította a tömegeket, amire a pártvezetés türelmetlenséggel és a politikai jog érvényesítésével válaszolt. 1949–1955 között mintegy másfélmillió ember hagyta el az országot.

Az NDK megalakulásával jelentősen javult a Szovjetunió és a népi demokratikus országok stratégiai pozíciója. Első lépéseik ezért az NDK politikai erősítésére és külpolitikai helyzetének normalizálására irányultak. 1950 áprilisáig az NDK-t Európa és Ázsia valamennyi népi demokratikus kormánya elismerte. 1950 júniusában az NDK kezdeményezte a Lengyelországhoz és Csehszlovákiához fűződő viszonyának tisztázását. 1950. július 6-án Varsóban szerződést írtak alá az Odera-Neisse határvonalról, amelyben az NDK elismerte azt Lengyelország nyugati államhatárának. Az 1950. június 21-én Prágában aláírt nyilatkozat pedig kijelentette, hogy a két államnak nincs semmiféle területi és határigénye, s a „németek a Csehszlovák Köztársaságból történt és végrehajtott áttelepítése megmásíthatatlanul jogszerű és végérvényesen megoldott". Az NDK kormánya nemzetközi jogilag kötelező formában Magyarország, Románia és Bulgária irányában is kinyilvánította, hogy elhatárolódott „a német imperializmus valamenynyi agresszív követelésétől és igényétől". 1950-ben a KGST tagja lett, majd a politikai egyenjogúság megerősítését jelezte, hogy teljes jogú tagként meghívták a népi demokratikus országok külügyminisztereinek 1950. októberi prágai konferenciájára.

Magyarország és a német kérdés az ötvenes évek második felében

A két német állam ellenséges szövetségi rendszerekbe való betagolódása után újabb diplomáciai csatározás kezdődött a német kérdés megoldására. Keleti és nyugati politikusok különböző terveket készítettek az európai enyhülésről: a két világhatalom csapatainak visszavonása vagy csökkentése Németországban és Közép-Kelet-Európa egyéb részein, atomfegyvermentes övezetek létrehozása, stb., amelyek egyúttal a német kérdés megoldásához is közelebb vinnének. Mindkét oldalon növekedett a részleges kiegyezés, a mértékletesség és a közvetlen katonai összeütközés elkerülésének tudata. A megoldatlan német kérdés ügyében növekvő készséget tanúsítottak az európai status quó elveinek és a leszerelés kérdéseinek megvitatására.

Az 1955 júliusában Genfben kezdődő négyhatalmi csúcstalálkozón a Szovjetunió és a nyugati hatalmak jegyzékváltásában a Szovjetunió megerősítette a „két állam tézisét", míg a nyugatiak a német nemzet egyedül legitim képviselőjének a szövetségi kormányt ismerték el. A Szovjetunió 1955-től nyilvánvalóan a „két német állam" létezéséből indult ki; ezzel szemben a nyugati hatalmak és az NSZK szűkülő lehetőségeik ellenére kitartottak az „össznémet" célkitűzés mellett.

Az újraegyesítés nyugati megoldását az Eden-terv már korábban jelezte: csak szabad választásokkal kezdődhet. A Szovjetuniót megigézte az európai biztonsági rendszer gondolata, de a német egység ügyében Molotov külügyminiszter mégis elutasította az egyesítés első lépésének tekintett szabad választásokat. November 2-i ellenjavaslatában a két német állam képviselőiből álló s újonnan felállított „Össznémet Tanács" javaslatát vetette fel, mert csak így lehet megőrizni „az NDK szociális vívmányait".

Az 1955–1958 közötti években a nyugati hatalmak és az NSZK összekapcsolta a német újraegyesítés és az európai biztonság ügyét, míg a Szovjetunió az európai biztonsági problémára és az általános enyhülésre helyezte a hangsúlyt.

Az NDK kormánya a szabad választások révén megvalósuló egyesítést – a szovjet álláspontra való tekintettel – nem tartotta járhatónak, de a német egység ügyét elsősorban a német nép ügyének tekintette, amely a két állam közeledésével valósul meg. Mivel az „Össznémet Tanács" modellje 1955-ben bekerült a német kérdésről folyó vitákba, Walter Ulbricht 1957 januárjában a paritásos összetételű tanácsot a német konföderáció kormányfunkcióit betöltő csírájának említette. Az NSZK kormánya kezdetben mereven elutasította a konföderáció javaslatát, de az NDK megújuló javaslatai nyomán 1958 júliusában egyhangú határozatban sürgette a szövetségi kormányt, hogy kezdeményezze négyhatalmi grémium felállítását, amely javaslatokat dolgoz ki a német kérdés megoldására.

A magyar külpolitika szorosan igazodott a szovjet külpolitikai gyakorlathoz, s a közép- és kelet-európai térségben a szovjet hegemónia erősödéséből indult ki. A belpolitikai helyzet és a külpolitikai mozgástér összefüggését vallotta, amelyet a magyar–NDK kapcsolatok fejlődésében is igazolva látott. Az NDK-t a német nép egyedüli képviselőjének tekintve támogatta az NDK egyesítési javaslatait, az NDK diplomáciai elismertetését és nemzetközi szervezetekbe való felvételét. Ugyanakkor mindinkább megértette, hogy a két német állam fokozatosan kitöltötte a második világháború utáni közép-európai politikai, katonai és gazdasági vákuumot.

Berlin helyzete

A Németország megosztásából fakadó problémák között különleges szerepet kapott Berlin, amely négyhatalmi joghelyzete ellenére – vagy éppen ezért – állandósult viták forrása volt Kelet és Nyugat között.

Az NSZK és Nyugat-Berlin hatóságai kezdettől fogva a városrész önálló tartományként, az NSZK igazgatási rendszerébe való mind teljesebb betagolására törekedtek, Nyugat-Berlint az alaptörvény is így említette. A nyugati szövetségesek azonban fenn kívánták tartani különleges berlini jogaikat. Kijelentették, hogy Nyugat-Berlin nem kaphat önálló szavazati jogot a Szövetségi Gyűlésben vagy a Szövetségi Tanácsban, azt az NSZK nem kormányozhatja, s nem rendelkezhet a 12. tartomány jogosítványaival. Eltérő felfogásuk ellenére a szövetségi és a nyugat-berlini hatóságok, valamint a nyugati hatalmak a Nyugat-Berlinre is érvényesítendő szövetségi törvényeket – néhány kivétellel – az ún. „Berlin-záradékkal" léptették életbe. A tilalom ellenére Nyugat-Berlinben valójában szövetségi bíróságok és közigazgatási hatóságok működtek. A szövetségesek korlátozásai elsősorban az alkotmánybírósági törvénykezésre vonatkoztak. Nyugat-Berlint bevonták az NSZK nemzetközi szerződéseibe, és nem tartott fenn önálló nemzetközi kapcsolatokat. A vitás kérdések ellenére így messzemenő jogegyenlőség jött létre a városrész és a szövetségi terület között. Mindezen túlmenően az NSZK demonstratív nyugat-berlini jelenlétén fáradozott. 1954–1969 között a szövetségi elnökválasztásra mindig Nyugat-Berlinben került sor. Az ötvenes évektől itt üléseztek a Szövetségi Gyűlés és a Szövetségi Tanács bizottságai. Ismét felépítették a Reichstag épületét. Az NSZK minisztériumai képviseletével volt jelen a városrészben, amelyek tevékenységét szövetségi megbízott koordinálta. Ezzel érzékeltette a város szövetségi támogatását a kelet-nyugati vitában, illetve jelezte Berlin fővárosigényét egész Németországra nézve. Egyúttal a Szovjetunióval és az NDK-val, de bizonyos fokig a nyugatiakkal szemben is így dokumentálta Nyugat-Berlinnek az NSZK-hoz való tartozását.

A háború utáni események, az 1948–1949. évi berlini blokád, különösen pedig a berlini fal 1961. augusztusi felépítése Nyugat-Berlint elvágta hagyományos gazdasági hátországától. Így a városrész az NSZK pénzügyi és gazdasági támogatására szorult. Erre és a Szovjetunióval szembeni pozíciójának védelmére a szövetségi kormány és nyugati szövetségesei nemzetközileg is kötelezettséget vállaltak. Törvényben szabályozták Nyugat-Berlin pénzügyi támogatását („Berlin-segély"), s az itteni beruházások adókedvezményt élveztek. Ily módon igyekeztek fenntartani és erősíteni a városrész gazdasági életképességét, amely a kelet-nyugati konfrontáció éveiben a „Nyugat kirakata" lett. Berlin keleti részével szemben az NSZK hasonló politikát követett, mint az NDK-val szemben, jóllehet sokáig azt az elvet képviselte, hogy a város egységet alkot, és jogellenesen került megosztásra. Mindazonáltal sohasem kísérelte meg Kelet-Berlin bekebelezését.

Kelet-Berlint teljesen integrálták az NDK-ba, amelynek már 1949. októberi alkotmánya a várost (valójában csak városrészt) az ország fővárosának tekintette. Itt működött az NDK valamennyi állami szerve, és sohasem kerültek szóba Nyugat-Berlinhez hasonló korlátozások. Egyedüli megszorításként a Népi Kamarában a kelet-berlini képviselők szintén külön pozícióval rendelkeztek, és

nem közvetlenül választották őket, hanem a városi képviselőgyűlés küldötteként jutottak be a testületbe. 1968-ig az NDK törvényei és rendeletei Kelet-Berlinben szintén külön átvételi eljárással léptek életbe.

Az NDK jogértelmezése azon alapult, hogy egész Berlin különleges viszonyban áll a szovjet megszállási övezettel. A Szovjetunió az övezete részét képező és annak centrumában fekvő város pozícióját már a nyugati hatalmakhoz intézett 1948. júliusi jegyzékében rögzítette. Az NDK értelmezése szerint Berlin különleges terület a szovjet megszállási övezeten belül, amelynek igazgatásában a nyugati hatalmak is együttműködnek. A Szovjetunió viszont átengedte az NDK-nak az ország és Nagy-Berlin igazgatási jogait. Ennek következtében az alkotmány értelmében Berlin az NDK fővárosa, amely szuverenitása gyakorlásában igényt tart egész Berlinre. Ugyanakkor az NDK és a Szovjetunió jogértelmezésében bizonyos különbségek is jelentkeztek. A Szovjetunió erőteljesebben hangsúlyozta nyugat-berlini jogait, miközben az NDK saját, egyedüli illetékességét emelte ki.

Magyar–NDK kapcsolatok az ötvenes évek első felében

A második világháború előtt Magyarország legnagyobb és legjelentősebb külkereskedelmi partnere Németország volt. Az áruforgalom Magyarország és Németország szovjet megszállási övezete között a háború befejezését követően azonnal megindult. Az első áruforgalmi és fizetési megállapodást 1949-ben írták alá. A kialakult együttműködés az NDK fennállásáig mindkét ország gazdasága számára fontos volt.

A magyar kormány 1949. október 19-én ismerte el szuverén államnak az NDK-t, és felvette a diplomáciai kapcsolatokat. A berlini magyar diplomáciai misszió élén követ állt; a külképviselet 1953. október 15-én nagykövetséggé alakult, élén a Rákosi-kört maradéktalanul kiszolgáló Safrankó Emánuel nagykövettel.

A népi demokráciák állam- és pártközi kapcsolatainak rendszerét a sztálini korszakban a politikai szféra végletekig fokozott szerepe és a szovjet vezető szerep maradéktalan elfogadása jellemezte. A Szovjetunió és a népi demokráciák közötti formális kötődések a bilaterális szerződésrendszeren alapultak, s jelentőségük messze megelőzte a népi demokratikus országok egymás közötti szerződéseit. Sztálin szerint a kisállamok közötti kapcsolatokra nem volt szükség; Moszkvának kellett a kommunikáció egyedüli centrumává válnia. Ezért a diplomáciai tevékenység, a külpolitikai kapcsolatok hagyományos formája a térségben csak alárendelt, kiegészítő szerephez jutott.

Így történt mindez 1953-ig a magyar–NDK relációban is. Ráadásul a kétoldalú kapcsolatokat még néhány megoldatlan ügy (az elhurcolt magyar javak visszaszolgáltatása, a németek kitelepítése, a családegyesítés és különböző kártalanítási követelések) mellett az is nehezítette, hogy a nagyhatalmi szintű „német

kérdés" messze meghaladta a magyar külpolitika kompetenciáját. Magyarország külpolitikai érdeklődése főként 1953 után fordult az NDK irányába, részben az ottani válság következtében. A nemzetközi diplomáciai tevékenység pedig a két német állam ellentétes szövetségi rendszerekbe való integrálása és a hadiállapot megszüntetése után immáron a német kérdés megoldására, a közép-európai feszültség enyhítésére irányult.

Az 1956. októberi magyarországi felkelés és az NDK reflexiói

Az 1956. októberi felkelés kitörése rendkívül nyugtalanította az NDK lakosságát, főként az értelmiséget. Ezért a NSZEP vezetése már október 25-én „ellenforradalmi elemek puccsának" bélyegezte a magyarországi felkelést, megteremtve a politikai-ideológiai fellépés bázisát a forradalommal szimpatizáló NDK állampolgárok ellen. Két nappal később Ulbricht ugyan elismerte, hogy Magyarországon kétségtelenül követtek el hibákat, amelyeket a rendszer ellenfelei „kihasználtak". Október 30-án a berlini munkások és egyetemisták nyugtalanságát érzékelve a „korbács és mézesmadzag" módszeréhez nyúltak: az egyetemi hallgatóknak szélesebb részvételt ígértek a felsőoktatási intézményekben, kilátásba helyezték az orosz nyelv, mint első kötelező idegen nyelv megszüntetését, egyidejűleg azonban felvonultatták az egyetem elé a munkásmilíciát a „meggondolatlan cselekedetek" elkerülésére.

Az októberi forradalom eseményei megosztották a berlini magyar nagykövetség személyzetét. Safrankó az NDK és a szovjet álláspont mellett állt ki, míg a vezető munkatársak a Nagy Imre-kormány vonalát követték. A diplomaták eltávolították az állami címert a nagykövetség épületéről. Az „ellenforradalmi helyzet" miatt a nemzetközi jog durva megsértésével Safrankó az NDK biztonsági szolgálatának embereivel letartóztatta és eltávolította dr. Beck Sándort, Kurtán Sándort és K. Nagy Istvánt.

A nagykövetség november 5-i értekezletén Safrankó azzal magyarázta cselekedetét, hogy az állami címer levétele, a nyugati hírügynökségek különleges érdeklődése erősen ingerelte a belső nehézségekkel küszködő NDK vezetőket, és a „főkolomposok" eltávolítását követelték. A Berlinbe akkreditált szocialista követek is a kapcsolatok megszakításával fenyegetőztek. A forradalmi bizottságot az „ellenforradalom szerveinek" tekintette, s azért helyezte „felügyelet" alá a diplomatákat, nehogy Nyugatra távozzanak. Az elsősorban felelőssé tett dr. Beck János élesen visszautasította Safrankó vádjait, amelyek – mint kiderült – harmadkézből származó információkra épültek, és személyes bosszúvágy motiválta. Safrankó végül elismerte felelősségét a történtekért, eljárás azonban nyugdíjazása miatt nem indult ellene.

Az NDK vezetése az októberi felkelést – az 1953. júniusi berlini felkelés mintájára – kezdettől fogva ellenforradalomnak, a külső és belső ellenség aknamunkájának tekintette – írja Ruff Mihály. Wilhelm Pieck államelnök 1956. nov-

ember 4-én táviratban üdvözölte a Kádár-kormány megalakulását és támogatásáról biztosította. A NSZEP Központi Bizottságának két nap múlva kiadott nyilatkozata „a magyar dolgozók ellenforradalom feletti győzelméről" az ismert recept szerint magyarázta az eseményeket. A Rákosi-féle vezetés hibáinak említése nélkül azzal magyarázta a felkelést, hogy az írók és diákok s némely körök önmarcangolását az ellenforradalmi elemek kihasználták, s felbomlasztották az államhatalmat. A szervezett ellenforradalmi erők erre az alkalomra vártak, hogy az imperializmus külső támogatásával megragadják a hatalmat. A Nagy-kormány végül maga is az ellenforradalom kiszolgálója lett.

Berlinben november 9-én segélybizottság (Hilfskomittee für sozialistische Ungarn) alakult a Magyarországnak nyújtandó különböző segélyek koordinálására. Otto Grotewohl miniszterelnök már négy nap múlva értesítette Kádár Jánost, hogy az NDK kormánya 22 millió márka értékben pótlólagos áruszállítás keretében azonnali ingyenes segélyt nyújt Magyarország ellátási nehézségeinek leküzdésére. November 20-án barátsági delegáció keretében Magyarországra érkezett Karl Schirdewann és Friedrich Ebert politikai bizottsági tagok, s Adolf Hennecke, a segélybizottság elnöke. A közös közlemény kimondta: „A Nagy-kormány tehetetlenségét és engedékenységét kihasználó ellenforradalmi, fasiszta elemek október utolsó napjaiban már mind leplezetlenebbül előtérbe léptek, hogy a népi demokratikus rendszert megdöntsék, a kapitalizmust visszaállítsák... A reakciós elemek külföldről, így Nyugat-Németországból is segítséget kaptak fegyverszállítások, felfegyverzett ellenforradalmi csoportok becsempészésére, valamint kizárólag a tömegek uszítását és zavarkeltést szolgáló rádiópropaganda révén". A nyilatkozatban az NDK álláspontjának átvételét jelentette, hogy a polgári rendszer visszaállítására törekvő erőket fasisztának nevezték. A NSZEP képviselői az NDK történelmi gyökereinek kijelöléséhez kapcsolódva kifejtették, hogy a spanyol nemzetközi brigádok mintájára német üzemi munkások ezrei jelentkeztek önkéntes fegyveres harcra a Kádár-kormány támogatása érdekében.

Az NDK 1956 decemberében megindította a 22 millió márkás árusegély szállításait. 1957-ben pedig 60 millió rubel értékben teljesített hitelszállításokat Magyarországnak, amit 1961–1965 között kellett visszafizetni, s további 30 millió márka vissza nem fizetendő hitelt adott. A segélybizottság néhány hónap alatt több mint 18 millió márkát gyűjtött össze. 1957-ben 5400 magyar gyermek üdült három hónapig az NDK-ban.

A magyar–NDK kapcsolatokban meghatározó szerepet játszott Walter Ulbricht, Otto Grotewohl, Karl Schirdewann, Peter Florin, Sepp Schwab korábbi, és Rudolf Helmer akkori budapesti nagykövet. Magyar részről a berlini magyar képviseletet Safrankó leváltása után 1957. február végéig dr. Beck János ideiglenes ügyvivő, majd Fodor Zoltán, 1957 májusától pedig nagyköveti minőségben Rostás István vezette. A nagykövetségen azonban jelentős személyi változások történtek, mivel az NDK külügyminisztériuma bizalmatlan volt a nagy-

követség munkatársaival szemben. Az NDK hivatalos helyeinek tartózkodása 1957 tavaszától fokozatosan oldódott.

A két ország kapcsolatában fontos szerepet kapott a konzuli munka. Az 1956. évi utazási könnyítéseket azonban az NDK kormánya rövidesen ellenséges célzatú lehetőségnek minősítette, s 1956. december 5-én vízumkényszert vezetett be a nem NDK állampolgárok részére. Mivel az intézkedés a kölcsönösségen alapult, a többi közép- és kelet-európai ország is hasonló intézkedéseket vezetett be. 1957 tavaszától a konzuli munka zömét – az amnesztiarendelet lejártáig – a forradalom után emigráltak hazatérési ügyei, valamint az 1946–1947-ben kitelepítettek problémáinak rendezése töltötte ki.

Az NDK hivatalos szerveinek tartózkodása elsősorban kulturális területen jelentkezett. Az NDK-ban dolgozó magyar művészek egy része ugyanis az októberi forradalom mellett foglalt állást, néhányan emigráltak, illetve a nyugati érdeklődés előterébe kerültek. Mivel az NDK vezetése saját értelmiségével is vitában állt, a magyar–NDK értelmiségi kapcsolatok befagyasztásával reagált. A magyar külügyminisztérium mindazonáltal a berlini magyar nagykövetség nyugatnémet kapcsolatainak fenntartására adott utasítást, anélkül, hogy sértené az NDK érdekeit, és bizalmatlanságot keltene Magyarország iránt.

Az 1958. márciusi magyar–NDK kormánytalálkozó

1958. március 20–25. között magyar párt- és kormányküldöttség látogatott az NDK-ba dr. Münnich Ferenc miniszterelnök vezetésével. A tárgyaló felek közös közleményt és három évre szóló kereskedelmi egyezményt írtak alá. Az MSZMP akkor a „kétfrontos" ideológiai harc szükségességét, míg a NSZEP 1956 októberétől egyértelműen a revizionizmus elleni harcot tekintette fő feladatának. A közös közleményben magyar részről engedményt tettek, s kijelentették, hogy „a két párt a szocializmus győzelme fontos előfeltételének tekinti a revizionista elméletek kíméletlen leküzdését és felszámolását".

A magyar–NDK külkereskedelem komplementer (kiegészítő) jellegű volt, amely az eltérő természeti feltételekben és termelési szerkezetben gyökerezett. Az áruforgalom 1949–1958 között folyamatosan növekedett, s az összforgalom megközelítette a 400 millió rubelt. Az ötvenes években az NDK-ba irányuló magyar export kétharmadát mezőgazdasági termékek tették ki, az évtized végére azonban arányuk 32 százalékra csökkent. Egyúttal kedvező arányeltolódás ment végbe a magasabban feldolgozott élelmiszeripari termékek javára. A magyar kivitelben 1960-ra 30 százalékra nőtt a beruházási és tartós fogyasztási cikkek aránya. A magyar anyagexport (bauxit, timföld, alumínium) aránya 15 százalék körül mozgott.

Az NDK Magyarországra irányuló kivitelének fele mindvégig gépekből és berendezésekből állt: a magyar szerszámgépimport 30 százaléka, a könnyűipari, mezőgazdasági és élelmiszeripari gépek jelentős hányada is az NDK-ból szár-

mazott. Az alapanyag- és nyersanyagimport legjelentősebb tételeit a barnaszén-brikett, a kálisó és bizonyos vegyipari termékek képezték.

A kormánytalálkozón megvitatták annak lehetőségét is, mennyiben képesek bizonyos export-import cikkek esetében kikapcsolni a nyugati országokkal folyó kereskedelmüket, és átcsoportosítani azokat.

A két ország között 1950 közepétől volt érvényben műszaki-tudományos segítségnyújtási egyezmény. Az 1958 februárjában aláírt jegyzőkönyv szakértők kölcsönös utazását irányozta elő; magyar részről számuk kétszerese volt az NDK szakértők számának, jelezve a két ország műszaki fejlettségének különbségeit.

Az 1956. októberi forradalom megzavarta a két ország kulturális kapcsolatait. A magyar értelmiség vezető rétegeinek részvétele a forradalomban bizalmatlanná és tartózkodóvá tette az NDK hivatalos szerveit, amelyek 1957 februárjában adminisztratív intézkedésekkel párosított politikai-ideológiai offenzívát indítottak befolyásuk visszaszerzésére. 1957 közepén az NDK ideológiai küzdelmének egyik központi kérdése Lukács György munkásságának kritikai vizsgálata volt. Hasonló volt a helyzet Háy Gyulával is, akinek több színdarabját játszották az NDK-ban. Emiatt a kulturális együttműködés 1957 közepéig szünetelt, s ezt követően is az NDK megkísérelte alacsony szinten tartani az utazások számát, amely elsősorban az NDK állampolgárait sújtotta. Az NDK részéről 1957-ben többször kifogásolták, hogy a magyar kiutazók nagy része átjárt Nyugat-Berlinbe.

A magyar kormányküldöttség NDK-beli látogatásának előkészítése során – az NDK korábbi megkeresése nyomán – napirendre tűzték a magyarországi németek kitelepítése után különélő családok helyzetének rendezését. (Hozzávetőlegesen 50 ezren kerültek akkor Németország szovjet megszállási övezetébe, akik közül azonban körülbelül 15 ezren továbbmentek a nyugati övezetekbe.) A magyar kormány egyetértett azzal, hogy az összeköltözést és a családegyesítést egyezményben szabályozzák. Hasonló igények jelentkeztek az NSZK részéről is, amely Vöröskereszt szervezete révén képviseltette magát. A felmerülő kiadásokat a magyar fél az ország területén belül vállalta, s javasolta, hogy az áttelepülők leltárba vett ingóságaikat magukkal vihessék. Végül azonban az NDK elállt korábbi javaslataitól, s nem tartotta aktuálisnak az egyezmény megkötését. Arra hivatkozott, hogy mindössze 150-200 személyt érintene, amelyhez nincs szükség egyezményre, illetve egy ilyen egyezmény nem kívánatos nyugtalanságot váltana ki Lengyelországban és Csehszlovákiában.

A tárgyalásokkal megkezdődött a diplomáciai tevékenység összehangolása, jóllehet a mindinkább eltérő ideológiai és politikai nézetek feszültséget vittek a hivatalos kapcsolatokba.

Az NSZK megalakulása és nyugati integrációja

Az NSZK-ban 1949. szeptember 20-án, Konrad Adenauer kancellárral az élen, a CDU, a CSU, az FDP és a Deutsche Partei képviselőiből álló polgári koalíciós kormány alakult. A szövetséges főbiztosok felügyelete alatt álló kormány legfőbb céljának a szuverenitás visszaszerzését tekintette. Az NDK-tól való elhatárolódásban egyetértés alakult ki a kormány és a nemzeti érzelmekre építő, Kurt Schumacher vezette szociáldemokrata ellenzék között. Adenauer az NSZK nyugati integrációjával – kiegyezés Franciaországgal, s az Egyesült Államok védelmi biztosítéka – igyekezett hitelessé válni és visszaszerezni az ország cselekvési szabadságát, ügyesen kihasználva az európai egyesülés eszméjét. A szerepek az 1919–1920 utánihoz képest felcserélődtek: most az SPD utasította el Adenauernak a nyugati szövetségesek iránti „teljesítési politikáját", mert az NSZK nyugati integrálódásában a német egyesítés esélyeinek csökkenését látta.

A kancellár politikájának első eredményeként a szövetséges főbiztosok az 1949. november 22-i petersbergi egyezményben engedélyezték a kormánynak a konzuli kapcsolatok felvételét és részvételét nemzetközi szervezetekben. Több gazdasági könnyítés is történt. Az engedmények ellentétele az NSZK felvétele volt a Nemzetközi Ruhr-hatóságba. A nemzetközi ellenőrzési statútumot azonban három év múlva, francia javaslatra az acél- és szénegyezményt tartalmazó Montánunióval váltották fel. Az 1952. júliusában életbe lépett szerződéssel megszűnt a német nehézipar szövetséges ellenőrzése és korlátozása, s feloszlott a Nemzetközi Ruhr-hatóság. Franciaország és az NSZK partner lett a hatok (Benelux országok, Franciaország, Olaszország és az NSZK) első szupranacionális szervezetében.

1950 júniusában a koreai háború meggyorsította az NSZK nyugati integrációját. Adenauer a koreai események példáján európai szovjet beavatkozástól tartott, ezért 1950 augusztusában, kormánytagjai tájékoztatása nélkül, biztonsági memorandumokat juttatott el McCloy amerikai főbiztosnak. Ezekben a Nyugat-Európa elleni esetleges támadás elhárítására német részvételt ajánlott fel a „nyugat-európai hadsereg" keretében, illetve kérte a hadiállapot megszüntetését a szövetségesek és Németország között, és nyilatkozatot arról, hogy megszállásuk célja a jövőben a külső veszély elhárítása. A két memorandum az NSZK állami szuverenitásának alapdokumentuma lett, mert a német védelmi készséget összekötötte a német önrendelkezés ügyével, jóllehet ellentétes volt a kormány korábbi megállapodásaival. Az újrafelfegyverzés azonban Adenauer számára fontos adu volt a teljes szuverenitás visszaszerzéséhez.

A nyugati külügyminiszterek 1950 szeptemberében New York-i konferenciájukon új korszakot nyitottak az NSZK-hoz való viszonyukban: elfogadták Bonn „egyedüli képviseleti igényét". Elismerték a kancellár által sürgetett biztonsági garanciákat is, s támogatták a német újraegyesítés óhaját „az alapvető szabad-

ságjogok bázisán". Megállapodtak nyugatnémet részvételű európai hadsereg (Európai Védelmi Közösség – EVG) felállításában is.

A német hadsereg létrehozásának a terve azonban megmozgatta a közvéleményt, mert világosan látták, hogy háború esetén németek lőnek majd egymásra. 1950 októberében Martin Niemöller, Hessen tartomány egyházi elnöke új választásokat sürgetett. Tiltakozásul lemondott Gustav Heinemann belügyminiszter is. Kurt Schumacher a Bundestag vitájában az SPD nevében elutasította René Pleven francia miniszterelnök tervét az Európa-hadsereg felállításáról, amelyhez német egységek is tartoznának. Elvileg nem ellenezte a német védelmi hozzájárulást, de ennek fejében a szövetségesek megszállási jogának feloldását s olyan védelmi koncepciót javasolt, amely háború esetén nem csak Németországot változtatná csatamezővé.

A változó nemzetközi körülmények közepette a kormány újabb engedményeket kapott a nyugati szövetségesektől. 1950 márciusában felállíthatta külügyminisztériumát. A külügyminiszteri posztot is Adenauer töltötte be. A következő év júliusában pedig a szövetségesek megszüntették a hadiállapotot az NSZK-val.

A szövetségesek 1951 márciusában enyhítették a megszállási előírásokat: a főbiztosok lemondtak a szövetségi és tartományi törvények felügyeletéről, bizonyos pénzügyi jogokat és szerény formában a külkapcsolatok további felvételét is engedélyezték. Az NSZK kormánya ennek fejében elismerte a külföldi német adósságokat, vagyis átvállalta a Német Birodalom csődtömegét, amelyet végül 13 milliárd márkában állapítottak meg, évi 567 milliós adósságszolgálattal.

Az EVK ugyan meghiúsult a francia ellenálláson, mindez azonban kevéssé akadályozta az NSZK végleges bekapcsolását a nyugati szövetségi rendszerbe és szuverenitásának visszaszerzését. Az 1954 októberében Párizsban aláírt, a megszállási statútum helyébe lépő szerződéscsomag („Németország-szerződés") kötelező érvénnyel rendezte az NSZK-nak a három nyugati hatalomhoz fűződő viszonyát, és biztonsági garanciákat nyújtott Nyugat-Berlinre. A tizenöt NATO-tagország jegyzőkönyvben rögzítette az NSZK meghívását tagjai sorába. A kilenchatalmi konferencia pedig az 1948. évi brüsszeli szerződést a Nyugat-Európai Unió szerződésévé alakította, amelybe az NSZK és Olaszország is belépehetett. Egyúttal Párizs és Bonn megállapodott abban, hogy a Saar-vidéknek autonóm európai státust biztosítanak, de népszavazást írt elő. A párizsi szerződések ratifikálásuk után 1955. május 5-én életbe léptek. Az NSZK szuverén állam lett, és május 9-én felvették a NATO-ba. A Saar-statútum csak rövid ideig volt érvényben, mert lakossága 1955. októberben ismét nagy többséggel a Németországhoz tartozás mellett döntött, amely 1957. januártól valósult meg. Három hónappal később Franciaország, az NSZK, Olaszország és a Benelux államok Rómában aláírták az Európai Gazdasági Közösség (EGK) és az Európai Atomközösség (EURATOM) alapító szerződését.

A szuverén állam létrejöttét tükrözte Adenauer 1955. júniusi moszkvai meghívása, amely 15 ezer német hadifogoly hazatérésének engedélyezését, és a dip-

lomáciai kapcsolatok felvételét eredményezte. Az NSZK megalakulása ténylegesen ezzel, az egykori negyedik megszálló hatalomhoz fűződő diplomáciai, kereskedelmi és kulturális kapcsolatok rendezésével zárult le, jóllehet a két kormány álláspontja továbbra sem változott a területi status quo elismerése tekintetében és a bonni kormánynak a Hallstein-doktrínával szankcionált egyedüli képviseleti igénye ügyében. Ennek jegyében nem vették fel a diplomáciai kapcsolatokat Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Magyarországgal, Romániával, Bulgáriával és Albániával, valamint több ázsiai állammal, mivel ezek elismerték az NDK-t, amely tovább mélyítette Németország megosztottságát, s az egyesítés még távolabbra került. Velük később, 1963–1964-től mindössze kereskedelmi képviseleteket cseréltek. Megszakították a kapcsolatot az NDK-t elismerő Jugoszláviával és Kubával is. E politikai megítélés 1969 táján változott meg.

Az Izraellel 1952 szeptemberében kötött jóvátételi szerződés értelmében Izrael állam 3 milliárd márka értékben vásárolhatott német árukat és szolgáltatásokat. A zsidó szervezetek 450 millió márka pénzbeli támogatást kaptak az egykori üldözöttek megsegítésére. Az egy évvel későbbi kártalanítási törvény további 4 milliárd márka egyéni kártalanítást irányzott elő.

A hivatalos magyar–NSZK kapcsolatfelvétel első lépései

A hivatalos magyar–nyugatnémet kapcsolatok a megszállási övezetek időszakára nyúlnak vissza. 1947 júliusában a frankfurti magyar konzulátus létesítéséről szóló jegyzék átadásával kezdődtek, majd 1948 augusztusában szerződéses viszony létesült a kereskedelmi kapcsolatokról is. 1948-tól Magyarországon a francia követségen a „Németországi Szövetségi Főbizottság budapesti irodája" intézte a nyugatnémet beutazási ügyeket, amely az NSZK megalakulása után „Francia nagykövetség – Németországi Utazási Iroda" néven működött. Mivel a petersbergi megállapodások értelmében a kereskedelmi megállapodások 1949 novemberétől az NSZK hatáskörébe kerültek, ezt követően a két ország éves egyezményeket kötött. A magyar–NSZK kapcsolatok ápolását a kelet-berlini magyar követség végezte. A két ország kapcsolata 1955-ig az éles hidegháborús szembenállás miatt voltaképpen a szerény mértékű árucsere-forgalomra (1953: 113 millió márka összérték) és az azzal kapcsolatos ügymenetre koncentrálódott.

1955 márciusában megszűnt a hadiállapotaz NSZK és Magyarország között, majd szeptemberben a Szovjetunió és az NSZK felvette a diplomáciai kapcsolatokat. A jelzés értékű lépés után a magyar kormány államközi kapcsolatépítésbe fogott, de ezek az NSZK kormányának egyedüli képviseleti elve és 1955-től azt szankcionáló Hallstein-doktrína értelmében sikertelenek maradtak. Ezért a közeledés a nyugatnémet újságírókkal kialakított információcserével és közvetítéssel indult meg.

Az SZKP XX. kongresszusa meghirdette a különböző társadalmi rendszerű országok békés együttműködésének jelszavát, így a magyar külügyminisztérium

is nagyobb figyelmet fordíthatott a németországi fejleményekre. Ezután kezdte mérlegelni, hogy szerény eszközeivel miként járulhat hozzá a német kérdés megoldásához. A berlini nagykövetséget felszólították, tegyen javaslatot a magyar–NSZK kapcsolatok formáinak felkutatására és szélesítésére. A követség ennek érdekében elemezte a NSZEP-nek az NSZK-hoz fűződő kapcsolatait. A magyar külképviseletnek segítséget kellett nyújtania a külkereskedelmi szervek munkájához, s támogatnia a műszaki fejlesztést, összességében a gazdasági kapcsolatok fejlesztését. Törekednie kellett a diplomáciai kapcsolatok felvételére is.

Magyar részről e célok megoldásában az NSZK ellenzéki pártjait tekintették lehetséges partnernek, s figyelmen kívül hagyták a kormánypártokat. 1956 nyarára elsősorban a liberális FDP-vel és a BHE-val (Bund der Heimat-Vertriebenen und Entrechteten, 1952-től Gesamtdeutscher Block/BHE) épültek ki informális kapcsolatok. Erwin Fellert, a BHE parlamenti frakcióvezetőjét és Franz Seiboth alelnököt magyarországi látogatásra hívták meg. Az NDK állambiztonsági minisztériumának kérdésére magyar részről azt válaszolták, hogy a meghívás a két ország közötti kapcsolatok normalizálását célozza.

1956 őszén az FDP politikusaival alakultak ki szorosabb kapcsolatok. Walter Scheel, Hermann Schwann és Wolfgang Döring találkozott a magyar nagykövetség vezető munkatársaival, Beck Jánossal, Kurtán Sándorral és K. Nagy Istvánnal. Scheel kifejtette – írja Ruff Mihály –, hogy a népi demokráciákkal való kapcsolatfelvételben az a szándék vezérli, hogy közelebb jussanak Németország újraegyesítéséhez. Magyar részről a normális politikai kapcsolatok és élénk kereskedelem szükségességét hangoztatták. Scheel kérdésére, hogy magyar szempontból mi a kedvezőbb: az egységes vagy a kettészakított Németország, a magyar diplomaták az egységes Németország mellett voksoltak. Scheel elképzelhetetlennek tartotta, hogy az egyesítés nyomán Németország NDK-mintájú népi demokratikus országgá váljon, a magyar diplomaták viszont az NDK-nak az NSZK-hoz való csatolását zárták ki.

A kereskedelmi kapcsolatokról és módszerekről szólva Scheel kifejtette, hogy számukra nehézségekbe ütközik a tervgazdaságot folytató országokkal való kapcsolat. A német liberális külkereskedelmi módszer megakadályozza, hogy a partnert a külkereskedelem révén befolyásolják. A terv-országokkal folyó kapcsolattal a német fél óhatatlanul a tervgazdaság részesévé válna, és azok nagyobb megrendelésekkel befolyásolhatnák az ország gazdasági fejlődését és struktúráját. Ezért a terv-országokkal való kereskedelem növelését elképzelhetetlennek tartotta a nyugattal folyó kereskedelem rovására, illetve a kelet-európai országokkal való kereskedelem növelését csak a termelés és a külkereskedelem növelésével látta megvalósíthatónak. A magyar diplomaták kifejtették, hogy a magyar–NSZK külkereskedelem volumene messze elmarad a veszély szintjétől és kereskedelmi kapcsolataikban jelentős fejlesztési lehetőségek rejlenek. Megállapodtak abban, hogy lehetőségeiket ipari, pénzügyi és külkereskedelmi szakemberek cseréjével vizsgálják meg.

A megbeszélésen Scheel és Schwann hangsúlyozta a diplomáciai kapcsolatok felvételét, amely megkönnyíti a további tárgyalásokat. Intézkedést ígértek az NSZK-ba történő beutazást intéző francia iroda ügyében is. Megjegyezték, mennyivel könnyebb a magyarokkal tárgyalni, mint a lengyelekkel és csehekkel, nem is szólva az NDK-beli németekről. Ugyanakkor éreztették, hogy szeretnék konkrét jelét látni annak, hogy Magyarország ugyan a szocializmust építi, de önállóan cselekszik, s nem egyeztet minden apró kérdésben Moszkvával vagy a Varsói Szerződés többi államával. Az FDP képviselői megígérték, hogy segítenek más NSZK-beli személyiségekkel való kapcsolatteremtésben. Mivel 1956-ra jelentősen csökkent a BHE kormánnyal szembeni elégedetlensége, s ugyanakkor megmaradt a háború előtti Németország visszaállításának követelése, kezdett olvadni a Magyarország és a BHE érdekközössége.

A magyar forradalom segélyezése a Bécs–Budapest légihídon

Az 1956. október végi napokban élelemre és gyógyszerre volt a legnagyobb szükség Budapesten. Az MTI október 27-én este külföldi adásaiban a világ nemzeteihez fordult, hogy segítsék a Magyar Vöröskeresztet embermentési munkájában.

A felhívásra az elsők között a Vöröskereszt-szervezetek reagáltak. Az NSZK Vöröskereszt-szervezete már másnap, október 28-án segélyvonatot indított Bécsbe, s a város néhány óra alatt a jótékonysági akciók főhadiszállásává változott.

Leggyorsabban – október 26-án, még az MTI felhívása előtt – a lengyel vér- és segélyszállítmányok érkeztek meg Ferihegyre. November 3-áig 15 lengyel repülőgép landolt itt 795 liter vérrel, 415 liter vérplazmával, 16,5 ezer kg vérhelyettesítő szerrel, szérummal, gyógyszerrel, valamint 3 ezer kg élelmiszerrel.

Miközben a szocialista országok közvetlenül Budapestre repítették segélyeiket, addig a Nyugatról érkezett segélyszállítmányokat Bécsben gyűjtötték össze, s onnan továbbították Magyarországra. A minél gyorsabb segítségnyújtás érdekében a két főváros között október 29-én légihíd jött létre. Eleinte három magyar és egy svájci gép hozta szünet nélkül az életmentő küldeményeket, majd hamarosan már tíz repülőgép látta el a forgalmat.

A nyugati közvélemény jelentős segélyekkel nyilvánította ki szolidaritását a magyar szabadságharc ügye mellett. A Nagy-Britannia által felajánlott 25 ezer font sterling értékű gyógyszer- és élelmiszer-rakományt a RAF 24 repülőgépe jutatta el Bécsbe. Az Egyesült Államok kormánya kezdetben 100 ezer dollárt, majd Eisenhower elnök november 2-án 20 millió dollár értékű élelmiszert és más segélyszállítmányt ajánlott fel. Az NSZK kormánya egymillió márkát, Svájc 100 ezer frank értékű gyógyszer- és élelmiszersegélyt juttatott el a Vöröskereszthez.

Október 29-én reggel a német Vöröskereszt motorizált segélyszállítmánya indult Münchenből Bécsbe. Egy orvos, tíz ápolónővér és harminc egészségügyi alkalmazott kísérte a szállítmányt. A kocsik egy komplett sebészkórházat, 7 tonna élelmiszert, sok kötszert, gyógyszert, vérplazmát szállítottak. Az osztrák vasút egészségügyi vonatot szerelt fel műtő-kocsival, amely 29-ére virradóra indult a határra. Teherautókon is megindult a gyógyszer- és élelmiszer-adományok továbbítása.

A segélyfelajánlások november első napjaiban is folytatódtak, s volt olyan nap, hogy harmincnál is több megrakott repülőgép szállt le Ferihegyen. A november 4-én kezdődő szovjet intervenció következtében nemcsak a légihíd szakadt meg, hanem a vöröskeresztes adományokkal megrakott teherautók és vasúti kocsik is a határon rekedtek, mivel a Kádár-kormány leállította a nyugati segélyek fogadását.

Az NSZK reakciója az 1956. évi magyarországi felkelésre

1956. október 15-én Bonnban aláírták az 1956–1957-re szóló magyar–NSZK árucsere-forgalmi egyezményt. A megállapodás a korábbihoz képest 23%-os forgalomnövekedést irányzott elő. Október 28-ától az NSZK nagymérvű segélyezést indított meg Magyarországra.

Az 1956-os magyar forradalom ürügyül szolgált az NSZK megalakulásától fogva szinte folyamatosan napirenden lévő német főváros-kérdésnek. 1956. október 26-án a sajtóban futótűzként terjedt el a hír, hogy a CDU/CSU-frakcióban néhány képviselő a hamburgi dr. Gerd Bucerius vezetésével a magyarországi eseményekre hivatkozva a következő indítvány benyújtását tervezi: „A Szövetségi Gyűlés megállapítja: Berlin Németország fővárosa, ebből adódóan a Szövetségi Köztársaság fővárosa. Azonnal meg kell kezdeni a német parlament épületének újraépítését Berlinben. Az anyagi eszközöket a szövetségi költségvetési tervben biztosítani kell.” Bucerius a sajtónak azt nyilatkozta, hogy most, amikor a magyarok a szabadságért harcolnak, tettekkel kellene bizonyítani, hogy az újraegyesítés a német nép legfőbb célja.

A hónapokig tartó vita végül a realitásoknak megfelelően zárult. Berlin nem volt szuverén terület, szövetséges megszállás alatt állt, távolsága a nyugatnémet területektől, valamint az, hogy a városba vezető útvonalak gyakorlatilag ellenséges területen vezettek keresztül, nem tették lehetővé, hogy a Német Szövetségi Köztársaságot onnan irányítsák. Ugyanakkor komoly erőfeszítések történtek, hogy Nyugat-Berlin szövetségi kötődéseit mind gazdasági, mind pedig politikai értelemben tovább erősítsék.

A két ország kapcsolatainak kibontakozását félbeszakította az 1956. november 4-i magyarországi szovjet fegyveres beavatkozás. Az NSZK lakossága a rádióból és a november 5-i újságokból értesült az újabb szovjet támadásról Magyarország ellen. A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* teljes terjedelmében ezzel

az eseménnyel foglalkozott, méltatva a magyar szabadságharcosok hősiességét, s elítélve a Szovjetunió „aljas és alattomosan előkészített támadását". A *Nürnberger Zeitung* a magyar vértanúságról szólt.

A nyugat-berlini szenátus és a képviselőház 1956. november 5-én estére közös demonstrációt hirdetett meg a magyarországi erőszakos szovjet beavatkozás ellen. A schönebergi városháza előtt mintegy 100 000 ember gyűlt össze. A demonstráción felszólalt a képviselőház három frakciójának vezetője, köztük Franz Neumann is. Otto Suhr főpolgármester egészségi okokra hivatkozva lemondta szereplését, a protokoll szerint őt helyettesíteni hivatott képviselőházi elnök Willy Brandt azonban nem kapott erre felkérést.

A tömeg nemcsak a szovjetek beavatkozását, hanem a nyugati hatalmak tétlenségét is elítélte. Elhangzott, hogy hiteltelenné váltak az SZKP XX. kongresszusának elvei a más népek belügyeibe való be nem avatkozásról és a békés egymás mellett élésről. A hozzászólók azonban nem találták meg a közös hangot a hallgatósággal, s a tömeg radikalizálódó része a Brandenburgi kapuhoz szólította a demonstráció résztvevőit.

Az események veszélyes alakulását Willy Brandt fékezte meg, aki felszólította a tömeget, hogy egy vad átvonulás a keleti szektorba súlyos következményekkel járhat. A szektorhatáron ugyanis NDK-rendőrök várakoztak lövésre készen, az Unter den Linden fasor mellékutcáiban pedig szovjet tankok állomásoztak. Ezért arra kérte a tömeget, hogy ne kövesse a felelőtlen felhívásokat, hanem tartsanak vele a Steinplatz-ra, ahol a Műegyetemmel szemben állt a sztálinizmus áldozatainak emelt emlékmű. Ez kitérőt jelentett a Brandenburgi kapuhoz vezető úton, és azt remélte, hogy időközben sikerül lecsillapítania a kedélyeket. Feleségével, Ruth-tal a menet élén érkezett a térre, ahol közösen elénekelték az „Ich hatt' einen Kameraden" (Volt egy bajtársam) című dalt, amelyet a harcban elesett bajtársak emlékére szoktak felidézni.

Itt kapta az értesítést, hogy néhány fiatal, útban a Brandenburgi kapuhoz összecsapott a kordont felállító brit katonai rendőrökkel a Június 17. útján, továbbá szidalmazták és kőzáport zúdítottak a szovjet háborús emlékmű őrségére. Rendőrautóba ülve azonnal odahajtatott, s megértést mutatva a tüntetők érzelmei iránt újabb beszédekkel és énekléssel – ezúttal a fentebb már említett katonai nóta mellett a német himnusz dallama is felcsendült – végül sikerült a felindult tömeg nagy részét megfékeznie.

A civilben ott tartózkodó nyugat-berlini rendőrfőnök azt tanácsolta Brandtnak, hogy ígérje meg a tüntetőknek: lebontatja a szovjet háborús emlékművet. Ernst Reuter, a korábbi főpolgármester ezt egyszer már megígérte, de Brandt az adott körülmények között nem kívánta elkötelezni magát, nem beszélve arról, hogy ekkor még sem a megfelelő pozícióval, sem pedig az ehhez szükséges tekintéllyel nem rendelkezett.

Végül a szektorhatárt a brit megszállók védték meg. A szuezi válság és a magyar forradalom leverése közötti feltételezett összefüggés miatt az agresszív

berliniek tehetetlen dühüket rajtuk vezették le: többeket harcképtelenné tettek, s „szuezi disznóknak" nevezték őket. Willy Brandt néhány nap múlva vendégül látta az atrocitások katonai sérültjeit, és köszönetet mondott visszafogottságukért.

A forradalom leverése után közel 200 ezer magyar hagyta el hazáját, s zömük Ausztriába érkezett. Az osztrák kormány a nyugati világ segítségét kérte, így a menekültek 1959-ig tovább mentek más országokba. Az NSZK-ba 15 500 fő jutott. Ausztria és Svájc messze a lehetőségein felül adott otthont a magyaroknak. Irántuk a korábbi elzárkózást a rokonszenv és az együttérzés váltotta fel.

A magyar kormány 1957 elejétől erőfeszítéseket tett a menekültek hazatérésre való rábírásában, erre azonban csak harmincezer személy volt hajlandó. Az ötvenhatos menekültek segélyezésére nemzetközi akciók indultak.

1957. januárban Strasbourgban Kéthly Anna, Kővágó József és Király Béla vezetésével megalakult a Magyar Forradalmi Tanács, amely megerősítette a magyarságnak a függetlenségre, az önállóságra és a szabadságra irányuló igényét, követelte a szovjet csapatok kivonulását és a demokratikus kormányzati rendszer bevezetését. Elítélte Kádár Jánost és társait a forradalom elárulása és a megtorlás miatt, s felszólította a nyugati hatalmakat, hogy szerezzenek érvényt az Egyesült Nemzetek közgyűlése határozatának, amely az oroszok támogatását sürgette és a Kádár-rendszerrel való együttműködésben tartózkodást ajánlott.

Az NSZK kormánya és lakosságának zöme elítélte a szovjet intervenciót, és nem tekintették legitimnek és bojkottálták a Kádár-kormányt. Az NSZK-ban élő régi és új emigránsok (25-30 ezer fő) is élénk politikai harcot folytatott a magyar kormány ellen. Az NSZK kormánya elutasította az 1956 októberében parafált következő évi kereskedelmi egyezmény megkötését, s csak 1957 közepén mutattak hajlandóságot féléves egyezmény aláírására. A kezdődő párbeszéd nyugatnémet politikusai kompromittálódástól tartva hónapokon keresztül tartózkodtak a személyes érintkezéstől. A Safrankó Emánuel nagykövetet helyettesítő Beck János ideiglenes ügyvivő a Magyarországgal szembeni sajtókampány ellenére a nyugati újságírókkal való kapcsolat fenntartását sürgette, s a külügyminisztérium 1957. február végén hozzájárult a nyugatnémet újságírók beutazásához. Magyar részről azt bizonygatták, hogy a nyugatnémet sajtó egyoldalúan kezeli a magyar eseményeket, és a Kádár-kormány lépéseit azonosítja a Rákosi–Gerő-féle hibás és bűnös politikával.

1957 áprilisában bizonyos változások történtek a magyar–NSZK kapcsolatokban. Mivel oldódott az NSZK ellenzéki pártjainak Magyarország iránti korábbi álláspontja, a külügyminisztérium egyfajta beutazási sorrendiséget állított fel. Eszerint a BHE képviselői önköltséges utazására csak az SPD és az FDP képviselőinek magyarországi látogatása után kerülhetett sor. A magyar kormány 1957 nyarán Hermann Matern-nél, a NSZEP egyik vezetőjénél puhatolózott a magyar–NSZK diplomácia kapcsolatok felvételének megítéléséről, aki a kérdés napirendre kerülésekor nem javasolt elzárkózást. Ezért a magyar külügyminisz-

térium az 1956. október 23-a előtti személyes kapcsolatok újjászervezésére utasította a berlini nagykövetséget. Elsősorban az ellenzéki FDP és SPD köreire gondoltak. Ősszel már nemcsak a kapcsolatok fenntartása, hanem azok kiszélesítésére vettek irányt az SPD és a CDU felé. A berlini magyar követség munkatársai 1957. október közepén Nyugat-Berlinben találkoztak Herbert Wehnerrel, Helmut Schmidtel, Fritz Erlerrel, valamint Wili Max Rademacher, Ewald Bucher FDP-képviselőkkel. Schmidt és Wehner Németország újraegyesítését kilátástalannak tartotta, s megerősítették, hogy Ulbrichttal nem lehet tárgyalni. Wehner hivatkozott Kéthly Annával és Király Bélával folytatott 1956. novemberi találkozójára, amelyen Kéthly pozitívan nyilatkozott Kádár Jánosról, s később, amikor ellene fordult, Wehner állítólag nyilvánosságra hozta beszélgetésüket. Wehner bírálta Nagy Imrét is, mert szerinte Magyarországnak olyan vezetőre lett volna szüksége 1956 októberében, aki képes az oroszok számára is elfogadható programot kidolgozni.

A két német szociáldemokrata politikus támogatta a kapcsolatok bővítését, s javasolták, hogy a gazdasági területen a hagyományos német iparcikkek kereskedelmét kellene forszírozni. Másodszor említették a kulturális és sportkapcsolatokat, kiemelve, hogy Adenauernek már nincs ereje megakadályozni növekedésüket. Fontosnak tekintették neves tudósok és társadalmi személyiségek meghívását és kiküldését, valamint a közlekedési kapcsolatok felújítását. Azt javasolták, hogy magyar részről inkább Hamburg felé forduljanak. Schmidt egyúttal minden segítséget megígért a Hamburgba kiküldendő vasúti és vízi közlekedésben jártas magyar szakembernek.

Az 1957 őszi sikeres találkozókon az NSZK politikusai főként exportgazdasági megfontolásokból hajlottak a kapcsolatok kiépítésére, amelyben a magyar fél is érdekelt volt, s műszaki megújulást is remélt az NSZK-val való kapcsolatok fejlesztésétől. A kapcsolatépítés politikai motivációi között magyar részről a diplomáciai kapcsolatok felvétele munkált, míg az NSZK ellenzéki pártjainak képviselői a német egység útját kívánták egyengetni. Igyekeztek megtudni, mennyire érdekelt Magyarország a német egyesítésben, s osztja-e a szovjet és az NDK-kormány álláspontját.

Peter Florin, a NSZEP külügyi osztályának vezetője pontos információkkal rendelkezett a magyar diplomaták megbeszéléseiről. A pártvezetés véleményét továbbítva kifejtette, hogy nem helyeselik e találkozókat. Rostás István, az új nagykövet azonban kitartott a az NSZK-val való kapcsolatépítés mellett. Úgy vélte, hogy az NDK-nak is hasznos lehet e kapcsolat; mivel azonban bizalmatlanul tekintettek minden ilyen lépésre, a jövőben eltekint tájékoztatásuktól. Otto Winzer külügyminiszter-helyettes magánvéleménye szerint az Adenauer újabb győzelmét hozó 1957. évi Bundestag-választások után nem helyes, ha az NDK-ba akkreditált diplomaták az NSZK politikusaival tartanak fenn kapcsolatot. Rostás erre azt válaszolta, hogy hazai útmutatás alapján tárgyaltak, és a magyar nagykövetség nem vonulhat vissza az NDK külügyminisztériumának utasítására.

Az NDK vezetése úgy vélte, hogy az 1949–1953 közötti évekhez hasonlóan továbbra is kizárólagos szerepet tölthet be a magyar–német kapcsolatokban. Nehezményezték a Nyugat-Berlinen keresztüli magyar–NSZK kapcsolattartást, tudni akartak a kapcsolatfelvétel minden mozzanatáról, s attól tartottak, hogy az NSZK befolyásolja a magyar álláspontot. Ezért elvárták a magyar nézetek azonosulását az NDK érdekekkel, amelyeket azonban a magyar diplomácia – különösen a nagykövetség munkatársai – nem tudtak elfogadni.

Mindazonáltal időnként Magyarország tényleges lehetőségeit messze túlbecsülő „keményvonalas" útmutatások születtek. 1957 decemberében a külügyminisztérium az NDK-val való kapcsolatoknak adott prioritást. Elhatározták, hogy a német egység ügyét a Szovjetunió és az NDK javaslatai alapján támogatják. Stratégiai cél: „támogatni az egész szocialista tábor törekvését az NSZK-nak a NATO-ból való kiszakítására. Gyengíteni a nyugatnémet imperializmus és militarizmus pozícióit, növelni ellentéteit vetélytársaival... E politika érvényesítése céljából törekszünk a diplomáciai kapcsolatok rendezésére". A harcos ideológiai küzdelemmel egyidejűleg azonban erősíteni igyekeztek a külkereskedelmi, sport és kulturális kapcsolatokat, és fenntartani a diplomáciai kapcsolatok rendezésének szándékát.

Rapacki lengyel külügyminiszter közép-európai atommentes övezet kialakításáról 1957 októberében meghirdetett terve, illetve a Bundeswehr atomfegyverekkel való felszerelése elleni tiltakozás nyomán ismét mozgásba lendült a nemzetközi diplomácia, benne a magyar–NSZK érintkezés. A tárgyalásokat az Európai Gazdasági Közösség 1957. évi megalakulása és a világgazdasági konjunktúra gyengülése is befolyásolta. 1957 decemberében a magyar külügyminisztérium az NDK-val való kapcsolatoknak adott prioritást.

A Nagy Imre-per ítéletei és végrehajtása után azonban lekerült a napirendről az NSZK képviselőinek magyarországi látogatása.

Az NSZK-beli éles magyarellenes sajtópropaganda idején 1958 novemberében csak Willi Max Rademacher szabaddemokrata képviselő utazott – elsősorban üzleti és gazdasági tárgyalásokra – Magyarországra. Kijelentette, hogy változatlanul a két ország kereskedelmi kapcsolatainak bővítésére és a diplomáciai kapcsolatok felvételére törekednek. A magyar–NSZK kereskedelem fejlesztésének akadályai között megemlítette, hogy az NSZK mezőgazdasági és földművelésügyi minisztériuma – az 1920–1930-as évek fordulójához hasonlóan – élesen ellenzi a mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékek importját. A kereskedelem bővítése ellen hat az Európai Gazdasági Közösség megalakulása és a szövetségi kormány részéről jelentkező politikai megfontolások. Mindezek ellenére az FDP támogatja a két ország összesen 239 millió márkás árucseréjének bővítését.

A politikai tájékozódás során Rademacher megkérdezte, hogy a magyar–NSZK diplomáciai kapcsolatok felvételekor Magyarország feltételül szabná-e az NDK elismerését az NSZK részéről. Magyar részről nem szabtak ilyen feltételeket, viszont elvárták, hogy diplomáciai kapcsolataik ne irányuljanak az NDK és

a Szovjetunió ellen. A Rapacki-terv Magyarországra való kiterjesztését firtató kérdésre azt válaszolták Rademachernek: elképzelhető olyan formában, hogy az NSZK, NDK, Lengyelország és Csehszlovákia mellett a NATO-hoz, illetve a Varsói Szerződéshez tartozó országokra is kiterjesztik. Ha Dánia és Norvégia is csatlakozna a Rapacki-tervhez, akkor Magyarországra is kiterjeszthető lenne. A szovjet csapatok kivonásával kapcsolatban emlékeztettek a szovjet javaslatokra, megemlítve, hogy a nyugat-európai hatalmak nem hajlandók csapatkivonásokra.

Időnként az íróasztal melletti óhajok a teljes realitás hiányát mutatták: az 1959. februári külügyminisztériumi utasítás például a nagykövetséget a szociáldemokrata tömegeken és középkádereken kívül kapcsolatteremtésre utasította az SPD felső vezetés egyes csoportjaival vagy tagjaival, hogy azok befolyásukkal gyengítsék a kormány intézkedéseit, és szűk bázisra szorítsák vissza a „legreakciósabb" SPD-vezetőket. Ilyenre azonban egy szociáldemokrata politikus sem volt hajlandó.

1963-tól mind több intézkedés mutatta, hogy a magyar kormány konszolidálni kívánja hatalmát és eredményeit. Az 1963 eleji amnesztia a megbékélési szándékot jelezte. Az új politika fő eleme a kétfrontos harc lett, vagyis elhatárolódás a Rákosi-féle sztálinista s a Nagy Imre-féle „revizionista" vonaltól. Úgy kívánt „magyar" politikát folytatni, hogy ne maradjon kétség „internacionalista elkötelezettsége" és „szövetségesi hűsége" iránt.

Felhasznált irodalom

Benz, Wolfgang (Hg.): Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Fischer, Frankfurt am Main, 1991.

Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza 1945–1985. Bern, 1985.

Brandt, Willy: Von Bonn nach Berlin. Eine Dokumentation zur Hauptstadtfrage. Arani-Verlag, Berlin-Grunewald, 1957.

Brandt, Willy: My life in politics. London, Penguin Books, 1992.

Dokumente zur Berlin-Frage 1944–1962. Hrsg. vom Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik e. V, R. Oldenbourg Verlag, München, 1962.

Bailey, George: Németek. Egy rögeszme története. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003.

Görtemaker, Manfred: A Német Szövetségi Köztársaság története az alapítástól napjainkig. Korona Kiadó, Budapest, 2003.

Heimann, Siegfried (Hrsg.): Berlin bleibt frei. Politik in und für Berlin 1947–1966. Bonn-Berlin, Dietz, 2004. (Willy Brandt – Berliner Ausgabe 3. köt.)

Heimann, Siegfried: „Der Mann, der nach vorne ging". Willy Brandt und Berlin. In: Berlinische Monatsschrift, (2001) 7. sz. 39-54.

Horváth, István – Németh, István: Magyarország és a német egység (1945–1990) Magvető, Budapest, 1990.

Németh, István: Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990). Aula Kiadó, Budapest, 2002, 2004.

Németh István: Európa 1945–2000. A megosztástól az egységig. Aula Kiadó, Budapest, 2004.

Németh István (Szerk.): 20. századi egyetemes történet. I. Európa. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
Ruff, Mihály: Magyarország és az NDK kapcsolatairól (1956. november – 1958. március). Múltunk, 1995/2. szám
Ruff, Mihály: A hivatalos Magyarország nyugatnémet politikai kapcsolatairól (1956–1958). Századok, 1998/5. szám
Seebacher-Brandt, Brigitte: Willy Brandt, Piper, München, 2004.
Simándi, Irén: Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán 1951–1956. OSZK–Gondolat Kiadó, Budapest, 2005.
Simándi, Irén: „Nemzetközi sajtószemle" a Szabad Európa Rádióban (1956. október 22. – november 10.) OSZK – Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.
Staritz, Dietrich: Geschichte der DDR 1949–1985. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1985.
Stern, Carola: Willy Brandt. Mit Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Gütersloh, Bertelsmann, 1990.
Tollas, Gábor: Willi Brandt és a magyar forradalom; Főváros-vita. Kézirat, Budapest, 2006.
Wetzlaugk, Udo: Auf dem Weg zum Parlaments- und Regierungssitz. – In: Diehl, Elke-Faulenbach, Jürgen (Hrsg.): Hauptstadt Berlin, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1996.
Wetzlaugk, Udo: Hauptstadt Preußens und des Deutschen Reiches. In: Diehl, Elke - Faulenbach, Jürgen (Hrsg.): Hauptstadt Berlin. Informationen zur politischen Bildung. 1996. 4-8. o.

PÁL-ANTAL SÁNDOR

MEGTORLÁSOK A MAGYAR AUTONÓM TARTOMÁNYBAN AZ 1956-OS MAGYAR FORRADALOM UTÁN

Az 1956-os magyar forradalom híre futótűzként terjedt el Romániában, főként az erdélyi magyar lakosság körében. Október 24. reggelétől minden rádiókészülékkel rendelkező család frissen értesülhetett a több száz kilométerre zajló eseményekről. Fogadtatása a Magyar Autonóm Tartományban rendkívül lelkes volt. A lakosság hangulatát jól szemlélteti az országból beérkezett információk alapján a Román Munkáspárt Központi Bizottsága számára szerkesztett október 26-i belső tájékoztató: „Magyar Autonóm Tartomány – központjában [...] az ellenséges elemek továbbra is nyilvánosan mutatkoznak, dicsőítve a Magyar Népköztársaság-beli eseményeket vagy erőszakra buzdítva. Ma Hajdu Zoltán író tájékoztatott minket, hogy egy autóbuszon egy vasutas kifakadt: »Jobb megdögölni, mint éhen halni« és ezzel a kijelentéssel a jelenlévők közül senki sem szállt szembe. [...] Bencze András, Uzon község (Sepsi rajon) körzeti orvosa, kijelentette a néptanács előtt, hogy nem ért egyet a Magyar Népköztársaság kormányával, amelyik a Szovjetuniótól kért segítséget, mert az ellenforradalmárok is kérhettek volna segítséget az Egyesült Államoktól, és akkor kirobbant volna a háború. [...] Zoltán Gyula kulák Bikfalva községben arcátlanul azt kiabálta, hogy nálunk is meg fog történni, találkozni fogunk a magyar testvérekkel."[1]

A tartomány városaiban és falvaiban megnyilvánult lelkes hangulat, a forradalomnak erre a vidékre történő kiterjedésének várása, a forradalomhoz való csatlakozási szándékok kinyilvánítása és szervezkedések kezdeményezése napirenden volt ezekben a napokban. Tartományi szinten aktivizálódtak a már régebben létező, de addig komolyabb tevékenységet ki nem fejtő szervezetek. A legkiemelkedőbb ezek közül a Faliboga Ioan által vezetett, marosvásárhelyi központú „Nemzeti Felszabadító Bizottság" (Comitetul National de Eliberare), amely román szervezkedés volt, magyar részről csak Frunda Károly és Miholcsa Gyula vett részt abban. A Securitate tartományi vezetőjének 1957. májusi jelen-

[1] C. M. Lungu – M. Retegan (szerk.): *1956 – Explozie. Percepţii române, iugoslave şi sovietice asupra evenimentelor din Polonia şi Ungaria*. (1956 – Robbanás. A lengyelországi és magyarországi események román, jugoszláv és szovjet fogadtatása), Bucureşti, Univers Enciclopedic, 1996. 86–87.

tése szerint Faliboga vallomásában elmondta, hogy szándékában állt saját szervezetének alárendelni egy megfelelő, megalakulóban lévő magyar szervezetet, amellyel együtt svájci mintára egy központi kormányzattal rendelkező független Erdély megteremtését célozták meg.[2]

A forradalom hírére szerveződött akciócsoportba hét fiatal szovátai munkás. Ők a hegyekbe húzódva fegyveresen akartak harcolni a kommunista rendszer ellen. Ugyanabban az időben Veress Sándor és társai megalakították a *Titkos Forradalmi Szervezetnek* nevezett erdőszentgyörgyi csoportosulást. Ezekben a napokban alakultak és kezdtek tevékenykedni a magyar kultúrát ápoló, de később rendszerellenesnek bélyegzett egyesületek, mint amilyenek a sepsiszentgyörgyi *Székely Ifjak Társasága*, a *Kossuth Kör*, valamint az 1957-ben *Erdélyi Magyar Ifjak Szervezetévé* (EMISZ) alakult brassói központú MISZ (Magyar Ifjak Szervezete).

Az erdélyi magyar értelmiségiek közül többen terveket szőttek Erdély jövőjét illetően. E téren a legismertebb a kutatásunk tárgyát nem képező Dobai-ügy. De ahhoz hasonló terveket készített és többekkel megtárgyalt Fodor Pál csíkszeredai (csíksomlyói) mérnök is. Ő az erdélyi magyarok jövőjét Erdély egy részének Magyarországhoz csatolásával, illetve lakosságcserével képzelte el.

A szervezett alakot öltött tevékenység mellett általános volt a magyar forradalommal való szimpátia-megnyilvánulás, a forradalom átterjedésének türelmetlen várása, de a forradalomban való részvétel szándékának hangoztatása is. A megtorlások során ismertté vált rendkívül sok eset ékes bizonyítéka a forradalommal és annak eszméivel való azonosulásnak városon és falun, tartományszerte. Íme egy pár példa: Marosvásárhelyen, október 29-én Nyilasi Zoltán egy securitate-s tiszthelyettesnek mondta: „Látod, mi történt Magyarországon. Most mi következünk." Székely Károly kovásznai földműves október 28-án a köztéren hangosan szidta a kormányt, a népi demokratikus rendszert, példaként hozta fel a magyarországi eseményeket. A Marosvásárhely melletti Nyomáton György Péter ugyancsak október 28-án, többedmagával énekelte a magyar himnuszt, és egy kommunistára mutatva, mondta: „Az akasztófák már készen állnak számotokra." Cristián Mihály Borszéken október 30-án éltette a forradalmat és Magyarországot, kijelentve, hogy amikor az ideér, Borszéken ő lesz a forradalom vezetője. Szendrei Markovics Szever Székelysárdon kijelentette, hogy Magyarországra akar menni, hogy részt vehessen a forradalomban. Azt is mondta, hogy „Most jönnek az amerikaiak és a németek, és minden kommunista rendszert megdöntenek." Forgács János Siménfalván október 28-án a falusi kocsmában az egyik kommunistának azt mondta: „Vége a kommunistáknak és a kommunista terrornak. Neked is hamarosan véged lesz. Takarodj a bodegából, mert a magadfajta embernek nincs mit keresnie közöttünk." Ugyanaznap Köpecen Bogáti Gábor kijelentette, hogy Köpecen is forradalom lesz, mint Magyarországon, és ő

[2] Bottoni: *Kényszerből stratégia*. *A Hét* 3/40. sz. 2005. október 6.

lesz a vezető. Ő fogja vinni a zászlót és tesz igazságot. Kibédi András november 5-én Disznajón felkelésre buzdította az embereket. „Nagy Imrét elfogták – mondta –, de ne hagyjuk, verjük szét mi is a kommunistákat." Hubbes Márton könyvelő Sepsiszentgyörgyön november 8-án a hetivásárkor elővett egy magyar zászlót, és a vállára terítve, azzal ment az utcán a főtér felé, így akarta megmozdulásra buzdítani a lakosságot stb.

A magyarországi októberi események által Romániában, főként Erdélyben kiváltott forradalmi hangulat lecsendesítésére a román párt- és állami vezetés átfogó, körültekintő intézkedéseket hozott. A Román Munkáspárt Politikai Bizottsága már 24-ére összehívta a Politikai Bizottság rendkívüli ülését, amelyen eldöntötték, hogy teljes hírzárlatot léptetnek életbe a szomszéd országot illetően. Ugyanakkor elhatározták, hogy lezárják a határt, és kerülnek minden olyan intézkedést, ami ingerelhetné a magyar vagy a német lakosságot. Teljhatalmú megbízottakat küldött ki a határmenti, vegyes lakosságú és a politikailag „érzékenyebbnek" tartott tartományokba. További utasítás a belügyi szerveknek az volt, hogy „a letartóztatások terén tapintatot és politikai mérlegelést mutassanak, hogy értelmetlenül ne idegenítsék el a lakosságot".[3]

Október 26-án a Politikai Bizottság újabb operatív ülésén egy 22 pontos akciótervet dolgoztak ki. Az akciótervben többek között előírták a munkahelyi gyűlések összehívását és a magyarországi események „feldolgozását", azonnali intézkedések foganatosítását a lakosság jobb élelmiszer-ellátása érdekében, valamint a katonai védelem megerősítését a nyugati határon.[4] Az ülésen pontosították a párt álláspontját az esetleg felmerülő ellenzéki megmozdulások elfojtásával kapcsolatban is.[5]

Október 30-án este egy vezérkari csoportot állítottak fel négytagú Általános Parancsnoksággal az élen (vezetője Emil Bodnăraş, kisegítői Alexandru Drăghici, Nicolae Ceauşescu és Leontin Sălăjan), azzal a feladattal, hogy: „megtegyenek minden szükséges lépést, hogy biztosítsák a legnagyobb rendet a Román Népköztársaság területén".[6] A testületet minden szükségesnek tartott intézkedés meghozatalára felhatalmazták, még tűzparancs kiadására is. Ettől kezdve a forradalom leverésig ehhez a Parancsnoksághoz futott be az ország biztonsági helyzetével kapcsolatos minden információ. A Parancsnokság számos intézke-

[3] A. Andreescu – L. Năstase – A. Varga (szerk.): *Maghiarii din România (1956–1968*). (A romániai magyarok), Cluj-Napoca, CRDE, 2003. 184–185.

[4] Lungu-Retegan, i. m. 198.

[5] Így azt, hogy: „A Belügyminisztérium letartóztatásokat csak a pártvezetés előzetes jóváhagyásának birtokában foganatosíthat. Gheorghe Apostol elvtárs fogja pártvonalon koordinálni ezt az aspektust. A Belügyminisztérium letartóztatások foganatosítására, előzetes jóváhagyás nélkül, csakis tettenérés esetén jogosult, de ezeket az eseteket is 24 órán belül a pártvezetés tudomására kell hozni." Lungu–Retegan, i. m. 198.

[6] Retegan, Mihai: A román kommunizmus és az 1956-os magyar és lengyel válság. = *1956. Évkönyv 1996/1997*. Budapest, 1956-os Intézet, 1997. 135.

dést hozott, mint pl. a felsőoktatási intézmények működésének felfüggesztése, a hadsereg készültségbe helyezése, fegyveres munkásalakulatok felállítása, az *Előre* és az *Utunk* magyar nyelvű újságok szerkesztőségének „megfelelő" aktivistákkal való feltöltése stb.[7]

A tartományi-helyi pártvezetés magáévá tette és teljesítette azt a központ által rábízott feladatot, hogy helyreállítsa és biztosítsa a nyugalmat a Magyar Autonóm Tartományban a kapott utasításoknak megfelelően. A teljhatalmú kiküldött Fazekas János irányítása alatt, november első napjaiban számos nagygyűlést tartottak, amelyeknek egyedüli célja a magyarországi események elítélése és a magyar dolgozó néppel való szolidaritás kinyilvánítása volt. A gyűlések megtartása előtt „meggyőző" és „felvilágosító" munkát végeztek a vezetők és a lakosságra befolyással bíró fontosabb személyek számára. Ez az akció rendszerint éjszaka, illetve hajnal fele zajlott, és addig tartott, míg a kiszemelt személyeknél el nem érték a kívánt eredményt. Ezt a tevékenységet, valamint a magyar forradalmat elítélő nyílt állásfoglalásra kötelezést a retorzió egyik megnyilvánulásának, preventív retorziónak tekinthetjük.

A Román Munkáspárt elsőrendű feladatának tekintette a forradalomnak ellenforradalommá nyilvánítását és elítélését, a pártapparátus, a párttagok, a párttagjelöltek és általában az alkalmazottak ilyen szellemben való politikai felkészítését. Az alapszervezeti pártgyűlések és a politikai tájékoztatók tárgya ebben az időben a „felvilágosító" munka, és az „ellenforradalmi puccsot kirobbantó bandák" megbélyegzése volt. Ezeknek a felkészítőknek a csúcsát képezték az írók, egyetemi tanárok és a nagyobb gyárakban dolgozók nyilvános „állásfoglalása".

A politikai felkészítőkkel párhuzamosan nyilvános, a sajtóban közzétett irányított tájékoztatás folyt, különösen november első felében, amikor a helyi napilapban, a *Vörös Zászló*ban kiemelt jelentőséget tulajdonítottak egy sor Magyarországról érkező hamis hírnek. Például november 14-én a *Letagadhatatlan tények* c. cikkben elborzasztó, részletekig menő leírásokkal ábrázolják az „ellenforradalmárok rémtetteit". Az írás egy csehszlovákiai újságíró beszámolóját idézi, aki „150 személy megcsonkított holttestét" látta az Astoria szálló előtt, és aki szerint, amikor a Vöröskereszt megközelítette a helyszínt, hogy elszállítsa a tetemeket, a „horthysták" tüzet nyitottak az orvosokra és az ápolónőkre.[8]

Egy másik hangulatcsillapító módszer a kezdeményezéseké volt, amelyeket nagy sajtóvisszhanggal beharangoztak, és amelyekből a Magyar Autonóm Tartománynak is jutott. 1956. november 17–18-án Bolyai Farkas halálának 100. évfordulója alkalmából magas szintű megemlékező ünnepségeket rendeztek. Ez alkalommal a város legnagyobb tekintélyű középiskolájában, az akkor „Iosif Rangheți" (Rangetz József volt illegális kommunista) nevét viselő egykori Re-

[7] Uo.

[8] *Vörös Zászló,* 1956. november 13.

formátus Kollégiumban leleplezték a neves professzor mellszobrát, az iskola nevét pedig „Bolyai Farkas”-ra változtatták.[9]

A tartományi és városi pártszervek az évek óta rossz élelmiszer-ellátás javításával is igyekeztek megnyerni vagy visszanyerni a lakosság bizalmát.

A Román Munkáspárt Központi Bizottsága politikáját helyeslő és a magyar „ellenforradalmi terrorcselekményeket” elítélő nyilatkozatok tételére kényszerítő akciók megrendezésével egy időben átfogó megtorlási hullám kezdődött az egész országban. A retorzió széles körű megnyilvánulásai a munkahelyi zaklatások mellett az állambiztonsági (securitatés) kihallgatások, letartóztatások és többnyire koncepciós jellegű politikai perek megrendezéséből állottak.

A Securitate 1956 októberében és novemberében Romániában összesen 1120 személyt tartóztatott le,[10] a Magyar Autonóm Tartományban 1956. október 28. és december 31. között 110-et. A letartóztatottak – magyarok, románok egyaránt – ellen azonnal bűnvádi eljárást indítottak, és rendszer ellenes tevékenységért közülük 98-at, rövidebb vagy hosszabb vizsgálati fogság után, bíróság elé állítottak.[11]

A büntető pereket a katonai ügyészségek terjesztették a katonai törvényszékek elé, de a letartóztatások, kivizsgálások és vád alá helyezések az állambiztonsági szervek, a szekuritáté feladata volt, és ez a hírhedtté vált represszív szervezet „lelkiismeretesen” teljesítette kötelességét.

A Magyar Autonóm Tartományban 1956. október 28-a és 1965. december 31-e között a katonai ügyészségi adatok szerint mintegy 1100 személy ellen indítottak bűnvádi vizsgálatot.[12] Ezek közül 826-ot állítottak bíróság elé, és ítéltek sokévi kényszermunkára, nehéz- vagy javítóbörtönre. A kommunista hatalom kihasználta az alkalmat, hogy leszámoljon mindenfajta ellenzékkel, a régi rendszer képviselőivel éppen úgy, mint a jobb életkörülményekért szavukat hallató ifjakkal, a kommunista eszmékkel ellenkező vallást gyakorlókkal, gazdaságukhoz ragaszkodó földművesekkel, a több kisebbségi jogokat igénylőkkel és mindazokkal, akik valamilyen módon útjában álltak a „szocializmus felépítéséért folytatott harcnak”. Érdekesnek tűnik, hogy a megtorlás nem mindjárt a forradalom után, hanem 1958–59-ben tombolt a legvadabbul. Míg 1957-ben 70 sze-

[9] *Vörös Zászló*, 1956. november 18.

[10] Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (Az Állambiztonsági Levéltárakat Tanulmányozó Országos Bizottság – a továbbiakban CNSAS), Securitate levéltár (Fond documentar), 53. sz. 2. kötet. A Securitate az országban, 1956 szeptemberében 107, októberben 645 és novemberben 475 politikai jellegű letartóztatást végzett. Lásd: Bottoni, *i. m.*

[11] A letartóztatottak adatait lásd: Pál-Antal Sándor: *Áldozatok. – 1956. A forradalmat követő megtorlások a Magyar Autonóm Tartományban*. Marosvásárhely, 2006, Mentor Kiadó, 28–185.

[12] Az itt és a következőkben közölt adatokat a Marosvásárhelyi Katonai Ügyészség levéltárában található 309-1049 sz. dossziék tanulmányozása alapján állítottuk össze. (Lelőhely: Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Igazgatósága)

mélyt állítottak a vádlottak padjára a tartományból, addig 1958-ban 189-et és 1959-ben 265-öt.

Az esetek 46%-ánál (380 személy) a vádiratokban tételesen is szerepel az 1956-os magyar forradalom és szabadságharccal kapcsolatos „ellenforradalmi" megnyilvánulás. Ezek közül egy páran (Szathmári Zoltán marosvásárhelyi, Salamon László gyergyószentmiklósi, Nagy Lakatos János gyimesbükki és Kertész Béla székelyudvarhelyi lakos) részt is vettek a magyarországi eseményekben, mások szervezetten, csoportosan vagy egyénileg „társadalmi rend ellenes cselekedetet" követtek el, ellenezték a társas vagy kollektív gazdaságok megalakítását, vagy „terrorakciókat" szándékoztak elkövetni.

A bíróság elé állítottak lakhelyük tekintetében a tartomány 266 településről származtak. 301 (36,5%) városon, és 518 (63,5%) falun élt. Legtöbben marosvásárhelyiek voltak, 122 személy (14,9%). Következett Szászrégen 29, Sepsiszentgyörgy 23, Gyergyószentmiklós 19, Csíkszereda 13, Székelyudvarhely és Szováta 12-12, majd Maroshévíz és Székelykerestúr 8-8 személlyel. A más tartománybeliek közül legtöbben – 30-an – brassóiak voltak, és a 77 tagú EMISZ-ügyhöz kapcsolódtak.

Meglepően sok a politikai megtorlás áldozata 24 faluban: Szárhegyből 15-en, Tekerőpatakról 14-en, Gyergyóújfaluból 12-en, Kozmásról és Galócásról 11-11-en, Csíkcsicsóból, Dedrádból, Erdőfüléből, Kézdiszentlélekről és Köpecről 10-10-en stb.

A bíróság elé állított személyek *etnikai megoszlása* nagyjából megfelel a Magyar Autonóm Tartomány lakosságának nemzetiségi összetételével. Az elítélt román nemzetiségűek száma és aránya az első évben meghaladja a magyarokét. Ez a helyzet a népes *Faliboga-csoporttal* függ össze, mivel a bebörtönzött 70 fős csoportból csupán ketten voltak magyarok – Frunda Károly és Miholcsa Gyula, marosvásárhelyi mérnökök –, a többiek románok. Magas volt még a román etnikumú elítéltek száma 1959-ben (a letartóztatottak 1/3-a). Más években a meghurcolt magyarok száma volt jóval magasabb az összlakosság arányánál.

A perek törvénycikkek szerinti besorolása, vagyis a vád, szinte minden egyes alkalommal a társadalmi rend elleni tevékenység volt. A vádat különböző módszerek igénybevételével szerzett adatok alapján állították össze (besúgó cellatársak, megfélemlített tanúk, vagy éppen a sok nyomásnak ellenállni már nem tudó vád alá helyezettől kicsikart beismerő vallomása), lassan, módszeresen, amíg egy banális ügyből rendszer ellenes „bűncselekmény" nem lett.

A *rendszer elleni tevékenység* között volt az „izgatás", a „bujtogatás", a rendszer „gyalázása", a romániai, illetve a szovjet párt és állami vezetők szidalmazása, a Szovjetunió megvalósításainak „becsmérlése", a helyi vezetők megfenyegetése, az imperialista rádióadók híreinek hallgatása és kommentálása, a hazai sajtóhírek hitelének megkérdőjelezése vagy a hazai megvalósítások lekicsinylése és a nyugati életszínvonal magasztalása. De van közöttük a népi demokratikus rendszer tarthatatlanságának hangoztatása, a rendszerváltás várása vagy megjó

solása, az angol, amerikai, illetve nyugatnémet csapatok felszabadító háborújának várása és más hasonló „tettek". Idesorolandók a magyarországi események dicsőítése, a forradalom Romániára való kiterjedésének várása, és a forradalom által kiváltott változásokban való részvételi szándék kinyilvánítása, a Szovjetunió, annak párt és állami vezetőségének szidalmazása Magyarország belügyeibe való beavatkozása miatt is.

Nagyon magas a *kollektivizálás ellen* szavukat felemelő meghurcolt személyek száma. Az esetek többsége 1958–1959-re esik, amikor a román pártvezetés elhatározta az 1949-ben megkezdett kollektivizálás befejezését. A terror első áldozatai lettek előbb az osztályellenségnek tekintett (volt) kulákok, majd más gazdálkodók is. Többségüket egyenként tartóztatták le, de voltak csoportos letartóztatások is: Tekerőpatakon és Gyergyóújfaluban (Gyergyó rajonban), Csíkcsicsóban és Kozmáson (Csík rajonban), Sáromberkén (Marosvásárhely rajonban).

Ezen ügykörből csak egy példát említek, az *erdőfülei Fosztó József* vádiratának elejét: „[...] kulák, földbirtokos fiú, a volt Nemzeti Parasztpárt tagja, a fasiszta Erdélyi Magyar Párt elnöke Erdőfülében a Horthy-rendszer idején. Már a népi demokratikus rendszer megteremtésétől a rendszer ellenségének vallotta magát, gyűlölettel tekintve a munkásosztály vívmányaira.

Ellenséges érzelmeiből kifolyólag arra törekedett, hogy különböző aljas módszerekkel az RNK megvalósításait támadja. Ellenforradalmi jellegű lázító, valamint a nemzeti gazdaság szabotálását célzó ellenséges tevékenységet folytatott, amelyekért 1956-ig több alkalommal szabadságvesztésre ítélték. Elvetemült elem lévén, aki röviddel az MNK-beli ellenforradalmi mozgalom kitörése előtt szabadult a börtönből, a továbbiakban is intenzív felforgató tevékenységet folytatott.

Kihasználván az MNK-beli ellenforradalom kitörésének hírét (1956. október), Erdőfülében ellenforradalmi akciót kezdeményezett, tevékenységét rémhírek terjesztésére összpontosítva, azt híresztelte, hogy az ellenforradalmi események az RNK területére is átterjednek; rágalmazta a jelenlegi kormányt és a fennálló társadalmi rendet, valamint a párt- és állami vezetőket.[...]"

A *munkásmozgalom elleni cselekedetek* véleményünk szerint kimerítik a kommunista bosszúállás tényét, annak kései megnyilvánulásai. Számuk nem nagy, a múlt század harmincas éveiben volt aktív hét csendőr és egy csendőrségi besúgó. Ez a szám azért nem magasabb, mert többségük rács mögé került már az 1948–1953 közötti időszakban.

Foglalkozás szerint az elítéltek nagyjából egyenlő arányban voltak értelmiségiek, munkások és kisiparosok, illetve gazdálkodó földművesek.

Értelmiségiek a vádlottak padján

A Magyar Autonóm Tartományban az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc utáni megtorlás áldozatainak jelentős része – 246 személy – értelmi-

ségi volt. Foglalkozás szempontjából szinte minden szakmát képviseltek. Voltak közöttük állami intézményeknél, termelő vagy kereskedelmi vállalatoknál, üzemeknél irodai munkát végző alkalmazottak, mérnökök, technikusok, tanárok, de voltak lelkészek és szerzetesek is. Nem volt köztük viszont író, szerkesztő és színész, sem egyetemi tanár. Ők kimaradtak a börtönbe került áldozatok népes csoportjából. Igaz, hogy mindezért keserű árat fizettek. Parancsszóra (egyesek meggyőződésből vagy szolgalelkűségből, mások kényszer hatása alatt) engedelmesen pálcát törtek a magyar forradalom fölött – gondolunk itt az 1956. november 4–5-i hűségnyilatkozataikra – majd a kommunista propaganda kiszolgálóivá, szócsöveivé váltak.

A bebörtönzött értelmiségieknek több mint egynegyede *tisztviselő*, többnyire könyvelő és különböző irodai tevékenységet végző alkalmazott. Kevés közöttük a magasabb beosztásban lévő. Ezek is iroda- vagy osztályvezetők és egy pár vállalati-üzemi főkönyvelő. Vagyis nem volt közöttük egyetlen kulcsfontosságú pozícióban lévő személy sem, akinek komoly befolyása lett vagy lehetett volna a diktatórikus kommunista rendszer megdöntésére. Mégis ezzel vádolták őket, mint ahogy tették azt a gyulakutai hőerőműnél dolgozó Veress Sándorékkal. Esetük példaként is felhozható, hiszen többoldalas vádiratuk egyik bekezdése így szólt: „Az ügyben elrendelt kivizsgálás során megállapítást nyert, hogy egy lecsúszott elemekből álló csoport, a munkásosztály vívmányainak halálos ellenségei, Veres Sándorral az élen, akik az RNK-ban a kapitalista rendszer visszaállításáról álmodoztak, a *Titkos Forradalmi Szervezet* elnevezésű ellenforradalmi szervezetbe tömörültek, amelynek célja a népi demokratikus rendszer erőszakkal való megdöntése volt. Bűnös céljaik elérése érdekében a szervezet tagjai a szervezet kiszélesítésébe fogtak a Magyar Autonóm Tartományban és más vidékeken, általuk jól ismert, a népi demokratikus rendszerrel szemben gyűlöletet tápláló elemekhez szóló ellenforradalmi tartalmú cédulák postai úton történő terjesztése útján.

A cédulákban a felforgató szervezethez való csatlakozásra, az állami renddel szembeni ellenséges tevékenység kifejtésére buzdítanak, magasztalva a Magyar NK-beli fasiszta puccsot, becsmérelve a szocializmus építését a demokratikus országokban, élükön a Szovjetunióval, erőszakos cselekedetekre buzdítanak az állami szervek és pártaktivisták ellen, valamint a lakosság soraiban ellenforradalmi jellegű cédulák terjesztésére, legfőképpen az 1957. február 3-án sorra került választásokra összpontosítva.[…]”

A *műszaki értelmiségiek* kisebb része – 11 személy – mérnök volt. Többségük építészeti, fa- és fémfeldolgozó, mezőgazdasági, könnyűipari szakmában tevékenykedő technikus.

A *tanügyiek* közül 21 tanár, nyolc tanító volt. A tanárok közül a legtöbb áldozatot Csíkszereda adta, összesen hét személyt Puskás Attilával az élen. Testvére, Puskás Csaba a gyimesfelsőloki általános iskolában tanított. 1956-tól letartóztatásáig „intenzív ellenforradalmi tevékenységet” fejtett ki. A MNK-beli

eseményekkel kapcsolatosan a RNK-beli demokratikus „rendszerellenes megnyilvánulásokkal" kommentálta, magasztalta az „ellenforradalmi elemek bűnös tetteit", kívánta és várta az „ellenforradalomnak" a RNK területére való átterjedését, hogy ő is az „ellenforradalmi erők" oldalára álljon. A matematika–fizika órákat a tanulók „ellenséges érzelmeinek" felkeltésére használta fel. „Magasztalta a tanulók előtt a magyarországi ellenforradalmi erők terrorakcióit", és a beszélgetések során arra tanította a tanulókat, hogyan kell cselekedniük az ilyen „ellenforradalmi akciók" során. Tanulmányozta azokat az osztályokat, amelyekben nyugodtabban tevékenykedhetett. A VII. osztályosokkal, mivel abban a községi párt-alapszervezeti titkár fia tanult, kevesebbet foglalkozott. „Sovénnacionalista" nézeteit igyekezett a tanulókba is „beleoltani". A tanulók előtt kifejtette, hogy Romániában az együtt élő nemzetiségek „elrománosító" politikája folyik, amiért minden erdélyi magyarnak harcolnia kell a „tiszta magyar vér és nyelv" megtartásáért. A végzős hetedikesek előtt útravalóul kijelentette, hogy sose feledjék magyar voltukat. „Aktív szovjetellenes" tevékenységet fejtett ki a tanulók körében, amellyel „Szovjetunió ellenes" érzelmeket keltett. Ilyen értelemben „lekicsinyelte és rágalmazta" a szovjet tudományt, és „dicsőítette a burzsoá tudósokat". Egyes orosz vagy szovjet tudósokról azt állította, hogy a neve „Lopocsovszki", „Furacsosi" (értsd lopkodó), „Hozugovszki", „Mincsinosi" (értsd hazudozó), és „igyekezett ezeket irreálisan magyarázni". Úgy állította be a szovjet és orosz tudósokat, mint akik tudományos eredményeiket „lopták volna". 1959 nyarán, amikor kidíszítették az osztályokat, Lenin egyik gyerekkori képére mutatva, azt kérdezte, „ki ez a zsidó fióka". 1959 tavaszán részt vett egy politikai gazdasági szemináriumon, amelyen egy sor tendenciózus kérdést vetett fel. Többek között, amikor a kapitalista országokban élő munkások keresetéről volt szó, megkérdezte: „Mi a különbség a kapitalista és a szocialista profit között?", „Mi a különbség a munkások életszínvonala között?" stb.

Rendkívül magas a meghurcolt *egyházi személyek* száma. Ők az értelmiségieknek majdnem egyötödét képezik. Közülük 15 római katolikus, 10 református, 7 unitárius, 2 volt görög katolikus, 5 ortodox, 1 lutheránus lelkész, valamint 1 apáca. A lelkészek tulajdonképpeni „bűne", hogy nagyobb befolyással voltak híveikre, mint amit a helyi hatóságok megtűrtek. Tevékenységüket a szocializmus építését gátló tényezőnek minősítették, ezért a rendszer ellenségeinek nyilvánították őket, és hamis vádak alapján (rendszer elleni izgatás, uszítás, a megvalósítások blamálása, fiatalok megrontása stb.) súlyos börtönbüntetéseket szabtak ki rájuk. A falun tevékenykedő lelkészek többségét az „imperialista" rádióadók „hamis" híreinek a hallgatása és „uszító" jellegű terjesztése, valamint a lakosságnak a kollektivizálás elleni „bujtogatása" miatt üldözték.

Az áldozattá vált *lelkészek* közül az unitárius Nyitrai család kálváriája kirívó. Egy ügyben, az EMISZ kapcsán a család négy tagja került a szekuritáté fogdájába: a férj, a feleség és két fiú. A kiskorú kisebbik fiút betegen és megnyomorodva egy idő után kiengedték, de a házastársak és a teológiai hallgató nagyobbik

fiú, aki a letartóztatás pillanatában véletlenül otthon tartózkodott, súlyos börtönbüntetést kapott. A legsúlyosabbat, 25 évet, Nyitrainé Deák Berta kapta.

Szokatlanul magas a *tanulmányaikat folytató* fiatalok száma, ami nem meglepő, hiszen ők voltak a szellemi megújulás zászlóvivői. Az általunk vizsgált területen 32 középiskolást és 11 egyetemistát tartóztattak le (és még kilencet Kolozsváron és egyet Bukarestben). Az egyetemisták közül hat unitárius teológushallgató volt, mindnyájan az EMISZ-ügy tagjai. Bauer György, Maier Alexandru és Schön Ildikó marosvásárhelyi orvostanhallgató, a nagyajtai Moyses Márton bolyais, a szárhegyi Szilágyi Árpád műegyetemista. A Kolozsváron letartóztatottak között találjuk a Marosvásárhelyhez szorosabban kötődő Bartis Ferencet, Balázs Imrét, Gráma Jánost, Kelemen Kálmánt és Péterfy Irént. A középiskolások csíkszeredai, brassói marosvásárhelyi, gyergyószentmiklósi, szárhegyi, sepsiszentgyörgyi és szászrégeni tanulók voltak.

1956 októbere és 1962 decembere között politikai okokból Romániában letartóztattak több mint 28 ezer személyt, és 1957 januárja és 1959 májusa között 9968 ítélet született. Közigazgatási egységekre lebontva, egy-egy tartományra 625-650 elítélt jutott. Ez a szám a Magyar Autonóm Tartomány esetén az átlagosnál lényegesen magasabb – 800-on felüli –, és a magyarországi megtorlások méreteihez viszonyítható. Jelentős különbség a magyarországihoz képest az, hogy esetünkben csak „elképzelt forradalomról" beszélhetünk, amit aránytalanul súlyos retorzió követett.

Az 56-os magyar forradalom és szabadság után Romániában alkalmazott retorzió kapcsán hangsúlyozzuk, hogy a megtorló intézkedések skálája túllép a büntetőperek megrendezésén. A megtorló intézkedések sorába tartoznak a bűnvádi vizsgálatok alkalmával megejtett zaklatások és meghurcolások, a zsarolással, megfélemlítéssel együttműködésre kényszerítések, amelyek számban jóval meghaladják a bebörtönzöttekét. A meghurcolt családtagok és a tanúvallomásra kényszerült személyek kálváriája is a megtorlás része.

A kiszabott *ítéletek* súlyossága az „elkövetett tettekhez" képest elképesztően magas. Főként az 1958–59-ben hozottaké, amikor több halálos és számos 20–25 évig terjedő kényszermunkát kiszabó ítéltet hoztak ártatlan vagy apró kihágást vétő emberek ellen.

*

Az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc rendkívüli hatással volt Románia lakosságára és különösen az itt élő magyarságra. 56-ban nemcsak az értelmiségiek mozdultak meg, hanem a munkások, földművesek, még katonák is, párttagok és párton kívüliek. A párttájékoztatók alapján úgy tűnik, hogy a visszhang nem korlátozott bizonyos területekre, hanem kiterjedt az egész országra, de főként Erdélyre. A politikai erjedés azonban nem vezetett sem reformmozgalomhoz, sem fegyveres felkeléshez. Az 1956-os magyar forradalom a

merész várakozások és nagy remények ellenére sem borította lángba Romániát, annak magyar lakta részeit. Megrekedt egyes revendikatív diákmegmozdulások, komoly támogatás nélküli optimista és naív szervezkedések, valamint általában a jobb jövőt hangoztató megnyilvánulások szintjén. De arról sem feledkezhetünk meg, hogy nem volt olyan politikai erő, amely összefoghatta volna a szovjet- és kommunistaellenes indulatokat. A megtorlás mégis a magyarországival vetekedő méreteket öltött.

VALUCH TIBOR

AZ ELLENÁLLÁS FORMÁI – AZ 1956-OS FORRADALOM TÁRSADALMI JELLEMZŐI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Az előzmények

Az 1956-os magyar forradalom előzményeit három síkon érdemes röviden összefoglalni: a politikai, a gazdasági és a társadalmi viszonyok kínálnak ilyen lehetőségeket. Politikai értelemben a forradalom közvetett előzményének tekinthető Nagy Imre 1953 júniusa és 1955 márciusa közötti miniszterelnöksége, az óvatos változtatások, illetve az úgynevezett új szakasz kísérlete. De ugyancsak fontos megemlíteni a külpolitikai változásokat, Sztálin halálát, a berlini munkásfelkelést, az SZKP 1956. februári XX. kongresszusát. A belpolitikában nyilvánvalóan tovább növelte a feszültségeket Rákosi Mátyás 1955–56-os dogmatikus ideológiai-politikai alapokon végrehajtott restaurációs politikája, a desztalinizáció megtorpanása. Az SZKP XX. kongresszusa megerősítette a magyarországi reformer politikai erőket. A politikai nyilvánosság a hatalmon levők szándéka ellenére fokozatosan szélesedett. Megalakult a Petőfi Kör, egymást követték a változásokat sürgető politikai viták, 1956 nyarán menesztették Rákosi Mátyást, október 6-án újratemették a koncepciós perben elítélt Rajk Lászlót és társait. Majd ezt követően felgyorsultak az események.

Gazdasági értelemben összegző jelleggel azt lehet mondani, hogy a hadigazdálkodás, az extenzív és egyoldalú iparosítás (nehézipar-fejlesztés), a tervgazdálkodással együtt járó tervanarchia következtében az 1956 előtti évek során az ország gazdasági ereje és teljesítőképessége folyamatosan csökkent, a jövedelemelvonás mértéke igen magas volt. A bérek és a jövedelmek igen alacsony szinten nivellálódtak.

A társadalmi viszonyokat vizsgálva látható, hogy a társadalmi feszültségek állandóan növekedtek. Az 1956 előtti szűk évtized során a magyar társadalom különböző csoportjainak többsége valamilyen formában konfliktusba keveredett a kommunista politikai hatalommal. A sérelmek skálája ige széles volt: a skála a létbizonytalanság általános megtapasztalásától, a tulajdon elvesztésén, a − lényegében − korlátlan erőszak mindennapi életbe történő beépítésén túl (koncepciós perek, csengőfrász, állandósult ellenségkeresés), egyes társadalmi csoportok − többé-kevésbé − szisztematikus üldözésén át („kulákok”) a nemzeti sérelme-

kig (szovjet mintájú címer és alkotmány, a nemzeti hagyományok leértékelése) terjedt. Összegző jelleggel azt lehet mondani, hogy mindazok a politikai lépések, amelyek a fordulat éveit követően a kommunista párt egyeduralmi törekvéseinek és az ország szovjetizálásának a céljait szolgálták, egyre nagyobb ellenérzést keltettek a magyar társadalom legkülönbözőbb csoportjaiban, folyamatosan növelték a politikai és társadalmi feszültséget, és lényegében törvényszerűen vezettek el a hatalom és a társadalom közötti ellentétek kirobbanásáig.

Az adott keretek között nyilvánvalóan nem lehetséges a forradalom eseménytörténetének áttekintése, így elsősorban az események társadalmi jellemzőinek − a társadalmi aktivitás sajátosságai, a létrejött szervezetek társadalmi háttere − összefoglalására van mód.

Forradalmi szervezetek és társadalmi hátterük

A kommunista berendezkedés politikai szerkezetének gyökeres átalakítására, felszámolására, az egypártrendszer megszűntetésére két kísérlet történt a korszak során, az első 1956-ban, a második 1989/90-ben. A fordulat éveit követően, az ötvenes évek folyamatai nemcsak a parlamentáris rendszert számolták fel, hanem látszólag eltüntették a társadalmon belüli politikai nézetkülönbségeket is. A diktatórikus berendezkedés alapvetően megváltoztatta a társadalom és a politika viszonyát, és a többé-kevésbé civil ethoszra épülő politikai kultúra helyébe az alattvalóké lépett. Ezek a folyamatok azonban még nem voltak visszafordíthatatlanok, amint ezt az 1956-os forradalom eseményei is bizonyították. Az 1956-ban széles skálán mozgó pártszervezések – annak ellenére, hogy a magyar társadalmat az ötvenes évek első felében politikailag az egypárti diktatúrára próbálták szocializálni – jól mutatják a valóságos politikai tagoltságot. Önmagában ez a tény is cáfolja azt, hogy a kommunistáknak sikerült a társadalom monolittá alakítása. Természetes törekvésnek kell tekinteni, hogy a politikai struktúra helyreállításának folyamatában az 1945–1947-es időszak hagyományaihoz nyúltak vissza, mint ahogy az is magától értetődő, hogy ebben az előképben a polgári elemek voltak a meghatározóak. November első napjaira – amennyire ezt a különböző politikai megnyilatkozásokból rekonstruálni lehet – fokozatosan háttérbe szorult minden, ami bármilyen formában a kommunisták által megtestesített szocializmushoz kötődött. Ezzel párhuzamosan növekedett a polgári értékeket helyreállítani akaró demokrata álláspont népszerűsége, valamint a szocialisztikus elemeket is tartalmazó – a Petőfi Párt által képviselt – nemzeti és radikális demokrata nézetek elfogadottsága. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a korábbi időszak nemzeti sérelmei miatt a résztvevők fogékonyak voltak a nemzeti értékek iránt. Ez minden bizonnyal kedvező körülményeket teremthetett volna a nemzeti frazeológiát használó politikai tömörülések számára. A politikai ideológiák markáns megfogalmazódását és egymástól való elkülönülését, a ta-

golt politikai szervezetrendszer kialakulását, illetve megszilárdulását a november 4-i szovjet beavatkozás tette lehetetlenné.

A társadalom politikai részvétele 1956-ban alapvetően két síkon zajlott: az utcai tömegmegmozdulásokban, melyek skálája a békés tüntetéstől az utcai harcokig terjedt, és a forradalom napjaiban létrehozott politikai szervezetekben: forradalmi bizottságokban, munkástanácsokban és pártokban. Igen széleskörű volt a különböző szervezetek elfogadottsága és társadalmi támogatottsága. Ezt jól mutatja többek között az is, hogy a forradalmi bizottságok rendszerint sikeresen tartották fenn az egyes települések közbiztonságát. A korábbi évek során felgyülemlett feszültségek felszínre kerülése viszonylag ritkán vezetett atrocitásokhoz, amiben e szervezetek működőképessége és társadalmi elfogadottsága is minden bizonnyal szerepet játszott. A különböző szervezetek politikai súlya és aktivitása is változó volt. A fegyveres felkelés és a november 4-i szovjet megszállással szembeni ellenállás időszakában a spontán szerveződött fegyveres felkelőcsoportok befolyásolták az eseményeket, a forradalom napjaiban fontos szerepe volt a települések igazgatását átvevő forradalmi bizottságoknak, a november-decemberi politikai utóvédharcok során pedig a munkástanácsok váltak meghatározó politikai erővé.

Az események jellegénél fogva nyilvánvalóan nem lehet pontosan meghatározni a résztvevők létszámát. Nem túlzó az a becslés, miszerint az ország 15 év feletti népességének (1956-ban 7 millió fő) egynegyede-egyötöde – 1,4–1,8 millió fő – volt valamilyen formában aktív résztvevője a forradalmi napok eseményeinek. Az ország településein a tanácsok helyébe forradalmi bizottságok léptek, ezek létszáma a községekben és a kisvárosokban 10-50 fő, a nagyobb településeken 50-80 fő volt. Így tehát a forradalmi bizottságok tagjainak létszáma országos szinten 60-80 000 főre tehető. A kisebb üzemek, hivatalok, intézmények munkástanácsai általában 10-20 főből, a nagyobb gyárakban és intézményekben 30-50 főből álltak. A munkástanácstagokká választottak száma minimálisan 80-100 000 fő. A politikai szervezetekben tagságot vállalók együttes létszáma országos szinten tehát 140-180 000 főre becsülhető. A Belügyminisztérium 1958–59-ben elkészített „feltérképezésében" megyénként átlagosan 5-6000 főt vettek nyilvántartásba, ami budapestiekkel együtt 110-130 000 főt jelent. A spontán módon kiválasztódott ötvenhatos politikai elit – forradalmi bizottsági elnökök, elnökhelyettesek, titkárok, munkástanácselnökök és helyetteseik – tagjainak a száma országosan 14-15 000 főben adható meg.

A forradalmi napokban a politikai aktivitás elemi szintjét a tüntetésen, tömeggyűlésen történő egyszeri vagy ismétlődő részvétel jelentette, akik ennél aktívabb, tudatosabb részesei voltak az eseményeknek, rendszerint valamelyik újonnan alakuló testület, szervezet tagjaivá lettek; a harmadik csoportot pedig azok alkották, akiket ezen szerveződések tisztségviselőivé, vezetőivé választottak.

Az 1956-os vezetőréteg kiválasztódásában meghatározó szerepe volt a társadalmi önszerveződésnek, a közvetlen demokratikus politikai technikák – népgyűlés, nyílt jelöltállítás és választás – széles körű alkalmazásának. Ennek a vezetőrétegnek a tagjai közé a forradalmi megmozdulások következtében országos és helyi szinten irányító szerepet betöltő politikusokat, forradalmi bizottsági és munkástanács vezetőket, az újjászerveződő pártok meghatározó személyiségeit lehet besorolni. Létszámuk országosan mintegy 14-15 000 főre tehető. Általában nagyobb esélyük volt a vezető pozícióba kerülésre 1956 októberében azoknak, akik az 1945–1947 közötti időszakban aktív politikusok voltak, akik a Rákosi-korszakban nem voltak részesei a politikai elitnek, vagy meg tudták őrizni személyiségük hitelét, akik nem voltak tagjai a kommunista pártnak, bár a kommunista párttagság önmagában nem kizáró ok. A kiválasztódást helyi szinteken az adott lokális társadalmi pozíció és presztízs is jelentősen befolyásolta. A forradalmi szervezetek társadalmi összetétele rendszerint az adott szervezet szűkebb-tágabb társadalmi környezetének viszonyait tükrözte. Az üzemi munkástanácsokban egyaránt szerephez jutottak a munkatársaik körében tekintéllyel rendelkező munkások, a termelésirányítók és a műszaki értelmiségiek. A települések forradalmi bizottságainak összetételét, pedig az adott településforma és annak társadalmi meghatározottságai befolyásolták. Az községekben és a mezővárosokban nyilvánvalóan meghatározó szerepet játszottak a mezőgazdasági foglalkozásúak, az ipari városokban a különböző üzemek munkásai, az oktatási központokban, egyetemi városokban, pedig e két társadalmi réteg mellett a humán értelmiség is jelentős szerephez jutott. A helyi társadalmi viszonyok többékevésbé teljesen leképeződtek ezeknek a szervezeteknek az összetételében. A forradalom leverését követően a vezetővé választottak egy része emigrált, az itthon maradottak többségét a „szeszélyesen szisztematikus" megtorlás során internálták, rövidebb-hosszabb börtönbüntetésre, nem ritkán halálra ítélték.

A korszakban az 1956-os forradalom időszakában dúltak ismét fegyveres harcok az országban. A különböző fegyveres csoportokban résztvevők számáról és társadalmi jellemzőiről csak részlegesen állnak rendelkezésre adatok. A legtöbb és a legnagyobb létszámú fegyveres csoport Budapesten a város főbb közlekedési csomópontjai (Baross tér, Széna tér, Üllői út, Móricz Zsigmond körtér) mentén jött létre és tevékenykedett. A fegyveres harcok résztvevőinek döntő többsége fiatal munkás volt. Közvetett módon ezt támasztják alá annak a felmérésnek az adatai is, amit a Központi Statisztikai Hivatal 1957-ben készített. (A korra jellemző módon ez a kiadvány ideológiai és politikai okokból csak 1990-ben kerülhetett nyilvánosságra.) Eszerint a harcok során 19 226-an sebesültek meg és 2502-ten veszítették életüket 1956 októbere és 1957 januárja között. A sebesültek 85%-a, az elhaltak 77,7%-a budapesti illetőségű volt, ami nyilvánvalóan annak a következménye, hogy a fegyveres összecsapások Budapesten voltak a legintenzívebbek. A budapesti áldozatok közül a legtöbben a VIII., a IX., a VII. és az V. kerületben veszítették életüket, vidéken pedig megelőző vagy a

megtorló jellegű sortüzek és a november 4-e utáni szórványos fegyveres ellenállás helyszínein – Mosonmagyaróvár, Salgótarján, Veszprém, Miskolc, Kecskemét, Dunapentele – volt a legmagasabb az áldozatok száma. A harci cselekményekben elesettek döntő többsége 40 évesnél fiatalabb, fizikai foglalkozású férfi volt.

Politikai pártok és irányok

1956-ban 32 párt vagy párt jellegű tömörülés megszerveződéséről találtak a kutatók adatokat, ebből azonban 10-12 párt fejtett ki tényleges tevékenységet. Általában véve az újjászerveződő pártok – miként más forradalmi testületek – alapvető politikai kérdésekben egymáshoz igen közeli álláspontot képviseltek, esetenként csak a javasolt megoldási módok különböztek. Nézetazonosság volt többek között az ország szuverenitásának helyreállításában, a demokratikus politikai rendszer megteremtésében, a korábbi időszak diktatórikus politikája által okozott társadalmi sérelmek orvoslásában, a tulajdonviszonyok óvatos és mérsékelt átrendezésében. Ez utóbbi többnyire az állami tulajdon kizárólagosságának megszüntetését és a korlátozott magántulajdon engedélyezését jelentette. Az agrárpártok esetében mindez a parasztsággal és a földtulajdonnal kapcsolatos kérdések középpontba állításával egészült ki.

Bár a pártalapítási folyamat tömeges volt, szembeötlő tény a szélsőjobboldali pártok alulreprezentáltsága 1956-ban. Az ötvenes évek első felében alkalmazott – a represszió tömeges alkalmazásán alapuló – politika reakciójaként nem lett volna különösebben meglepő, ha a kommunistaellenesség erős, a szélsőségekhez közelítő jobboldaliságban artikulálódik. Ezzel szemben a közérzület általában nem volt fogékony a szélsőségekre. Közvetett módon ezt erősíti meg az is, hogy a megtorlás folyamatában az e tény igazolásában messzemenően érdekelt politikai rendőrség sem tudta igazolni a szélsőjobb politikai szerveződések számottevő jelenlétét 1956 lázas napjaiban. Az is igaz, hogy a társadalomban széles körben jelen lévő, demokratikus politikai orientáció eleve csekély mozgásteret kínált mind a szélsőjobb, mind a szélsőbal szerveződések számára.

A jobboldal pártjai közül a keresztény pártok újjászerveződése volt a leggyorsabb, a jobbközép tömörüléseké a leglassúbb. Ám az 1945–47-es évek koalícióját alkotó pártokkal ellentétben számottevő különbség, hogy az újjászerveződés a fővárosra és vidéki nagyvárosokra koncentrálódott. Ezeknek a pártoknak a regenerálódását közvetett módon a kommunisták radikális ateizmusa segítette. Az eszközökben nem válogató ideológiai-politikai nyomásgyakorlás ellenére ekkor még vallási kötődését többnyire megőrző – katolikus többségű – magyar társadalmat mélyen érintette Mindszenthy József bíboros meghurcoltatása és sorsának az alakulása. Így érthető módon jelentős politikai súlya volt kiszabadulásának és politikai nyilatkozatának. Az ekkoriban éledező keresztény pártok közül is valószínűleg azok az alakulatok tehettek volna szert nagyobb befolyás-

ra, melyeknek programjukkal sikerül megnyerni a bíboros és a püspöki kar támogatását.

Az új politikai szerkezet kialakulásának lényeges eleme volt a kommunista párt szinte teljes körű dezorganizációja és nehézkes újjászerveződési kísérlete. Lényegét tekintve a kommunista párt – különösen a vezetés szintjein – 1953-tól már nem egy, hanem két pártot alkotott, ami – eredeti szervezeti formájában – fokozatosan elvesztette politikai cselekvőképességét. A Rákosi Mátyás nevével fémjelezhető dogmatikusok, a Nagy Imre körül csoportosuló radikális reformerek, valamint a legfeljebb a rendszeren belüli reformok segítségével a politikai berendezkedést gyakorlatilag változatlan formában megőrizni akaró „tétovázó többség" nyilvánvalóan nem maradhatott meg hosszú távon ugyanabban a szervezetben. A polarizálódás az 1953 és 1956 közötti időszakban változó intenzitású, de folyamatos volt, az irányzatok között politikai küzdelem előrevetítette a politikai differenciálódás és a strukturális átrendeződés folyamatát. Természetesen az is tény, hogy a politikai válság kiéleződéséig a párttagság döntő többsége, valamint a pártvezetők egy része az állásfoglalástól tartózkodni akaró „tétovázókhoz" tartozott, vagyis engedelmesen követte a gyakran változó politikai irányvonalakat. A kommunista párton belül újabb törésvonalat jelentett a tagság és az apparátus viszonya. Az apparátus egésze – miután a politikai osztály szerves részét képezte – érdekelt volt a status quo fenntartásában, a tagságot illetően a dogmatikus és reformer tagoltság – 1953 és 1956 között, különösen 1956 tavaszától – valamivel erősebb volt. Azt is meg kell jegyezni, hogy a rendszer jellegénél, illetve a párt felépítésénél és működésénél fogva a tagság véleményének általában nem volt komoly politikai súlya, a politikai küzdelmek a vezetésen belül folytak, s ebben 1956. október 23-ig a döntő szerepet Nagy Imre és Rákosi Mátyás, valamint a körülöttük kialakuló politikusi csoportok játszották.

Érdekes az a folyamat, ahogyan 1956 őszén a kommunista politikusok többsége – elsősorban politikai szocializációjának egyoldalúságai, sajátosságai miatt – elvesztette reagáló képességét, többnyire képtelennek bizonyult az október 23-át követő napok eseményeinek reálpolitikai értékelésére és befolyásolására. Még a nyitottabb, a katonás pártfegyelem kötelmeitől fokozatosan megszabaduló Nagy Imrének is öt napra volt szüksége ahhoz, hogy elfogadja az események realitásokon alapuló értelmezését, Donáth Ferenc és Losonczy Géza álláspontját. A kommunista politikusok jelentős része sem a valóságos társadalmi megmozdulással, sem a demokratikus viszonyok újjászerveződésének a lehetőségével nem tudott mit kezdeni. A tagságát gyors ütemben elvesztő kommunista pártvezetés is túlságosan dezorganizált volt ahhoz, hogy döntésképes legyen, így önerőből nyilvánvalóan képtelenek voltak megtartani hatalmukat. Az MDP 1956. október 31-én megszűnt, helyére az MSZMP lépett, ám a négy nap kevés volt a kommunista párt gyökeres reformjára. A november 4-e után szerveződő MSZMP pedig csak a nevében azonos a második szovjet intervenció előtti önmagával, a lényeget tekintve már egy másik párt volt. Az események logikájánál fogva a

Kádár János által vezetett MSZMP-ben – különösen a kezdeti időszakban – az MDP-vel való kontinuitás erősödött, részben a belépők összetétele, részben pedig a Rákosi-korszak gyakorlatához visszahátráló kádári politikai miatt.

1956 októberében-novemberében tehát olyan kvázipártrendszer alakult ki Magyarországon, amely épített az ideológiai-politikai tradíciókra, az érzelmi kötődésekre, és megteremtette egy demokratikus, parlamentáris politikai struktúra kialakításának a feltételeit. Egyebek mellett történeti szempontból ezek a történések azért is fontosak, mert az 1956-os forradalom az egyetlen olyan esemény, amely a negyvenes évek vége és a nyolcvanas évek vége között alkalmat adott a tömeges és markáns politikai állásfoglalásra.

A megtorlás és áldozatai

Az 1956-os forradalmat követő megtorlás során a forradalomban való részvétel vádjával 229 főt végeztek ki. A kivégzettek háromnegyede 34 évesnél fiatalabb volt, többségük gyári munkás, bányász, mezőgazdasági munkás, mezőgazdasági önálló. Közel 20 000-en kerültek hosszabb-rövidebb ideig börtönbe, legalább ennyien voltak az internálótáborok lakói 1957 és 1959 között. 1958. április 1-ig 14 378 főt ítéltek el elsőfokon jogerősen az 1956-os forradalom idején elkövetett cselekményekért. Az állásukból elbocsátottak száma pontos adatok hiányában is több tízezerre tehető. A perbefogottak és az elítéltek társadalmi összetétele is azt erősítette meg, hogy 1956 napjaiban a magyar társadalom egésze elutasította a szovjet típusú kommunista rendszert.

A megtorlás és a pacifikáció időszakában – 1957–1961 között – a kommunista vezetés arra törekedett, hogy a megtorlás eszközeinek széles körű alkalmazása révén helyi és országos szinten megfélemlítse, cselekvésképtelenné tegye vagy az ország elhagyására kényszerítse azokat, akik politikai aktivitásuk révén kitűntek a forradalom napjaiban. Pontosan azokat a „magembereket” igyekeztek semlegesíteni, akik képesek lehettek volna az ellenzéki politikai szerveződések létrehozásra, illetve ezek működtetésére. A megtorlás tehát ebben az értelemben szisztematikus, ám nemritkán szeszélyes is volt, hiszen az is előfordult, hogy 1956-ban fontos szerepet játszó személyiségeket nem ért bántódás politikai tevékenységük miatt, míg az esetenként velük egy testületben tevékenykedőket börtönbe zárták vagy halálra ítélték.

A várható megtorlás és restauráció elől 1956 végén és 1957 első felében tömegesen menekültek külföldre. Az 1956-ban az országot végleg elhagyók száma – az osztrák és a jugoszláv belügyi összesítések szerint – 193 885 fő volt. Mintegy 5-8000 főre tehető azoknak a száma, akik csak rövid ideig tartózkodtak Ausztriában, nem kértek menekült státust, és illegálisan jöttek vissza Magyarországra. Így az 1956-os forradalom után elmenekültek összlétszáma meghaladta a 200 000 főt. A Kádár-kormány által a hazatérők részére meghirdetett amnesztiával élve 1957 kora nyaráig 11 447-en tértek vissza az országba. A KSH 1957-es

elemzésében annak a 151 731 személynek az adatait dolgozta fel, akikről a vonatkozó belügyminiszteri rendelet alapján lakcím-kijelentőlapot állítottak ki. Az ily módon regisztrált menekültek az ország lakosságának 1,5%-át jelentették, ami 70%-kal meghaladta az 1956. évi természetes szaporulatot. A távozók közül 81 000-en budapesti, 41 231-en a vidéki városok, 28 500-an a községek lakói voltak. Száz lakosra a legtöbb – korabeli kifejezéssel élve – disszidáló a Dunántúlon jutott, szám szerint 4,2. A Budapestről menekülők között magas – a becslések szerint 8-10 000 fő – volt a zsidóság aránya. A menekülők kétharmada férfi, egyharmada nő volt. Több mint 50%-uk még nem töltötte be a 25. életévét, amikor elhagyta az országot. Igen magas, több mint kétharmados volt közöttük az aktív keresők aránya. Az ország aktív keresőihez viszonyítva látható, hogy a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók 4,0%-a, a szellemi foglalkozásúak 3,3%-a, a mezőgazdasági tevékenységet folytatók 0,4%-a távozott. Az eltartott státuszú menekülők között a legnépesebb az egyetemisták és főiskolások 3200 fős csoportja volt, ami a korabeli felsőoktatási létszámhoz viszonyítva azt jelentette, hogy minden kilencedik egyetemista döntött az ország elhagyása mellett. Ha tipizálni szeretnénk az 1956-ban Magyarországról elmenekülőket, akkor azt lehetne mondani, hogy a tipikus menekülő 25 évesnél fiatalabb férfi, egyetemi hallgató vagy szakmunkás volt. Nyilvánvaló módon a disszidálók között többségben voltak azok, akik olyan kulturális tőkével rendelkeztek, ami megkönnyítette egzisztenciájuk újrateremtését. A távozók közül a legtöbben az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában, Kanadában, Németországban, Svájcban és Franciaországban találtak új hazát maguknak. A menekülthullám következtében megváltozott az ország népességének nemek szerinti összetétele, a nőtöbblet elérte az 1949-es értéket, jelentősen csökkent a fiatal generációk létszáma, miután a távozók többsége közülük került ki. Minthogy a menekülők 59%-a nőtlen vagy hajadon volt, ez a népesség családi állapot szerinti megoszlásán is éreztette hatásait. A forradalmi események megélénkítették a legális kivándorlást is. A Belügyminisztérium által 1957 januárja és májusa között 12 345 fő számára tették lehetővé, hogy legálisan elhagyja az országot.

A forradalom társadalmi hatása és következményei

Az egyes emberek, társadalmi csoportok magatartását az 1956-ot követő időszakban minden bizonnyal jelentős mértékben befolyásolta a politikai hatalomnak való kiszolgáltatottság tudata és a forradalom bukásával együtt járó vereségérzet. „A forradalmi szabadság napjaiban százezrek mondták el őszinte véleményüket, kezdtek szerveződni nem kommunista vagy antikommunista mozgalmakban és pártokban. Most (1956 után) mindannyian azt érezhették: őket is bármely pillanatban utolérheti a megtorlás.” (Kornai János 1995–1996) Az 1956-ot követő évtizedekben általános társadalmi magatartásformává vált a politikától való tudatos vagy ösztönös távolságtartás, aminek minden bizonnyal je-

lentős szerepe volt a kádári konszolidáció tartósságában. Nyilvánvalóan 1956 emléke is szerepet játszott abban, hogy csak a hetvenes évek második felében kezdődött meg a politikai ellenzékiség szervezeteinek és intézményeinek kialakulása.

A politikai hatalom számára 1956-nak több fontos tanulsága volt: a korszak politikai vezető rétege igyekezett elkerülni vagy legalábbis mérsékelni a társadalmi konfliktusokat, illetve azok kiéleződésének lehetőségét, lemondtak arról, hogy minden áron kikényszerítsék a kommunista politikával történő feltétlen azonosulást, megelégedtek a látszatlegitimáció fenntartásával, és igyekeztek előtérbe állítani az életkörülmények, az életszínvonal javítását. Ugyanakkor a kádári berendezkedés a maga „legitimációját" 1956 forradalmának a tagadására építette fel, így abban a pillanatban megrendült, amikor ez megkérdőjeleződött, és ez a nyolcvanas évek végén a magyar közvélemény számára is egyre nyilvánvalóbbá vált.

BARTÓK BÉLA

„ELLENFORRADALOM TOLLAL…” (AZ 1956-OS FORRADALMAT ELÍTÉLŐ REGÉNYEK ÉS DRÁMÁK)

„A párt az irodalmat, a kulturális fejlődés e hatalmas fegyverét, a szó igazi értelmében a népnevelés egyik kimagasló jelentőségű eszközének tekinti, s szembeszáll minden olyan törekvéssel, amely az irodalmat függetleníteni akarja a néptől, a párttól, vagy szembe akarja fordítani vele. A párt olyan irodalomért küzd, amely magáévá teszi a lenini pártosság elvét. A lenini pártosság lényege: a valóság hű ábrázolása és a szocializmus győzelmének elősegítése, a valóság ábrázolása a proletariátus világnézete, a marxizmus-leninizmus szemlélete alapján, egy meghatározott társadalmi osztály, a dolgozó nép harcát vezető munkásosztály érdekeinek nyílt védelme, képviselete.”[1] Így határozta meg 1959 elején az MSZMP egyik ideológiai dokumentuma az 1956-os forradalom utáni irodalom helyét és feladatát. Magát a forradalmat pedig egy 1956. decemberi párthatározat minősítette ellenforradalomnak, és felsorolta kirobbanásának okait. Eszerint a Rákosi–Gerő-klikk szektás politikája, a Nagy–Losonczy-csoport destruktív kritikája és a nemzetközi imperializmus aknamunkája mellett fontos tényező lett a *„Horthy-fasizmus”*, melynek célja a kapitalista, földesúri rendszer visszaállítása volt, amelyről az 1945-ben elszenvedett veresége óta egy pillanatra sem mondott le.[2]

1956. november 4. után a Magyar Írók Szövetsége a szellemi ellenállás központja lett, ezért a Kádár-kormánynak minél hamarabb le kellett vele számolnia: 1957 januárjában feloszlatták. A forradalmat leverő hatalom másik fontos feladata a saját irodalmi bázisának megteremtése volt, amely az MSZMP iránt elkötelezett írók, költők segítségével valósult meg. A harmadik célnak a dogmatikus kultúrpolitika revízióját és egy új kulturális modell kialakítását tekintették, de talán ez ment a legnehezebben. Miután adminisztratív intézkedésekkel, letartóztatásokkal sikerült az írók ellenállását megtörni, hozzáláttak a párthű írástu-

[1] A felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről, A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága kulturális elméleti munkaközösségének vitaindító tézisei, Társadalmi Szemle, 1959. február, 65–66.

[2] Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának határozata a forradalom okairól, a kialakult helyzetről és a párt feladatairól, Budapest, 1956. december 5. in Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999, II. Szerk. Romsics Ignác, Bp., 2000, 156.

dók toborzásához. 1957 áprilisában a kormány politikájának támogatására és az írók irányítására, ellenőrzésére megalakult az Irodalmi Tanács. *„A pártvezetés látványosan elhatárolta magát Rákosiéktól, átvette azonban a Rákosi-rendszer ideológiáját, intézményeit s részben módszereit és vezető embereit is. A szellemi hadjáratba mindenkit besoroztak. Volt, akik a tűzvonalba kérték magukat, s alig várták, hogy elégtételt vegyenek az őket ért vélt és valós sérelmeken. A magukat a centralizáció miatt sértve érző „balosok" különösen elemükben voltak: a hivatalos „fegyverek" mellett saját készítésű támadó eszközeiket is bevetették a régen várt harcba. Buzgalmuk jól jött a „piszkos munkától" ódzkodóknak."*[3] A bázisteremtés folyamatába tartozott bele olyan folyóiratok indítása, amelyek közvetlenül vagy közvetve a kormány irodalompolitikáját tükrözik. Az 1957 márciusában indult *Élet és Irodalom* harcias, a forradalmat támadó hangnemével és korlátolt szemléletével a régi pártos írókra, költőkre épített. Az 1957 szeptemberében megjelent *Kortárs* ehhez képest szélesebb közönséget és alkotógárdát célzott meg, és megpróbált mérsékeltebb hangot megütni. A forradalmat rágalmazó művek értékelésében csak a legfinomabb szem veheti észre az alapelvekben azonos, de a részletekben némiképp különböző szempontokat.

Az irodalmat befolyásoló tényezők voltak azok a pártdokumentumok, az MSZMP kulturális-elméleti munkaközösségének állásfoglalásai, amelyek egy új mintát próbáltak megalapozni. A népi írókról, művelődéspolitikáról, az 1945 utáni irodalomról, a „burzsoá nacionalizmusról", a filozófiáról és az irodalomkritikáról kiadott értékelések csak látszólag voltak vitaanyagok, mert valójában a párt szilárd véleményét fogalmazták meg. Számunkra a legfontosabb a legelső, amely egyértelművé tette a kultúra jövőjét: *„A munkásosztály forradalmi pártja* […] *megszabja a kulturális fejlődés fő vonalát, állást foglal e fejlődés legfőbb elvi-ideológiai kérdéseiben, megszervezi a dolgozó tömegek aktív részvételét a kulturális forradalomban, irányítja és ellenőrzi a megfelelő állami szervek munkáját."*[4]

A következő dolgozat azt vizsgálja meg, hogy a forradalom leverését követő években kik és hogyan próbálták meg eltorzítani az események helyes megítélését, vagyis hogyan valósították meg tollal az ellenforradalmat. Ehhez az elemzéshez azoknak az éveknek az irodalmi termését kellett megvizsgálni, amelyekben a forradalmat támogató Magyar Írók Szövetsége passzív ellenállásba vonult, és csak a Kádár-kormány politikáját támogató irodalmi művek uralták az irodalmi életet. A kutatás időhatárai tehát az Írószövetség 1957. januári betiltásától 1959. szeptemberi pártutasításra történt újjáalakításáig terjednek. A forradalom eddigi legteljesebb bibliográfiája az 1957 és 1959 közötti időszakból 5 drámát és 23 regényt sorol fel, amelyek Magyarországon jelentek meg, és témájukat rész-

[3] Standeisky Éva: Az írók és a hatalom 1956–1963, Bp., 1996, 371.

[4] A Magyar Szocialista Munkáspárt művelődési politikájának irányelvei, Társadalmi Szemle, 1958. július–augusztus, 150.

ben vagy egészen a forradalomból merítették.[5] Eléggé önkényes módon csak azokat vizsgáltuk meg részletesebben, amelyekről viszonylag sok – minimum 10 – recenzió jelent meg, mert ez azt jelenti, hogy a sajtóban is nagyobb figyelmet kaptak a többinél.[6] A recenziók elemzésekor pedig elsősorban az érdekelt bennünket, hogy volt-e valamilyen különbség az ÉS, valamint a Kortárs véleménye között, ezért más – kisebb példányszámú vagy nehezen hozzáférhető – újságokat, folyóiratokat nem vontunk be a vizsgálódásba. A lírát – egyelőre – azért rekesztettük ki ebből a körből, mert úgy véljük, hogy az epika és a dráma szorosabb kapcsolata a korabeli politikai és társadalmi helyzettel sokkal jobban megfelel egy történelmi célú elemzés tárgyának. A legfontosabb megválaszolandó kérdés azonban az volt, hogyan tükröződnek az MSZMP KB 1956. december 2-i ülésének nézetei a forradalom leverése után közvetlenül megjelent tendenciózus irodalmi művekben.

Regények

A forradalom kihívására elsőként az epika reagált. Dicséretes is lehetne ez a frissesség, ha nem ment volna a mennyiség a minőség rovására. Később már kifinomultabb művek születtek, de az első évek termése igen gyengére sikeredett. A forradalomellenes regények végül is bebizonyították, hogy nincs tabutéma, ha ahhoz megfelelő ideológiai felkészültséggel fordulnak az írók. *„Ez a próbatétel a művészi alkotás gyakorlatában állította helyre a pártosság és objektivitás dogmatizmustól és revizionizmustól megbomlott egységét”*[7] – írta 1966-ban az akadémiai irodalomtörténet. A pártossággal egyetérthetünk, objektivitásról azonban szó sem volt. A regényíróknak nagyon bonyolult problémával kellett volna szembenézniük, mert a kétfrontos harc jegyében az 1953 előtti törvénysértések okait is fel kellett volna tárni, és az első reformkorszak eseményeit is figyelembe kellett volna venniük. A forradalomról szóló regények tipikus falusi és városi helyzeteket, személyeket próbáltak megragadni a szocialista realizmus jegyében, és a párthatározattal összhangban mutatták be az események egyoldalú interpretációját. Azt még a kritikusok is elismerték azonban, hogy túl direkt módon, okok feltárása nélkül és extenzíven történt meg a megtapasztalt emberi magatartásformák bemutatása. Később még az irodalomtörténet is elismerte: *„... közös problémája ezeknek a regényeknek, hogy a szereplők karaktereit csak utalásszerűen kapcsolják az előzményekhez, ezért aztán a történeti motiválás helyébe nemegyszer az utólagos tapasztalatok formális visszavetítése lép s meg-*

[5] 1956 kézikönyve, II. Bibliográfia. Főszerk.: Hegedűs B. András, Bp., 1996

[6] A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 6. kötet, 1905–1945, Személyi rész, szerk. Vargha Kálmán és V. Windisch Éva, Bp, 1982, és 8. kötet, 1945–1970, Személyi rész, szerk. Kókay György és V. Windisch Éva, Bp, 1991.

[7] A magyar irodalom története 1919-től napjainkig. Szerkesztette: Szabolcsi Miklós, Bp., 1966, 1047.

lehetősen háttérbe szorul a magánélet elemeinek a közélettel való összekapcsolása."[8] Ha fontosnak tartjuk az időrendet, az „ellenforradalommal" foglalkozó irodalmi művek sorát a regényekkel kell kezdeni, hiszen ebben a témában az első jelentős mű már 1958 elején megjelent. Molnár Géza[9] *Hullámverés* című regényének végére az 1958. január dátumot írta, és a nagy érdeklődésre való tekintettel 1960-ban már másodszor is kiadták könyvét. A regény egy Kéri Endre nevű paraszti származású újságíró és lektor sodródásáról, erkölcsi és politikai összeomlásáról szól. Az 1955 nyarától 1956 novemberéig terjedő cselekményen érezhető a Magvető Könyvkiadónál és az Írószövetségben zajló viták hangulata, a többi részek viszont nem tűnnek hitelesnek, mert nem valós élményeken alapulnak. A revizionista Kéri és elvhű felesége házassága felbomlik, a férfi beleszeret egy kitartott nőbe, de a fiatalember hasonló gondolkodású munkatársainak magánélete is eléggé zavarosan alakul. A mű egyik kritikusa szerint Molnár Géza az emberi kapcsolatok változásában fejezte ki a kor ellentmondását, mert a morális és a világnézeti problémák megoldatlansága vezet el a főhős teljes nihilizmusához *„Illúziókból vetkőzött és újakat épített. Most ezek foszlanak szét. Minden terve, de minden, amit kovácsolt, ronggyá szakadt. Verekedett s elmaradt mellőle a család, az a közösség, amelyhez ifjúságától tartozott."*[10] – összegzi a szerző a mű vége felé hőse tragédiájának okait. A regény a későbbi vélemények szerint is az új, népi értelmiség lelkiismereti konfliktusáról, útvesztéséről szólt, és ilyen formában fontos kordokumentum, mert ezeknek a szakembereknek a sztálinizmusból való kiábrándulását, lázas kapkodását fejezi ki, bár hamisan, mert helytelen orientációjukért a kispolgári környezetet és nem a diktatúra viszonyait tette felelőssé. A fenti kritikus szerint az erkölcsi züllés bemutatása a mű egyik legnagyobb érdeme: *„A regény szerelmi drámáiban ugyanez az illuzórikus szemlélet üt vissza, mint az egyéb, átfogóbb, társadalmi kérdések körüli vívódásokban. Ugyanaz a védtelenség, felkészületlenség a megpróbáltatásokkal szemben, az életismeret hiánya."*[11] Egy másik vélemény szerint azonban az erkölcsi hanyatlás bemutatása nem hitelesíti a politikai nézetek prostituálódásának folyamatát, mert a magánélet a szerelmi viszonyokkal, a szexuális kapcsolatokkal lesz egyenlő, ez pedig gyengíti az ábrázolóerőt. Az igazi baj azonban a jel-

[8] Uo. 1048.

[9] Molnár Géza (1923–) a II. világháború előtt munkásként és tisztviselőként dolgozott, a háború után pedig újságírói pályára lépett. 1949-ben már az MDP pártközpont sajtóalosztályán dolgozott, elvégezte a pártfőiskolát és 1953-ban a Magvető szerkesztője, 1957-től főszerkesztője lett. Dolgozott ezután a Népszavánál és az Élet és Irodalomnál, majd a külügyminisztérium és a párizsi Magyar Intézet munkatársa volt. Nyugdíjba vonulása előtt a Magyar Hírlap főmunkatársaként és az Írószövetség külügyi titkáraként is tevékenykedett. 1957-ben Berkesi Andrással együtt szerkesztették a Dicsőséges október című antológiát. Új magyar irodalmi lexikon, Bp., 1994, 2. k. 1401.

[10] Molnár Géza: Hullámverés, Bp., 1960, 531.

[11] Héra Zoltán: Molnár Géza: Hullámverés, Kortárs, 1958. július, 144.

lemábrázolással van, hiszen a regény szereplői nem eleven alakok. Maga a főhős is fegyveres ellenforradalmár lesz, és az igazi kommunistákra lő, de ez nem következik logikusan regénybeli személyiségéből. A többi alak is elvont személyiség, egy-egy világnézeti tétel illusztrálója. Még az erkölcsi és világnézeti fölényben lévő elvtársak is *„… a régi sematizmus eszközeivel vannak összeeszkábálva: rendszerint igazuk van, és a magánéletükben feddhetetlenek… De ábrázolásuk egysíkúsága, szegényessége meghiúsítja hitelességüket művészi értelemben."*[12] Nagyon célzatos a hosszú ideológiai viták unalmas részletezése, ami propagandisztikus jelleget kölcsönöz a műnek, és anakronizmus az ún. lenini kétfrontos harc alkalmazása is 1956 előtt, ami inkább a forradalom után jellemezte a pártvezetést. Molnár Géza tehát nagy fába vágta a fejszéjét és bele is törte, mert korabeli marxista kritikusai is egyetértettek abban, hogy bátorsága és vállalkozó kedve dicséretes volt, de művészileg nem tudott uralkodni a nagyon friss anyag fölött.

Nem érte el ugyan még a Molnár-regény színvonalát sem, de sokkal szélesebb hatása volt Berkesi András[13] *Októberi vihar*-ának, amely még 1981-ben is megjelent kifejezve a benne szereplő mondanivaló 25 évvel későbbi aktualitását. Bár az író rendkívüli népszerűséget inkább későbbi kémregényeivel és valamelyest társadalmi témájú regényeivel szerzett, hírnevét mégis első, az ellenforradalmat krónika formában megörökítő művével alapozta meg. Berkesi paternalista viszonyban van az olvasóval szemben, mert pontosan tudja, mi a jó, marxista világnézete pedig radikálisan manicheista és szubjektív. *„A 20. századi magyar történelem az író átírásában számos vonatkozásban más mint a valóságos: különösen az egykori uralkodó osztályok viselkedését, gondolkodásmódját ismeri kevéssé, ezeket a figurákat démonikusra torzított vonásaikkal ábrázolja."*[14]

Az Októberi vihar pontosan szenvedélyességével ragadta magával olvasóit, pedig bírálói eléggé szigorúan – már amennyire egy politikailag a hatalom felé elkötelezett íróval szemben lehet – a szerző fejére olvasták hibáit. Ez a kritika fakadhatott a kádári irodalompolitika kezdeti bizonytalanságából is, de az író nyilvánvalóan és idegesítően érezhető amatőrségéből. A regény főhőse egy Török László nevű paraszti származású sorkatona, aki megtévesztve és kommunista meggyőződésű menyasszonya figyelmeztetése ellenére az ellenforradalmárok

[12] Horváth Zsigmond: Regény az értelmiség útjáról, Élet és Irodalom, 1958. július 11. 8.

[13] Berkesi András (1919–1997) is munkásként, tisztviselőként dolgozott a háború előtt, a háború alatt tartalékos tiszti iskolát végzett, majd 1945-től a HM hírhedt Katonapolitikai Osztályán dolgozott. Szolgált Szegeden, Szombathelyen és Budapesten, majd 1950-től az ÁVH-hoz került, ahol katonai elhárító tiszt volt. Később bebörtönözték, és 1954-ben a Finommechanikai Vállalat tisztviselője, párttitkára lett. 1956 után a filmgyártáshoz helyezték, később évekig a Magvető felelős szerkesztője volt, de az Elzett Művektől ment nyugdíjba. Nagysikerű regényét a Vihar után és a Kardos G. Györggyel közösen írt Kopjások című művekkel trilógiává bővítette. Új magyar életrajzi lexikon, Bp., 2001, I. 676–677.

[14] A magyar irodalom története 1945–1975, III/2. Szerk.: Béládi Miklós, Rónay György, Bp., 1990, 1151.

mellé áll, ezért pedig idős, falun élő apjának az ellenforradalmárok általi meggyilkolásával kell fizetnie. A mű valószerű részletei egy pesti gyár munkásainak vitáján és a Belügyminisztérium ostromán alapulnak, amelyeket a szerző saját élményeiből merített. Berkesi regényének ugyanazok a hibái, mint Molnárénak: a jellemábrázolás felszínes és elnagyolt, a párbeszédek laposak és brosúraízűek. Ilyen pl. Fekete ÁVH-s őrnagy helyzetelemzése: *„Ha mi egyenként, mi kommunisták, a legegyszerűbb embertől az első titkárig nem követjük el sajátos kis hibáinkat, az ellenséges ügynökök, az imperialista kémfejedelmek soha az életben nem csinálhattak volna itt ellenforradalmat, és ez áll fordítva is."*[15] A műben kifejezetten felháborító csúsztatások és rágalmak hangzanak el a forradalommal és a forradalmárokkal szemben, akiket hatásvadász módon fasiszta tömeggyilkosokhoz hasonlít. A főszereplő menyasszonya pl. dühöt és undort érez a Köztársaság téren: *„Egy csapat kifestett, züllött ringyó keringett az áldozatok körül. Viháncoltak, köpködtek. Trágár megjegyzések röpködtek a levegőben. Borzalom fogta el. Ezek is nők?"*[16] Az MSZMP ideológiai folyóiratának recenzense nagyon meg volt elégedve a regénnyel, és elsősorban pont a sematizmus vádjával szemben védte meg. *„A mű legfőbb értéke, hogy politikai-szemléleti pozitívumai számára az író képességei egészében adequát megjelenési formát biztosítanak."*[17] Ez az értékelés néhány mondatban csak a vázlatosságot és a véletlen hihetetlen szerepét vetette csak a szerző szemére, és többször is hangsúlyozta, hogy megírása bátor és szükséges politikai cselekedet volt. Valamivel komolyabbak a művészi alkotás szempontját számonkérő bemutatások. Volt, aki csak a pozitív szereplők jellemábrázolásában fedezett fel valamiféle emberismeretet, mégis „megfizette a császárnak az adógarast." *„Az Októberi vihar annak az igazságnak a bizonyítéka, hogy az élet sodrában szerzett élménygazdagság, a megalapozott szocialista világszemlélet és az őszinte emberség lehet csak igazán hasznos, értékes művek ihletője."*[18]A személyes élmények fontosságát elismerve ebben a műben mégis az ideológián és a hasznosságon van a hangsúly, és ezt más is elismeri. *„Berkesi művének elsősorban érzelmi s politikai hitele van – a valóság kendőzetlen ábrázolása, az igazmondás szenvedélye – művészi hitele kevesebb."*[19]

Az epikai művek sorából idetartozik még Urbán Ernő[20] *Forgószél* című kötete, amely azonban nem egyetlen regényt tartalmaz, hanem több hosszabb-

[15] Berkesi András: Októberi vihar, Bp., 1958, 418–419.

[16] Uo. 212.

[17] F. S.: Berkesi András: Októberi vihar, Társadalmi Szemle, 1958. május, 94.

[18] Szécsi Lajos: Októberi vihar, Élet és Irodalom, 1958. április 4. 9.

[19] Gáll István: Berkesi András: Októberi vihar, Kortárs, 1958. május, 789.

[20] Urbán Ernő (1918–1974) dunántúli szegényparaszti családban született, és a kőszegi gimnázium elvégzése után még pannonhalmi novícius is volt. A pesti egyetem elvégzése után költőnek indult, katonaszökevény volt, és Sárvárott a kommunista párt járási titkára lett. Ezután Budapestre költözött, ahol az MDP KV propagandaosztályán dolgozott, de a Szabad Népnek, Csillagnak

rövidebb kisprózát. Urbán könyve legalább két szempontból kiemelkedik a megelőző művek közül: egyrészt nem városi környezetben, értelmiségiek vagy munkások között, hanem vidéken, falun játszódnak történetei, másrészt nyíltan vállalja pártosságát, elfogultságát és a valóság átalakításának igényét. Urbán 1956 decemberében barangolta be Győr-Sopron megyét, és gyűjtötte az anyagot: *„... a rögzítés, majd a valóság párnáján való álmodozás mellett a cselekvés, a sebek begyógyítása is célom volt, ahogy célom és írói programom – vállalva a hamisság vádját és veszélyét – ezután is az eseményekbe való állandó beavatkozás lesz."*[21] A *Kutyaszorító* című kisregény a könyv egyik meghatározó darabja, amely az egykori főjegyző és fiának visszatérését mutatja be. A volt urasághoz deklasszált alakok csatlakoznak, hajtóvadászatot indítanak a téeszelnök és a párttitkár ellen, de csúfos vereséget szenvednek. *„Még a magunkfajta is meg van fertőzve – mondja a volt csendőr –, proli-tempói vannak, csak az asszonyokat kell megnézni vagy a fiatalságot. A legfőbb ideje, hogy megint rend legyen."*[22] A másik ötvenhatos témájú kisregény-filmnovella még ennél is laposabb, akárcsak a novellák nagy része, melyek közül legfeljebb a kamasz gyermekei megvadulásán szörnyülködő munkásanya érzéseit kifejező *Fájdalom*-ban van némi hamis szenvedély, amikor az asszony így jajgat: *„Miért, miért, miért van mindez? A grimbusz, az ellenforradalom, a rettenetes vérengzések miatt? Akkor átkozott, ezerszer megátkozott legyen, a sírjában se találjon nyugalmat, aki ezt a bajt keverte. Aki a fiúkból gyilkost, a lányokból szajhát csinált! Segítség, segítség, emberek!"*[23] Urbán Ernő öntudatosan ragaszkodott a Balzactól vett mottóhoz is, amely szerint a jelen történelmét a személyeskedés vádja nélkül csak úgy lehet bemutatni, ha a valós kereteket kitalált cselekménnyel tölti, meg és a tényeket átszínezi, de lehet, hogy pont ezért van kudarcra ítélve az ilyen próbálkozások túlnyomó többsége. *„Könnyed, népies, anekdotázó, humorizáló hangütése, stílusa olvasmányossá, érdekessé, színessé teszik műveit, de talán éppen ez válik nála a mélyebb, bonyolultabb összefüggések feltárásának akadályává."*[24] Más is elismeri igyekezetét, törekvését a közéletiségre, de kimondatlanul is ebben látja korlátait is. *„Elbeszélésekbe s novellákba aprózva látjuk e kötetben azt a márványtömböt, amelyet fáradságosan előbányászott, s amelyből talán éppen monumentális szobor is kitellett volna."*[25] A legjellemzőbb epikai művek különböző társadalmi környezetben játszódnak, de hasonlóak hibáik, és a szerzők szándékában is azonosak.

és a Népszabadságnak is munkatársa lett. Paraszti tárgyú regényével tűnt fel, de Uborkafa című társadalmi szatírája sikeresebb lett. ÚMIL, 3. 2170.

[21] Urbán Ernő: Forgószél, Bp., 1958, fülszöveg.

[22] Uo. 47.

[23] Uo. 260.

[24] Kispéter András: Urbán Ernő: Forgószél, Kortárs, 1959. január, 143.

[25] Fülöp János: Forgószél, Élet és Irodalom, 1958. október 24. 9.

Drámák

A drámai műnem éppen közvetlen vagy közvetett hatása miatt mindig is alkalmas volt különböző politikai eszmék kifejezésére. Az élőszó, a zene, a tánc ereje közösségi élményt nyújt és – bár a drámák mindig is képviseltek eszméket – a direkt politizáló színház a XX. század sajátossága volt. Magyarországon az irodalom terén a dráma került a legkiszolgáltatottabb helyzetbe a II. világháború után, mert a színházak cenzorai nem tűrtek meg semmiféle eltérést a hivatalos irányelvektől, ezért a magyar színpadokon látványosan eluralkodott a sematizmus. Ilyen szempontból a forradalommal foglalkozó művek még ebben a béklyóban mozogtak, mert a szovjet minta szolgai másolása vagy annak reflexe még évekig tovább élt, és csak a hatvanas évek közepétől volt tapasztalható némi változás. 1956 után a megtorlás és a hallgatás hónapjai következtek a színházakban is, és a játszott darabokat két csoportra oszthatjuk. A vígjátékok célja a figyelemelterelés volt, az agitatív, politizáló alkotások pedig az uralkodó hatalom érdekeinek megfelelően akarták magyarázni a közelmúlt eseményeit és bemutatni a követendő magatartásformákat.[26]

1959 nyarán nagy örömmel összegezte az elmúlt évad termését az Élet és Irodalom főszerkesztője, és kifejtette, hogy szerinte melyek az okai a mai magyar dráma látványos fellendülésének. Szerinte a jelenkori iránti érdeklődés, a változatos témák, a különböző műfajok és a művészi színvonal emelkedése járultak hozzá a nagy társadalmi sikerhez. *„Drámaíróink mindinkább kerülik a leegyszerűsítésnek azokat az eszközeit, amelyek régebben a sematizmus zsákutcájába vezették őket, tisztázottabb eszmei, világnézeti alapról látják és vizsgálják az életet, elsősorban a szocializmust építő valóságunkat, a hibákat nem leplezik, de nem is önmagukért keresik, hanem a megújuló és előrehaladó társadalom szemszögéből ítélik meg.”*[27] Az eddigi epikai művek ennek éppen az ellenkezőjét bizonyították.

Az MSZMP elméleti és politikai folyóirata is részletesen foglalkozott az 1959 nyaráig bemutatott színpadi művekkel. A kritikus szerint már 1957-ben elkezdődött a színházakban a rend megszilárdítása, és ennek méltó folytatása volt a következő évad is. *„Ennek a haladásnak lényeges erőforrása volt az egész ország politikai, gazdasági erősödése, a marxista-leninista ideológia befolyásoló szerepének növekedése, a párt művelődéspolitikai irányelveinek kezdődő hatása.”*[28] Az „ellenforradalommal” foglalkozó drámákat politikailag és pszichikailag is helyesnek tartotta, mert egy sajátos csoportterápia segédeszközeivé váltak, amely során a nézők az ellentétes oldalon álló szereplők szájából saját legben-

[26] A magyar irodalom története 1945–1975, III/2. 1333–1350.

[27] A magyar dráma megújhodása, Élet és Irodalom, 1959. június 26. 1.

[28] Dr. Székely György: Az 1958–59-es színházi évad néhány kérdéséről, Társadalmi Szemle, 1959/7, 115.

sőbb és eddig ki nem mondott gondolataikkal szembesülhettek. Az őszinte beszédnek, a megnyugtató megoldásnak és a katarzisnak azonban a szakértő véleményével ellentétben nem a manipulált, az MSZMP által sugallt ítéletre kellett volna épülnie. Bár olvashatunk bíráló megjegyzéseket is – pl. a munkások és parasztok 1959-re háttérbe szorultak a színpadokon, nincs meg az összjáték a kiváló színészek között sem – a konklúzió mégis marxista optimizmust sugall: *„Egyre erősebb lett a tendencia, hogy a párt művészetpolitikája érvényre jusson s hogy a társadalmi tudat szocialista irányban való átalakítása a színház sajátos eszközeivel folyamatos legyen."*[29]

Az 1956-tal foglalkozó drámák sorát Fejér István[30] *Bekötött szemmel* című színdarabjával kell kezdeni, amelyet 1958. február 28-án mutattak be a József Attila Színházban. Ez volt az első dráma, amely érdemben foglalkozott a forradalommal, és ebből adódnak a hiányosságai is, mert a szerző ki akarta használni a konjunktúrát. Hőse, Varga Pista munkásszármazású orvostanhallgató, akinek ellenforradalmár barátai átvitt értelemben is bekötik a szemét. Ez a kötés csak akkor hull le, amikor közvetett módon apja halálának okozója lesz. Lump kispolgári társaságba keveredik, akik saját önző céljaikra használják fel naivitását, kommunista meggyőződésű apját pedig az utcán meggyilkolják. Fejér részletes instrukciókkal látta el a dráma könyvváltozatában a rendezőket, ami nagyon didaktikussá és ellenszenvessé tette munkáját, de legalább nyíltan megvallotta ars poeticáját: *„… az ellenforradalom rombolása is nagyobb volt a lelkekben, mint az utcákon, gyárakban és bányákban. Ennek a kárnak a helyreállításához szerettem volna hozzájárulni."*[31] A recenziók dicsérték a szerző bátorságát, drámájának katartikus hatását, társadalmi fontosságát. *„Valamennyiünket izgató gondolatok ezek, s a dráma azzal, hogy már a előadása közben belső monológra kényszeríti a nézőt mintegy helyeslést és vitát váltva ki belőle – segít a gondolatok tisztázásában, segít megoldani a kendőt sok még mindig félig-meddig bekötött szem előtt."*[32] A szigorúbb színikritika mérsékelt végeredményről írt, és nem titkolta el a konfliktus erőtlenségét, a szereplők felszínességét és a cselekmény szaggatottságát, mert a harmadik felvonás már nem illeszkedett szervesen az előzőekhez. Az egy tömbből faragottságot hiányolja a szakértő Fejérnél is, mint Urbánnál. *„Az aprózást, araszolást viszont fel kellene, hogy váltsa már legalább a nagyot lépés igénye – beleértve az orrabukás kockázatának merészségét is.*

[29] Uo. 125.

[30] Fejér István (1911–1976) Kassán született, és a prágai egyetemen tanult, megismerkedett a színházi munkával, a Sarló Mozgalom tagja és újságíró lett, 1940-ben Magyarországra költözött, és kapcsolatba került a kommunista mozgalommal. A háború után a Munkás Kultúrszövetségnél dolgozott, 1957-től szerkesztette a Film Színház Muzsikát, 1958–67 között a Vidám Színpad igazgatója volt. Irány Caracas! című 1957-es bohózatával már a disszidálási divatot gúnyolta ki, és később is írt vígjátékokat. ÚMÉL, II., 567.

[31] Fejér István: Bekötött szemmel, Bp., 1958, 84.

[32] Bogáti Péter: Hozzászólás 5 pontban a Bekötött szemmel bemutatójához, ÉS, 1958. március 14. 7.

Amíg ez be nem következik az 'érdekes kísérlet' és társai nem több puszta kritikusi udvariaskodásnál."[33]

Az időben következő dráma is eléggé könnyűnek találtatott, bár az írójától fajsúlyosabb műveket olvashatott korábban a közönség. Dobozy Imre[34] *Szélvihar* című művéről van szó, amely először a Jókai Színházban ment 1958. április 4-én. Csendes Imre, az erőszakkal létrehozott téesz elnöke szembekerül paraszttársaival, a visszatérő földesúrral és saját, forradalmárrá lett katonatiszt fiával. *„De aznap, amikor föltették a vörös csillagot a községházára, aznap ez a magyar föld lett nekem mindenem* – mondja Csendes. *– És tudtam, hogy amíg ez a vörös csillag fent ragyog, vissza nem veheti ezt a földet az atyaúristen sem!"*[35] Ezúttal Csendesné lesz az áldozati bárány, aki testével védi fiát ellenforradalmár társaival szemben, és lehetőséget ad apa és fia kiengesztelődésére. Volt olyan recenzens, aki nagyon elégedett volt a darabbal, csak azt hiányolta, hogy kimaradt belőle az 1953–56 közötti évek meghatározó eseményláncolatának érzékeltetése.[36] Más értékelés a mű hatásának okait vizsgálta, mert tisztában volt azzal, hogy a kritikusok elmarasztaló ítéletével szemben a darabnak nagy közönségsikere van, és ezt az ellentmondást fel kellett valahogy oldani. *„S a mi igazságunk a drámában is csak úgy győzedelmeskedhet, s ami ezzel egy: csak úgy ragadhatja magával a nézőt, ha erős érvekkel szemben hoz fel még erősebbeket, ha nem kizárja az ellenfél igazságát, hanem bebizonyítja a mi igazságunk, a kor és társadalom szerinti új igazság kétségtelen érvényességét."*[37] Volt persze olyan ítész is, aki könyörtelenül kimondta: *„… az író erőteljes szubjektivitása a darab hőseinek beszédére is rányomja a bélyegét. Elfogadjuk, és szívesen vesszük ezt a modort, mert az övé, de ha olykor a tsz csikósa is ezt a nyelvet beszéli, zavarólag hat."*[38]

Mesterházi Lajos[39] drámája, a *Pesti emberek* az a mű az ellenforradalmi alkotások sorában, amely elfogult szemlélete és sablonos jellemei ellenére művészileg érdekes megoldásokat tartalmaz. A bemutató 1958. október 24-én volt a

---

[33] Telegdi Polgár István: Négy magyar bemutatóról, Kortárs, 1958. április, 635.

[34] Dobozy Imre (1917–1982) falun született, középiskolába járt, és pesti tisztviselőként helyezkedett el. Szovjet fogságban lépett be a KMP-be, 1945 után járási párttitkár volt, de írt a Szabad Földbe, a Szabad Népbe és a Népszabadságba. 1959–61 között az Írószövetség főtitkára volt, 1961–63 között az ÉS-t szerkesztette. Korábban a népi mozgalomban is részt vett, de sematikus műveivel lett elsősorban közismert. ÚMÉL, II. 189.

[35] Dobozy Imre: Szélvihar; in Mai magyar drámák, Bp., 1965, 52–53.

[36] Imre Katalin: Szélvihar, ÉS, 1958. április 11. 10.

[37] Bogáti Péter: Gyakorlati dramaturgia, ÉS, 1958. május 16. 5.

[38] Komlós János: Dobozy Imre: Szélvihar, Kortárs, 1958. augusztus, 304.

[39] Mesterházi Lajos (1916–79) a pesti egyetemen végzett középiskolai tanárként, az Eötvös Kollégium tagja volt, Párizsban is tanult, majd banktisztviselő lett. 1945-ben lépett be az MKP-be, dolgozott az MTI-nél, a Rádióban, a Művelt Népnél és az ÉS-nél, majd a Budapest folyóiratnál. ÚMÉL, IV. 678.

Magyar Néphadsereg Színházában. A színmű hét fiatalember és egy nő sorsán keresztül mutatja be Magyarország 16 évnyi történetét 1941 és 1957 között. A központi szereplő Mónika, a férfiak pedig különböző társadalmi típusokat testesítenek meg a zsidó művésztől a hithű kommunista káderig. Mónika kezdetben kiábrándult és csalódott, de az emlékei és a két vázlatosan jellemzett pozitív hős, László és a Sándor bizonyítja be neki, hogy lehet még 1957-ben Budapesten értelmes és értékes életet élni. Ahogy az ellenforradalmárok által meggyilkolt László mondja: *„Segítsen megteremteni azt a világot, amelyről józan ésszel és romlatlan szívvel ősidők óta annyi ember álmodott. Látja, nem könnyű és nem nyílegyenes az útja. Botlunk rajta, néha el is esünk. De hinni kell benne. Mert aki csak dolgozik, az elfárad belé a végén halálosan. De akinek hite van, az a kommunista jövőt építi.”*[40] Az egyik alapos recenzió szokatlanul keményvonalas és szigorú ideológiai szempontokat kért számon a szerzőn. *„A felszabadulás utáni évek lendületét igen, de eredményeit nem ábrázolja, s ez annál nagyobb hiba, mert az 1956. évi ellenforradalom egyik legnagyobb hazugságának cáfolatával adós marad.”*[41] Más elemző is dicsérte a hagyományos idősíkok felbontását, vagyis a jelen és a múlt folyamatos keverését, de ez kevésnek tűnt a teljes elfogadáshoz. *„Formabontással, időfeloldással segíteni lehet a modern drámai kibontakozást, de a cselekmény sodrát a drámai összeütközésben, drámai feszültséget csak kimunkált jellemek, típusok adhatnak.”*[42] A formai újítás tehát nem nyerte el a konzervatív ízlésű szakmai közvélemény tetszését, mert még mindig az eszmei mondanivalót tartották elsődlegesnek, amit a jellemek hordozhattak.

A negyedik dráma kapcsán Mesterházi Lajosnak betelt a pohár, és Darvas József[43] *Kormos ég* című munkájáról írt kritikákat olvasva inkább az ítészek ellen indított támadást a kispolgári ízlés vádját megpendítve ellenük. *„Hogyan várjon irányítást közönségünk és művészetünk olyan kritikáitól, amely fanyalgós, szürke, kidekázott, emóciótlan, amely olyan mértékben impotens érzelmileg, hogy még örülni sem tud.”*[44]A mű egyébként egy vívódó író, Joó Sándor októberi hányattatásait idézi fel, aki a körülmények áldozatának lesz, mert teljesen passzívan szemléli az egyre erőszakosabbá váló eseményeket, felesége hűtlenségét, fia forradalmárrá válását, munkatársai opportunizmusát. Itt is nagy jelentő-

[40] Mesterházi Lajos: Pesti emberek, in: Mai magyar drámák, 257.

[41] Lenkei Lajos: Pesti emberek, ÉS, 1958. október 31. 11.

[42] K. Nagy Magda: A Pesti emberek néhány problémájáról, Kortárs, 1958. december, 947.

[43] Darvas József (1912–73) a tanítóképző elvégzése után Pesten alkalmi munkákból élt, és bekapcsolódott a kommunista és a népi mozgalomba is miközben írogatni kezdett. 1945 után a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetőjeként aktívan politizált, többször volt miniszter, 1951–53 között az Írószövetség elnöke is. 1957–59 között a Hunnia Filmstúdiónál dolgozott, és szerkesztette a Kortársat is. Később a Hazafias Népfront egyik vezetője és az Elnöki Tanács tagja lett. ÚMIL, 1. 401.

[44] Mesterházi Lajos: A Kormos ég és a kritika, ÉS, 1959. április 24. 11.

sége lesz az apa-fiú ellentétnek, hiszen szemünk láttára hullik darabokra az elismert író magánélete és közélete. *„Szegény vak világtalan… eltévedt… Segítsenek neki… De hol tévedt el?... Hol az a sarok, ahol rosszfelé fordult?”*[45] – marcangolja magát a főhős hanyatlása mélypontján. A darabot 1959. március 29-én mutatták be a Nemzeti Színházban, és egyik kritikusa – mintha csak megfontolta volna Mesterházi felháborodott szavait – nagyon korrekt módon minősítette Várkonyi Zoltán rendező és a színészek munkáját. *„Minden gesztus, beállítás, hangulatfestés, a jellemábrázolást szolgálja, embereket mutat meg különböző helyzetekben, a lelkek háborgását rajzolja meg…”*[46] Darvasnak volt akkora tekintélye, hogy kollégája Bölöni György eléggé hosszú terjedelemben méltatta drámáját, de semmi újat nem tudott hozzátenni a hasonló témájú drámák elemzése során megszokott közhelyekhez, inkább azt a hatást próbálta megragadni, amit a darab kiválthatott a nézőkben. *„A színpadon Darvas elsőnek mond ki októberről igazságokat, s nem az utolsó ítélet szigorával bánik el megtért hősei felett: megbocsát és kiengesztelődést hirdet. A dráma a kommunista eszme győzelme azzal is, hogy a megbocsátás diadala”*[47] – írta Kádár János feltétlen híve, aki helyeselte az ellenálló írókkal szembeni megtorlásokat is.

Tanulságos olvasni, hogy a bírálatok is milyen ellentmondásosak voltak, mert miközben az idézett művek tartalmával, céltudatosságával a kritikusok is egyetértettek, többé-kevésbé megfogalmazták kisebb-nagyobb formai kifogásaikat. Ebben a kérdésben talán az igazíthat el bennünket, ha röviden áttekintjük, hogy kik írták ezeket a recenziókat. A bírálók között voltak gyakorló írók – pl. Gáll István, Héra Zoltán, Bogáti Péter, Fülöp János –, akik magasabbra tették a mércét, voltak szigorú irodalomtörténészek – pl. Kispéter András, Imre Katalin, K. Nagy Magda –, akik kívülállóként mondtak ítéletet, voltak színházi szakemberek – pl. Székely György, Demeter Imre, Telegdi Polgár István –, akik talán a dramaturgiára fordítottak nagyobb figyelmet, de köztük volt az a Komlós János író és humorista, aki egykor ÁVH-nál szolgált és Lenkei Lajos író, aki pedig 1956 után a budapesti pártbizottság agitációs és propagandaosztályán dolgozott. A művek bírálói szabadabban megfogalmazhatták estleges kifogásaikat és roszszalló véleményüket is a művészi eszközökkel kapcsolatban, de a tartalomhoz tilos volt hozzányúlni, a párt érdeke és a közönség érdeklődése pedig nem tette lehetővé, hogy ezek a propagandisztikus alkotások megbukjanak. Az, hogy megjelenhettek ezekről némiképp elmarasztaló megjegyzések is, nemcsak az 1957–1959 közötti irodalompolitika ideiglenes jellegét bizonyították, hanem azt is, hogy esetleg tudatosan teret enged ezeknek a hatalom a szabadabb irodalomkritika látszatát keltve.

[45] Darvas József: Kormos ég, in: Mai magyar drámák, 164.

[46] Demeter Imre: A Kormos ég előadásáról, Kortárs, 1959. július, 144.

[47] Bölöni György: Darvas József: Kormos ég, Kortárs, 1959. június, 961.

A bemutatott művek eszmetörténeti elemzésének tapasztalatait összegezve azt kell előrebocsátanunk, hogy amint a politikai életben is visszanyúlt a Kádár-kormány a megtorlás érdekében a sztálinista módszerekhez és néhány évre restaurálta a kemény diktatúrát a bukott rendszer erőszakszervezetének felhasználásával, ugyanúgy az irodalmi életben is nagyon erősen érezhetők még a régi sematizmus nyomai, mert ezzel az elavult módszerrel lehetett a leghatásosabban bemutatnia a közelmúlt eseményeit. A sematizmus mutatkozik meg a témaválasztásban, pl. a falu régi urai vissza akarják szerezni hatalmukat, földjüket, vagy a művek szerkezetében – ez alól legfeljebb a Pesti emberek kivétel –, de a leginkább érezhető ez az erőszakos utánzás a hősök kiválasztásában és jellemzésében. Mindegyik műben szerepelnek hithű kommunisták, revizionisták, (lehetőleg értelmiségiek), esetleg „baloldali elhajlók", bár velük a párthoz hasonlóan elnézőbbek, megértőbbek a szerzők, de sosem maradhatnak ki a gonosz horthysták, akik katonatisztek, csendőrök, jegyzők, szolgabírók, földbirtokosok vagy más kizsákmányolók lehetnek. Külön csoportot alkotnak ezekben a művekben a nyugati ügynökök, akik lehetnek magyar származásúak is, de mindenképpen imperialista érdekeket szolgálnak, valamint a magyar fiatalok, akik megtévesztettnek, zavarodottnak, becsapottnak tűnnek, és esetleg ez okozza tragédiájukat. A politikai propaganda jelenik meg a nacionalizmus és a szovjetellenesség, sőt az antiszemitizmus bemutatásában. A konfliktust az fokozza, hogy a magánéleti és közéleti problémák tragikusan összegabalyodnak, és a megoldás sokszor felemás lesz: a főhős bűnt követ el, ezért megbűnhődik, majd belátja, hogy rossz oldalra állt, és vissza kell térnie a helyes útra. Az irodalmi ellenforradalom tehát elvégezte feladatát: a párt érdekeinek megfelelően dezavuálta a forradalmat, sárba tiporta minden eszményét, és hosszú évtizedekre meghatározta a róla kialakított mesterséges képet. Végül a művek értékeléséhez érdemes segítségül hívni Urbán Ernőt, aki – tudatosan vállalva társadalomformáló hivatását – egyik interjújában kifejtette, hogy szolgálatnak tekintette az írást, de jobban jellemezte egy másik gondolata: *„Aki a forró ércet próbálja formába önteni, annak a selejt vagy az összeégés kockázatát is vállalnia kell."*[48]

[48] A magyar irodalom története 1945–1975, III/2. 860.

NAGY JÓZSEF

A FALVAK FORRADALMA ÉS A TERMELŐSZÖVETKEZETEK 1956-BAN

Ahhoz, hogy a magyar paraszti társadalom mozgalmait és állásfoglalását 1956 őszén megértsük, röviden meg kell néznünk azt az utat, amely az októberi forradalmi eseményekhez vezetett. Történetírásunk Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-án, Kecskeméten elmondott beszédével hozza összefüggésbe a parasztellenes és mezőgazdaság-ellenes intézkedések sorozatát. Ekkor már megtörtént a pártegyesítés, 1948 márciusában államosították a nagyipari üzemeket, és politikailag semmi akadálya nem volt a szocialista nagyipar megteremtésének.

Az MDP vezetése mégis úgy látta, hogy a magyar gazdaság fél lábon áll. A szocialista ipar irányítása nem jelentett problémát. Csak a megfelelő tervek kellenek, az ipar azokat végrehajtja, s a termék bekerül az állami raktárakba. A mezőgazdasági termelés azonban több mint kétmillió kistermelő tulajdonában volt. Tudják-e ezek a kisüzemek az ipar nyersanyag-szükségletét és a lakosság ellátását biztosítani? Hogyan lehet ennyi kis termelési egységet úgy irányítani, hogy azok a szocialista tervgazdálkodásnak megfeleljenek. Csak két utat láttak elfogadhatónak: egyrészt a központi irányítású állami gazdaságok számát és területét növelni, másrészt a falusi kistermelőket 3-4 év alatt termelőszövetkezetekbe tömöríteni. Ráadásul a magyar pártvezetésnek nem volt határozott elképzelése a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezéséről, így a szovjet kolhozok alapszabályait és módszereit igyekeztek átültetni a magyar mezőgazdaságba. Mivel ez ellen a falusi lakosság természetesen tiltakozott, kényszereszközökkel, a terménybeszolgáltatás és az ugyancsak természetbeni adó rendszeres emelésével, a szinte évenként megismétlődő termőföld-tagosítással és a kulákosítással igyekeztek eredményt elérni. Mivel 1952-ben rendkívül aszályos év volt, és a termelők az 1951 őszén megemelt beszolgáltatási kötelezettségüknek nem tudtak eleget tenni, begyűjtő brigádok jártak házról házra, s gyakran még a fejadagot és a következő évi vetőmagot is elvitték a gazdáktól. Ez volt a „padlássöprés" éve. Ez 1953 tavaszára pattanásig feszült, izzó hangulatot teremtett a falvakon.

Mivel jelenleg nem feladatom e probléma részletesebb kifejtése, alább csak idézek néhány sort az MDP KV 1953. június 28-ai határozatából: „A párt irányvonalában és a gazdaságpolitikában elkövetett hibák nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a dolgozó tömegekkel szemben széles mértékben alkalmaznak adminisztratív módszereket, a rendőrség, a bíróságok tömegesen büntetnek és a hatóságok ridegen bánnak a lakossággal, s gyakoriak az önkényeskedések. 1951–53.

május 1. között, vagyis két év és négy hónap alatt a rendőrség, mint kihágási bíróság, kereken 850 000 esetben szabott ki büntetést. És bár a 850 000 esetből 831 000 eset pénzbírság volt, s ebből is 760 000 volt 100 forinton aluli, és csak 19 000 eset szólt elzárásra, s ezeknek jelentős részét is felfüggesztették, mégis, a kihágási büntetések száma tűrhetetlenül magas. E szám arról tanúskodik, hogy Magyarországon olyan mértékben alkalmaznak adminisztratív eszközöket a lakossággal szemben, ami népi demokráciában, a dolgozó nép államában megengedhetetlen. Ugyanerről tanúskodik a bíróságok működése is. A bíróságok 1950–1953 között, vagyis három és egynegyed év alatt 650 000 személy ügyével foglalkoztak és 387 000 személy ellen hoztak elmarasztaló ítéletet. Ugyancsak helytelen és elfogadhatatlan a beszolgáltatás elmulasztásáért kivetett tömeges pénzbüntetések rendszere és gyakorlata. A beszolgáltatási kötelezettség elmulasztásáért dolgozó parasztokra, termelőszövetkezetekre és kulákokra eddig összesen közel 400 millió forint összegű kártérítést vetettek ki, melynek jelentős része a fennálló rendeletek értelmében is törvénytelen és igazságtalan."[1]

Az 1953. júniusi Központi Vezetőségi ülésen Nagy Imre a hivatalosan megfogalmazott párthatározatnál sokkal önkritikusabban és súlyosabban felvetette a pártvezetésnek a parasztsággal szemben elkövetett bűnös felelősségét. „Oda jutottunk, hogy saját államapparátusunk, helyi tanácsaink, igazságügyi, rendőrségi és államvédelmi szerveink, főképpen vidéken, elsősorban a falusi lakossággal szemben a törvénytelenségek sorozatát követték el. Száz- és százezrekre megy azoknak a száma, akiket bírósági vagy kihágási eljárás alá vontak, és kisebb-nagyobb büntetésekkel sújtottak, nem is beszélve a begyűjtés, az adóbehajtás, a kuláklista, a tagosítás terén elkövetett túlkapásokról és egyéb zaklatásokról. A lakosságnak az állami szervekkel szembeni elégedetlenségét fokozta az, hogy még egyébként helyes, szükséges és törvényes intézkedéseket is, ridegen, úgy hajtottak végre, hogy megkeserítették a nép életét. Az e téren elkövetett hibák, a törvényesség megrendülése meglazította államiságunk alapját, a két nagy dolgozó osztály, a munkásság és parasztság szövetségét."[2]

Tagadhatatlan, hogy 1953 júniusa és 1955 tavasza között a törvénytelenségek jelentős mértékben csökkentek. Tény, hogy a Nagy Imre-kormány is a termelőszövetkezetek mellett állt, és számos rendelkezésével azokat támogatta. Ellene volt azonban az erőszakos tsz-szervezésnek, s aki ki akart lépni, vagy ha a tagság úgy döntött, hogy a szövetkezetet feloszlatja, azt minden megtorlás nélkül megtehette. Hivatalos kimutatás szerint 1954 végéig 943-mal csökkent a szövetkezetek száma, 146 ezerrel a szövetkezeti tagok száma és 540 ezer hektárral a földterülete.[3] Mint láthattuk, a termelők tömegesen választották az egyéni gazdálkodás útját, és megnőtt a termelési kedv. Mindehhez hozzájárult az, hogy a kormány

[1] Balogh S. – Föglein G. – Szakács S.: Nehéz esztendők krónikája 1949–1953. 500.

[2] Beszélő. Összkiadás 1981–1989. Bp., 1992. 633.

[3] Pető I. – Szakács S.: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. Bp., 1985. 256.

1954. január 1-jétől három évre előre meghatározta a beszolgáltatás mértékét, valamelyest csökkentettek az adón, és szabaddá tették az áruértékesítést. Ezek az intézkedések, ha nem is hoztak alapvető változást a falvak életében, de bizalomgerjesztők voltak, és konszolidálták a termelők tevékenységét.

Másfél év sem telt el, s ismét a régi szelek kezdtek fújdogálni. A teljhatalmát visszanyerő Rákosi-rezsim megemelte az adókat, s ismét jött az erőszakos tsz-szervezés. Az igen erőteljes agitáció és kényszer hatására 1955–56-ban ismét növekedett a termelőszövetkezetek száma és taglétszáma. Ez a szervezőmunka elsősorban az alföldi és a dunántúli megyéket érintette. Ekkor azonban már újra repedések mutatkoztak a szövetkezeti mozgalomban. 1956 emberpróbáló vihara még nem éreztette hatását, amikor szeptemberben – főleg a Dunántúlról – olyan jelentések érkeztek a pártközpontba, hogy mintegy 100 termelőszövetkezetben a tagság kisebb vagy nagyobb része, esetenként az egész tagság ki akar lépni a szövetkezetekből. A kilépési hangulat mindenekelőtt az 1955–56-ban alakult szövetkezetek tagjai között volt erős. A feloszlási hangulat különösen Vas, Győr, Zala, Somogy és Baranya megyében mozgatta meg a tagságot. A pártközpontba küldött ezzel kapcsolatos jelentés megállapítja: „Az a tény, hogy egyes termelőszövetkezetekben kilépési hangulat van, egyben arra is figyelmeztet, hogy a múlt évben és ez év elején elkövetett túlzások (nemcsak erőszakosodásra gondolunk, hanem arra is, hogy gazdasági alap és előkészítés nélkül jött létre sok új szövetkezet) nagyon rossz hatással voltak és vannak a szövetkezeti mozgalomra, s számos községben nem sikerült a dolgozó parasztság bizalmát visszanyerni. A fenti felsorolt megyék egyes községeiben a legutóbbi napokban még inkább kiéleződött a helyzet."[4]

A jelentés ezek után több oldalon keresztül sorolja azokat a községeket, ahol a termelőszövetkezet lényegében megszűnt. Mivel a feloszlás oka mindenhol az erőszakos szervezés és a gyenge jövedelem, csupán példaként említünk néhányat a felsorolt községekből. A Győr megyei Rábapatonyán négy termelőszövetkezet közül az egyikből széthordták az állatokat, amit éjjel rendőri intézkedésre visszahordtak. A tagok jelentős része nem akar a szövetkezetben maradni, az együtt-tartás csak ideiglenes jellegű. 50-en adtak be írásbeli kilépési kérelmet, erőszakos beléptetésre hivatkozva. Bágyogszovát község mindhárom termelőszövetkezete felbomlott. A széthordott állatokat nem sikerült összeszedni, ráadásul a takarmányt is széthordták, és hozzákezdtek a félig kész istálló lebontásához is. A vasvári járás 11 termelőszövetkezetében megszüntették a közös tevékenységet, 10 termelőszövetkezetből széthordták az állatokat. Celldömölk két kerületében szeptember 25-én éjjel hordták szét az állatokat, és a szövetkezet lényegében felbomlott. Baranya megyében 15 termelőszövetkezetben van nagyobb arányú kilépési hangulat. Somogy megyében mintegy 30 községben jelentős szer-

[4] MOL-M-276. f. 53.304. öe. Jelentés a termelőszövetkezeti kilépésekről. Megtárgyalta: az MDP Politikai Bizottsága 1956. szeptember 28-ai ülése.

vezeti lazulás tapasztalható, s az újonnan alakított 136 szövetkezet közül mintegy 100 gazdaságilag még mindig gyenge lábakon áll.[5] A parasztságban tehát megvolt az elszántság és a tenni akarás, hogy helyzetén változtasson. Ahhoz azonban, hogy ezek az egy-egy falut érintő elszigetelt események eredményre vezessenek, az egész országot átfogó forradalomra volt szükség.

Ennek ellenére az október 23-ai budapesti forradalom hírére a falvak lakói viszonylag késve reagáltak. A falvak többségében október 25–27. között, kisebb részében október 28–30. között játszódtak le a helyi forradalmi események. Ennek a viszonylagos késedelemnek számos oka volt. Ekkor már sok falusi háztartásban is volt ún. Néprádió, amelyen csak a Kossuth és Petőfi Rádió adásait lehetett hallgatni. A Kossuth Rádió azonban különösen október 24-én és 25-én „a fővárosban garázdálkodó ellenforradalmi bandákról" szólt, és rövid időn belül várható felszámolásukat helyezte kilátásba. A vidéki megyei lapok a megyei pártbizottságok lapjai voltak, és a hivatalos álláspontot képviselték. A létrejövő forradalmi bizottságok szinte mindegyike megfogalmazta a maga követeléseit, a parasztságot ért sérelmek és ezek orvoslásának követelése azonban általában kimaradt. Igaz ugyan, hogy a műszaki egyetem október 22-én elfogadott 16 pontos követeléséből a 10. pont a beszolgáltatásról szól, amennyiben kimondja, „követeljük a beszolgáltatási rendszer új alapokra fektetését és a termények okszerű felhasználását", de ez az egyébként igen lényeges követeléseket tartalmazó kiáltvány, mivel 23-án a rádióban nem került beolvasásra, röplap formájában csak Pesten terjedt el, és falvakra nem került ki. Egyébként ez a pont sem a beszolgáltatás eltörlését, „csak új alapokra helyezését" követeli. A parasztság tehát az első napok hamis és torz információi hatására nem érezte át az események jelentőségét, és csak napokkal később, gyakran külső tényezők hatására tudatosult benne, hogy ez a forradalom az ő helyzetére is sorsfordító hatással lehet.

Volt egy másik tényező is, amely a falvakon a forradalmi eseményeket késleltette. Október második felében van a mezőgazdasági munkák csúcspontja: a kukoricatörés, a cukorrépa, takarmányrépa betakarítása, és ezzel párhuzamosan végezni kellett az őszi szántó-vető munkát is. Ezeknek a munkáknak az elvégzése az ország lakosságának ellátása szempontjából össznemzeti érdek volt, s ennek jelentőségével mind az egyéni gazdálkodók, mind a termelőszövetkezeti tagok tisztában voltak. Ráadásul október végén szép, száraz, napos idő volt, s az esős idő beállta előtt minél több munkát el akartak végezni. Ezzel magyarázható az, hogy október 25-én, 26-án a spontánabbnak tekinthető megmozdulások, amelyeknek kirobbantásában esetleg a környéken lévő üzemek munkásai is részt vettek, a késő délutáni, kora esti órákban játszódtak le, míg 27-én, 28-án, szombaton és vasárnap általában tömeggyűléssel kezdődött a helyi forradalom, s a községi hatalmi viszonyok átrendezésében átgondoltabb volt.

[5] Uo.

A falvakban lejátszódott forradalmi események lényegesen nehezebb feltételek mellett történtek meg, mint a városiak, vagy a megyeszékhelyek forradalmi eseményei. A megyei központokban különösen, ha ott felsőoktatási intézmény is volt, már a forradalom első napjaiban megalakultak a forradalmi bizottságok, s a gyárakban, intézményekben létrehozott forradalmi szervezetekkel konzultálhattak. A szegedi, debreceni, miskolci egyetemeknek kisugárzó hatása volt egész Kelet-Magyarországra, telefonon vagy személyes küldöttek útján egyeztethették elképzeléseiket. A falvak népében azonban csak a forradalmi tettvágy volt meg, de a végrehajtásához irányításra lett volna szükségük. Több olyan megyéről tudunk, ahol az ekkor még működő megyei tanácsok vagy megyei pártbizottságok adtak utasítást a községi szerveknek a helyi forradalmak megszervezésére és irányítására. Békés megyében a gyulai, orosházi, sarkadi és gyomai járásban a tanács adott utasítást a forradalmi bizottságok megalakítására. „A gyulai járásban a tanács küldöttei végigjárták a falvakat, eligazítást tartottak a forradalmi bizottságok megválasztásáról és a követendő politikai irányvonalról. A sztálinisták eltávolítása mellett fontosnak tartották, hogy a szocialista vívmányok megőrzése érdekében minél több kommunista kerüljön be a testületekbe."[6] Borsod megyében a Földvári Rudolf által vezetett megyei pártbizottságnak az volt az álláspontja, hogy „a párt- és tanácsi szervek igyekezzenek élére állni a demokratikus népmozgalomnak, vegyenek részt az új testületek megalakításában és munkájában. – Jellemző volt, hogy készséggel együttműködött a régi, október 23-a előtti politikai elit és azok, akiknek a lakosság most szavazott bizalmat."[7] Szabolcs megyében, Nyírbátorban „az október 26-ai tüntetés hatására a járási pártbizottság megállapodott a községi és járási tanáccsal, valamint a Hazafias Népfront helyi szerveivel, hogy a nyugalom helyreállítása érdekében forradalmi bizottságot alakítanak. – Vásárosnaményban október 28-án még a párttitkár vezette le a községi nemzeti bizottság választását."[8] A szolnoki járáshoz tartozó „Tiszavárkonyban és Rákóczifalván olyan erősen érvényesült a párt- és állami szervek befolyása, hogy a forradalmi tanácsok tagjait majdnem kivétel nélkül a tanácsok tagjaiból választották meg."[9] Jellemző a falusi emberek tájékozatlanságára a gyöngyösi járásbeli kisnánai eset. Október 27-én megjelent a községben néhány munkás a szomszédos községben lévő Mátravidéki Fémművekből, és tájékoztatták a községi vezetőket, hogy náluk Sirokban már megalakult a munkástanács, aminek a létrehozásában Kovács Miklós, a verpeléti páncélosezred parancsnokának politikai helyettese segédkezett. Telefonon felhívták Kovács Miklóst Verpeléten, aki vállalta a nagygyűlés levezetését. A községházára ösz-

[6] Somlai Katalin: Békés megye. In: A vidék forradalma, 1956. Szerk.: Szakolczai Attila és A. Varga László. 1956-os Intézet – Budapest főváros Levéltára. Bp. 2003. 97.

[7] Szakolczai Attila: Borsod-Abaúj-Zemplén megye. In: A vidék forradalma… 172.

[8] Dikán Nóra: Szabolcs-Szatmár megye. In: A vidék forradalma... 330.

[9] Cseh Géza: Szolnok megye. In: A vidék forradalma... 350.

szehívott nagygyűlésen Kovács főhadnagy ismertette a forradalom okait és célkitűzéseit. Ezután a helybeliek által összeállított jelöltlistát felolvasta, s minden egyes jelöltnél kérte a jelenlevők véleményét. Több jelölttel nem értettek egyet, ilyenkor Kovács főhadnagy más személyre kért javaslatot. Az így létrehozott testületbe több párttagot is beválasztottak."[10] Ezután új községi vezetést jelöltek ki, és megszervezték a nemzetőrséget.

A községi forradalmak – annak ellenére, hogy semmilyen központi irányítás nem volt – szinte azonos forgatókönyv alapján történtek meg.[11] Az október 25–27. közötti spontán forradalmi megmozdulások úgy történtek, hogy a késő délutáni órákban a környező üzemekben dolgozó ingázó falusiak hazatérve a községi italboltban összetalálkoztak a mezőről hazatérő földművesekkel. A beszédtéma természetesen a forradalom volt. Néhány pohár ital elfogyasztása után elhatározták, hogy ők sem tűrik tovább a zsarnokságot. Az utcán hazafias dalokat énekelve másokat is csatlakozásra szólítottak fel, s így vonultak a tanácsháza és a pártiroda felé. Sérelmeiknek ezek az épületek, illetve az itt székelők voltak az okozói. Menet közben leverték a vörös csillagokat, megrongálták vagy ledöntötték a szovjet emlékműveket, lefegyverezték a helyi körzeti rendőrt, majd behatoltak a tanácsházára, kihordták az adóíveket és a begyűjtési iratokat, majd elégették. Hasonló sorsra jutottak a pártiroda iratai is. A tüntetés végén közfelkiáltással megválasztották a helyi forradalom vezető testületét is (néptanács, forradalmi tanács, munkástanács stb.). Ezeket a választásokat a falu közvéleménye sok helyen nem fogadta el, és pár nap múlva újabb választásra került sor.

Az október 27-én vagy az azt követő napokban lejátszódó forradalmi események már szervezettek voltak. A községi hangosbemondón keresztül nagygyűlésre hívták össze a lakosságot, s ezzel lehetővé vált, hogy a falu lakói megbeszéljék, kiket tartanának alkalmasnak a forradalmi testületben való részvételre. A forradalom még nem győzött, mégis sok helyen már ünnepi hangulat volt. A komáromi járásbeli Rédén „este ezres tömeg vonult a Hősök-szobra előtti népgyűlésre. Merényi László és Lengyel Erzsébet nevelők szavaltak, Győrfi Ferenc református lelkész pedig ünnepi beszédet mondott. 48-as dalokat énekeltek, majd a Himnusszal zárták a forradalom ünnepét. Ám e szép kezdet után október 27-én este dudari, bakonyoszlopi, bársonyosi és helybeli fiatal bányászok trak-

[10] Kozári József: Az 1956-os forradalmi események a gyöngyösi járás területén. In: Emberek és eszmék. Emlékkönyv Vadász Sándor születésének 70. évfordulójára. Eger, 2001. 259.

[11] Tyekicska Árpád: Helyi forradalom – Társadalmi önszerveződés a rétsági járásban, 1956-ban c. tanulmányában azt írja: „A helyi történések legszembetűnőbb sajátossága, a mintakövetés a szórtan elhelyezkedő középszintű forradalmi központok esemény- és cselekménysorai már önmaguk is a pesti események spontánul fejlődő történéseit követték. A falvak forradalma pedig mindkét forrásból merített." In: Paraszti kiszolgáltatottság – Paraszti érdekvédelem, önigazgatás. Szerk.: Erdmann Gyula. Gyula, 1991. 266.

torral ledöntötték a szovjet emlékművet."[12] Október 28-án viszont az újjászervezett Nagy Imre-kormány is elismerte a forradalmat. Számos községben a korábbi tanácsi vezetők szorosan együttműködtek a forradalommal, és sok helyen a forradalmi tanácsba is beválasztották a községi tanácselnököt, vagy VB-titkárt. Ezeken a helyeken a tanácsi apparátus a forradalmi tanács irányításával végezte munkáját.

Megdöbbentő ennek az agyongyötört, kiszipolyozott parasztságnak az önuralma 1956 őszén. A forradalmi eseményeket leíró visszaemlékezésekben, tanulmányokban alig találunk olyan adatot, hogy egy-egy községben népítélet lett volna. Az sok helyen természetes volt, hogy a középületek, a párttitkár, tanácselnök ablakát beverték, de ha személyi tettlegességre került sor, akkor mindig akadtak olyanok a tüntetők között, akik a halált okozó lincselést megakadályozták.

A forradalom november 4-ével természetesen a falvakban sem ért véget. A hatalmi szerepének elismertetéséért és megszilárdításáért küzdő Kádár-kormány sok helyen még a megyei és járási közigazgatást sem tudta maga mellé állítani. A községi közigazgatást mérsékelten működött, általában a forradalmi tanácsok irányítása alatt. Ez a helyzet hivatalosan december 8-ig állt fenn, amikor a kormány 17/1956. (XII. 8.) határozata a forradalmi bizottságokat megszüntette.[13] Ez természetesen automatikusan nem jelentette a községi forradalmi testületek felszámolását. Sok helyen az történt, hogy a forradalom előtti tanácstagokat is meghívták a község ügyeit érintő tárgyalásokra. A forradalmi testületek felszámolására általában 1957 januárjában került sor, s utána nagyon sok esetben már megindult a rendőrségi, bírósági eljárás is a forradalomban való részvétel miatt.

A községi forradalmi bizottságok egy részének működéséről még feljegyzés sem maradt. Tevékenységüket gyakran csak a későbbi bírósági peranyagokból lehet nyomon követni. Természetesen voltak olyan községek is, ahol már a forradalmi bizottság megalakulásáról, a megfogalmazott követelésekről is jegyzőkönyvet vezettek, de volt olyan község is, ahol a lakosság többsége szembeszállt mindenféle forradalmi átalakulással. A tiszafüredi járáshoz tartozó Nagyivánon még formális változásra sem került sor. Október 24-től a tsz-tagok vadászpuskával felfegyverkezve éjszakánként lovon járőröztek a faluban, a szovjet emlékműköz pedig őrséget állítottak. Amikor október 28-án a községi párttitkár javaslatára nagygyűlést tartottak, hogy megválasszák a forradalmi tanács tagjait, a helyi Vörös Csillag Tsz emberei megzavarták a nagygyűlést, és lehetetlenné tették annak megtartását. Nagyiván a Hortobágy szélén fekszik, 1945 előtt az egri káptalannak volt a falu határában több mint 3000 holdas birtoka. A falu

[12] Fakász Tibor: A forradalom a komáromi járásban. Évkönyv IV. 1995. Bp. 1995. 1956-os Intézet. 294.

[13] 17./1956/XII. 8. sz. kormányhatározat a forradalmi bizottságok és már hasonló szervek megszüntetéséről. Magyar Közlöny. 1956. dec. 8.

szegényparaszti népessége – akiknek a többsége uradalmi cseléd volt – a földosztás során juttatott földből már az 1940-es évek végén létrehozta a szövetkezetet, amely még a Rákosi-korszak megszorító politikája mellett is magasabb életszínvonalat biztosított számukra.[14] Némileg hasonló volt a helyzet Tiszavárkonyban is, ahol a tsz felfegyverzett tagjai őrizték éjszakánként a községi pártházat és járőröztek a faluban.

Az atkári munkástanács október 28-án alakult meg. Az alakuló gyűlésről részletes jegyzőkönyv készült, amelyből látható, hogy a gyűlés szervezett és jól előkészített volt. A gyűlés kezdetén Varga György ismertette a magyarországi forradalmi helyzetet, majd felolvasta a gyöngyösoroszi ércbánya munkástanácsának 5 pontos követelését, és javasolta annak elfogadását. Ezek a következők voltak: 1. A szovjet csapatokat azonnal vonják ki az országból. 2. A tanácsok mondjanak le, demokratikus választással új tanácsokat válasszunk. 3. Javítsák a munkabéreket. 4. A beszolgáltatási rendszert szüntessék meg. 5. A felkelésben részt vett dolgozók amnesztiát kapjanak, a politikai foglyokat bocsássák szabadon. – „Ezek után a falu népe kijelölte azokat a személyeket, akik ellenőrzik a választás menetét és helyességét, s vigyáznak arra, hogy a választások a legsimábban, a széles körű demokrácia megtartásával menjenek végbe." A gyűlés politikai előkészítettségét mutatja, hogy a 43 fős testületbe a falu társadalmi összetételét figyelembe véve választottak tagokat. Volt 8 értelmiségi (orvos, pedagógus), 5 tsz-tag, 11 kisparaszt, 8 középparaszt, 9 fő az ifjúságot képviselte, volt egy iparos és még a községi rendőrt is beválasztották. A testület magát munkástanácsnak nevezte, és elnöknek Varga Györgyöt választották meg. Még egy ilyen, szervezetileg jól előkészített gyűlésre is jellemző volt azonban, hogy minden kiegészítés nélkül, változatlan formában elfogadták a gyöngyösoroszi ércbánya határozatát, s önálló, saját problémáikat felvető javaslatokat nem fogalmaztak meg. A Himnusz eléneklésével a nagygyűlés véget ért, a résztvevők Kossuth-nótát és más hazafias dalokat énekelve végigvonultak a falun, majd hazamentek. Sem a gyűlés jegyzőkönyve, sem későbbi periratok rombolásról nem számolnak be.[15]

Az atkári munkástanács már 28-án délután megtartotta első ülését. A jegyzőkönyv tanúsága szerint 16 napirendi kérdésről döntöttek, ezeknek azonban csak a fele volt kapcsolatos a forradalmi átalakulással. Döntöttek a főváros élelmiszer-támogatásáról, a hivatali apparátusról, a Lenin-, Sztálin-, Rákosi-utak visszakereszteléséről, a nemzetőrség felállításáról. Figyelemre méltó a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos pont: „A termelőszövetkezetek és termelőcsoportok folytassák munkájukat, és mindent kövessenek el a tervük teljesítése érdekében. Ugyanúgy az egyéni gazdálkodók is a jelenlegi területükön végezzék el a vetést

[14] Cseh Géza: Szolnok megye. In: A vidék forradalma... 351.

[15] Az 1956-os forradalom és megtorlás Heves megyei dokumentumai. Összeállította: Cseh Zita. Eger, 2006. 137–139.

és a szántást."[16] Ez a megfogalmazás azért furcsa egy kissé, mert pár héttel korábban ilyen formában a megyei vagy járási tanács mezőgazdasági osztálya is kiküldhette volna. Ennél azonban lényegesebb az, hogy a munkástanács egyáltalán felveti a mezőgazdasági termelés és a szövetkezetek kérdését, mert a községek többségénél, ha egyáltalán szó van szövetkezetekről, legfeljebb az szerepel, hogy a szövetkezetek állítsanak őrséget közös vagyon megvédésére. A termelőszövetkezetek megtartásának, vagy feloszlatásának a kérdése lényegében a községi forradalmi testületek programjában sem szerepelt október végéig.

Hasonló volt a helyzet a begyűjtési rendszerrel is. Az, hogy nagyüzemi munkás vagy értelmiségi forradalmi testületek követeléseiben esetleg megemlítik a begyűjtési rendszer „reformját", az még érthető, mert a nagy forradalmi követelésekhez képest részproblémát jelent, de alig található meg a községi forradalmi tanácsok követelései között is. A forradalom gyors sodrásában a Nagy Imre-kormány sem fordított kellő gondot erre az egész parasztságot érintő kérdésre. Csak az október 28-ai kormányátalakítás után dönt a kormány a begyűjtési rendszer megszüntetéséről, s ezt 30-án délután Tildy Zoltán államminiszter közli rádióbeszédében a lakossággal. „Bejelentem azt, hogy a parasztságot annyira sújtó begyűjtési rendszert, ennek hatályát a mai napon megszüntetjük. Meg vagyok győződve arról is, hogy a magyar földművelő nép jobban fogja ellátni a várost és a városban dolgozókat ezután, mint az elláttatott eddig."[17] Ezt a hírt részletesebb formában másnap reggel megismételte Gyenes Antal begyűjtési miniszter.[18] Bár a begyűjtési rendszert megszüntető rendelet Közlönyben, vagy más írott forrásban nem jelent meg, de a rádióban elhangzottakat feltételezhetően sokan hallották. Terjedt a hír, és az újjászerveződő Kisgazdapárt, valamint a Petőfi (Paraszt) Párt is programjában felvetette nemcsak a begyűjtést, hanem a szövetkezetek kérdését is.

A fegyveres harcok átmeneti csökkenése és a szabad pártalakulás lehetősége a politikusok figyelmét a parasztság felé fordította. A Hazafias Népfront Borsod megyei elnöksége a parasztság érdekeinek védelmében a Miskolci Rádió október 31-ei adásában adott közre egy közleményt, amely a parasztság érdekvédelmével és a termelőszövetkezetekkel foglalkozik. „Mi történjék tsz-einkben? – Alapelvünk, hogy a jelenlegi tsz-ekből csak azok maradjanak meg, amelyeknek termelési mérlege nem passzív, és a tagság követeli fennmaradásukat, azaz a saját lábukon tudnak járni. – Másodszor: a tsz feloszlatása csak a fokozatosság elvével mehet végbe. Az őszi vetések befejezésével a kitavaszodásig. – Harmadszor: a feloszlott tsz-ek területéből betagosított kisparaszti gazdaságokat kell létesíteni, amelyeket a tél folyamán a tsz-ek ügyvezetősége szakemberek igénybevéte-

[16] 1956-os Heves megyei dokumentumok. I. m. 140.

[17] A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9. Bp. 1989. 227.

[18] Uo. 274.

lével mérjen ki, hogy ezen a területen a gazda tavaszi vetését már maga végezhesse el. – Negyedszer: a megmaradt tsz-ek alapszabályzatát, munkaértékelését, normáját változtatni kell, hogy igazságosabb legyen az osztalék, és kevesebb legyen a vezetésből, adminisztrációból élő ember. – Ötödször: a tsz-eink termelése… nem a külterjes gazdálkodás, hanem a belterjes gazdálkodásra való áttérés… Foglalkozzanak tsz-eink állattenyésztéssel, aprómagvak termelésével, gyümölcstermeléssel. – Hatodszor: tsz-einknek, egyénileg dolgozó parasztjainknak a belterjes gazdálkodás megvalósításához, továbbá a tsz-ekből kilépő gazdák részére hosszú lejáratú hitelt kívánunk, biztosítani. – Hetedszer: az 1955–56-os tagosítást sehol sem szabad folytatni, és a sérelmeket azonnal orvosolni kell."[19] A továbbiakban a közlemény foglalkozik még a földműves-szövetkezetekkel, a gépállomások további működésével és átszervezésével, a mezőgazdasági ipar és mezőgazdasági gépgyártás jövőjével és a falusi népművelés feladataival.

Ez egy reális megállapításokon nyugvó mérsékelt nyilatkozat, ami semmiképpen nem tekinthető szövetkezet elleni uszításnak. Talán nem vagyunk túlságosan merészek, ha azt mondjuk, hogy a forradalom időszakában ez az első programtervezet a mezőgazdaság és parasztság jövőjére vonatkozóan. Hasonló hangnemű volt az újjászerveződő Kisgazdapárt október 31-én megjelent programja is. „A Kisgazdapárt programjában harcol a begyűjtési rendszer megszüntetéséért, ezt azonban a nép teljes örömére már az ideiglenes kormány megszüntette október 30-án. Jogos követelése a Kisgazdapártnak, hogy akkor vessen a paraszt, amikor akar, és azt, amit akar. Elég a szájbarágás, utasítgatás, tervezgetés, s egyéb diktatórikus eszközökből. A Kisgazdapárt nem utasítja el a kisipari termelőszövetkezeti és mezőgazdasági termelőszövetkezeti társulásokat, ellenben azt igen helyesen „a teljes önkéntesség szemszögéből támogatja. Minden gazda, kisiparos magánügye, hogy belép-e a termelőszövetkezetbe, vagy egyéni gazdálkodást folytat."[20]

Ebben a túlfűtött, de visszafojtott parázs hangulatban a parasztság úgy érezte, hogy lazult az állami kényszer, és közeleg az idő, hogy birtokukat visszaszerezzék. A parasztság számára a beszolgáltatás volt a mindennapi megalázás eszköze, de az erőszakos téeszesítés és tagosítás volt az, amit mégis jobban sérelmezett, mert az tulajdonától fosztotta meg.

Október 31-én ismét ülést tartott az atkári munkástanács. A tanács választott tagjain kívül az ülésen részt vett a községben működő 6 tsz, ill. tszcs elnöke, az állami gazdaság szakvezetője és a gépállomás igazgatója is. Varga György mun-

[19] Uo. 310.

[20] 1956-os Heves megyei dokumentumok. I. m. 177. A Kisgazdapárt országos újjászervezése október 30-án történt meg, részletes programot azonban nem fogalmaztak meg. Személyes kapcsolatok és röplapok útján azonban már országszerte ismert volt a megalakulás időpontja és a párt politikai elképzelése. Október 31–31-én számos megyében és városban megtörtént a párt újjászervezése, s a megfogalmazott programok is sokban hasonlatosak voltak. A programokat közli: Izsák Lajos: 1956 és a politikai pártok. Válogatott dokumentumok. Bp. 1998. 267–361.

kástanácselnök tájékozatta a résztvevőket, hogy mintegy 500-600 főnyi tömeg a falu népéből azzal a követeléssel jött a tanácsházára, hogy „a régi földjét, amelyek a jogtalan és igazságtalan tagosítás folytán a termelőszövetkezetek birtokában vannak, azonnal adják vissza. A tömeg követelte, hogy az ülés legyen nyilvános, ezért Varga György elrendelte, hogy a mikrofont kapcsolják be, hogy a falu felvonult dolgozói azonnal tudomást szerezzenek a történtekről." A jegyzőkönyv természetesen csak a legfontosabb felszólalásokat vagy határozatokat rögzíti, de itt a vitában a zömmel földműveléssel foglalkozó munkástanácstagok már felvezették a szövetkezetek megszüntetését is. A felvonuló tömeg ugyanis a betagosított földek visszaadását követelte, a tsz-elnökök hozzászólása viszont már a szövetkezetek feloszlatásáról szól. Elsőként a mind taglétszámában, mind területében legnagyobb szövetkezet, a Micsurin Tsz elnöke szólalt fel, kijelentve, hogy nem mond ellent a tsz feloszlatásának „de közli a falu népével és a tanáccsal, hogy 120 család nevében ő nem dönthet, így szükséges, hogy a szövetkezet közgyűlése döntsön". Megállapodtak abban, hogy még 31-én este összehívják a tsz közgyűlését. A többi tsz-elnök egyetértett a szövetkezetek feloszlatásával, de mindegyiknek volt megjegyzése. Babus Zoltán az Alkotmány tszcs elnöke annak a híve, hogy mindenki a saját földjén dolgozzon, „de aki a tszcsben akar maradni, az szabad területen nyugodtan alakíthat téeszt". Bagi Benjámin, a Kossuth Tsz elnöke bejelenti, hogy a tsz feloszlik, „de felhívja a tanácsülés figyelmét arra, hogy a tsz tagjainak 60%-a föld nélküli, akiknek tartalékterületből adjanak földet".[21] Ezek a földnélküliek voltak minden szövetkezetben azok a csoportok, akik nem örültek a tsz-ek felbomlásának, mert akkor számukra csak a bérmunka maradt. Közülük nagyon sokan már 1956 decemberében vagy 1957 januárjában a megszűnt tsz megművelt tartalékföldjein új tsz-t vagy tszcs-t hoztak létre kisebb taglétszámmal és kisebb földterületen.

Nincsenek adataink arra, hogy a továbbiakban hogyan és mikor rendeződött az atkári tsz-ek sorsa, de mivel itt területrendezési, tulajdonjogi, teherviselési kérdések tömegét kellett formába önteni, akár kilépésről, akár teljes felszámolásról volt szó, ezek feltételezhetően csak november 4-e után történhettek meg. Egyébként a szövetkezetekből való kilépés vagy azoknak teljes felszámolása teljesen legálisan szövetkezeti tagság kezében volt. Még 1953 október elején, az első Nagy Imre-kormány idején jelent meg egy kormányrendelet, amely részletesen szabályozta a szövetkezetekből való kilépés feltételeit.[22] Mivel ennek hatálytalanítása nem történt meg, ez 1956 őszén is jogalapot jelentett a szövetkezetekkel kapcsolatos intézkedésekre. A november 4-e után bekövetkezett fordulat ellenére a kolhoz típusú szövetkezetekbe bekényszerített elégedetlen parasztság úgy látta, hogy van lehetősége földjének visszaszerzésére és az egyéni gazdálkodás visszaállítására.

[21] 1956-os Heves megyei dokumentumok. I. m. 182.

[22] 1953. évi 178/1953. X. 3. FM utasítás. Magyar Közlöny 1953. 305.

Úgy látszott, hogy a megalakulóban lévő Kádár-kormány is megértést tanúsít a parasztság szövetkezetellenes mozgalmával kapcsolatban. Ebben az anarchikus állapotban a termelőszövetkezetek léte vagy nem léte nem hatalmi, hanem termeléstechnikai kérdést jelentett. November 12-én megismételték és hivatalosan is közzétették a Nagy Imre-kormány által október 30-án bejelentett határozatot a begyűjtés eltörléséről.[23] Ennél sokkal lényegesebb volt „a kormány felhívása a parasztsághoz az agrárpolitikában elkövetett hibák kijavításáról", amely november 27-én jelent meg a Magyar Közlönyben, de teljes terjedelmében közölte a Népszabadság és a Szabad Föld is. Bár a kormány ebben is hitet tesz a szövetkezetek mellett, a gazdálkodókra bízza a döntést. „A kormány a parasztság szabad elhatározására bízza a gazdálkodási mód megválasztását, tehát a szövetkezetek fenntartásának, alakításának, valamint a szövetkezés formáinak megválasztását. Azon termelőszövetkezetek feloszlásának módjáról, amelyek azt az elmúlt hetekben kérték, valamint a kilépés szabályozásáról, a földművelésügyi miniszter külön intézkedik".[24] Itt tehát egy, már megindult folyamat elismeréséről van szó, és ugyanazon termelőszövetkezetek feloszlásának módjáról, amelyek azt az elmúlt hetekben kérték." A kormány tehát a parasztságra bízta a döntést a szövetkezetekről, s ezzel hatalmas paraszti tömegek körében növelte elfogadottságát.

1956 novemberében és decemberében – tehát akkor, amikor a forradalom a Kádár-kormány terrorja következtében már hanyatlóban volt – földindulásszerűen bekövetkezett a termelőszövetkezetek felbomlása. A diktatúrát helyreállító erők egyes rétegei ezt az eseménysorozatot is hajlandóak voltak az „ellenforradalmi erők" számlájára írni. Simon Péter már 1971-ben írt tanulmányában azt írja: „Ha a szövetkezeti mozgalom bomlásának külső ellenforradalmi nyomás lett volna az egyedüli vagy döntő oka, a bomlás ütemének december közepétől már csökkennie kellett volna. Ezzel szemben csak most gyorsult meg igazán."[25] Ezt a véleményt erősíti meg az a jelentés is, amelyet az MSZMP Falusi Osztályának munkatársai állítottak össze 1957 februárjában: „A termelőszövetkezetek felbomlását csaknem mindenütt a következő okok befolyásolták: Az erőszakos tsz szervezés, a rossz gazdálkodás, a helytelen vezetés, a jó termelőszövetkezetekben a nagy jövedelem és a vagyon felosztásának reménye, a középparaszt és szegényparaszt viszálya a tsz-ekben, a termelőszövetkezeteken kívül lévő egyéni parasztok harca az „ősi föld" visszaszerzéséért, s nem utolsósorban a termelőszövetkezeti tagok megfélemlítése."[26] Meg kell jegyeznünk, hogy az MSZMP

[23] 1956. évi 21. sz. tvr. Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1956. 62.

[24] A kormány felhívása a parasztsághoz. Magyar Közlöny 1956. nov. 27. Jogi megfogalmazás: FM 1956. nov. 7. 65/1956 FM utasítás „az egyes termelőszövetkezeti tagoknak a termelőszövetkezetekből való kilépésnél és a termelőszövetkezeteknek feloszlásánál követendő eljárásról". Magyar Közlöny. 1956. nov. 27.

[25] Simon Péter: Termelőszövetkezeti mozgalmunk az ellenforradalmi válság idején. Párttörténeti Közlemények. 1971. 1. sz. 81–107.

[26] A jelentést idézi Simon Péter hivatkozott tanulmányában. 93.

Falusi Osztályának vezetője Fehér Lajos volt, s mind ő, mind munkatársai arra törekedtek, hogy a szövetkezetek felbomlásának okait reálisan ítéljék meg.

Szolnok megyében novemberben és decemberben tömegesen léptek ki a tagok a szövetkezetekből. A középparasztok 58%-a elhagyta a szövetkezeteket, a szegényparasztok és bevitt földdel, állatállománnyal nem rendelkezők többsége azonban bent kívánt maradni. Így csökkent létszámmal és földterülettel sok kis szövetkezet megmaradt. Feltűnően sok tsz bomlott fel a törökszentmiklósi járásban, 17-ből mindössze 4 maradt meg, mivel itt 1955–56-ban tömegesen kényszerítették a parasztságot a belépésre, de felbomlott a városok közül Karcag és Mezőtúr szövetkezeteinek többsége is. Szolnok megyében a 234 tsz-ből 124, a 129 tszcs-ből 72 oszlott fel. Mivel a szövetkezetek hitel- és kölcsönterheit a kivitt vagyon arányában ráterhelték a volt szövetkezeti tagokra, már 1957 januárjában – kis mértékben ugyan – megindult egy visszavándorlás a szövetkezetekbe.[27]

Balmazújvárosban „a szövetkezetek mellett következetesen kitartó volt agrárproletárok, illetve alapító tagok helytállása ellenére a korábbi politika miatt elégedetlen szövetkezeti parasztság többsége a szövetkezetek felszámolás mellett foglalt állást. A tsz-ek felszámolása a többségi döntés ellenére nem következett be. A szövetkezéshez hű „törzsgárda" mindenütt együtt maradt. A „Lenin" tsz-ben pl. a bomlás napjaiban 27 tag továbbra is vállalta a gazdasági épületek, öt pár ló, 10 db növendék szarvasmarha, az egész juhállomány és a gépek megőrzését. Az októberi események után már majdnem kétszer annyian (47 tag) indították meg, illetve folytatták a közös gazdálkodást 535 kat. hold földön. Ugyanígy a közös gazdálkodás útján maradt a „Vörös Csillag"-ból 121 tag 1034 kat. hold közös területtel, a Kossuth tsz 25 taggal 403 kat. holdon.[28] Balmazújváros esetében nem is történhetett meg a szövetkezetek megszűnése, mert az ugyancsak 1956. november 27-én kiadott 72/1956/XI.27./FM-PM. együttes utasítás értelmében a termelőszövetkezet feloszlatásához a tsz-közgyűlés egyhangú határozata kellett.

Hajdú-Bihar megyében november-december hónapokban a szövetkezetek 48%-a szűnt meg. Különösen nagy volt a csökkenés a berettyóújfalui járásban (38-ból 25), a biharkeresztesi járásban (24-ből 20), a polgári járásban (17-ből 9). Megyei szinten 226 szövetkezetből 111 megszűnt, és 115 bár csökkent létszámmal, de megmaradt. A Termelőszövetkezeti Tanács megyei megbízottjának 1957. január 14-ei jelentése a feloszlás, illetve a tsz-ekből való kilépés okait vizsgálva megállapítja, hogy „ezek előidézőjeként három fő tényező játszott szerepet, éspedig elsősorban az október 23-a utáni időben helyenként megnyil-

[27] Cseh Géza: Szolnok megye. In: A vidék forradalma… 364.

[28] Dr. Bodnár Miklós: A balmazújvárosi „Lenin" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet története. In: Termelőszövetkezeti tanulmányok II. k. Szerk.: Donáth Ferenc. Kiadja: Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Bp. 1973. 189.

vánuló és a szocializmus ellenségei által előidézett tsz-ellenes hangulat, másrészt, különösen az évek óta gyengén működő tsz-eknél a tagság elégedetlensége, a szövetkezetek zilált gazdasági helyzete, végül az elmúlt évek hibái, erőltetett fejlesztés és túlzott állami beavatkozás".[29] A jelentés a továbbiakban leírja, hogy a felbomlás és kilépés megszűnt, január közepéig 36 tsz újjáalakult.

Heves megyében 1955-ben 201 termelőszövetkezet és szövetkezeti csoport működött 9354 taggal 61 582 kat. holdon. 1956 végére számuk 108-ra csökkent, területük pedig nem érte el a 39 000 holdat. 1956 végére a szövetkezetek taglétszáma közel 4000 fővel csökkent, a szövetkezetekben bennmaradtak zömmel földnélküliek vagy pár holdas kisparasztok voltak. 1955-ben a 7 holdon felüli területtel belépő tagok száma 1398 volt, 1956 végén 681 fő. Igaz ugyan, hogy 1957-ben már 156 szövetkezet működött a megyében, de tagok száma mindösszesze 200-zal növekedett, a 7 holdon felüli egykori középparasztok száma pedig tovább csökkent.[30]

A Dunántúlon – különösen azokban a megyékben, ahol már 1956 szeptemberében megindult a bomlási folyamat – az országos átlagot meghaladóan nagy volt a szövetkezetek megszűnése. Veszprém megyében 1957 elejéig a tsz-ek több mint fele (56%) megszűnt. 141-ből csak 62 maradt meg. A tagok 69%-a hagyta el a szövetkezeteket és 55%-kal csökkent a tsz-ek használatában lévő szántóterület nagysága. A legnagyobb mérvű bomlás a pápai járásban volt, ahol az előző évben a legtöbb gazdát kényszerítették be a szövetkezetekbe. 32 tsz-ből 23 bomlott fel, kilépett a tagság 84%-a a földterület 77%-ával. A devecseri járásban a tagok 82, a zirciben 72, a keszthelyiben 60, a veszprémiben 52, a sümegiben 51, a tapolcaiban 31%-a lépett ki. A kilépők jelentős része középparaszt volt. Amíg a tsz-ekben 1956 októbere előtt a 7 holdnál nagyobb birtokkal belépő gazdálkodók aránya 22% volt, a kilépések után csak 12%.[31]

[29] Dokumentumok a termelőszövetkezeti mozgalom Hajdú-Bihar megyei történetéhez. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, 1977. 98.

[30] Heves megye fontosabb statisztikai adatai 1957. Eger, 1958. 93.

[31] Farkas Gyöngyi: Kollektivizálás Veszprém megyében (1948–1961). Bölcsészdoktori értekezés kézirata 91. p. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára.

A szövetkezetek felbomlása a Dunántúlon legsúlyosabban a következő megyéket érintette:[32]

Megye	Felbomlott tsz-ek, tszcs-k aránya	Kilépett tagok aránya	Kivitt földterület aránya
Somogy	72%	89%	85%
Vas	56%	76%	68%
Zala	56%	85%	67%
Veszprém	56%	69%	55%
Baranya	54%	73%	74%

1956 végéig országosan a tsz-ek és tszcs-k 57%-a bomlott fel, tagságuk 65%-a lépett ki és területük 58%-kal csökkent.[33] Október közepén 3954 tsz volt az országban, 1957. január közepén pedig csak 1469. Ezek is komolyan meggyengültek, hiszen a megmaradt szövetkezetek taglétszáma, területe és állatállománya is jelentősen csökkent.[34] Simon Péter már idézett tanulmányában azt írja: „Az illetékes párt- és állami szervek véleménye szerint a szövetkezeti mozgalom 1957. január 15-én állt a mélyponton, mikor is az országban 1467 termelőszövetkezet volt."[35] Természetesen, amikor az egész országban kaotikus állapotok voltak, s nap mint nap szűntek meg vagy alakultak újjá szövetkezetek, s a kilépések is hasonlóak voltak, egészen pontos számokat nehéz megállapítani. Az biztos, hogy részben a kormányrendeletek hatására január közepére lényegében megszűnt a felbomlási folyamat, sőt a szegényparasztok kezdeményezésére egy újjáalakulás indult meg. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának megküldött jelentések alapján Simon Péter is megállapítja már idézett tanulmányában, hogy „1957. január 15-e után a termelőszövetkezeti mozgalomra egy újjáalakulási folyamat volt a jellemző."

Az 1957. május 1-jei állapot szerint 2570 mezőgazdasági szövetkezet működött, tehát 1100-zal több, mint januárban. A megmaradt vagy újjáalakult szövetkezetek tagsági összetételében azonban lényeges változások következtek be. A 7 kat. holdon felüli családok aránya 28%-ról 14%-ra csökkent. Az agrárproletárok aránya viszont 37,6%-ról 57,4%-ra növekedett.[36] A tsz-ekből tehát nagyrészt a 7 kh.-nál nagyobb földterülettel rendelkezők léptek ki, a földnélküliek és kisbirto-

[32] Mezőgazdasági adattár II. Bp. 1965. 48–50.

[33] Fazekas Béla: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom Magyarországon. Bp. 1976. 94.

[34] Varga Zsuzsanna levéltári forrásokra építve 63%-ra teszi a felbomlott szövetkezetek arányát. Közli: Függetlenedés és önállósodás: termelőszövetkezeti kezdeményezések 1956 októbere után. In: Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. Kiadja: KLTE Debrecen, 1999. 165.

[35] Simon Péter: I. m. 93.

[36] Varga Zs.: I. m. 166.

kosok pedig maradtak, mert sorsuk javulását az önálló gazdálkodástól sem remélhették.

A megmaradt tsz-ek tagjainak az élete sem volt azonban változatlan. Korábbi működésük évei alatt még a gyengébb tsz-ek is megtanulták, hogy melyek azok a tényezők, amelyek fejlődésüket gátolják. A kormány 1956. november 27-ei „felhívása" szabadabbá tette a lehetőségeket az önálló gazdálkodásra. Megszűnt a beszolgáltatás, megszűnt a kötelező vetésterv, csökkent a bank beleszólása a gazdálkodásba és a gépállomások igen terhes bábáskodása a tsz-ek fölött. Számos tsz-ben elvetették a kolhozrendszerből átvett alapszabályzatot munkaegységrendszerével együtt, és a tagságnak megfelelőbb részesedési és bérezési formákat vezettek be.

A kormánynak gazdasági és politikai szempontból érdekében állt a termelőszövetkezetek fejlesztése és támogatása. Látványos gazdasági és szervezeti fejlődés azonban 1957–58-ban nem következett be a szövetkezeti mozgalomban, s 1958 őszén ismét az erőszak lett a bábája a nagyüzemi mezőgazdaság megszületésének.

KOZÁRI JÓZSEF

A MEFESZ MEGALAKULÁSA ÉS TEVÉKENYSÉGE AZ EGRI PEDAGÓGIAI FŐISKOLÁN

A forradalom előzményei, a MEFESZ megalakulása

Az 1956-os forradalom elementáris ereje Heves megye életét is gyökeresen átalakította, noha – bár az 1948 és 1956 közötti időszakban előfordultak a tagosítások elleni spontán megmozdulások, és a megyében nagy befolyással bíró katolikus egyház védelmében vagy irányításával kisebb akciók – a térség nem arról volt ismert, hogy az események élén halad. A régióban talán csak Egerben, a megyeszékhelyen volt meg azoknak a feltételeknek némelyike, amelyek a forradalom szikrájától lángra lobbanhattak. A forradalomban leginkább kezdeményező rétegek, mint a reformgondolkodású értelmiség vagy az egyetemi, főiskolai tanárok és diákok Egerben is megtalálhatóak voltak, a klasszikus értelemben vett nagyipari munkásság azonban nem. A második világháború előtt és után is alapvetően agrár jellegű megyét az 1950-es évek erőltetett iparosítása érintette ugyan, de korábbi szerkezetén nem módosított alapvetően. A térségben található természeti kincsek kiaknázása fellendült. Ennek eredménye a Mátravidéki Szénbányászati Tröszt, a Mátravidéki Erőmű, a bélapátfalvi és a selypi cementmű lett. Több akkor létesült ipari üzem a hadsereg részére dolgozott. Természetesen ezeknek a vállalatoknak az elnevezései igyekeztek elfedni az ott folyó tevékenységet, mint az Egri Finomszerelvény Gyár, a Mátravidéki Fémművek vagy a Finommechanika Vállalat. A megye munkaerő-kínálata azonban az 1950-es években is nagyobb volt, mint a helyben található, az új ipari beruházásokkal bővült munkalehetőség, ezért az egykori cselédek, mezőgazdasági idénymunkások, summások Borsod, Nógrád és más megyék ipari üzemeiben vállaltak munkát. Őket a lakóhelyüktől távol ragadta magával a forradalom szele, s csak később, hazatérésük után kapcsolódtak be szűkebb pátriájuk forradalmi eseményeibe. A forradalmi események menetében így meghatározó szerep jutott az Egri Pedagógiai Főiskola tanárainak és diákjainak, akik a szovjet invázió bekövetkeztéig sikerrel birkóztak meg a rájuk háruló emberpróbáló feladattal.[1]

Az egri események alakulásában is jelentős szerepet játszott az SZKP XX. Kongresszusa, noha Hruscsov zárt ajtók mögött megtartott beszéde nem volt

[1] Cseh Zita – Kozári József: Záró tanulmány az OTKA T-025164 számú, Az 1956-os forradalom eseményei Heves megyében címet viselő pályázathoz. Kézirat.

általánosan ismert. A főiskola tanárai, hallgatói és dolgozói lelkesedéssel fogadták a kongresszus határozatait, s azt remélték, hogy a párt és a kormány vezetői sürgős intézkedéseket foganatosítanak a hibás politikai gyakorlat kijavítására. Várakozásaikban azonban csalódniuk kellett, mert az átalakulás igen vontatottan zajlott. Mint azt a főiskola MSZMP-szervezetének 1957. január 15-i határozata megállapítja: „A várakozásnak megfelelően több helyes intézkedés is történt, és mi magunk is a legtevékenyebben részt vettünk a közoktatás terén elkövetett hibák orvoslásában... azonban az átalakulás igen vontatott [volt], a visszahúzó szektás politikai vonal még elég erős [volt] ahhoz, hogy a demokratizálási mozgalmat... megbénítsa."[2] A reformokat hirdetők között akadtak olyanok is, akik néhány hónappal korábban még a katedráról hirdették diákjaiknak, hogy „Sztálin elvtárs fényképét mindig a szívük fölött hordják", majd az új szelek hatására a legradikálisabb reformerek között tűntek föl.[3] Ezek az emberek nyilván nem voltak a változás őszinte hívei. Pedig a változások nagyon kívánatosak voltak az egri főiskola tanárai és diákjai számára. A fiatalok között megindult erjedés jó vitafórumot talált a mohácsi-szigeti építőtáborban. A DISZ-védnökség alatt folyó építkezések, – melyek a nagy dunai árvíz pusztításait voltak hivatva felszámolni – a fizikai munka mellett, az őket leginkább érdeklő problémák megvitatására is alkalmat adtak az ország különböző részeiből, így Egerből is odasereglett leendő értelmiségi fiataloknak. A nyári szünetről a főiskolára visszatérő diákság között a feszültség már kitapintható volt. Ezt tükrözi az Egri Pedagógiai Főiskola pártszervezetének lapja, az Ifjú Nevelő október 15-i száma, amely már a címlapján bejelenti, hogy a lap szerkesztését egy, csak hallgatókból álló szerkesztőbizottság vette át. A Héregi Eszter, Nagy Pál, Rudolf Ottó, Sklánic Vince, Nagy Tibor, Udud István, Szabó Pál, Szepes Mária és Wladimir Olga által alkotott szerkesztőbizottság „vezércikk helyett" egy tüzes hangú szerkesztőségi cikkben fordult az ifjúsághoz.[4] A cikket, melynek mottója egy Juhász Gyula-idézet volt, ugyan a szerkesztőbizottság jegyezte, de Nagy Pál harmadéves magyar–történelem szakos hallgató tollából született.[5]

„Erjed, forr a világ.

Jó bort, tiszta bort ígér a jövendő. És te magyar ifjúság, akinek lelkesedéséről, tüzéről, vad, merész álmairól már csak régi idők monoton meséje maradt, te még alszol?

Habakuk próféta dühének, Prometheus tüzének kellene égnie mindenkiben! Ezerszeresen akarni mindent, tanulni, olvasni, vitatkozni – és te, igen te – aki

[2] Hadtörténelmi Levéltár 1956-os gyűjtemény (továbbiakban: HTL56) 9. ő. e. 588. o. Az egri eseményekkel kapcsolatos dokumentumok.

[3] Héregi Eszter visszaemlékezése. A szerző birtokában lévő kézzel írt kéziratról készített fénymásolat.

[4] *Ifjú Nevelő* 1956. 2. szám. A szerző birtokában lévő példány Nagy Pál szíves ajándéka.

[5] Héregi Eszternek, a szerkesztőbizottság tagjának szíves közlése.

gyávaságod, visszahúzódásod bűzös kis barlangjában reszketsz, miért nem így élsz?

Mit ér az ember, ha magyar? Ó, de sokszor kérdezte már új és új nemzedék. Csak visszhang érkezett, felelet soha. De most felel a kor, a mai nap felel és a holnapi és a holnaputáni és halljad meg és értsd meg: annyit ér az ember, a magyar, amennyit cselekszik!

Ne nyugtasd magad: lehet ma cselekedni, kell, kell, kell cselekedni. Hallod? Felel a kor. Bekiált hozzád, dalol, üzen. És ha nem vagy süket, idióta, vagy ellenség, tudod mit kell tenned."

A cikk elementáris hatását az is igazolja, hogy egy egykori hallgató több mint 40 év elteltével is csaknem szó szerint tudta idézni.[6]

Ugyancsak az Ifjú Nevelőnek ez a száma közölte Héregi Eszter cikkét egy október 8-i vitafórumról, amelyre két év után először került sor, és ahol az ifjúság képviselői a főiskola igazgatójának tehettek fel kérdéseket. Az ifjúsági klubban 19.30-tól 22.30-ig tartó összejövetelen kemény kérdések hangzottak el. „Miért kellett sok dolognak úgy lennie, ahogy volt, miért nem lehet megszabadulni a hibáktól? Miért kell időt tölteni nem megfelelő színvonalú előadásokon? Miért vannak haszontalan vagy annak vélt gyakorlatok, szemináriumok? Miért nem jobb a gyakorlati képzésünk, miért lopják el tőlünk mindennél drágább időnket nélkülözhető foglalkozásokkal? Milyenek a fakultativitás lehetőségei a főiskolán? Mi haszna a jegyzetet ismétlő előadásoknak? Minek a sok módszertan? Van-e valami haszna? Minek a nem szakosoknak az orosz? Miért nem másként történik a honvédelmi oktatás? Miért kell Marxizmusból olyan dolgokat kijegyzetelni, amik az előadásban is megvannak? Miért kell megtanulnunk olyan dolgok cáfolatát, melyekről fogalmunk sincs?" És még hosszú sorban tovább, s végül a konklúzió: a rossz oktatáspolitikát, és a rossz oktatási feltételeket sürgősen orvosolni kell. A főiskola igazgatója ígéretet is tett mindannak megjavítására, ami az ő hatáskörébe tartozik, a többi kérdést pedig felsőbb fórumra kívánta eljuttatni. A diákok ennek ellenére elégedetlenül távoztak. Sokakba az idő rövidsége miatt „beleszorult" a hozzászólás. Általános kérdésként vetődött föl „vajon meddig érezzük a múlt még mindig élő átkait a vállunkra nehezedni?" Mindenki gyors reformokat sürgetett.[7] A cikk felelősen gondolkodó és feltétlenül jobbítani szándékozó, a változást türelmetlenül akaró főiskolai fiatalságot tükröz.

Élénkítőleg hatottak az ifjúságra a Petőfi Kör és az Irodalmi Újság cikkei, illetve a megyei lap, a Népújság írásai, valamint az Egerben szervezett értelmiségi ankétok is. Október 18-án és 20-án is sor került értelmiségi vitaestre, melyeken Boldizsár Iván, illetve Aczél Tamás volt vendég, akik országos problémákról, az

[6] Héregi Eszter visszaemlékezése. A szerző birtokában lévő kézzel írt kéziratról készített fénymásolat.

[7] Héregi Eszter: Ő szinte Őszinte. *Ifjú Nevelő* 1956. 2. szám 2–3.

értelmiség helyzetéről, illetve az irodalom feladatairól beszéltek vitaindítójukban a Szakszervezeti Székház nagytermét zsúfolásig megtöltő hallgatóságnak.[8]

Az eseményekre a forradalom egri eseményeinek egyik meghatározó személyisége így emlékezik: „Boldizsár Iván az akkori politikai helyzetről beszélt. Azért maradt meg bennem, mert két olyan hozzászólás is volt, amit nem lehet elfelejteni. Az egyik Komócsin Mihály megyei első titkár hozzászólása volt. Nem is az volt érdekes, amit Komócsin mondott, hanem az, hogy Boldizsár leurazta az első titkárt. A Komócsin úr megszólítás meghökkentően szokatlan volt akkoriban. A másik emlékezetes hozzászóló egy ÁVH-százados volt, aki nyilvános önvizsgálatot tartott, elmondva viselt dolgait az ÁVH-nál, majd kijelentette, hogy a Hatóság egy népellenes szervezet. Az Aczél Tamás-estre kevésbé emlékszem. Rémlik, hogy Aczél Tamás felolvasott valamit az írásaiból. Mintha Nyírő József neve is felvetődött volna a későbbi vitában. A hallgatók kérdezték, miért nem tanulhatnak Nyírő Józsefről, miért nem lehet kapni a könyveit."[9]

Ezeken a vitaesteken vetődött föl az azon részt vevő főiskolásokban egy új szervezet létrehozásának gondolata, mely rövidesen tettekben öltött testet.

Október 21-e fontos események tanúja volt a főiskolán. Vasárnap délelőtt a főiskola nagy rajztermében mintegy 60 hallgató gyűlt össze, hogy az ifjúságot s ezen belül az egri főiskolásokat érintő problémákat megvitassa. A rajz szakosok meghívták az előttük nagy tiszteletben álló Bíró Lajost, a rajz tanszék ifjú adjunktusát is. A szervezők ugyan nem kívánták tanárok jelenlétét a megbeszélésen, de Bíró Lajos részvételét a rajz szakos kollégáik kérésére elfogadták.[10]

A vitát Nagy Pál harmadéves magyar–történelem szakos hallgató vezette, s a hozzászólások eredményeképpen megfogalmazódott az egri főiskola hallgatóinak 12 pontos követelése. Van olyan adatunk is, mely szerint a 12 pontot az Ifjú Nevelő néhány szerkesztőbizottsági tagja már korábban megfogalmazta, és Aczél Tamás vitaestjén akarta felolvasni, erre azonban valamilyen okból nem került sor.[11] A követelések azt tükrözik, hogy az egri főiskolásokhoz eljutottak a Budapesti Műszaki Egyetem követelései, amelyben egy november másodikára tervezett tüntetés is szerepelt, és ismerték – a Szabad Ifjúság és a Szabad Nép cikkeiből – a szegedi MEFESZ ideiglenes szervezeti szabályzatát is. A követelések döntő többsége a hallgatók tanulási és életfeltételeinek javításával foglalkozott, nem fordult szembe az akkori hivatalos ideológiai irányzattal és az MDP-vel sem. Mindössze három pont tartalmazott politikai követeléseket, melyekben az önálló, demokratikus választások útján létrehozott ifjúsági szervezetet, a káderlaprendszer eltörlését, és nemzeti ünnepeink – köztük március 15. és október

[8] Borsod Megyei Levéltár Mezőcsáti Fióklevéltára (továbbiakban: BMLFM) XXV-3/B 1198/1957 Bíró Lajos és társainak pere. Balogh László kihallgatási jegyzőkönyvei.

[9] A szerzőnek Bíró Lajossal készített interjúja.

[10] A szerzőnek Bíró Lajossal készített interjúja.

[11] BMLFM, XXV-3/B 1198/1957 Bíró Lajos kihallgatási jegyzőkönyvei.

6. – méltó megünneplését követelték. Igaz, e három fontos pont mellé még oda sorolhatjuk a követelések nem teljesítése esetére kilátásba helyezett szankciót, a tüntetést is.[12]

Miután a jelenlévők a 12 pontot elfogadták, úgy döntöttek, hogy e vitakörnek szervezeti keretet is adnak. Így alakult meg a Kossuth Kör[13]. A kör azonnal megválasztotta vezetőségét is, amely Nagy Pál elnökből, Bíró Lajos tanársegédből, valamint Balogh László, Erdei Etel, Héregi Eszter, Lőrincz Vitus, Maczkó Magda és Szikra Zoltán hallgatókból állt.[14] Arról is határoztak, hogy este hét órára diákgyűlést hívnak össze a 12 pont megvitatására, és felvetik egy új ifjúsági szervezet megalakítását is.

A délelőtti gyűlést követően megindult az esti találkozó előkészítése. A rajz szakos hallgatók plakátokat készítettek, melyeken a főiskola összes diákját és tanárát meghívták az esti rendezvényre, s ugyanezt tették a hangos híradón keresztül is.

Este, a főiskola zsúfolásig megtelt nagytermében ott szorongott csaknem valamennyi hallgató[***], és jó néhány oktató is. A gyűlésen Nagy Pál elnökölt. Bejelentette a Kossuth Kör megalakulását, amit a jelenlévők nagy örömmel fogadtak, majd vitára bocsátotta a 12 pontot. Pontonként olvasta fel a követeléseket, amelyekről vita után külön-külön szavaztak. A sok hozzászóló között ott volt a főiskola DISZ-titkára is, aki arra szólította fel az egybegyűlteket, hogy ne a régi hibákon „csámcsogjanak", hanem a kibontakozást keressék. Bíró Lajos azzal riposztozott, hogy a csámcsogás azt jelenti, ízlik az étel. Úgy látszik, a téma ízlik a fiataloknak. Végül elfogadták a 12 pontot, és a Kossuth Kör vezetőségét az egyes szakcsoportok képviselőivel kibővítve létrehozták az új ifjúsági szervezet, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége, a MEFESZ egri szervezete előkészítő bizottságát. A DISZ -szervezetet feloszlatták, funkcionáriusait leváltották, helyiségeit a MEFESZ előkészítő bizottsága birtokába adták, s két küldöttet választottak a DISZ központi vezetősége által összehívott egyetemi és főiskolai DISZ-vezetők tanácskozására, hogy ott az egri álláspontot előadják.[15] Van olyan résztvevő, aki úgy emlékezik, hogy a szegedi MEFESZ küldöttei is részt vettek az egri alakuló ülésen, sőt az egyik említést is tett arról a felszólalá-

[12] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Csatolt iratok.

[13] BM Heves megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alo. Az 1956. évi októberi ellenforradalom alatt Heves megyében létrejött ellenforradalmi szervek. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁSZTL) V-150371/1 8–9. o.; HTL56, 9. ő. e. Az egri eseményekkel kapcsolatos dokumentumok 588. o.; BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Bíró Lajos és Balogh László kihallgatási jegyzőkönyvei; HTL56, 1. ő. e. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése. 622. o.

[14] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Bíró Lajos és Balogh László kihallgatási jegyzőkönyvei.

[***] 1956-ban az Egri Pedagógiai Főiskolának 300 hallgatója volt.

[15] HTL56 1. ő. e. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése. 622. o.; BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Bíró Lajos és Balogh László kihallgatási jegyzőkönyve.

sában, hogy „Pesten valami tüntetés készül”,[16] de ezt több forrás egyértelműen cáfolja.[17] Az viszont tény hogy táviratot írtak Szegedre, hogy az ott már megalakult MEFESZ-szervezet küldjön Egerbe valakit tapasztalatcserére. Végezetül az egybegyűltek megbízták Nagy Pált, hogy a gyűlés határozatairól tájékoztassa Némedi Lajos igazgatót.[18]

Az intézmény vezetőjének tájékoztatására másnap délben sor is került. Mint Héregi Eszter írja „a 12 pontot Nagy Pál, Ezüst György és én vittük be az igazgatónak… Ő sápadt volt, verejtékezett. A 12 pontot a kezébe vette, minket leültetett. Olvasni próbált, de nem hiszem, hogy ez sikerült, mert a vékony papírlap úgy ugrált reszkető kezében, mint nyárfalevél a szélben.”[19]

A 12 pont kézhezvétele után az igazgató iskolagyűlést hívott össze, ahol hivatalosan bejelentette a MEFESZ megalakulását, ismertette a pontokat, és helytelenítette „a tüntetéssel való fenyegetőzést”, vagyis az utolsó pont törlését javasolta. A gyűlés elvetette Némedi Lajos javaslatát, és a 12 pontot változatlan formában fogadta el.[20]

Mindeközben a küldöttek is megérkeztek Budapestre. 22-én hajnali négy órakor indultak Egerből, és a fővárosba érkezve azonnal a DISZ-székházba mentek. Balogh László és Rudolf Ottó egri küldöttek már a MEFESZ képviseletében hallgatták a DISZ központi vezetőségének beszámolóját, csakúgy, mint a szegediek. A többi jelenlévő még a DISZ szervezeteit reprezentálta. A beszámoló után a konferencia két szekcióra oszlott, az egyik az október 27-ére összehívni tervezett diákparlament elé terjesztendő programot dolgozta ki, míg a másik, amelybe az egri küldötteket sorolták, az új ifjúsági szervezet szervezeti szabályzatának összeállításán fáradozott. A konferencia munkája áthúzódott október 23-án délelőttre is. Ekkor az egriek is tanúi lehettek a műszaki egyetemről jött küldöttek megérkezésének, akik előadták, hogy az egyetemi ifjúság előző nap este hozott határozata értelmében a Budapesti Műszaki Egyetem diákjai és tanárai 23-án délután néma tüntetést rendeznek a lengyel ifjúság iránti szolidaritásukat kifejezendő, melynek keretében a Bem-szoborhoz vonulnak és megkoszorúzzák azt. Azért érkeztek a konferenciára, hogy ezt a határozatot a DISZ központi vezetésével jóváhagyassák. A jóváhagyás meg is történt, sőt egy olyan határozat is született, hogy a DISZ-vezetők és a konferencia küldöttei is részt vesznek a délutáni tüntetésen. Így is történt, bár a délelőtt folyamán háromszor is kaptak olyan

[16] Heves Megyei Levéltár (továbbiakban: HML) XXV-21/B 787/1957 Tőrös Károly és társainak pere. Balogh György vallomása.

[17] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Bíró Lajos, Balogh László és Rudolf Ottó kihallgatási jegyzőkönyvei; Rudolf Ottó: Emlékeim az egri 1956-ról. (Kézirat) Némedi Lajos főigazgató 1957. június 8-án kelt levele a Szegedi Pedagógiai Főiskola Fegyelmi Bizottságához. A Szegedi Főiskola irattára F. Biz 19/1957. Nagy István szegedi kutató szíves ajándéka.

[18] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Bíró Lajos és Balogh László kihallgatási jegyzőkönyvei.

[19] Héregi Eszter visszaemlékezése.

[20] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Bíró Lajos kihallgatási jegyzőkönyvei.

híreket, hogy a tüntetést a belügyminiszter nem engedélyezi. A küldötteket autóbuszokkal vitték az akkor még romos Erzsébet híd pesti hídfőjének közelében álló Petőfi-szoborhoz. A két egri a Március 15-e tértől a Bem-szoborig, majd onnan a Parlamentig követte az eseményeket, a Kossuth téren azonban különváltak. Rudolf Ottó budapesti lévén hazament a szüleit meglátogatni, Balogh László pedig meghallgatta Nagy Imre beszédét, majd a Keleti pályaudvarra ment, hogy megkísérelje a visszatérést Egerbe. Ez – viszontagságos utat megjárva – október 24-én délelőtt sikerült is.[21]

Október 23-án az egri pedagógiai főiskolán a MEFESZ ideiglenes szabályzatának megvitatására került sor, de emellett elvi kérdésekről is élénk eszmecsere folyt. Galamb Éva hallgató a MEFESZ és a párt viszonyának kérdését vetette fel, amelyhez többen hozzászóltak. Források Kocsis Sándor pártbizottsági tagot és Friedrich Ferenc főiskolai hallgatót említik név szerint a felszólalók közül. A vita az SZKP XX. Kongresszusának határozatait is érintette, de többen felvetették azt a kérdést is, milyennek kell lennie az igazi marxista-leninista pártnak. A gyűlésen felszólalt a szegedi MEFESZ küldötte, Szőke Sándor is. Ő a szegedi diákság tapasztalatait tolmácsolta, így többször is hozzászólt, majd egy szegedi diáktársának a versét olvasta fel.[22]

A MEFESZ-gyűlés együtt hallgatta Gerő Ernő esti rádióbeszédét, amit értetlenséggel fogadott. Szó esett még a szakmai vizsgákról és egy kéttagú intézőbizottság felállításáról is, amely nyáron intézné a szervezet ügyeit.[23] Ezen a gyűlésen választották meg az egri MEFESZ-szervezet vezetőségét is, melynek tagjai között ott találjuk Bíró Lajost, Nagy Pált, Balogh Lászlót – ők hárman alkották az elnökséget –, valamint Erdei Etelt, Héregi Esztert, Kozári Piroskát, Lacza Jolánt, Maczkó Magdát és Szikra Zoltánt is.[24]

Ebben a légkörben érkeztek a megyébe az október 23-i budapesti események hírei. „A megyében – írta később a megyei rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztályának jelentése – 23–24. és bizonyos értelemben 25-e is a várakozás időpontja volt. Egyrészt a budapesti események alakulását figyelték, másrészt pedig a megyei székhelyen folyó eseményeket kísérték figyelemmel."[25] Az 1956 október 23-át követő három napban különösebb események nem történtek Egerben, bár a hangulat igen feszült, várakozással teli volt.[26]

---

[21] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Balogh László kihallgatási jegyzőkönyvei és Rudolf Ottó 1957. április 9-i tanúvallomása; Rudolf Ottó: Emlékeim az egri 1956-ról (Kézirat).

[22] A Szegedi Pedagógiai Főiskola Fegyelmi Bizottságának jegyzőkönyve 4/1957. Nagy István szegedi kutató szíves ajándéka.

[23] HML, XXV-21/B 787/1957 Balogh György vallomása.

[24] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Bíró Lajos kihallgatási jegyzőkönyvei.

[25] ÁSZTL, V-150371/1 2. o.

[26] Uo.

A MEFESZ küldöttei október 24-én, illetve 25-én érkeztek vissza a fővárosból. Ugyanakkor nemcsak Szegedről, hanem Pécsről, Miskolcról, sőt Budapestről is jöttek egyetemista küldöttek a főiskolára. A szinte folyamatos diákgyűléseken a szegedi küldöttek olvasták fel követeléseiket, majd Nagy Pál egri hallgató ismertette az egri MEFESZ memorandumát, amely követelte a felsőoktatás reformját, a katonai oktatás és a kötelező testnevelés megszüntetését, valamint a marxista tárgyak óraszámának csökkentését. Az orosz nyelv oktatása nem került szóba, hiszen az akkor már fakultatív volt.[27] Természetesen beszámolt a fővárosban szerzett tapasztalatokról Balogh László és Rudolf Ottó is. (Ez nem egy napon történt, hiszen Rudolf Ottó később érkezett vissza Egerbe.) Balogh László szabadságharcról, majd Rudolf Ottó fegyveres puccsról beszélt.[28] Balogh László beszámolója nagy vihart kavart a főiskolán, s eredményeképpen élénk vita bontakozott ki a budapesti eseményekről, amint erről egy szemtanú beszámolt. „Csütörtökön, mikor mentem fel a főiskolára, Balogh László vezetőségi tag számolt be a pesti eseményekről. Abban az időben értem oda, amikor a parlamenti tömegtüntetést beszélte el. Röviden szólt a stúdió körül történt eseményekről is, de azt inkább csak hallomásból rekonstruálta. A hallgatók kérdéseket tettek fel, hogy kik voltak a felvonuláson, kik szállítottak fegyvert, mire azt a választ kapták, hogy fegyvert katona és rendőrruhás egyének is adtak a tüntetők kezébe, de teherautókon munkásruhás egyének is vittek. Hogy valóban munkások voltak-e, arra azt a választ adta, hogy úgy néztek ki. Egy részükről meg lehetett állapítani, hogy munkásfiatal, illetve diák volt."[29] A beszámolót követően a marxista tanszék vezetője is hozzászólt, aki szintén Pestről tért vissza egy értekezletről, s szintén szemtanúja volt fővárosi eseményeknek. Megállapította, hogy az egyetemisták tüntetése fegyelmezetten indult, véleménye szerint a jogászok kezdtek „oda nem való jelszavakat hangoztatni." Azt is elmondta, hogy véleménye szerint a „tüntetők sleppjeként látni lehetett tipikusan jampec, dologtalan elemeket is." Ez elgondolkodtatta a jelen lévőket.[30] A beszámolókat követően zártkörű MEFESZ vezetőségi ülésre került sor.

Az intézmény forrongott, de a tanítás október 27-ig folytatódott. Október 26-án még sor került a történelem–földrajz és a matematika szakosok közötti hagyományos labdarúgó-mérkőzésre is a város széli Spartacus pályán. A mérkőzés után, a még izzadt salakos játékosok szurkoló diáktársaiktól értesültek, hogy „nagy zrí van a városban".[31] Még 27-én szombaton is 6-8 hallgató volt jelen a foglalkozásokon. Ezt követően viszont a diákok többsége már nem ment órákra.

---

[27] HML, XXV-21/B 787/1957 Tőrös Károly vallomása.

[28] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Jegyzőkönyv Bíró Lajos 1957. június 8-i ügyészi kihallgatásáról.

[29] HML, XXV-21/B 787/1957 Balogh György vallomása.

[30] Uo.

[31] Nagy Béla egykori főiskolai hallgató visszaemlékezése (Kézirat).

Az egri MEFESZ-szervezet tevékenysége a forradalom napjaiban négy kérdéskör köré csoportosítható: a forradalom vezető testületeiben való szerepvállalás, a fegyveres testületek munkájában való részvétel, a megye településein végzett felvilágosító munka, és a Szabad Eger Rádió működtetése.

A forradalom vezető testületeiben való szerepvállalás

Azt minden forrás szinte egybehangzóan állítja, hogy az egri forradalmi események középpontjában az Egri Pedagógiai Főiskola állt. A Heves megyei eseményekkel foglalkozó ún. Fehér Könyv több bekezdést is szentel a főiskolai oktatók és hallgatók tevékenységének. Ezek a következőkről tájékoztatnak: „A főiskolán megalakult MEFESZ... a kezdeti napokban mérsékletes és demokratikus ténykedései főleg a szocializmus építését célzó helytelen politikai, gazdasági módszerek ellen irányultak. Tehát a mozgalmuk a népi demokratikus államrend megerősítésére irányuló törekvéseket tartalmazott. Ebben a törekvésben az ifjúságot támogatta a tanári kar is, mivel úgy látták, hogy az ifjúság megmozdulása alapvetően helyes célok érdekében történt... Azt mondhatjuk, hogy minden fontos akció a főiskoláról indult ki és oda futott be."[32]

A MEFESZ kezdeményezésére alakult meg október 26-án a Nemzetőrség Városvédelmi Tanácsa, melynek székhelye a Pedagógiai Főiskola lett. Tagjai között ott találjuk Bíró Lajos adjunktust, Balogh László és Nagy Pál főiskolai hallgatókat, valamennyien a MEFESZ elnökségének tagjai, Brozmann Jánost a szakszervezetek megyei tanácsának képviseletében, Csányi Mihály őrnagy helyőrségparancsnokot, Körmöczi József alezredest, a rendőrség parancsnokát, Máté Béla és Jobb László honvéd főhadnagyokat, Putnoki Lászlót a megyei párt VB tagját, Tajti Józsefet, a dohánygyári fiatalok képviselőjét és Laczkó Tóth Péter színházi rendezőt. A bizottság megalakulására az egyik résztvevő így emlékezett: „1956. október 26-án bent voltam a főiskolán, és szólt nekem a Bíró Lajos, hogy gyere mán be, megfontolt emberekre van szükség. Be is mentem a MEFESZ-hez, és ott egy 10-12 főből álló társaságot találtam. Volt ott rendőr, katona, a Dohánygyár DISZ-titkára, Bíró Lajos, Némedi Lajos és még néhány civil. Úgy döntöttek, hogy városvédelmi bizottmányt kell létrehozni, hogy az esetleges rablást, fosztogatást megakadályozzák. Ennek a vezetője Körmöczi rendőr alezredes lett.[33] A városvédelmi tanács megalakulását kiáltványban hozták a lakosság tudtára.[34]

A Városvédelmi Tanács egyik szerve a főiskola katonai tanszékén működött. A tanári szobában állították ki a nemzetőr igazolványokat, az előadóban pedig a

[32] Az ellenforradalom tevékenysége Heves megyében. Kiadja az MSZMP Heves Megyei Intéző Bizottsága Eger, é. n. 5.

[33] HML, XXV-21/B 787/1957 Tőrös Károly vallomása.

[34] HTL56, 9. ő. e. Az egri eseményekkel kapcsolatos dokumentumok. 585.

kihallgatások folytak. A kihallgatási jegyzőkönyveket egy MEFESZ-képviselő hallgatónő gépelte.[35] A városvédelmi tanács őrködött a város nyugalmán, igyekezett fenntartani a közbiztonságot, s ebben a MEFESZ jelentős szerepet vállalt.

Ott voltak a MEFESZ-vezetők a Pedagógiai Főiskola Ideiglenes Munkástanácsában is, amely október 27-én alakult. A munkástanács elnöke dr. Udvarhelyi Károly volt, tagjai közül Bíró Lajos, Balogh György, Tőrös Károly, dr. Szőkefalvi Nagy Zoltán, dr. Némedi Lajos, Molnár András, Vágán István Balogh Bálint, Szerencsi Kálmán, Nagy István és Gyarmati Vince nevét említik a források.[36] Ebben az időben a főiskola tanárai már csak külön engedéllyel léphettek az épületbe, bár ők is felsorakoztak a diákok mögött. Támogatták a forradalmi ifjúságot az MDP-tag tanárok is, akik kijelentették, hogy „nem kell világháborúval és fasizmussal riogatni senkit. Egy nyugati beavatkozás még a tőkés társadalom restaurálását sem hozza magával, hanem egy demokratikus Magyarországot eredményez, amelyben mindenki békében élhet egymás mellett. A szovjet csapatok nyugodtan kivonulhatnak, mivel kapitalizmus úgysem lesz, a diktatúrára pedig már nincs szükség, mert az a mi viszonyaink között már csak egy idejét múlt lenini dogma.” Később az is elhangzott részükről, hogy október 23-a egy tiszta szocialista mozgalom, amely a szovjet tankok ágyúcsövein szenvedett hajótörést.[37]

Jelentős szerepet játszottak a MEFESZ-tagok az egri Forradalmi Nemzeti Bizottmány munkájában is. Az október 28-án a Gárdonyi Géza Színházban tartott tömeggyűlésen a városi munkástanácsok küldöttei által megválasztott 32 fős testület elnöke kezdetben Bíró Lajos, majd később Balogh László lett, a kulturális ügyeket pedig Sklánic Vince MEFESZ vezetőségi tag irányította. A bizottmány a főiskola épületében állította fel székhelyét. Már megalakulásának délutánján ülésezett, s igyekezett a felmerülő helyi államhatalmi és államigazgatási feladatokat megoldani. Ez magában foglalt a forradalmi időknek megfelelő közigazgatási átszervezést is. Egyik első döntésében felkérte a pártokat: értsék meg, a forradalmi tanács jelen helyzetében nem tud székházakat és gépkocsikat kiutalni, ezért szerencsés lenne, ha a pártszervezést a konszolidáció utánra halasztanák.[38] Sklánic Vince kezébe vette a megyei pártlap irányítását, átszervezte szerkesztőségét, s a városi nyomda is csak az ő vagy Bíró Lajos engedélyével fogadhatott el megrendelést.[39]

A Forradalmi Nemzeti Bizottmánnyal egy napon alakult meg a Nemzetőrség Ideiglenes Városi Parancsnoksága is, hiszen a Nemzetőrség Városvédelmi Taná-

[35] HML, XXV-21/B 787/1957 Balogh György vallomása.

[36] HML, XXV-21/B 787/1957 Vágán István vallomása, valamint ÁSZTL, V-150371/1. 8–9.

[37] HTL56, 9. ő. e. Az egri eseményekkel kapcsolatos dokumentumok. 590.

[38] ÁSZTL, V-150371 4.

[39] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Jegyzőkönyv Bíró Lajos 1957. június 8-i ügyészi kihallgatásáról.

csának mandátuma a nemzeti bizottmány megalakulásával lejárt. A közvetlenül a Nemzeti Bizottmány alárendeltségébe tartozó testület parancsnoka Jobb László honvéd főhadnagy lett, aki utasításokat kizárólag a nemzeti bizottmánytól fogadott el. A parancsnokság tagjai voltak Tompa András rendőr százados és Nagy Pál főiskolai hallgató, aki a MEFESZ-t képviselte a testületben.

A Líceum épületének első emeletén október utolsó napjaiban szinte forrt a levegő. Itt székelt a MEFESZ-vezetőség, a Nemzeti Bizottmány és a Nemzetőrség Ideiglenes Városi Parancsnoksága, ami gyakorlatilag a városparancsnokságot jelentette. Rengeteg küldöttség fordult meg itt azokban a napokban. Az igazgatói és helyettesi irodákban működő forradalmi szervek titkárságának vezetője Héregi Eszter MEFESZ vezetőségi tag volt.[40] Ide hozták az ÁVH épületének elfoglalása után a MEFESZ tagjai a Hatóság titkos, úgynevezett operatív anyagait, amelyeket a Nemzeti Bizottmány megbízásából az ügyészség egy képviselője és a nemzetőrség politikai nyomozó osztagának vezetője tanulmányozott. Az ügyészség irányítója dr. Baranyai Ferenc megyei ügyészhelyettes volt, aki a megalakítandó új államhatalmi és államigazgatási szervek létrehozásának és működésének tervezetét is összeállította.[41] Itt volt található a nemzetőrség fegyveres diákosztaga és annak R csoportja is.

Nem járhatunk tehát messze az igazságtól, ha azt állítjuk: a főiskola a forradalmi események központja volt, s nem pusztán épületként, hanem oktatóinak és hallgatóinak aktív részvétele által. A fentebb elmondottakat a BM megyei politikai nyomozó osztálya 1957-ben úgy minősítette, hogy „az Egri Pedagógiai Főiskola volt minden ellenforradalmi megmozdulás központja, az ellenforradalmi erők fő fészke."[42]

A fegyveres testületek munkájában való részvétel

Jóllehet a nemzetőrség fegyveres diákosztaga csak október 29-én alakult meg a MEFESZ kezdeményezésére[43], felfegyverzett diákok a rendőrséggel és a honvédséggel karöltve már október 24-étől teljesítettek járőrszolgálatot vagy adtak objektumőrséget.[44] Elsősorban a főiskola épületének fegyveres biztosítását látták el a katonai tanszék gyakorló fegyvereivel, amelyek inkább demonstratív jellegűek voltak, hiszen lőni velük akkor sem lehetett volna, ha lett volna hozzájuk lőszer.[45] A tömeg állandóan hullámzott a Líceum épülete előtt, ezért az őrség a

[40] HML, XXV-21/B 787/1957 Balogh György vallomása.

[41] Heves Megyei Ügyészség Eger 1957. BÜL 123. sz. Vádirat Bíró Lajos és társai ellen népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés bűntette miatt indított bűnügyben.

[42] ÁSZTL, V-150371/1. 8–9.

[43] Uo.

[44] Uo.

[45] Bíró Lajos szíves közlése.

kapun belül állt. Parancsnokuk kezdetben egy fiatal híradós hadnagy, Pipis József volt.[46] A katonai tanszék vezetője, Czaga István főhadnagy, a főiskola hallgatóiból felállított belső őrség mellett később egy 100 főt meghaladó fegyveres diákosztagot, sőt egy nyolctagú, úgynevezett riadócsoportot is szervezett.[47] A főiskolásokból álló nemzetőrcsoportot a MEFESZ sajátjának tekintette, és nem engedte beolvasztani a városi nemzetőrségbe. Parancsnokuk így nemcsak a később megalakult Városvédelmi Bizottság alárendeltségébe tartozott, hanem a MEFESZ vezetőségébe is.[48]

A diákkülönítmény létszámát illetően pontos adataink nincsenek, mivel az óráról órára változott, ugyanis időközönként több főiskolás elhagyta Egert. Az biztosnak látszik, hogy 100 géppisztolyt és 30 karabélyt osztottak ki a diákok között, tehát a megalakuláskor 130-an lehettek. Feladatuk a Pedagógiai Főiskola védelme volt. Ezenkívül igénybe vették őket különböző objektumok őrzésére, de részt vettek az egri vár átfésülésében is, ahol bujkáló ÁVH-tiszteket kerestek. Parancsnokuk Czaga István, a katonai tanszék tanára, az épület belső őrségének parancsnoka pedig Bernhardt László volt. A diákosztag tagjai közül még Horváth Ferencet említik név szerint a források.

A diákosztag keretén belül működött egy R csoport, amely október 30-án alakult meg, és november 4-ig tevékenykedett. Ez a csoport is a főiskolán székelt. Vezetője Mikus Gyula főiskolai adjunktus volt. A csoport tagjai közül Lengyel Attila, Turóczi Zoltán, Dömötör Zoltán, Vitéz József, Balogh László, Balla Ernő és Greskovits László neve maradt fenn.[49]

Az R csoport több államvédelmi tiszt letartóztatásában részt vett. A letartóztatottakat a főiskola épületébe vitték,[50] majd kihallgatás után a megyei börtönben helyezték el őket. A letartóztatottakat nem bántalmazták, a főiskolás lányok élelmet és cigarettát is vittek nekik. A fogvatartás célja az volt, hogy átadják őket az ügyészségnek, amely hivatott kivizsgálni az ügyüket. Az, hogy nem történt bántódásuk, és nem került sor atrocitásokra, a főiskolások mérséklő magatartásának köszönhető.[51] A hallgatók és a velük tartó tanárok igyekeztek a városban a szélsőséges kilengéseket mérsékelni, és az atrocitásokat elkerülni.[52] Számtalan példát sorolhatnánk fel a fentiek igazolására, de ezek közül csak néhányat emelünk ki illusztrációképpen.

---

[46] HML, XXV-21/B 787/1957 Balogh György vallomása.

[47] HML, XXV-21/B 787/1957 Tőrös Károly vallomása.

[48] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Bíró Lajos kihallgatási jegyzőkönyvei.

[49] ÁSZTL, V-150371/1. 8–9.

[50] HML, XXV-21/B 787/1957 Balogh György vallomása: „Amikor a katonai tanszék előadótermében voltam, épp az ávós családtagok motozása folyt. A főiskolás gépírónő panaszkodott, hogy neki kell motozni."

[51] HTL56 1. ő. e. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése 624–625.

[52] Uo. 623.

Az egyik ilyen alkalom október 26-a volt, a nagy tömegmegmozdulások első napja. Ezen a napon távolították el a városban az önkényuralmi jelképeket, és döntötték le a szovjet emlékműveket.[53] Amikor a népkerti, az egriek által csak „Iván"-ként emlegetett szobor ledöntésének híre eljutott a főiskolára, Némedi igazgató megkérte Tőrös Károlyt, a testnevelés tanszék tanárát, ismert kézilabda szakembert, hogy menjen a helyszínre, és próbálja csillapítani a tüntetőket, s ha főiskolásokat lát, hozza el őket onnan. Amikor Tőrös Károly odaért, a szobor már a földön hevert, s elhamvadt koszorúk füstölögtek rajta. A tüntetők éppen azon munkálkodtak, hogy egy weapon segítségével a városközpontba vontassák, Tőrös Károly azonban lebeszélte erről őket, így a szobor a Klapka utcában maradt, az úttesttel párhuzamosan heverve. A délutáni tüntetés hírére Tőrös Károly négy diákja kíséretében szintén a helyszínre sietett, mivel azonban látta, hogy a tüntetőkre semmiféle hatást nem tud gyakorolni, visszatértek a főiskolára. A tömeg az emlékmű ledöntése után a főiskola elé vonult.[54] A felvonulók jó része diák, s közöttük is különösen sok 12–16 év közötti gyermek volt.[55]

A Líceum előtt mintegy 6-8000 ember követelte a vörös csillag eltávolítását az épület tornyáról. Mivel az épületbe nem engedték be őket a főiskolások, küldöttséget menesztettek az igazgatóhoz, amely követelte: rendelje el azonnal a csillag levételét. Némedi Lajos igazgató telefonon felhívta a Lakatosárugyár igazgatóját, hogy a tömeg követelésének eleget tehessen, hiszen egy több mázsás szerkezet leszereléséről volt szó, amit csak szakemberek tudtak volna végrehajtani annak veszélye nélkül, hogy emberéletben vagy az épületben kár keletkezzen. A Lakatosárugyár igazgatója arra hivatkozva, hogy felettes hatóságtól nem kapott ilyen értelmű utasítást, megtagadta a szerelők kiküldését. A csillag így maradt, a tüntetők azonban egyre dühösebbek lettek, s most már a főiskola párttitkárának, Friedrichnének a kiadatását követelték, amit az intézmény vezetése azzal szerelt le, hogy fogalma sincs róla, merre van a keresett személy. A düh csak fokozódott. A dühöt kiváltó szimbólum állványzatának megbontása viszont azzal fenyegetett, hogy a 7 mázsás monstrum vagy az épület födémét töri át óriási károkat okozva, vagy a tüntető tömegre zuhan, tehát akár megy, akár marad, baj lesz belőle. Lelkes fiatalok az állványzat elfűrészeléséhez is hozzáláttak, ami gyors intézkedéseket sürgetett. Végül a Vas- és Fémipari KTSZ szerelői oldották meg a helyzetet, akik az igazgató kérésére hajlandóak voltak eltávolítani a gyűlölet tárgyát. Erre azonban csak a következő nap délelőtt került sor. Eközben a tömeg által keresett párttitkár a főiskola épületében a MEFESZ irodájában tartózkodott – a pártiroda ugyanis az egykori DISZ-titkár szobájából,

[53] Több forrás október 25-re teszi a szovjet emlékművek ledöntését, s ezek alapján jelen munka szerzője is egy korábbi publikációjában szintén 25-ét jelölte meg. Az azóta megismert dokumentumok azonban egyre erősebben valószínűsítik, hogy a szóban forgó események 26-án történtek.

[54] HML, XXV-21/B 787/1957 Tőrös Károly vallomása.

[55] ÁSZTL, V-150371/1. 8–9.

vagyis október 21-e után a MEFESZ-irodából nyílt –, s az ifjúsági szervezet funkcionáriusai nem kívánták őt kiszolgáltatni.[56] Később a párttitkár családjával együtt a Líceum épületébe költözött, és a MEFESZ védelme alatt állt. A Pedagógiai Főiskola hangszórója kezdetben mérsékletre intette a tüntetőket, de a menet eleje a főiskolásokat árulóknak bélyegezve tovább vonult egészen a tűzoltóságig, majd a nyomdához ment. A hátrébb jövők viszont megálltak a főiskola épülete előtt, és a tüntetés állítólagos szervezője néhány szót szólt az épület erkélyéről hozzájuk, majd a Himnusz és a Szózat eléneklése után feloszlottak.[57]

Október 27-én a MEFESZ-vezetők és a diák nemzetőrök lincselést akadályoztak meg a városban. Egy honvéd hadnagyot, aki a városvédelmi bizottság megbízásából objektumbiztosításon vett részt a városi pártbizottságnál, az ott csoportosuló ózdiak, akik több teherautóval érkeztek a városba aznap, ÁVH-tisztnek gondolták, és üldözőbe vették. Mások szerint a hadnagy a laktanyába akarta vezetni az ózdiakat, hogy ott fegyvert szerezhessenek, de valaki az utcán lévő tömegből azt kiáltotta, hogy ávós.[58] Egy harmadik verzió szerint, amikor az ózdiak teherautója a vezetőfülke felhágóján álló hadnaggyal a Trinitárius templom, egriesen a Rossztemplom elé ért, a templommal szemben lévő kocsmából, a Kacsából kilépő személy kiáltotta rá, hogy ávós. Bárhogyan is történt, a tisztet a tömeg ütlegelni kezdte. A helyszínre érkező rendőrök a további atrocitásokat meghiúsítandó, őrizetbe vették, és nagy tömeg kíséretében a rendőrség épületébe vitték. Látva, hogy a tüntetők nem tágítanak, és a rendőrség épületének megostromlására is készek, ha a hadnagyot nem adják ki, végül a szerencsétlent a tömeg közé lökték, ahol ismét verni kezdték, majd a már több sebből vérző embert a Dobó tér felé hurcolták lincselési szándékkal. Ekkor főiskolások vették körül a már öntudatlan hadnagyot, és „eszméletlen embert nem akasztunk" felkiáltással a kórház épületébe vitték. A tömeg azonban oda is követte őket, s ismét a tiszt kiadatását követelte. A kórház igazgatója betegeinek biztonsága érdekében először nem akarta befogadni a sebesültet, de látva állapotát és a helyzetet, végül rejtekhelyet kerestek neki, miközben önkéntes orvosok és nővérek ellátták sérüléseit. A tüntetők közben betörték a kórház kapuját, de nem hatoltak be az épületbe. Bíró Lajos és két géppisztolyos főiskolás állta útjukat, és igyekeztek megnyugtatni őket.[59] „Két rajz szakos hallgatómmal álltam ott szemben a tömeggel, amelyből időnként a ruhámat is megmarkolva követelték a hadnagy kiadását, én azonban megállás nélkül igyekeztem nyugtatni őket. Két oldalamon a két hallgató géppisztollyal a nyakában. Az egyik, Túróczi Zoli ökölvívó volt, a másik, Tamási pedig első osztályú birkózó, úgyhogy elég masszívan álltak ott, meg

[56] HTL56, 1. ő. e. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése. 622–623.

[57] HML, XXV-21/B 787/1957 Tőrös Károly vallomása.

[58] HTL56, 6. ő. e. A Heves megyei Kiegészítő Parancsnokság jelentése 372. o., valamint az Egri Járási Kiegészítő Parancsnokság jelentése 392–393.

[59] HTL56, 1. ő. e. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése 624.

fegyverük is volt, de hát mégiscsak hárman voltunk. Azt csak mi tudtuk, hogy a két géppisztoly a főiskola katonai tanszékéről való, s még verekedésre sem voltak jók, mert mindjárt szétestek volna, de egyébként sem állt volna szándékunkban használni. Azt azért a szemem sarkából láttam, hogy Túróczi Zoli olyan erősen markolja a fegyvert, hogy teljesen kifehéredtek kézfejének bütykei. Csaknem másfél órás kiabálás után, amibe szinte teljesen berekedtem, a tömeg végül szétoszlott. Éjjel egy önként jelentkező, azt hiszem Szabó Tamásnak hívták, a főiskolásokhoz csatlakozott egri fiatal csempészte ki a hadnagyot, és vitte gépkocsin, azt hiszem Miskolcra."[60]

A falujárás

A BM megyei politikai osztálya tudni vélte, hogy a Pedagógiai Főiskola diákjait az Egerbe érkezett MEFESZ-küldöttek arra készítették fel, hogy Gyöngyösön és Hatvanban is tüntetéseket szervezzenek."[61] Ez természetesen nem felel meg a valóságnak, semmi nyoma nincs az eddig fellelt többi dokumentumban. Az viszont tény, hogy Budapestről érkeztek MEFESZ-képviselők konkrét feladatokkal a főiskolára azzal a céllal, hogy felkészítsék a diákságot a vidéki forradalmi szervek létrehozásához nyújtandó segítségre.[62] Ezek a brigádok több adat szerint október 25-én este a 32. AKÖV közreműködésével már el is indultak a környező falvakba.[63] Bármilyen sokan állítják is, az október 25-i indulás képtelenség. Götzinger Károly és hat társa, az ELTE diákjai ugyanis az Országos Nemzeti Bizottság október 29-ei keltezésű, Kuczka Péter által aláírt megbízólevelével érkeztek Egerbe. Ráadásul a kiállító szerv, az Országos Nemzeti Bizottság sem létezett október 25-én, hiszen csak 28-án alakult. A budapesti fiatalok október 31-én délután négy óra tájban tehergépkocsin érkeztek Egerbe, és azonnal felvették a kapcsolatot a helyi MEFESZ-szel. Bíró Lajos és Sklánic Vince fogadta őket, akiknek bemutatták megbízólevelüket, és ismertették a fővárosban rájuk bízott feladatot. Az általuk képviselt program a következőket tartalmazta: 1. továbbra is szocialista társadalmat építünk; 2. az elkövetett hibákat törvényes úton kell kijavítani; 3. fel kell számolni a tagosítások során elkövetett hibákat; 4. el kell törölni a kötelező beszolgáltatást; 5. emelni kell a fizetéseket; 6. demokratikusan választott testületeket kell állítani a községek élére; 7. el kell kerülni a szovjet csapatokkal való fegyveres harcot, de el kell érni, hogy a szovjet hadsereg kivonuljon Magyarországról; 8. Magyarország legyen semleges állam; 9. minél hamarabb szabad választásokat kell tartani több párt részvételével. A jelenlévők a programmal egyetértettek, és segítségükről biztosították a budapesti

[60] A szerzőnek Bíró Lajossal készített interjúja.
[61] ÁSZTL, V-150371/1. 8–9.
[62] A szerzőnek Bíró Lajossal készített interjúja.
[63] ÁSZTL ,V-150371/1. 8–9.

küldötteket. November 1-jén délután a Líceum, vagyis a pedagógiai főiskola épületében, mintegy 50 fő részvételével gyűlést tartottak a falujárásra jelentkezőknek. A résztvevők többsége a főiskola diákjai és tanárai közül került ki, de eljöttek a honvédség képviselői és a Gárdonyi Géza Színház művészei közül is néhányan. Götzinger Károly ismertette a feladatot, majd kérdésekre válaszolva elmondta, hogy természetesen a kommunista párt képviselői is bekerülhetnek a községi nemzeti bizottságokba, ha megválasztják őket, és jó lenne, ha a termelőszövetkezetek együtt maradnának. Azt is kérte, hogy a falujárók írják össze az élelmiszer-felesleget, melyet majd az Országos Nemzeti Bizottság Budapestre szállíttat, a főváros lakosságának élelmezését biztosítandó. Ezután alakították meg a kétfős csoportokat. Minden csoport egy tanárból és egy diákból állt. Védelmükre egy fegyveres katonát rendeltek, másnap három-háromfős csoportok indultak a falvak lakosságát felvilágosítani. Sok idejük azonban nem maradt a vállalt feladat teljesítésére, de a rövid idő miatti kevéske tapasztalat is azt látszott igazolni, hogy a vidéknek nem is nagyon volt szüksége erre a felvilágosításra.[64]

Szabad Eger Rádió

Hogy kiben vetődött fel a gondolat az ÁVH épületében található adóvevő készülék felhasználásával a Szabad Eger Rádiót létrehozni, azt ma már homály fedi, de az bizonyos, hogy a műszaki feltételek megteremtéséhez a miskolci egyetemtől kértek segítséget. 1956. október 28-án Sklánic Vince Bíró Lajos tanársegéd és egy másik főiskolai hallgató társaságában Miskolcon járt, és a diákparlament elnökével, Fekete Simonnal tárgyalt annak érdekében, hogy a miskolci egyetemisták segítsenek Egerben egy rádióállomást felállítani.[65] Miskolcról már érkeztek Egerbe korábban is egyetemisták – mint Törő Géza vagy Renn Oszkár –, ők azonban nem a rádió felállításának ügyében jártak.[66] A miskolci diákparlament egy hatfős delegációt küldött Egerbe a rádióval kapcsolatos műszaki problémák megoldására. A küldöttséget egy egyetemi oktató vezette. A munkálatok irányítására a már korábban érkezett miskolci Törő Géza kapott megbízást az egri MEFESZ-vezetőktől. A csapat kiszállt a főosztály épületébe, szemrevételezte a készüléket, majd miután úgy döntött, hogy annak jobb helye lenne a főiskolán, átszállították azt, és az épület tornyában állították föl, ahol már a vörös csillag helyén a nemzeti trikolor lengett.

A csillag leszerelése sem tartozik a mindennapi történetek közé. Fentebb már említettük, hogy a város lakossága követelte a számára idegen jelkép eltávolítását, s buzgó fiatalok a vasszerkezet elfűrészelésének is nekiláttak, ezért a tragé-

[64] BMLFM XXV-3/B 1192/1957. Götzinger Károly 1957. május 6-i kihallgatási jegyzőkönyve.

[65] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Jegyzőkönyv Bíró Lajos letartóztatott ügyészségi kihallgatásáról, 1957. június 8.

[66] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Ruhman Imre kihallgatási jegyzőkönyvei.

diát elkerülendő, a főiskola igazgatója már napok óta kereste a megfelelő szakembereket a művelet elvégzéséhez, vállalkozó azonban nem akadt. Végül az egri Vas- és Fémipari KTSZ vezetője elvállalta a munkát, de csak azzal a feltétellel, ha a megyei pártbizottságtól erre engedélyt kap. Az engedély azonban késett. A munkálatokat azzal igyekeztek elodázni, hogy a csillag leszerelése a toronyról állványozás nélkül életveszélyes. Ez egyébként igaz is volt, hiszen az eltávolítandó szimbólum 7 mázsát nyomott. Mindenesetre Zahar Endre műhelyvezető 27-én reggel elindult a munkálatokat megelőző helyszíni szemlére. A mintegy 30 perces helyszíni szemle után 10 óra tájban érkeztek a szerelők a Líceumba. Kaknics Alajos, a csillag egyik leszerelője ekkor találkozott először nemzetőrökkel, akik az épület bejáratánál álltak. Jóval tíz óra után megjött az engedély az MDP megyei pártbizottsága harmadtitkárának az aláírásával, s így tíz óra harminckor megkezdődhetett a munka.

A szerelők kötelekkel és szerszámokkal felmásztak a csillagvizsgáló tetejére, s a brigádvezető irányításával nekiláttak a leszerelésnek. Addigra már megtörtént az áramtalanítás is, hiszen a csillagot több száz 500 wattos izzó világította meg, melyeket a csillag egyik oldalát fedő üvegborítás alá szereltek fel. A vörös csillagot az egri lakatosárugyár készítette. Forgószerkezet volt, a kupola alatti teremben egy körülbelül másfél méter átmérőjű fogaskerék volt elhelyezve, s ennek a középpontjából nyúlott ki a csillagot tartó csőszerkezet, amelyet sebességváltó közbeiktatásával egy 10 lóerős villanymotor forgatott. A vázszerkezet ötvenszer ötven centiméteres szögacélból készült, hiszen nagyon erős szélnyomásnak kellett ellenállnia. A váz akkora volt, hogy egy ember kényelmesen sétálhatott benne. A csillag szárnytávolsága 6 méter volt, középpontja a kupola fölött nyolc méterrel helyezkedett el. A leszerelés nem kis szakértelmet igényelt, de legalább ennyi bátorságot is, hiszen az 53 méter magas torony tetején magasló szerkezeten egyensúlyozni emberpróbáló feladat volt. Ezt Kaknics Alajos és Győrfi István, a KTSZ egyes műhelyének dolgozói végezték el. Legelőször felhágóbilincseket szorítottak a szerkezetet tartó rúdra, melyen elsőként Kaknics, majd Győrfi kapaszkodott fel a csillag belsejébe. Ezután az egyik oldalt borító üveglapokat, majd a másik oldalt fedő lemezborítást távolították el. Minthogy a beszáradt gitt eltávolítása nagyon sok időt és energiát vett volna igénybe, ezért az üvegtáblákat kalapáccsal verték ki. Ez a csörömpölés hívta fel a Líceum környékén járó emberek figyelmét a munkálatokra, s rohamosan elterjedt a hír a városban: „verik a csillagot a Líceum tetejéről”.[67] Ezután a szárnyak leszereléséhez fogtak. „Nyírókalapáccsal ’elcvikkoltuk’ a csavarokat – emlékezett Kaknics Alajos, – aztán a szárnyakat, egyiket a másik után kötélen leeresztettük. A legnehezebb feladat az utolsó szárny leeresztése volt, hiszen akkor már csak az egy szál rúd és az általunk felszerelt felhágóbilincsek álltak rendelkezésünkre. Dél felé járhatott az idő, amikor az utolsó szárnyat is leengedtük, s ott állt magában a

[67] Abkarovits Ágnesnek Kaknics Alajossal készített interjúja.

tartóoszlop. A munkálatokat a torony teraszáról tanárok és diákok is figyelemmel kísérték közöttük Darvas Andor[68] bácsi, Dobós gimnazista[69] koromban fizikatanárom, és cserkész-parancsnokom is. Amikor már csak a rúd maradt, Darvas Bandi bácsi egy nemzeti lobogót hozott valahonnan, amit még az eddigieknél is veszélyesebb művelettel a csillag tartóoszlopához erősítettünk."[70]

Az ÁVH rádiója tehát megérkezett a főiskola tornyába. A stúdiót a szintén a toronyban található földrajz tanszéken rendezték be. Az antenna felszereléséről az egri postások gondoskodtak Szarka Gyula miskolci egyetemista felügyelete alatt.[71] A munkálatok láttán a földrajz tanszék vezetője, dr. Udvarhelyi Károly megkérdezte az ott sürgölődőktől, hogy van-e erre a tevékenységre valamiféle meghatalmazásuk, s egyáltalán milyen szervtől kapták a stúdió létesítésére az utasítást. A kérdésre egy antantszíjas, de egyébként civil ruhás férfi előhúzott a zsebéből egy pisztolyt, és az asztalra dobva ezt mondta: itt a meghatalmazás. Ez elég meggyőző – felelte Udvarhelyi Károly, s a korábbi felszólításnak eleget téve távozott a főiskoláról.[72] A szerelés irányítójának zsebében természetesen – mint azt már korábban leírtuk – ott volt az egri MEFESZ-vezetés engedélye is, de úgy látszik, szerette a hatásvadász jeleneteket.

Az adó üzembe helyezésére november 1-jén került sor. Ezt a miskolciak és az egri rendőrség egyik alkalmazottja végezte. Délelőtt 10 óra körül bekötve és behangolva a rádió megkezdte a próbaadásokat, s az éterben felcsendült Nagy Mária főiskolai hallgató hangja: a Szabad Egri Rádió megkezdte működését a 43 méteres hullámhosszon.[73] A próbaadások alatt üzembe helyeztek öt vevőkészüléket is, melyeken a külföldi adók magyar nyelvű adásait kívánták folyamatosan hallgatni. Törő Géza jelentette a MEFESZ-vezetésnek, hogy a készülék adásra kész. A hírre Bíró Lajos ment fel a toronyba a munkálatok eredményét szemrevételezni. Felhívta az ott dolgozók figyelmét, hogy az adásba kerülő szövegeket a MEFESZ vezetésével előzetesen engedélyeztetni kell.[74] A rádió a főiskola MEFESZ-szervezetének irányítása alá tartozott. Ez az adót műszakilag üzemeltető miskolci egyetemisták határozott kérése volt, bár ők nem sok beleszólást engedtek a stúdió munkájába. A készüléket Himmer Miklós rendőr törzsőrmester, az egri rendőrkapitányság távírdásza hangolta be és ő is kezelte. Hogy milyen távolságra jutott el az adás, az talán azzal jellemezhető, hogy egyszer a Szabad Európa Rádió bemondta: „Halló, szabad egri rádióállomás, 20 kg ciklus-

[68] Darvas Andor 1956 októberében a pedagógiai főiskola fizika tanszékének vezetője volt.

[69] Az egri Dobó István Gimnáziumról van szó.

[70] Abkarovits Ágnesnek Kaknics Alajossal készített interjúja.

[71] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Ruhman Imre kihallgatási jegyzőkönyvei.

[72] HTL56, 1. ő. e. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése 624.

[73] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Nagy Mária 1956. április 6-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

[74] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957 Ruhman Imre kihallgatási jegyzőkönyvei.

sal menjetek feljebb, mert adásotok zavaros." Majd mikor a hangolás megtörtént: „Maradjatok ott, adásotok tiszta".[75]

A belépési engedélyeket is a miskolciak adták ki. Ilyen engedély nélkül, melyeket egyébként fedőnevekre állítottak ki, senki sem léphetett a rádió helyiségeibe. Bíró Lajos több tanár kollégáját is felkérte, hogy segédkezzenek az adó munkájában. Így megfordult a rádiónál Berzy András, az irodalomtörténeti tanszék és Nagy József, a történelem tanszék tanára, s dolgozott ott Langmar Ilona, a földrajz tanszék, Nyíri Lászlóné és Zbiskó Ernőné, az orosz tanszék tanárnői is.[76] A rádió és a MEFESZ-vezetőség közötti kapcsolattartással Kozári Piroska főiskolai hallgatót bízták meg.

A vevőkészülékek mellett ülő főiskolások a híreket gondosan leírták, és a főiskola oda irányított gépírónőivel legépeltették. A híranyagot tartalmazó papírlapon feltüntették az adót, ahonnan a hír származott, és azt is, hogy ki vette az adást. Albicz Szabina, Bátki Zsuzsanna, Kádár Katalin, Kormos Ilona, Nagy Angéla, Nagy Erzsébet, Nagy Mária, Nagy Tibor, Papp Gabriella, Sallai Ilona, Szlonka Ágnes, Wagner Teréz jegyzeteltek a rádiókészülékek mellett, az általuk rögzített híreket pedig Bóta Klára, Gál Gabriella és Elek Miklósné írták gépbe.[77] A vevőkészülékek kezelésében egri híradós sorkatonák is segítettek.

Nemcsak a magyar nyelvű adásokat figyelték, hanem az orosz, az ukrán és a cseh nyelvűeket is. Nyíri Lászlóné és Zbiskó Ernőné az ilyen nyelvű adásokat hallgatták és fordították.[78] A gépelt anyagot Langmar Ilona tanárnő gyűjtötte dossziéba, majd ezeket átadta a bemondóknak, s a beolvasás után archíválta azokat. Hat ilyen dossziéja gyűlt össze a rádió működése alatt.[79]

A rádióbemondói teendőket a város színészei látták el. Ők a MEFESZ kérésére vettek részt e munkában.[80] Reggel 6-tól délelőtt 10 óráig Fontos Magda és Sárközi Zoltán, 10-től 14 óráig Bod Teréz és Forgács Kálmán, 14-től 18 óráig Solti Bertalan és Szende Bessy, 18-tól 22 óráig pedig Déri Mária, Kenderesi Tibor és Újlaki Béla teljesített szolgálatot a rádiónál. November 3-án csatlakozott hozzájuk Forgács Tibor és Kovács Emil, de megfordult a rádiónál Kalmár András rendező is. A beosztást Langmár Ilona, a földrajz tanszék oktatója készítette, feltehetően Kalmár András segítségével, mert a Bánk bán éppen folyó próbáit ez a munka nem zavarta.[81]

---

[75] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Fonád Gyula 1957. április 10-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

[76] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Bíró Lajos kihallgatási jegyzőkönyvei.

[77] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Lásd Bóta Klára, Gál Gabriella és Elek Miklósné tanúkihallgatási jegyzőkönyveit.

[78] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Zbiskó Ernőné 1957. február 20-ai tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

[79] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Langmár Ilona 1957. március 28-i kihallgatási jegyzőkönyve.

[80] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Kenderesi Tibor kihallgatási jegyzőkönyve.

[81] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Kenderesi Tibor kihallgatási jegyzőkönyve.

Az egri adón sugárzott műsor három csoportra osztható: 1. hírek, 2. üzenetek, 3. irodalmi műsor. Az irodalmi műsort, bár a forrásokból egyértelműen nem állapítható meg, de nagyon valószínű, hogy az egyik színész állította össze. Főleg versek, elsősorban hazafias költemények hangzottak el. A beolvasott művek szerzői között Petőfi, Vörösmarty, József Attila, sőt az egyik budapesti MEFESZ küldött, Götzinger Károly neve is megtalálható volt. Az üzenetekben elsősorban elszakadt családtagok próbáltak kapcsolatot találni egymással, vagy tájékoztatni szeretteiket hogylétükről. Az egri rádió azokat az üzeneteket is sugározta, amelyek más, általuk lehallgatott magyar nyelvű adókon hangzottak el, és Heves megyei vonatkozásaik voltak.[82]

Hogy a hírszerkesztést valójában ki vagy kik végezték, a pillanatnyilag rendelkezésre álló dokumentumokból nem állapítható meg egyértelműen, de valószínű, hogy minden leadásra kerülő anyagot Törő Géza írt alá.[83]

A hírek nagyon széles skálán mozogtak. A Fradi megalakulásától a legfrissebb versekig, s forrásokul nemcsak a már említett adókat, hanem a sajtót is felhasználták. Nemzetközi híranyag meglehetősen kevés volt. Legfeljebb a szuezi válsággal vagy a szovjet–magyar viszonnyal foglalkoztak, és azzal, hogy a Szovjetuniót nem számítva az egész világ Magyarországgal van, támogatnak bennünket, s mindenünnen özönlik a segély az országba. Sokat foglalkoztak az ÁVH tevékenységével. Több híradás szólt a Hatóság embereinek lefegyverzéséről, a „gyilkos bérencekről, akik magas fizetés ellenében képesek voltak saját honfitársaik százait börtönbe vetni, vagy halálra ítélni". Elhangzott, hogy „a tisztító harcokban elesett ÁVH-sok pénzét a nép Júdás pénznek tekintette, és ÁVH igazolványával együtt a hulla mellére tűzte, mint olyat, amihez vér és átok tapad," hogy a nép az utcára szórt káderlapokat a Szózat éneklése mellett elégette.[84] Szívesen foglalkozott az egri adó a Köztársaság téri kazamaták borzalmaival. Tájékoztatták hallgatóikat, hogy „a nép lázas munkával igyekszik felkutatni az ÁVH kínzókamráiban sínylődő szerencsétlen áldozatokat.[85] Beszámoltak arról is, hogy „az MDP-székház alatt robbantani és fúrni kezdtek, és sok sikertelen kísérlet után végre feltártak egy labirintust, ahonnan derékig érő szakállú emberek jöttek ki, akiket az ÁVO-sok zártak oda, hogy élve eltemessék őket."[86] Ez utóbbi híradás azt is bizonyítja, hogy a hírek valódiságának ellenőrzésére nemigen volt módjuk vagy idejük a műsor összeállítóinak, s ők is részesei voltak annak az általános vélekedésnek, hogy az ÁVH-ról a legelképesztőbb gonoszság

[82] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Götzinger Károly 1957. május 8-i és Langmár Ilona 1957. március 28-i kihallgatási jegyzőkönyve.

[83] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Jegyzőkönyv Himmer Miklós előzetes letartóztatott 1957. május 9-i ügyészségi kihallgatásáról.

[84] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Langmár Ilona 1957. március 28-i kihallgatási jegyzőkönyve.

[85] Uo.

[86] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Gál Gabriella 1957. március 26-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

is elképzelhető. Szó esett a hírekben arról, hogy nemzeti szabadságharcunk védelmében még a kisgyerekek és a lányok is harcolnak. Benzines palackokat dobálnak az orosz tankokra, eléfekszenek a páncélosoknak.[87] A legszemléletesebben Langmár Ilona, a Szabad Eger Rádió egykori munkatársa jellemezte az egri adásokat: „Szó esett elesett fiatalokról, tizenkét éves hősökről, ÁVH-s fogságból megtért édesapákról, öreg nénikről, akik az esti szürkületben sem félnek odamenni az őrt állókhoz, hogy forró kávét adjanak nekik. Ujjongás a felett, hogy az ÁVH-t leszerelték, és ami a lényeg, mindenkinek tudtára adni, hogy ilyen szent, tiszta, szeplőtelen forradalom még a világon nem volt, ilyen nemes és igaz célok népet még nem forrasztottak egybe, itt kivétel nélkül mindenki egyet akar: leváltani az árulókat, és feddhetetlen embereket állítani helyükbe."[88]

Az egri adó november 4-én délelőttig sugározta híreit, közöttük orosz nyelvűeket is, melyekben felszólították a szovjet csapatokat, hogy ne avatkozzanak a magyar eseményekbe, és ne lőjenek a magyarokra. [89] A második szovjet invázió reggelén az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez fordult, és kérte a nemzetközi szervezetet, hogy hozzon felelős döntést a magyar szabadságharc ügyében. Ezt a felhívást a magyar mellett német, angol, francia és orosz nyelven is beolvasták.[90] Utoljára Nagy Mária főiskolai hallgató hangja szólalt meg az éterben az egri adóról: „Szovjet katonák! Ne támadjatok bennünket! Benneteket megtévesztettek, mi nem vagyunk ellenségeitek. Mi igaz szívvel állunk a történelem ítélőszéke elé!"[91] Ezzel a Szabad Eger Rádió befejezte rövid pályafutását. Működtetői az adókészülék megrongálása után elhagyták az épületet.

November 4-e élesen bevésődött az egri főiskolások emlékezetébe. „Hajnalban kevés hó pihézett – írja Kovács József egykori rajz szakos hallgató, a fegyveres diákosztag tagja –, kétségbeesve hallgattuk Nagy Imre szózatát: a kormány helyén van, csapataink harcban állnak. Amikor kimentünk az őrhelyünkre fölnézve az égre, bizony nemcsak a havat néztük, de arra is gondoltunk, hogy valami nyugati ejtőernyősök is hullhatnának alá az égből. Nagyon sokszor hallottuk a Szabad Európa hangját, tartsatok ki, tartsatok ki, megy a segítség"[92] A Líceum dísztermének északi ablakában, a felhalmozott matracok mögött egy korongtáras golyószóróval és két géppisztollyal tüzelőállást foglaló Kovács József és Virovácz Márk főiskolás nemzetőr kezdetben izgatottan figyelte a Széchenyi utcát. Tűzparancsuk volt. A Felnémet felől közeledő szovjet harckocsikra kellett tüzet nyitniuk. Harckocsik azonban egyelőre nem jöttek. Így a ládában kapott ömlesztett lőszert tárazták be, majd sakkozni kezdtek. Többször is kaptak

[87] Uo.

[88] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Langmár Ilona 1957. március 28-i kihallgatási jegyzőkönyve.

[89] HTL56, 1. ő. e. Az Egri Pedagógiai Főiskola jelentése 624.

[90] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Langmár Ilona 1957. március 28-i kihallgatási jegyzőkönyve.

[91] BMLFM, XXV-3/B 1192/1957. Nagy Mária 1957. április 6-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve.

[92] Kovács József ny. rajztanár: Az én ötvenhatom. 4. A szerző birtokában lévő kézirat.

papírcsíkra gépelt parancsokat, amelyeket főiskolás lányok vittek az őrhelyekre: „tűzparancs érvényben”, majd „tűzparancs ideiglenesen visszavonva, de tüzelőállásban maradni”, s végül az utolsó: „a Forradalmi Nemzeti Bizottmány úgy döntött, hogy hiábavaló az ellenállás, az oroszok körülvették a várost, nem kockáztatjuk fiatal életeteket, és Eger belvárosát. 12 órakor mindenki hagyja el őrhelyét, és a kollégiumban adja le fegyverét.”[93] „Délre nyoma sem volt a hajnali hónak, szemben, a székesegyházban szóltak a harangok, tele volt az utca ünneplő emberekkel, vasárnap volt, de az emberek megrendülten álltak. Valami véget ért.”[94]

A MEFESZ fegyveres diákosztagának jó néhány tagja nem fogadta el a döntést. Partizánharcra készült a Bükkben, és megkezdte az előkészületeket a kivonuláshoz. Szerencsére erről az öngyilkos vállalkozásról Bíró Lajosnak sikerült lebeszélnie őket. Nem volt egyszerű dolga, mert Nagy Pál, Lengyel Attila és még néhány diákvezető keményen kitartottak romantikus elképzeléseik mellett, sőt a börtönben őrzött államvédelmis foglyokat is ki akarták végezni, hogy ne állhassanak bosszút a forradalom résztvevőin. A józan ész azonban végül felülkerekedett, s hiába vágta Maczkó Magdolna MEFESZ vezetőségi tag sírva a fiúk arcába, hogy „nem gondoltam volna, hogy a főiskolások ilyen gyávák. Akkor dobják el a fegyvert, amikor a legnagyobb szükség van rá!” – a nemzetőrség fegyveres diákosztaga feloszlott.

November 4-ét követően a szovjet csapatok bevonultak Egerbe. Tűzharcra sehol sem került sor.

Amint a szovjet hadsereg megszállta a várost, a szovjet katonai parancsnok megjelent a főiskolán, és utasítást adott a tanítás megkezdésére. Amikor ezt a diákság megtagadta, az intézmény bezárására adott parancsot. A Líceum becsapódó kapuinak dördülése a forradalmi napok végét is jelezte, de a MEFESZ még nem szüntette be tevékenységét. November 8-án beszélgetésre hívták a mai Érsekkerti Kollégium épületébe a szovjet városparancsnokot, Poljakov alezredest.

A beszélgetés kezdetén a szovjet tiszt megemlékezett november 7-ről, majd arra kérte a jelenlévőket, énekeljék el vele az Internacionálét. Erre azonban nem került sor. A vita során többen oroszul szóltak, és nem kérték a tolmács segítségét. Balogh György, a történelem tanszék tanára arról beszélt, hogy a magyarok olyan országot szeretnének, amely szabad és független. Nem tartozik sem nyugathoz, sem pedig kelethez. „Politikai fórumainkról – hangoztatta – legyenek száműzve a papok, de ne kapjon helyet a volt AVH régi módszere sem. Mint történész egyébként azt mondhatom, hogy ismerem az önök történetét, tudom, hogy tele van idegen megszállók elleni küzdelemmel. Önök tudják azt, hogy egy idegen hadsereg jelenléte, ha nem is csinál semmit, akkor is bántja az ország lakosainak önérzetét.”

[93] Uo. 5.
[94] Uo. 5.

Végezetül a szovjet beavatkozást a tatárjáráshoz hasonlította.[95]

Poljakov alezredes válaszában kijelentette, középút nincs. Magyarország ne kívánjon Ausztria sorsára jutni, ahol a kapitalisták vették hatalmukba a gyárakat. A szovjet hadsereg segíteni jött a magyar népnek, hogy a Horthy–Rákosi–Mindszenthy–Gerő-klikk elnyomása alól felszabadítsa.[96] A vita után az addig a kollégium kapujában felállított szovjet őrséget visszarendelték.

1956. nov. 11-én vasárnap délelőtt ugyancsak a Klapka utcai diákszállóban a MEFESZ még Egerben tartózkodó tagjai a Kádár-kormánnyal kapcsolatos magatartás kérdéséről tanácskoztak, melynek eredményeképpen egy nyilatkozat kidolgozását határozták el. A nyilatkozat célja, tárgyalási alapul szolgálni a kormány képviselőjével folytatandó tárgyalásokon. Ez egyben azt is jelentette, hogy tudomásul veszik a Kádár-kormány létezését. A nyilatkozat szövegének kidolgozását egy ideiglenes intéző bizottságra bízták, melynek tagjai közül Héregi Eszter és Sklánic Vince hallgatók, valamint Balogh György, Bíró Lajos és Mikus Gyula nevét említik források.[97] Az egri MEFESZ nyilatkozata két részből állt. Egy elvi, bevezető részből – Héregi Eszter és Sklánic Vince megfogalmazásában –, amely összefoglalta a szervezet addigi tevékenységét, és ismertette elveit, majd 21 pontban sorolta fel követeléseit. A követelések első pontja, a szovjet csapatok kivonása volt, de szerepelt közöttük a többpártrendszer, a mezőgazdaság és az ipar realitásokat figyelembe vevő irányítása, az állambiztonsági szervek átszervezése, s jelentős részben a hallgatók tanulmányi és létfeltételeinek javítása is. E dokumentum megfogalmazásával azonban az egri MEFESZ tevékenysége véget is ért. Tagjainak nagy többsége elhagyta a várost, jó néhányan az országot is.

A megtorlás időszakában jó néhány MEFESZ vezetőt és tagot – mint például Bíró Lajost, Balogh Györgyöt, Balogh Lászlót, Czaga Istvánt, Dömötör Zoltánt vagy Lengyel Attilát – bírósági úton vontak felelősségre, s ítéltek súlyos börtönbüntetésre, de több, perbe nem fogottat is eltávolítottak a főiskoláról. A főiskolai MSZMP- és KISZ-vezetőség 1957 áprilisában eltávolítandónak ítélte (a jegyzőkönyv sorrendje szerint) Kozári Piroska II. éves földrajz–rajz, Baki Zsuzsa és Maczkó Magdolna III. éves, magyar–történelem, Budur Lajos III. magyar–orosz, Szikra Zoltán III. földrajz–rajz, Szakáczki István II. biológia–földrajz, Horváth Ferenc II. magyar–történelem, Gaál Irén III. történelem–földrajz és Tófalusi Mariann I. biológia–földrajz szakos hallgatókat, Nemes Ágnes, Örkényi Enikő, Tarry Oszkár, Kuknyár János és Krizsán Gabriella ellen pedig további vizsgálatot rendelt el.[98] Az indokok között szerepelt, hogy továbbra is ellenforradalmi

[95] HML. XXV-21/B-787-1957. Balogh György 1957. január 24-i vallomása.

[96] Kovács József ny. rajztanár: Az én ötvenhatom 6. A szerző birtokában lévő kézirat.

[97] HML. XXV-21/B-787-1957. Balogh György 1957. január 24-i vallomása.

[98] HL. Pártarchívum 8 fondcsoport 30. fond Eger Városi Pártbizottság iratai. Határozat az Egri Pedagógiai Főiskola MSZMP. Tanári és ifjúsági szervezetének, valamint a KISZ-szervezet 1957. április 30-i együttes ülésén.

magatartást tanúsítanak, gyászkeretes nemzeti színű karszalagot viselnek, uszítanak a KISZ ellen, vagy letartóztatott MEFESZ-vezetők hozzátartozóival tartanak kapcsolatot,. Különösen érdekes a Gaál Irén ellen indítandó eljárás indoklása: „Bár tevőlegesen nem vett részt ellenforradalomi akciókban, de tevékenységéből világos, hogy eszmeileg minden területen támogatta".

A forradalmi napokra jellemző pezsgő politikai légkör hosszú időre elcsendesedett.

VIDA ISTVÁN

A POLITIKAI PÁRTOK AZ 1956-OS NEMZETI FELKELÉS ÉS FORRADALOM IDEJÉN

A politikai pártok 1956-os szerepével kapcsolatban az utóbbi hat-nyolc évben nem keletkeztek új, érdemi kutatási eredmények. A szakmai figyelem másfelé fordult, többek között a nemzetközi háttérre, a fegyveres harcokra, az ún. forradalmi szervekre, a felkelés és forradalom hétköznapjaira. 1956. október végén, november elején, néhány nap alatt 32 politikai szervezet alakult meg, közöttük a koalíciós korszak demokratikus kormányzó és ellenzéki pártjai, közöttük a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt (Petőfi Párt néven) és a Demokrata Néppárt, ami fontos jelensége volt több szempontból is. Ugyanaz a tömegmozgalom hozta létre a pártokat, mint az új népi hatalmi szerveket, ami azt mutatta, hogy a pártoknak is volt támogatottságuk, társadalmi bázisuk, megfogalmaztak politikai programokat, kibontakozási elképzeléseket, s az sem mellőzhető, hogy a Nagy Imre-kormány november 3-án koalíciós kormánnyá alakult át az SZDP, az FKGP és a Petőfi Párt bevonásával. Tagadhatatlan: az országban az uralkodó atmoszféra pártellenes volt, joggal tartva a nemzeti egység megbomlásától, de ez a hangulat annyira erős nem volt, hogy a pártok újjáalakulását, újak létrejöttét megakadályozhatta volna. A többpártrendszer visszaállításának október 30-i bejelentése meglepetést okozott, elsősorban a baloldalon, pedig az addig történtek logikus következményének tekinthető. Az egypártrendszer felszámolása elvileg magában hordozta közvetlen demokrácia és a képviseleti demokrácia valamiféle összekapcsolásának lehetőségét, ami az ismert okok miatt nem valósult meg.

Előadásomban azzal szeretnék foglakozni, hogy a politikai pártok mit akartak, s hogyan képzelték el a jövőt, a kibontakozást, egyelőre zárójelbe téve, hogy számítottak-e a második szovjet intervencióra. Természetesen tudatában vagyok annak, hogy a politikai erőknek nem volt igazán kialakult jövőképük, és az 1956. október elejétől felgyorsult események sem tették lehetővé, hogy akár rövid, akár hosszú távú részletes politikai programokat ki lehessen munkálni. A pártok megjelenése és az általuk megfogalmazott koncepciók azt mutatják, hogy a nemzeti egység csak annyiban létezett, hogy a szovjet csapatok hagyják el Magyarország területét, az ország nyerje vissza szuverenitását és függetlenségét, lépjen ki a Varsói Szerződésből, abban azonban, hogy milyen legyen a jövendő Magyarország, a régi sztálinista rezsimet mi váltsa fel, s milyen mértékű demokratizálódás történjen, már eltértek a vélemények.

A nemzeti felkelés és forradalom idején jelentkező politikai erők több politikai irányzatot, törekvést képviseltek, ami jól mutatja 1956 sokszínűségét. Alapjában véve négy áramlatot tartok megkülönböztethetőnek: egy reformszocialista irányzatot, amely a *demokratikus szocializmust* szerette volna megteremteni, de sztálinista diktatúra nélkül, egy polgári liberális, polgári demokrata áramlatot, amely a polgári *demokráciát* tekintette politikai ideáljának, egy *harmadik utas* irányzatot, amely mind a nyugatai kapitalista, mind a szovjet típusú szocialista rendszert elutasította, és egy *keresztény-konzervatív* irányzatot, amelynek liberálisabb áramlata a kereszténydemokrácia és a szocializmus valamiféle összeegyeztetésére törekedett. A Magyar Dolgozók Pártja széthullásával a dogmatikus marxizmust és a szovjet típusú szocializmusmodellt reprezentáló politikai erő tűnt el. Bár voltak rá kísérletek, nem került sor szélsőjobboldali (nyilas, nemzetiszocialista, imrédysta) pártok újjáalakulására sem.

A különböző eszmei-politikai irányzatok nem egyforma befolyással, politikai súllyal rendelkeztek, s szerepük is eltért egymástól. Meghatározó, domináns szerepet játszott az események alakulásában a demokratikus *szocialista* irányzat. Táborához sorolhatók a reformkommunisták, mindenekelőtt Nagy Imre és környezete, a korábbi pártellenzék tagjai, a szociáldemokraták egy része, kiváltképp Kéthly Anna és Révész András, a munkás, értelmiségi és alkalmazotti rétegek zöme, sőt egyes felkelő fegyveres csoportok is. Ide tartozott az 1956. október 31-én megalakult Magyar Szocialista Munkáspárt is. E tárgykörben Nagy Imre elképzeléseiről szeretnék szólni röviden, mert ő volt az 1956-os népfelkelés és forradalom egyik emblematikus személyisége, a kormány feje. Félreállítása idején írt tanulmányaiból, amelyek a „Magyar nép védelmében" címmel 1957 elején szamizdat kiadásban jelentek meg,[1] s a nemrég kiadott, a snagovi száműzetése alatt készült feljegyzéseiből, szándékai, törekvései jól rekonstruálhatók.[2]

Nagy Imre 1955–1956-ban, leváltása után, de még október 23-a előtt olyan szocializmusmodellt képzelt el, amelyben a kapitalizmusból a szocializmusba való *átmeneti* időszak sajátos formái jobban érvényesülnek, s összhangban vannak a magyar viszonyokkal, azaz egyfajta magyar szocializmust. A termelőeszközök köztulajdonban vannak, de a termelőszövetkezetek mellett tartósan fennmarad a paraszti magántulajdon, a kisipar és a kiskereskedelem. Tervgazdálkodás van, de korlátozottan a piac is működik, sőt bővül. A politikai elitben őrségváltás zajlik le, a leginkább kompromittálódott sztálinista vezetők és funkcionáriusok, mindenekelőtt a „négyesfogat" tagjai, Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály és Révai József kikerülnek a vezetésből, és felelősségre vonják őket. Az egypártrendszert felváltja a többpártrendszer, a kommunista párt monopolhely-

[1] A tanulmánykötetet 1984-ben, Párizsban a Magyar Füzetek sorozatban kiadták: Nagy Imre: A magyar nép védelmében. Vitairatok és beszédek. 1955–1956. Magyar Füzetek. Párizs, 1984.

[2] Lásd: Nagy Imre: Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957. Szerk.: Vida István és Szántó László. A bevezető tanulmányt írta Vida István. Gondolat – Nagy Imre Alapítvány. Budapest, 2006. 447 o. (A továbbiakban: Nagy Imre: Snagovi jegyzetek.)

zete megszűnik, de politikai vezető szerepe továbbra is érvényesül, a koalíciós partnerek lojálisak, elfogadják a párt hegemóniáját. A megújult párt élére kollektív vezetés kerül, az egyszemélyi vezetésnek, személyi kultusznak véget vetnek. A párt és az állam összefonódásán lazítanak, a párt nem vesz át, nem sajátít ki állami funkciókat. Az államapparátus és közigazgatás centralizált jellege nem változik, de a bürokrácia csökken, működésében az állami fegyelem és törvényesség nagyobb szerepet kap, a helyi tanácsok önállóságát növelik. Az államhatalmi ágakat nem választanák szét, de a törvényhozásnak nagyobb szerep jut. Az igazságszolgáltatás és az erőszakszervezetek (államvédelem) feletti pártmonopólium megszűnik, a közvetlen pártellenőrzés helyett a „néptömegek demokratikus ellenőrzése alá" kerültnek. A politikai rendőrséget átszervezik, az ÁVH-t feloszlatják. A politikai terror, megszűnik, a törvénysértések áldozatait rehabilitálják. A hatalom – a párt és a kormány– az alkotmány és a törvények betartása alapján működik. A nyilvánosság azonban továbbra is korlátozott, az emberi és politikai szabadságjogok szűk körben érvényesülnek. A nemzeti hagyományok ápolására nagy hangsúly esik, a nemzeti ünnepeket visszaállítják. Ami Magyarország nemzetközi helyzetét és külpolitikáját illeti, Nagy Imrének az volt a véleménye, hogy helyre kell állítani az ország szuverenitását, mert a szocializmust csak független, szuverén, szabad, egyenjogú országok építhetik sikeresen. A nemzetközi kapcsolatokat, beleértve a szocialista országok egymás közötti kapcsolatait is, az ún. bandungi alapelvekre, a nemzeti függetlenség, a szuverenitás, az egyenjogúság, a területi sértetlenség és a belügyekbe való be nem avatkozás elvére kell alapozni, s a katonai tömböket fel kell számolni. Ez a koncepció, noha nem tekinthető koherensnek és minden elemében végiggondoltnak, lényegesen különbözött a „klasszikus" sztálinista szocializmusmodelltől, de annak magyar változatától, a Rákosi-féle politikai önkényuralomtól is. Alapjában véve egy demokratikusabb, humánusabb szocializmust akart Nagy Imre felépíteni, s ez még akkor is igaz, ha politikai pluralizmus – a valódi demokrácia – gondolata 1956 nyarán még csak nagyon halványan merült fel nála.[3]

Az 1956. október 23-a után Nagy Imre politikai elgondolásain gyorsan túlhaladtak az események, s Snagovban megpróbálta levonni a maga számára az 1956. október–novemberi események tapasztalatait. Megerősödött az a véleménye, hogy az átmeneti időszakban szocializmust építeni csak a nemzeti hagyományokat figyelembe véve lehet, s a sztálini szocializmusmodellel és politikai gyakorlattal szakítani kell. Amíg 1956 nyarán még nem, a nemzeti felkelés és forradalom leverése után belátta, politikai demokráciát működtetni pluralizmus nélkül nem lehet. Leírta: a többpártrendszer a legmegfelelőbb forma arra, hogy a néptömegek kifejezésre tudják juttatni érdekeiket, hangot tudjanak adni követé-

[3] Nagy 1956 nyarán a következőket jegyezte fel naplójában: „Nagy tőke, hogy vannak kommunisták, akik a szocializmust emberségesen akarják, kevesebb áldozattal, több kenyérrel és szabadsággal, félelem és terror nélkül." (Nagy Imre: Snagovi jegyzetek. 7.)

seiknek, és érvényesíteni tudják akaratukat. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a volt kormányfő fenntartotta azt a véleményét, miszerint a kommunista párt irányító, vezető szerepére még a többpártrendszer körülményei között is szükség lesz, s ellenezte a külön szociáldemokrata párt működését azzal, hogy a munkásosztály politikai egységét nem szabad megbontani. A szabad választások ügyét azonban függőben hagyta, tartva attól, hogy azokból Mindszenthy József hercegprímás és a katolikus pártok kerülhetnek ki győztesen. Az általa elgondolt demokratikus szocialista államban nagy szerepet szánt a munkástanácsoknak és a különböző nemzeti és forradalmi bizottságoknak. E tekintetben nézeteit azonban már nem fejthette.

Nagy Imre fenntartotta az 1955-ben megfogalmazott tételét, hogy a Szovjetunió és a népi demokratikus országok, valamint a kommunista pártok viszonyát demokratikus alapra kell helyezni, de kiegészítette azzal, hogy a szocializmus építéséhez nincs szükség közös katonai szervezetre, a Varsói Szerződést fel kell oszlatni, és olyan új biztonsági rendszert kell létrehozni, amely tiszteletben tartja az egyes tagországok függetlenségét és szuverenitását, lehetetlenné teszi, hogy egyes országok beavatkozhassanak más országok belügyeibe, s a világot nem osztja két ellentétes szövetségi rendszerre, amely magában hordozza a háborús feszültségek kialakulását. Azzal a kérdéssel, hogy a felépült szocializmusban milyen lesz a társadalmi-politikai berendezkedés, a rendszer – a munkáshatalom – hogyan fog működni, Nagy Imre nem foglalkozott. Bár a liberalizmus klasszikus eszméinek hatása kimutatható az 1956. októberi–novemberi eseményekben, a liberalizmus történeti gyengeségeinél fogva latens irányzat maradt, nem tudott intézményesülni, nem volt rá idő. Noha polgári liberális beállítottságú csoportok is szervezkedni kezdtek, a Polgári Demokrata Párt nem alakult újjá. A *polgári demokrácia* megteremtésének gondolata is csak halványan merült fel, politikai képviselete alig volt. Konzervatív változatának potenciális bázisát a kispolgárság és az egyénileg gazdálkodó birtokos paraszti rétegek adták. Hangadói a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt jobbszárnyán, valamint az újra mozgolódó 1947-es polgári ellenzéki pártban, a Magyar Függetlenségi Pártban tűntek fel.

A „*harmadik utasság"*, amely mind a nyugatai kapitalista szisztémát, mind a szovjet típusú szocialista rendszert elutasította, a társadalom egészét tekintve szintén korlátozott befolyással rendelkezett, de voltak követői az írók, a népi származású és baloldali gondolkodású értelmiségiek körében, s hatott a kommunisták, a szocdemek, a kisgazdák és a parasztpártiak körében is. Ide sorolhatók olyan nehezen beskatulyázható személyiségek is, mint Bibó István, Németh László, sőt bizonyos mértékig Tildy Zoltán és Kovács Béla is. Bibó István idevágó, tehát az 1956-os problematikához tartozó írásai jól ismertek. Ezért elképzeléseire részletesen nem térnék ki, csak röviden érinteném azokat, hogy a kontraszt Nagy Imre felfogásával jól érzékelhető legyen. Bibó mindenfajta restaurációt elutasított, nemcsak a Horthy-rendszer visszaállítását, vagy a Habsburgok

visszahozatalát, de az „ortodox kapitalista” restaurációt is. Társadalmi ideálja a szocializmus volt, amelyet „kizsákmányolás tilalmán alapuló társadalmi rend”-ként értelmezett, s amely lényegesen eltért nemcsak a szovjet modelltől, de Nagy Imre szocializmusfelfogásától is. Az állam legfőbb szerve a nép képviseltében összeülő országgyűlés, amelynek tagjait a pártok jelölése nyomán titkosan választják. A törvényhozás joga egyedül az országgyűlést illeti. Az államforma a köztársaság. A véghajtó hatalmat az országgyűlésnek felelős kormány gyakorolja. A szocializmus vívmányai, a bányák, a bankok és a nehézipar teljes államosítása, a földreform 20-40 holdas maximummal érintetlenül maradnak. A gyárak munkásigazgatáson, munkásrészvényeken alapuló közös tulajdonba kerülnek. De biztosítják a magántulajdon és a szabad vállalkozás szabadságát a „kizsákmányolás tilalmával.” A munkásság szabadon szervezkedhet, szakszervezeteket alakíthat. Bibó rendkívül fontosnak tartotta szabadságjogok teljességének, különösen a vallásszabadság garantálását, az utóbbiba beleértve azt, hogy az állam nem avatkozik be az egyház életébe. A társadalmi-politikai berendezkedést, az együttélés szabályait alkotmányban rögzítik, amelynek betartására a felállítandó alkotmánybíróság ügyel. Bibó István koncepciója mai szemmel nézve bármenynyire is rokonszenves, november 4-e után a szovjet és a magyar pártvezetés hallani sem akart róla, az általa készített kibontakozási tervet mind Moszkvában, mind a magyar pártközpontban elutasították.

Tildy és Kovács Béla, valamint a kisgazdapárt paraszti és polgári szárnyának nem kis része természetesen szemben állt a Rákosi-rezsimmel, de nem akart társadalmi rendszerváltást és visszatérést a Horthy-rendszerhez. Kovács Béla ezt így fogalmazta meg az 1956. október 30-ai pécsi nagygyűlésen: „A régi világról ne álmodjon senki. A grófok, bankárok és kapitalisták világa végérvényesen lejárt. Nem kisgazda az, aki ma 1939-ben vagy 1945-ben gondolkodik” Mint említettük, természetesen voltak olyan konzervatív kisgazdapárti csoportok, szerveztek, amelyek megmaradva az 1945-ös platformon, a polgári demokrácia, a magántulajdon primátusa, a vállalkozások szabadsága mellett kötelezték el magukat. Az október 30-án megválasztott új kisgazda pártvezetés az önkényuralom minden formáját fel kívánta számolni, s a parlamenti demokrácia intézményét szerette volna kiépíteni. A pártok, a szakszervezetek és a civil szerveztek akadálytalan szervezkedését, szabad választások megtartását s a koalíciós kormányzás helyreállítását sürgették, de a kommunista pártvezető szerepének fenntartását nem támogatták. Tildy, mint államminiszter a Nagy-kormányban a polgári kormányzáshoz való visszatérést szorgalmazta, s arra törekedett, hogy a kormány legyen a végrehajtó hatalom feje, a döntések a kormányban szülessenek, és ne az MDP-ben. Tervezték a tanácsrendszer felváltását a hagyományos önkormányzati rendszerrel. Garantálni kívánták az emberi és a politikai szabadságjogok szabad érvényesülését.

A kisgazdapárt a tulajdonviszonyok terén nem akart gyökeres fordulatot. Ha nem nevezte is szocialista vívmányoknak, de a nagyüzemek, a bankok, a nagy-

kereskedelem és az erdők állami tulajdonát fenn akarta tartani, s a földet sem engedte volna visszaadni a földbirtokosoknak. Csak azt támogatta, hogy kistulajdont, a földet 25–50 holdig, a műhelyeket, kisboltokat, a kisüzemeket, a bérlakásokat az egykori tulajdonosok visszakaphassák. A párt fő követelése gazdasági téren a kötelező beszolgáltatás eltörlése, az egyéni parasztgazdaságok, a kisipar és a kiskereskedelem állami támogatása volt.

A demokratikus elveken nyugvó politikai rezsim kiépítése, ugyanakkor az állami tulajdon dominanciájával működő, centralizált szocialista gazdálkodás folytatása azt mutatja, hogy Tildy, Kovács Béla és más kisgazdapárti politikusok szintén valamiféle „harmadik utas" megoldást képzeltek el, az ország fejlődésében a népfelkelés győzelme és a szovjet csapatok kivonulása után.

Feltűnő jelenség viszont a *keresztény konzervativizmus* erőteljes megjelenése az október végi, november eleji napokban, főként a katolikus pártok formájában. Ez nemcsak az egyház még mindig erős befolyásával magyarázató, hanem azzal is, hogy az egyház- és vallásüldözés maradandóan sértette a vallásos társadalmi rétegek, mindenekelőtt a parasztság egy részének és az úri középosztály maradványainak érzelemvilágát. Rövid idő alatt hat katolikus vagy legalábbis keresztény színezetű párt alakult, amelyek eléggé különböztek egymástól. A november 1-jén újjáalakult Demokrata Néppárt, amely a hazai politikai katolicizmus „liberálisabb" változatát képviselte, az idő rövidsége miatt nem dolgozott ki részletes politikai programot, csak egy programtervezet készült el, amit nem hoztak nyilvánosságra. A párt vezetői a DNP-t a keresztény világnézet, a keresztény erkölcs, a szociális igazságosság alapján álló ellenzéki pártként határozták meg. Az említett programtervezetben az szerepelt, hogy a párt híve „a magyar sajátosságoknak megfelelő demokratikus szocializmusnak". Ezért meg kívánja őrizni a szociális vívmányokat, elsősorban a földreformot, beleértve az egyházi birtokok felosztását és a bankok, illetve a nagyvállalatok államosítását. A DNP – átvéve Bibó formuláját – kiállt a magántulajdon és magánvállalkozás szabadsága mellett „a kizsákmányolás tilalma" által megszabott korlátok között. A szabad választásokon alapuló parlamentáris demokrácia helyreállítása mellett kötelezte el magát, s támogatta az ország függetlenségének helyreállítását, s a semleges nemzetközi státus elérését. Beállítottságukat tekintve, több szempontból a DNP-hez hasonlítottak a nyilvánosság elé lépő kereszténydemokrata csoportosulások, amelyek azonban a DNP-től eltérően erőteljesebben hangsúlyozták jobboldaliságukat és elkötelezettségüket a nyugati kereszténydemokrácia mellett. Kísérlet történt a kereszténységszocialista hagyományok felélesztésére is, amelynek feladatát a Keresztény Szocialista Párt vállalta magára. Ugyanakkor a keresztény-konzervatív pártok táborában voltak olyan kisebb csoportok, amelyek az alkotmányos királyság visszaállítását látták volna szívesen a forradalom győzelme után, mint például a Keresztény Front. A Keresztény Magyar Párt a szocialista rendszert illegitimnek tekintette, s a Horthy-rendszerhez hasonló jobboldali, antiliberális rendszer visszaállításáról ábrándozott.

Az 1956. november 4-i szovjet katonai intervenció után, az MSZMP-t kivéve, a politikai szervezetek, beleértve a demokratikus pártokat is, beszüntették legális tevékenységüket. November-decemberben a kisgazdapárt, a parasztpárt, a szociáldemokrata és néhány kisebb párt vezetői – nem teljesen alaptalanul – még abban reménykedtek, hogy Kádár János és a pártvezetés nem tér vissza az egypártrendszerhez, és legális működési lehetőséget kaphatnak. Az 1957. január 6-i kormánynyilatkozat azonban nyilvánvalóvá tette, hogy az MSZMP – kisebb módosításokkal – visszaállítja a korábbi intézményrendszert és politikai gyakorlatot, a politikai pluralizmusról, szabad választásokról szó sem lehet. Az 1957. április-május folyamán zajló letartóztatási hullám után, amely a demokratikus pártok vezérkarát, helyi vezetői és aktivistáit is érintette, a politikai realitás minden reményt szertefoszlatott.

Összefoglalva a politikai pártokról szóló mondandómat, két dolgot szeretnék hangsúlyozni. Egyrészt azt, hogy a politikai pártok, kisebb befolyás nélküli csoportokat leszámítva, nem akartak rendszerváltást, csak modellváltást, a szocializmusnak egy demokratikusabb, humánusabb változatát látták volna szívesen. Másrészt – az előbbieknek ellentmondva – azt, hogy 1956 október–novemberében a nemzeti egység látszólagos volt, valójában a politikai erők törekvései között jelentős különbségek mutathatók ki, ami azt jelenti, hogy egy szabad választás idején éles választási küzdelemre került volna sor, s a keresztény-konzervatív erők, a Demokrata Néppárt, vagy valamelyik másik katolikus párt jelentős sikereket ért volna el. A választásokat valószínűleg a Független Kisgazdapárt nyerte volna meg, de a baloldali pártok, nemcsak az SZDP, de az MSZMP is meg tudott volna kapaszkodni, s helyük lett volna a közéletben.

Felhasznált irodalom:

Csicskó Mária – Körösényi András: Egy harmadik utas szocializmus – utópia földközelben. A Petőfi Párt 1956–1957-ben. Századvég, 1989. 1–2. sz. 118–183.

Molnár Miklós: Egy vereség diadala. A forradalom története. Educatio-Atlanti Kutató és Kiadó Társulat. Budapest, 1991. 276 o.

Donáth Ferenc: A Márciusi Fronttól Monorig. Tanulmányok, vázlatok, visszaemlékezések. Szerk.: Szabó Judit, Valuch Tibor. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Századvég Kiadó. Budapest, 1992. 314 o.

Izsák Lajos: Az 1956-os forradalom pártjai és programjaik. Múltunk, 1992. 2–3. sz. 102–124.

Vida István: Lupkovics György kisgazdapárti politikus 1956. októberi politikai programja. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, XXX. évf. 1995. 5. sz. 380–395.

Vida István: Adalékok a Független Kisgazdapárt ujjászerveződéséhez 1956-ban. Múltunk, 1996. 3. sz. 51–101. Újraközlés. In: 1956 okai, jelentősége és következményei. Szerk.: Pál Lajos és Romsics Ignác. Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 2006. 199–251.

A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról. A kötetet összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Kenedi János. 1956-os Intézet. Budapest, 1996. 220 o.

Litván György: Az 1956-os forradalom eszméi és irányzatai. In: Litván György: Októberek üzenetei. Válogatott történeti írások. Osiris Kiadó. Budapest, 1996. 347–359.

Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből. Szerk.: Körösi Zsuzsa és Tóth Pál Péter. 1956-os Intézet. Budapest, 1997. 330 o.

Ötvenhat októbere és a hatalom. Szerk.: Horváth Julianna és Ripp Zoltán. Napvilág Kiadó. Budapest, 1997. 324 o.

Ripp Zoltán: A pártvezetés végnapjai. In: Ötvenhat októbere és a hatalom. Szerk.: Horváth Julianna és Ripp Zoltán. Napvilág Kiadó. Budapest, 1997. 169–296.

1956 és a politikai pártok. A politikai pártok az 1956-os forradalomban. 1956. október 23. – november 4. Válogatott dokumentumok. Szerk. és az utószót írta: Vida István. Az iratokat gyűjtötte, válogatta, az egyes fejezetek elé a bevezető tanulmányt írta Benkő Péter, Izsák Lajos, Strassenreiter Erzsébet, Urbán Károly és Vida István. MTA Jelenkor-kutató Bizottság. Budapest, 1998. 572 o.

Rainer János: Nagy Imre 1953–1958. Politikai életrajz II. 1956-os Intézet. Budapest, 1999. 486 o.

Magyarországi pártprogramok 1944–1988. Összeállította, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket készítette: Balogh Sándor, Izsák Lajos. ELTE-Eötvös Kiadó. Budapest, 2004. (Magyarországi pártprogramok. III.)

Nagy Imre: Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957. Szerk.: Vida István és Szántó László. A bevezető tanulmányt írta Vida István. Gondolat – Nagy Imre Alapítvány. Budapest, 2006. 447 o.

KÖDÖBÖCZ GÁBOR

„… nem szabad feledNI…!” KORTÁRS MAGYAR KÖLTŐK NAGY IMRE-ÉLMÉNYE

1956 őszének rendhagyó dramaturgiájú, tisztaságot sugárzó napjaiban az egy ütemre mozduló magyarságnak katartikus élményben lehetett része. A forradalommal közösséget vállaló írók-költők a világtörténelmileg is jelentős napok hatására ígéretes távlatokról, a szabadság elérhető közelségéről, magyar csodáról, harmadik útról és „emelkedő nemzetről” beszéltek. 1956 egyszerre felemelő és tragikus napjaiban – Székelyhidi Ágoston nagy formátumú írását idézve – a megosztásból összetartás lett, hogy aztán a leveretés nyomán az összetartásból újfent megosztás legyen. Az 1956-os forradalom és szabadságharc mint abszolút viszonyítási pont azért lehet a mai Magyarország legfontosabb hagyománya, mert – Csoóri Sándorral szólva – „ötvenhatban minden megtörtént: az is, ami bekövetkezett, és az is, ami nem. Lejátszódott bizonyos értelemben a múltunk, és lejátszódott bizonyos értelemben a jövőnk is.”. Ennek megfelelően a – prózában és versben egyaránt sokféle regiszteren megszólaló – magyar irodalom 1956 szellemének ideálképét s az ideálkép kifosztásának lelki dokumentálását adja. Az 1956-os témájú, illetve ahhoz kapcsolódó irodalmi alkotások az örökség súlyával szembesítve mindenekelőtt arra intenek bennünket, hogy „tisztának a tisztát őrizzük meg”.

1956 súlyos örökségén belül a mártír miniszterelnök, Nagy Imre személye bizonyos körök számára mindmáig megemészthetetlen. Ehhez képest igencsak elgondolkoztató, hogy a küldetését példásan teljesítő, az áldozatot tudatosan vállaló egykori miniszterelnöknek Faludy Györgytől, András Sándortól Máté Imrén, Gömöri Györgyön át Nagy Gáspárral és Petri Györggyel bezárólag miért van megannyi híve és tisztelője. Fölöttébb beszédes, hogy a felsoroltak Nagy Imre-élménye meglepően egynemű, (lényegében egy irányba mutató), letisztult és világos. Hitem szerint azért, mert a történelmileg kritikus helyzetekben nemzetével eggyé válva képes volt fölnőni a feladathoz, s a legdrámaibb pillanatokban emberként és magyarként is megállta a helyét. A Nagy Imréék ünnepélyes újratemetésén elmondott beszédében Méray Tibor nagyon pontosan fogalmazta meg e magatartás lényegét: „Mi sem lett volna számára könnyebb, mint hogy galád elrablása előtt vagy után egyetlen tollvonással lemondjon miniszterelnöki tisztéről, egyetlen behódoló mozdulattal megtagadja a forradalmat, s ezáltal

megmentse az életét.”. Nagy Imre viszont – minő ritka morális tartás ez – még a szorongatott helyzetben, a fogságban sem lett a börtönőrök foglya; „ő inkább akart egyenes derékkal meghalni, mintsem térden állva élni”. Az eszménytelen baloldaliak leginkább talán azt nem értik, hogy miként lehet valaki egyszerre kommunista és hazafi, kommunista és reformátor.

Hogy Nagy Imre életművének politikai és emberi üzenete mennyire kikezdhetetlen és tiszteletet parancsoló, arra a sok kínálkozó példa közül álljon itt Petri György idevágó versének egy részlete: „Én nem koszorúzok és nem adok/ interjút. Személyes kapcsolatom van/ Nagy Imrével, annak ellenére,/ hogy sohasem találkoztam vele. Sajnos./ Sokat tanulhattam volna tőle./ Érzelemgazdagságot, bölcsességet./ És ami a legfontosabb: igenis lehet/ erkölcsösen politizálni” (*1956*). Nagy Imre, mint tudjuk – az orosz tankok fedezékében hatalomra kerülő Kádár János legendás „szavahihetőségének” köszönhetően – 1958. jún. 16-án, bitófán végezte. Bírái előtti helytállása, a kivégzés pillanatáig tanúsított méltósága, emberi tartása joggal avatja őt a 20, századi magyar történelem egyik legvonzóbb és legtiszteletreméltóbb alakjává. András Sándor Nagy Imre-képe is ezt a vélekedést erősíti bennünk: „Utolsó kívánsága az akasztás előtt/ hogy fenntarthassa a szemüvegét./ Amikor összerándult a teste és előrezökkent a halálba,/ a fémkeretes könnyű üveg/ betonra hullott és megrepedt./ Ha látni akarsz, vedd föl/ tedd föl és tekints/ a repedt világba” (*Nagy Imre*).

Itt jegyezzük meg, hogy a mártír miniszterelnök cvikkernek nevezett szemüvege a versek jelentésvilágának makacsul ismétlődő motívuma, afféle szövegszervező erőközpontja. A ’cvikker’ mint visszatérő értékjelkép a Nagy Imre-versek metaforikájában nyilvánvalóan a látás, a tisztánlátás, a gáncstalan tekintet, a tág horizontú szemlélődés, a távlatos gondolkodás etalonná minősülő szimbóluma, a politikai bölcsesség, az emberi tisztesség és az áldozat-vállaló bátorság világnyivá táguló, mágikus jelképe. A ’cvikker’ mint értékjelkép a kiküzdött értéktudat belső bizonyosságát, az önmaga értékére ébredő személyiség sérthetetlen integritását fejezi ki, ugyanakkor a kihívás és beavatás alapvető fontosságú, emblematikus jellegű kelléke is. A „megiramodott képzeletű macskajancsik” tobzódása idején nem kevés kurázsi és muníció szükségeltetik ahhoz, hogy valaki Nagy Imre legendás cvikkerével próbáljon nézni és látni.

Miután sokan sokféleképpen láttatják, a Nagy Imre személyéről alkotott kép több, részint egymásnak is ellentmondó, részint pedig egymást feltételező és magyarázó mozaikból áll össze. András Sándor versében „csillagos, szép mosolyával” halálában is a remény és az újjászületés letéteményeseként jelenik meg (*Gyászmise a Hattyú utcai kocsmában*). Gömöri György versnekrológja szerint „nem e világra való volt ennyi naiv bizalom”, mégis „vannak még, akik érzik kézszorításmelegét, s idézik utolsó, hátrahagyott szavait” (*Emléksorok egy áldozatról*). Serfőző Simon idéző költeményében a föllélegzést, megkönnyebbülést hozó miniszterelnökre emlékeztet, aki „ígérte könnyítését a terheknek”, s aki „a büntető táborokat, e szégyen-és gyalázattelepeket számoltatta fel” (*Hiába sulykol-*

ták). Fáy Ferenc pasztellszerű, látomásos darabjában az ismeretlen somogyi falu gyökereit nem felejtő hű szülötte jelenik meg, akinek távlatos álmait vigyázza az otthoni föld, s „a tarkaszőttes, ravasz, titkokkal terhes őszi rét/ vizek fényében őrzi jó fiának a cvikkerét" (*Missa Hungarica*). Máté Imre népköltészeti ihletésű opusában a magyarok igazi reménységeként, törhetetlen hazafiként, hitvalló vértanúként áll előttünk Nagy Imre, akit bitóra lehetett juttatni, de akinek a szellemét soha nem lehet megölni, mert „… ha tüzes kakas szól,/ vissza is fog jönni,/ Dózsa György jobbján fog/ igazságot tenni!" (*Nagy Imre*). Petri György szándékosan alulstilizált művében a forradalom első napjaiban valamelyest kényszerpályán mozgó, kissé személytelennek és bizonytalannak mutatkozó férfi jelenik meg, akit csalódottan hallgatott az akkor 13 éves kamasz, s akiről utóbb illúziótlan szkepszissel beszél a költő: „Ki mondja meg, mi lett volna mondható/ arról az erkélyről. Elgéppuskázott lehetőségek/ vissza nem térnek. Börtön, halál/ nem köszörüli ki a pillanat élit,/ ha kicsorbult. De emlékeznünk szabad/ a vonakodó, sértett, tétova férfira,/ akibe mégis/ fölszivároghatott/ düh, káprázat, országos vakremény,/ amikor arra ébredt/ a város: lövik szét" (*Nagy Imréről*).

Ezekből az alakrajzokból végül is egy olyan tiszteletre méltóan rokonszenves, pozitív üzeneteket hordozó, helyenként idealizáltnak és mitizáltnak tetsző figura magasodik föl előttünk, aki saját korlátain és korábbi reflexein fölülemelkedve sodródó hősből tragikus hőssé tudott válni. Összes hibája és esetleges mulasztása ellenére ekként szerepel a történelmi emlékezetben is, hiszen tudatosan vállalta a vérbefojtott forradalom eszményei melletti bátor kiállást, s ezáltal a vértanúságot is. Az, hogy nem kért kegyelmet, mindenképpen emberi nagyságra vall. Az pedig, hogy a politikai rehabilitációjára vonatkozó baljóslatú víziója is beigazolódott – nevezetesen, hogy azok rehabilitálják majd, akik halálra ítélték –, csak a legnagyobbakra jellemző éleslátását dicséri.

Faludy György szakrális jellegű halottsiratója az utolsó nap hajnalán leltárt készítő, a halálra derűsen és tiszta lélekkel készülő, a végső pillanatokat méltósággal és nyugalommal fogadó, cvikker nélküli, ősz férfit láttatja, azt a Nagy Imrét, aki tudta, hogy „a század titkát ő oldotta meg félúton", s aki sejtette, hogy „bölcs bátorsága, tisztessége" révén „ő lesz fajtánk példaképe". Miként monográfiájában Pomogáts Béla írja: „A bölcs bátorság és a tisztesség arra a történelmi szerepvállalásra utal, amelynek során Nagy Imre, mint az 1945-ös földreform előkészítője, az 1953-as demokratizálási kormányprogram meghirdetője és az 1956-os forradalom miniszterelnöke, majd vértanúja mindig is a magyar nép mellett kötelezte el magát, miközben a 'bátorság' erénye mellett követni kívánta a politikusi 'bölcsesség' erényét is. Mindebben a személyiségét meghatározó 'tisztesség' vezérelte, ennek révén vált a szembeszegülés és cselekvés hősévé." Faludy György verse nemcsak a történelmünk szabadsághősei közé emelt mártír miniszterelnök emléke és politikai életműve előtt tiszteleg, de egyszersmind „a magyar forradalom történelmi nagyságát is kifejezi". A Faludy-vers zárlata egészen briliáns módon érzékelteti a Nagy Imre kivégzésétől datálható új időszámí-

tás kezdetét:"Azóta újra mellbeteg,/ keszeg varróleány a nappal/ s izzadt ringyók az éjszakák,-/ ám néha félálomban este/ szemembe hull egy fény-nyaláb:/ talán a láthatáron villan,/ vagy egy reflektor incseleg,/ a szomszéd utcán a villany,/ de lehet, hogy a cvikkered"(*Nagy Imre*).

A Nagy Imre alakját idéző és/vagy legendásító versek közös törekvése a „személyiség mélyítés, elvekkel, eszmékkel, tartással való feltöltés" (Görömbei András), egyszersmind a nemzet lelkiismeretének kondicionálása, az emlékezés erősítése a felejtéssel szemben. Az emlékezés és emlékeztetés révén, kibeszéletlen traumáink és hiányérzeteink ébrentartása révén lehetnek a költők a „reménység helytartói", az ép lelkület és tiszta tudat hordozói. A konszolidáció megrohadt békéjét és morális válságát ostorozó versek voltaképpen a hatalommal 1956 után megkötött egyezség fölmondását is jelentik azon megfontolás alapján, hogy a múlttal való szembenézés, a történelem tisztázása nélkül nem lehet új és rendezett világot teremteni.

Ebben a folyamatban meghatározó szerepe volt Nagy Gáspárnak, aki „az igazság kimondásával segített lebontani a hazugságra épített politikai rendszert"(Görömbei András). A költő egyik „rendszerváltó" verséből idézek: „egyszer majd el kell temetNI/ és nekünk nem szabad feledNI/ a gyilkosokat néven nevezNI!"(*Öröknyár: elmúltam 9 éves*). Szakolczay Lajos szavaival a gyilkos megnevezésére szólító modern ballada és a másik megkerülhetetlen vers (*A fiú naplójából*) bátorsága nélkül nincsen – legalábbis folyamatában nincsen – 1956-os magyar irodalom. Ráadásul Nagy Gáspár Kossuth-díjas költőt 1956 szelleme már jó ideje s mindmáig fogva tartja, lírájának jelentékeny része ebből a témakörből származik. Egyik legutóbbi, viszonylag szűk körben ismert kötete (*Nem szabad feledNI – Versek 1956 láthatatlan emlékművének talapzatára*, Püski, 2002) csaknem nyolcvan, a forradalom eseményeihez kapcsolódó, illetve annak szellemében készült verset tartalmaz. Nagy Gáspár a versek mindegyikében a történelmi amnéziával, az össznépi múltfelejtéssel és kedélyes közönnyel dacolva a nemzet önvédelmi reflexére, illetve mentális egészségére helyezi a hangsúlyt. Legutóbbi katartikus műve, az oratorikus emlékezés 1956 vértanú hőseire alcímet viselő *Október végi tiszta lángok* című hétrészes verskompozíció, amely a költő e tárgykörben született műveinek lírai szintéziseként tarthat számot sokak érdeklődésére (Új Forrás 2005/8). Befejezésként a „tisztaságot sugárzó és tisztaságot követelő" versfüzér utolsó, *Lux aeterna* című darabját idézem: „A lángok forró szívéhez értem,/ nincs, nem is lehet már több/ ellobbanó pillanata ennek az útnak./ Élők: mutassátok föl a világnak,/ s a hunyorgó égi csillagoknak/ a mi hőseinket, szent halottainkat,/ akik most már jobban ragyognak/ és fényük egyre fényesebb lesz,/ ahogy megérti áldozatukat a nemzet,/ ha századonként legalább egyszer/ fölkel és nem riaszthatja semmi fegyver…/ Ekkor nagy lesz és hatalmas,/ tántoríthatatlanul forradalmas,/ bukásaiban is büszke, méltóságos…/ Azt súgja: csak a holtak igazára hallgass,/ mert az október végi tiszta lángok/ szívébe égették a szabadságot!"

KANYÓ TAMÁS

1956-OS MENEKÜLTEK SVÁJCBAN[1]

„Emigráció annyit jelent, hogy az ember mindent elhagy, amihez kötődött, elhagyja azokat az embereket, akikkel közös történetük volt. Aztán eljut az ember az idegenbe, ott beilleszkedik, és amit maga mögött hagyott, attól elidegenedik, így bizonyos mértékig mindenhol idegenné válik." (Egy Svájcban élő 1956-os volt menekült)

A svájci kortársakat az 1956-os magyar forradalom mélyen megrendítette, és erős szolidáris érzés alakult ki bennük. „A legtöbb svájciban több is volt, mint szolidáris érzés. Az események hatására szinte azonosultak a szabadságot szerető magyar néppel." Tüntetések, szolidaritást kifejező nyilatkozatok, segély- és ajándékgyűjtési akciók szervezése – mindez jellemző arra az időszakra.

A magyar forradalom híre Svájcban élénk belpolitikai vitát váltott ki, és számtalan politikai csoportosulást mozgósított. A beszámolók sok esetben talán éppen ezért alig szólnak a (valóban) Magyarországon történtekről. Az „Ungarn 56", „Ungarn-Aufstand" a tényleges magyarországi eseményektől független kulcsfogalommá vált. Ezt az érintettek politikai beállítottságuknak megfelelően más-más módon értelmezték.

Heves hangvételű vitákra, néha tettlegességre, főként azokkal került sor, akik valamelyik baloldali csoportosuláshoz, elsősorban a nyíltan Moszkva-barát munkáspárthoz, a Partei der Arbeit-hoz (PdA) tartoztak: „Ebben a túlfűtött érzelmi közegben sokakban feloldódtak azok a feszültségek, amelyek a háborút követő időkben az életkörülmények gyors átalakulása következtében felgyülemlettek. Az embereket nagyon nyomasztotta az a tény, hogy életminőségük jelentősen javult ugyan, de el kellett fogadniuk, hogy nem békében, hanem háborúban – hidegháborúban – kell élniük." (175)

[1] Az Egerben elhangzott előadásom címe azonos egy 2002-ben megjelent könyv alcímével: Kanyó Tamás – „Emigráció és Identitás, 56-os menekültek Svájcban", Pléh Csaba, Ehmann Bea, Gyáni Gábor, Kende Péter, Kónya Anikó és László János tanulmányaival. Budapest, L´Harmattan Kiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet, 2002.
Az itt leírtak sok esetben a könyv anyagából merítenek. Az idézet mögötti oldalszámok zárójelben erre a könyvre utalnak.

A forradalom leverése után kb. 200 000 ember hagyta el Magyarországot. A svájci kormány, a Bundesrat, több döntésben 1957 tavaszáig 13 438 magyar menekültet vett fel.

A menekülteket a föderáció szétosztotta különböző kantonokba, a sokoldalú segítség sok esetben régi svájci hagyomány alapján működött. A svájci „rendszer" szerint nem centralizáltan valamilyen központból, hanem „lentről" helyben szerveződött: a svájci segítség sajátosságához tartozik, hogy a károsult, vagyis segítendő csoport legközelebbi eszmei „rokona", ill. társa segít. Ebben nagy szerepet játszanak az egyházak, s más szervezetek (sok svájci egyetemista segített szervezetten magyar társának). Ennek régi hagyománya van, így a hugenottákat a protestáns kantonok segítették, a francia forradalom, ill. 1848/49 stb. levert forradalom menekültjeinek a hozzájuk legközelebb álló szervezetek nyújtottak támaszt. A második világháború idején azonban a sok befogadott menekült mellett a svájci hatóságok sok zsidó menekültet visszatoloncoltak a biztos halálba. 1956 alkalmat adott újra a humanitárius politika bebizonyítására.

Ebben az összefüggésben találtam az elbeszélt életutakban svájci részről olyan történetet, ahol saját családjának története is egy menekült sorsra mutat rá: „...én hugenották leszármazottja vagyok. Jó néhány francia nevű bázeli család őse hugenotta volt. A mi családunk sohasem felejtette el, hogy egyszer ők is menekültként érkeztek Baselbe. A hugenották később, a 17. században a gazdasági és értelmiségi vezető réteghez tartoztak. Erre gondoltam, és ezt mondtam magamnak: olyan emberek jönnek ismét, akik országunkat gazdagítani fogják. Valóban ilyenekkel ismerkedtem meg, ilyenekkel dolgoztam együtt." (178/9)

A svájci 56-os kép, az 1956-osokkal való szimpátia olyan elvárással függött össze, ami nemritkán nyomást is jelenthetett a menekült számára. Világnézeti meggyőződésük nem egy esetben meglepetést okozott:

„Semmiféle elvárás nem élt bennünk. Egyet azonban ki kell jelentenem. Az egyetemistákkal kerestünk kapcsolatot […] Meg voltunk győződve, hogy (az egyetemisták) lelkes antikommunisták, akik a rendszer ellen harcoltak. Amikor az első kapcsolatfelvételre sor került, először Budapesten, majd Bécsben, végül Svájcban, felismertük, hogy nem úgy áll a dolog, ahogy azt elképzeltük. Sokan közülük egyáltalán nem voltak antikommunisták, sőt elvhű szocialisták, akik ugyanakkor ragaszkodtak a demokráciához és szabadsághoz, és fontosnak tartották a Nyugat felé való nyitást. Jó néhányan elvhű kommunistának és szocialistának vallották magukat, de hangsúlyozták, hogy a kommunizmus egy más formáját képzelik el. Ez váratlanul ért bennünket. Az érintetteket azonban figyelmeztettük, hogy véleményüket ne kürtöljék világgá. Némelyiknek még külön is megmondtuk, hogy még véletlenül se említsék ezt, ha mikrofonba beszélnek. A svájciak nem értenék meg, hiszen az egész 1956-os lelkesedést a kommunizmussal való szembenállás éltette. Senki se ámítsa magát. Egy ilyen irányú megnyilatkozás félreértésekhez vezetett volna." (179)

Ez a „meglepődés” jelzi, hova jutottak az egymásnak ellentmondó értelmezések, amelyek a hatalmi blokkok és többé-kevésbé az egész hidegháború logikáját követő jellegzetes elképzelésekben fejeződtek ki. A Szovjetunió „fasiszta ellenforradalomról” beszélt, míg a másik oldalon gyakran nem csupán az antisztálinista mozzanatot hangsúlyozták, hanem voltak olyanok is, akik elutasítottak minden baloldali megnyilvánulást. Mindkettőt a „sémákban való gondolkodás” jellemezte mindkettő csak a forradalom destruktív oldalára, a rombolásra fektette a hangsúlyt. Közben alig vették tudomásul, hogy az erőszakra épített kormányzat összeomlásával új állami funkciókat betöltő öntevékeny szerveződések kezdtek kialakulni. Ezek olyan momentumok, amelyek alapján joggal beszélhetünk forradalomról, „Revolution”-ról. Nyugaton ezt nagyon kevesen ismerték fel pl. Hannah Arendt, aki „On Hungarian Revolution” című művében leírja ehhez fűződő gondolatait.

A menekült magyarok heterogén világában olyanok is feltűntek, akik „kommunistáknak” vallották magukat. Sok menekült kifejezett nyomást érezhetett abban, hogy akadt olyan helyzet, amikor antikommunista (anti-baloldali) szólamokat vártak tőlük.

A fent említett munka elsőrangú kérdése az, hogy kiválasztott tanúk beszámolója nyomán az elmúlt korszak milyen emléknyomait lehet felfedezni; a menekültek milyen sajátos módon reagáltak az új élethelyzetükre; hogyan fogták fel, és hogyan oldották meg az új világban való tájékozódás, szocializálódás, a társadalomba való betagozódás sokrétű feladatait.

Mit jelentett 56-os magyar menekültként Svájcban élni, önmagukat feltalálni, saját megszokott nézeteiket revideálni, hogyan élték meg ezt a folyamatot, melyek jelentették az emlékezetben a legnagyobb kihívást?

A következő részben persze csak rövid összefoglalást tudok nyújtani, mondhatnám egyfajta eredményt, de a legértékesebb része a tanulmánynak az, amikor elmélyülhet az olvasó az elbeszélésekben; itt csak illusztrációként kerülhet egy-egy mondat elő, így a lényeg majdhogynem elmarad.

A felmérés nem reprezentatív, de a sok történet összegzése felmutathatja a lehetséges Spielraum – játék/akció – teret.

Amellett nem rekonstruálni kívántam a történteket, hanem az aktorok önértelmezését a többi hanggal együtt bemutatni. A módszerrel kapcsolatban megemlítem, hogy „teljes” életútinterjúkat vezettem (a teljesség nem a kimerítettséget, hanem a beágyazódást az életbe jelentette). Feltűnt egy magyar specifikum is: az elbeszélés „genetikai” nagyságrendje. Az elbeszélő saját helyzetét beépíti a család történetébe (tovább vitte, deklasszálódott...), s ilyenkor fontosnak bizonyulnak olyan kategóriák, mint: polgári, nagypolgári, dzsentri, arisztokrata, úri, munkás, paraszt, intellektuel, katolikus, protestáns, zsidó – ehhez jött még a politikai meggyőződés (kisgazda, szocdem stb.). Különösen nagy szerepet játszottak a második világháborús élmények. A saját élettörténetnek a nagyobb családtörténetbe való ilyetén behelyezése némileg szemben áll a svájci elbeszélő

praxissal, a „self-made-man" típussal, ahol a család néha majdhogy tabu, csak mint fentebb a hugenotta példa került elő.

Az emigráció elején ott áll a forradalom leverése, így nyilvánvalónak tűnhet az emigráció elhatározásához való indok és motiváció.

De hogyan indokolták individuális szinten a menekülést?

Sokan úgy mesélték, hogy valamilyen módon részt vettek a forradalomban, és azért hagyták el az országot, hogy elkerüljék a rendszer bosszúját. Egyes menekültek néha passzívnak – pl. valaki hozzátartozójaként (apja, férje, testvére stb. részt vett s kikísérte, nem akartak egymástól elválni) – mutatják be szerepüket.

Voltak pl. határtelepülésen lakók, akik tömeges pánikban hagyták el az országot.

Volt, aki a sztrájk idejét akarta kihasználni egy „tanulmányútra".

S volt, aki előélete, ill. származása miatt hagyta ott Magyarországot, mert ilyen háttérrel semmi jövőt nem remélt magának, és erre most adódott az első alkalom.

Ha azt vizsgálja az ember, hogy miért éppen Svájcba jöttek, akkor durván két csoportra lehet osztani az elbeszélőket: voltak, akik valamilyen hirtelen affektusból vagy véletlenül döntöttek így, és volt olyan, aki tudatosan Svájcba kívánt jönni.

Így pl. együtt akart maradni egy csapat, s az egyik rábeszélte a többieket, vagy hosszú volt a sor az amerikaiaknál... Egyesek nem akartak túl messzire menni – tengeren túlra, mások esetleg már ismertek egy Svájcban beszélt nyelvet.

Akik tudatosan Svájcot választották, ismerték valahonnan az országot, pl. ott jártak, mint Vöröskereszt-gyerekek a II. világháború után; vagy akár egy rokon ottléte is okként szerepelt, még ha azzal a rokonnal nem is tartották a későbbiekben a kapcsolatot. Svájcnak jó híre volt, mint semleges, segítőkész ország.

Ha azt nézzük, hogy mik voltak a menekültek igényei, akkor az is feltűnik, hogy sokan ezt az emigrációt csak átmeneti fázisnak hitték, azt remélték, hogy politikai úton rendezni fogják a helyzetet, hogy az ENSZ föllép, vagy hogy a szovjetek saját maguk elhagyják az országot.

Ilyen elvárásokat lehetett olvasni: elvégezni egyetemi tanulmányokat, nyelveket tanulni, szakmai tapasztalatot szerezni, majd visszamenni.

Akiket a forradalom utolsó napjaiban a börtönökből szabadítottak ki, azok örültek, hogy élnek, egy ideig semmilyen jövőképük nem volt.

Előfordult, hogy egy férj azért küzdött, hogy maga után hozhassa feleségét – volt, hogy ez 10 évig is eltartott.

Az integráció – a beilleszkedés – folyamata rengeteg területen megnyilvánult: itt is nagyon fontos, a kommunikáció alapja a helyi nyelv elsajátítása. Ám Svájc sajátos helyzetben van, hiszen négynyelvű ország. Miközben az ottani német – mondhatni – egy külön beszélt nyelv, és nem is egységes.

A külföldi akcentust az emigránsok sokszor stigmaként élték meg, ha a helyiek miattuk Schwitzerdütsch-ről hirtelen átváltottak Hochdeutsch-ra, akkor ezt akár egyfajta kirekesztésnek foghatták fel. A latin (olasz, ill. francia) Svájc mentalitását gyakran közelebb érezték a magyarhoz, mint a német-svájci felfogást.

Szinte groteszk mozzanat volt a nők helyzete: egy sztálinista rendszerből az európai kontinens legősibb demokratikus országába menekültnek rá kellett döbbenni, hogy ott nem ismerték a női szavazati jogot – amíg 1971-ben, népszavazása útján országos szinten be nem vezették.

Sok területen akadhatott kisebb konfliktus. Egyes menekültek számára eleinte minden gyanús volt, ami állami. Megismerkedtek a svájci pontossággal, alapossággal, munkamorállal, egyfajta puritán szellemmel, amit a magyarok néha kicsinyességnek fogtak fel.

Ezeket az új jelenségeket előnyös volt felismerni és megfelelő módon kezelni. Nem ritkán egy illető elfogadott, ill. átvett egy-egy mozzanatot:

„Egyike a legpozitívabb svájci tulajdonságnak, ami miatt szintén roppantul szeretünk itt lenni (...): a szélsőségektől távol állni, és ez a hihetetlenül józan, praktikus gondolkodásra való készség. Én ezt évtizedeken keresztül megéltem a tanári karban, a konferenciákon, az iskolában, ahol tanítottam, hogy minden témáról a legjózanabbul pro és kontra lehetett érvelni; hogy az emberek nem veszítik el a fejüket; hogy olyan emberek, akik esetleg mérgelődtek egymásra, és esetleg egy négyszemközti jelenetben jól oda is mondtak, ugyanaz az ember esetleg egy konferencián a legnagyobb objektivitással tud az illetővel beszélni. Egy magyar meg lenne sértődve egy életre: Nem beszélek vele, nem létezik a számomra – ez jellegzetesen magyar reakció." (67)

Ebben az idézetben az elbeszélő az általa vélt svájci erényt szembeállítja az adott területen vélt magyar hiánnyal, s átképzetten elutasítja a régen megélt indulatosság praxisát.

Mint a következő példában is mindkét esetben az elbeszélő végigment egy adaptációs folyamaton, az emigráns kihíváson, az újrakezdésen, s az egyénenként másképp tapasztalt, ill. elbeszélt szemléleti változáson.

„A svájciak alapossága, néha kicsinyessége, rendszeretete, néha a magyaroknak nehezére esett. De én magam is egy kicsinyes, rendszerető természet vagyok, úgyhogy nekem ez nem okozott különösebb gondot és problémát, mert ilyen szempontból én néha svájciabbnak érzem magam, mint a svájciak. És néha a svájci kollégáimat megpróbálom rendre szoktatni most is még, úgyhogy ez talán generáció kérdése is idővel, életkor kérdése. De nekem nem volt terhes ez a svájci környezet, emiatt nekem nem volt problémám." (67)

A végkövetkeztetés nem olyan jellegű, hogy egy mondatban elmondhatnám, hogy az 1956-os magyarok sikeresen beilleszkedtek, s feltalálták magukat – bár többnyire az a benyomásom, hogy igen –, vagy zátonyra futottak, ami sok esetben szintén előfordult.

A Svájcba emigrált 56-os egyik szimbóluma lehetne a Patchwork-takaró[2], amit annak idején a svájci iskolás lányok készítettek a menekültek számára. (Több 1956-os máig otthon őrzi ezt az adományt). Az említett takaró nagyon sok, színes, kötött négyzet-darabból van összevarrva, szimbolizálva az ottani emigránsok sokszínű, heterogén összetételét is.

[2] Az előző (első) lábjegyzetben említett könyv címlapja is erre a *patchwork*re (foltvarázsra) kíván utalni.

KÁCSOR ZSOLT

A SZABAD NÉP SZEREPE A RÁKOSI-DIKTATÚRÁBAN

A totalitárius rendszerek elnyomó gépezetének egyik legfőbb fegyvere a tömegtájékoztatás fölötti centralizált politikai ellenőrzés, a monopolizált sajtópropaganda alkalmazása. A „párt öklének" szerepét a Rákosi-féle kommunista diktatúrában az óriási példányszámban megjelentetett országos pártlap, a Szabad Nép töltötte be nagyjából 1947 (azaz a kommunista hatalomátvétel, a fordulat éve) és 1953 (Rákosi meggyengülése, Nagy Imre első hatalomra jutása) között. A lap kritikátlan, elfogult szellemben tömjénezte a kommunista rendszer eredményeit, elhallgatta vagy meghamisította a valós tényeket, és részt vett a párt által célpontba vett „belső ellenségek" – például Rajk László vagy Mindszenthy bíboros – ellen indult lejárató, uszító hadjáratokban.

A rendszer elhivatott kiszolgálói közé tartoztak a kommunista párt hivatalos lapjának vezető munkatársai: Gimes Miklós, Kende Péter, Kornai János, Losonczy Géza, Méray Tibor, Tardos Tibor vagy Vásárhelyi Miklós. Bennük nem csupán az a közös, hogy fiatalon hithű, elszánt és meggyőződéses kommunisták voltak, hanem az is, hogy – rádöbbenve a totalitárius rendszer és a Szabad Nép által elkövetett bűnökre – pár év alatt kiábrándultak a kommunista párt akkori vezetőiből. Eltávolodtak vagy eltávolították őket a Szabad Néptől, majd demokratikus meggyőződésű, plurális politikai keretekben gondolkodó értelmiségiekké váltak. A XX. századi Magyarországon tipikusan baloldali vagy szélsőbaloldali értelmiségi életpálya az övék: a „kommunizmus építésével" egy megvalósíthatatlan álmot kergettek az emberiség áldozatos megmentőinek szerepében, majd fokozatosan számukra is elkövetkeztek az „ébredés", a kiábrándulás évei. A Rákosi-féle irányvonallal szemben idővel a Nagy Imre-féle szárny mögött sorakoztak föl, ebben az értelemben nem kis szerepet játszottak az 1956-os forradalomhoz vezető folyamatok alakításában, majd magában a forradalomban is.

Ebben a tanulmányban áttekintést adok a Szabad Nép történetéről, a diktatúrában betöltött szerepéről, valamint az újság meghatározó munkatársainak tevékenységéről.

A Szabad Nép működése

A második világháború lezárása utáni években – az egyre szűkebb keretek közé szorított, s a kommunista diktatúra éveiben teljes mértékben fölszámolt

sajtószabadság ellenére – nem kevés újság volt jelen a magyarországi lappiacon: így a Népszava, a Szabad Szó, a Kis Újság, A Reggel, a Független Magyarország, a Világ, a Kossuth Népe, az Új Szó, a Magyar Nemzet, a Világosság, a Haladás, a Fáklya vagy a Friss Újság.

De ezek közül egyik sem gyakorolt akkora hatást a nyilvánosságra – s így közvetlenül a mindennapi belpolitikai eseményekre –, mint a Szabad Nép. Évtizedekre fogalommá váltak az úgynevezett Szabad Nép félórák, amelyek keretében a dolgozó nép a műszak alatt az újságot olvasta: a dolgozóknak magyaráznuk, kommentálniuk kellett az aznapi Szabad Népben megjelent fontosabb írásokat. De a Szabad Nép ahhoz is eljutott, aki nem tudott olvasni: falvakban gyakorta előfordult, hogy az írástudatlan parasztoknak felolvasást tartottak a lap cikkeiből.

A Szabad Nép szerkesztősége a főváros VIII. kerületében, a József körút 5. szám alatt működött. A kommunista párt hivatalos lapjának első száma – nem számítva az 1942-től rendszertelenül és illegálisan terjesztett számokat – 1945. március 25-én került a standokra, s ezekkel a szavakkal adta tudtul a programját: „A legális Szabad Nép most folytatja munkáját a munkásosztály felszabadításáért és a demokráciáért... Az MKP éles fegyvert ad ezzel a munkásmozgalom és a demokratikus Magyarország kezébe. Meg kell tanulni harcolni vele."[1] A kommunista párt vezetőinek kezében a Szabad Nép valóban fegyverként működött: megtanultak harcolni vele.

A lap példányszáma meredeken ívelt fölfelé: 1948 októberében – a lap saját beszámolója szerint[2] – már 158 194 előfizetője volt, ebből 68 327 üzemi, 48 062 budapesti és 41 805 vidéki előfizetés. Az előfizetők száma október 22-re már 212 927-re nőtt. Ez utóbbi adat ugyancsak a Szabad Nép saját közlésén alapul az 1948. október 22-i számból, így annak valóságtartalma vitatható, vagy legalábbis nehezen ellenőrizhető.

Megbízható, párthű elvtársakat állítottak az újság élére: a főszerkesztő Révai József, a kipróbált, Moszkvát megjárt káder lett, felelős szerkesztője pedig a hazai illegális mozgalom egyik tagja, az ideológiailag is képzett Horváth Márton. 1945-ben már az újság munkatársai között találjuk a már említett Gimes Miklóst, Losonczy Gézát, Tardos Tibort és Vásárhelyi Miklóst, 1946-ban csatlakozott a szerkesztőséghez Méray Tibor, 1947-től pedig Kende Péter, Kornai János és Lőcsey Pál.

A munkatársak zöme huszonéves, legfeljebb harmincas fiatalember volt, csekély – vagy szinte a nullával egyenlő – újságírói tapasztalattal. Ennek ellenére a fiatalok gyors szakmai karriert futottak be: 1949-ben az akkor 21 éves Kornai János már a gazdasági rovat vezetője, az ugyancsak 21 éves Kende Péter pedig a

[1] Szabad ország – erős munkásmozgalom. Losonczy Géza cikke. Szabad Nép, 1945. március 25.

[2] Javítsuk a sajtómunkát – túlszárnyaljuk a célt. Vásárhelyi Miklós cikke. Szabad Nép, 1948. október 7.

külpolitikai rovatot vezeti. Hozzájuk képest az 1949-ben 32 éves Vásárhelyi Miklós már „nagy öregnek" számít, óriási tekintéllyel és befolyással. Hogyan beszél az indulás éveiről később Vásárhelyi Miklós?

„1945 tavaszától kezdve a Szabad Nép, a pártlap munkatársa voltam (később a szerkesztőbizottságnak is tagja lettem), s ily módon naponta találkoztam Révaival, a Politikai Bizottság ideológiai, agitációs és propagandaügyekben illetékes tagjával. Nézeteinek ismeretében elmondhatom, hogy '45-ben és részben '46-ban a pártnak az volt a stratégiája, hogy hosszú ideig tartó demokratikus küzdelemre kell berendezkednünk, s ennek során kell majd magunkhoz vonzanunk a magyar lakosság többségét. Ezért is szántak olyan fontos szerepet a lapunknak, s ezért töltött Révai egész napokat a szerkesztőségben írással, vezércikkírással és a mi irányításunkkal. Ebben az időszakban azt gondoltuk, hogy a legfontosabb a propaganda, hiszen ezzel nyerhetjük meg az embereket, ennek révén győzhetjük meg őket arról, hogy a nép pártja vagyunk, s hogy tevékenységünk a nemzet javát szolgálja."[3]

A sajtószabadságról Magyarországon 1946-ban született törvény a gondolat és vélemény szabad nyilvánítását „a természetes és elidegeníthetetlen jogok" közé sorolta. Az 1949-es alkotmány – az 55. paragrafusban – már árnyaltabban fogalmazott: „A Magyar Népköztársaság a dolgozók érdekeinek megfelelően biztosítja a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot." Vagyis: a pártállam a dolgozók érdekeire hivatkozva éppen a sajtószabadságot korlátozta. S e korlátok közé szorított sajtószabadságban a Szabad Nép korlátlan propagandisztikus hatalomra tett szert. A vezércikkeket és a fontosabb politikai beszámolókat, tudósításokat fűtő ideológiai elkötelezettség természetes egy pártlap esetében, ezen nincs mit csodálkozni. De szembetűnő az újság militáns, fenyegető, a kommunistáktól eltérő politikai meggyőződést vallókkal szemben kegyetlen és gyalázkodó stílusa. Az újságcikkek – különösen a koncepciós Rajk-per idején – hemzsegnek a politikai ellenfelek iránt érzett gyűlölet és megvetés felhangjaitól: a Szabad Nép kíméletlen, süvöltő türelmetlenséggel követelte és sürgette a halálos ítélet kiszabását Rajk Lászlóra és vádlott-társaira. A lapnak az ugyancsak koncepciós Mindszenthy-per során megjelentetett írásaiban a tárgyalóteremben ülő tudósító – jelesül Vásárhelyi Miklós – olyan kifejezéseket használ a vádlott hercegprímással kapcsolatban, mint *„szánalmas féreg", „riadt gonosztevő"* és *„leleplezett Tartuffe".*[4]

A militáns hangütés aligha volt olvasói elvárás az újságírókkal szemben. A különböző visszaemlékezésekben, interjúkban és memoárokban a lap több vezető munkatársa arról számolt be: olyan sokat dolgoztak, hogy ők, akiknek az or-

[3] Megjelent: Életrajz – olaszul. Federigo Argentieri interjúja Vásárhelyi Miklóssal. Ford. Betlen János (részletek). In: Vásárhelyi Miklós: Ellenzékben. Szerk. Tóbiás Áron. Bp., Szabad Tér Kiadó, 1989, 32–41, 46–48, 56–63.

[4] Egy legenda vége. Vásárhelyi Miklós cikke. Szabad Nép, 1949. február 6.

ság mindennapjairól kellett beszámolniuk, a mindennapokban paradox módon alig-alig találkoztak a valós élet konfliktusaival, és az emberek valós problémáival. Ezzel kapcsolatban visszaemlékezéseiben Kornai János azt írja: *„A hajszolt munkatempó szinte hajnaltól éjszakáig a szerkesztőség irodáiba zárt be, nem éltem a többi ember mindennapos életét, nem nyomasztottak a többiekéhez hasonló hétköznapi gondok, alig találkoztam mással, mint akivel a szerkesztőségi munka során kapcsolatba kerültem. Mint jó marxistához illik, a termelésre figyeltem, és nem a fogyasztásra. Ha a magam tapasztalatából nem is igen érzékelhettem, de azért kaptam jelzéseket az ellátási hiányosságokról és az ebből keletkező elégedetlenségről. E jelzések azonban nagyon visszafogottak voltak, és nekem nem volt fülem a halk és távoli morgás meghallására. Bizonyára voltak a környezetemben olyanok, akik – ha látták is a súlyos visszásságokat – óvakodtak attól, hogy azokról velem őszintén beszéljenek.”*[5]

Az újságírók a hétköznapoktól elzártan, a pártközpont mindenható irányítása alatt, előkelő „elefántcsont-toronyban” tevékenykedtek. Az újság munkatársai nem újságíróként, hanem pártmunkásként dolgoztak: elsősorban voltak hithű kommunisták, s csak másodsorban hírlapírók. A Szabad Nép nem – ahogy ma mondanánk – „szeriőz” politikai napilap volt, hanem a Magyar Kommunista Párt s később a Magyar Dolgozók Pártjának szócsöve, legfőbb propagandaeszköze, így az ott dolgozók a kommunista párt tagjaiként űzték hivatásukat, vagyis „harcosokként” az új haza felépítésének „frontján”. Ott kellett helyt állniuk, ahová a pártvezetés állította őket, márpedig egy elkötelezett párttag számára nem létezhetett nagyobb erő a pártfegyelemnél. Rájuk is érvényes volt a Magyar Dolgozók Pártjának 1948. június 13–14-én szövegezett programnyilatkozata, amely a pártfegyelemmel kapcsolatban így fogalmazott: „A Magyar Dolgozók Pártja szervezeti téren a demokratikus centralizmus alapján áll. Politikai irányvonalát szabad megvitatás útján alakítja ki. A párt vezető szerveinek határozatait azonban az alsóbb szervek és a párttagság köteles végrehajtani, a kisebbség a többségnek aláveti magát. A párt: harci párt, szigorú fegyelemmel, egységes politikai irányvonallal, egységes ideológiával, egységes vezetéssel. Nem tűr soraiban frakciózást, opportunista megalkuvást a munkásosztály és a népi demokrácia ellenségeivel. Következetesen küzd a marxizmus-leninizmus világnézetétől, elvi politikájától való bármely elhajlás, a reakciós-tőkés ideológia mindenfajta behatolása ellen a párt, a munkásosztály, a dolgozók soraiba. Megköveteli tagjaitól a példaadó erkölcsi magatartást, megtisztítja sorait a korrupt, önérdeküket hajhászó, a néptől idegen elemektől.”[6]

A párfegyelem kérdésével külön fejezetben foglalkozik a Magyar Dolgozók Pártjának szervezeti szabályzata is, amelyben ez olvasható: *„(...) 47. A Magyar Dolgozók Pártja csak akkor teljesítheti feladatát, ha a párt maga a fegyelmezett-*

[5] Kornai János: A gondolat erejével. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 67.

[6] A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956. Napvilág Kiadó, 1998. 32.

ség és a szervezettség megtestesülése. A pártban vasfegyelem van, melynek minden egyes párttag és pártszervezet köteles alávetni magát. A vasfegyelem a pártban nem zárja ki, hanem feltételezi az alárendelés tudatosságát és önkéntességét, mert csak tudatos fegyelem lehet igazi vasfegyelem. A fegyelem a pártban az akarat egységével, a párt összes tagjainak teljes és feltétlen cselekvési egységével valósítható meg. A Magyar Dolgozók Pártja csakis a megalkuvó, fegyelmezetlen elemek ellen vívott engesztelhetetlen harc útján őrizheti meg sorainak egységét és fegyelmezettségét. 48. A pártban nincs helye semmiféle külön csoportosulásnak vagy frakciónak, mert a csoportosulások és frakciók aláássák a párt egységét és harckészségét. Aki a párton belül frakciót szervez vagy ilyenben részt vesz, aki lazítja vagy megbontja a párt fegyelmét, azt mint ellenséget a párt soraiból el kell távolítani (...)".[7]

Mi a magyarázata annak, hogy több nyelven beszélő, európai műveltségű, olvasott emberek egy haladónak hitt eszme szolgálatában gyűlölködő és kirekesztő gondolkodású, saját magukat tévedhetetlennek hitt pártharcosokká válnak? Miért váltak ennyire elvakulttá az egyébként intelligens, művelt, olvasott emberek? Anyagi megfontolások vezérelték őket? Lehettek a szerkesztőségben olyanok, akiket a központi lap újságíróinak járó privilégiumok vonzottak. Ilyen volt a vezető munkatársak számára kiutalható szolgálati lakás – Kornai János 1952-ben háromszobás rózsadombi lakást kapott –; nyaralás a pártközpont üdülőiben; az átlagosnál magasabb fizetés; üzemi étkezde, ahol a nagyobb országos élelmezési problémák idején is megfelelő volt az ellátás; valamint jogosultság az elit számára fenntartott Kútvölgyi Kórház szolgáltatásaira. De az újság elhivatott munkatársai közül – s ez a visszaemlékezésekből egyértelműen kiderül – sokan egyáltalán nem törődtek a javadalmazással. A legtöbb hithű kommunistához hasonlóan ugyanis úgy vélték, hogy ők a világtörténelem addigi legigazságosabb berendezkedésének kiválasztott élharcosai, akik napról napra közelebb juttatják a népet a tökéletes világrend boldog megvalósulásához. Kiválasztottság-tudat és tévedhetetlenség – ez jellemezte a gondolkodásmódjukat, s nem vették észre, hogy saját maguk is egy szektás-vallásos révületű, szélsőséges meggyőződés áldozatai. Hogyan emlékezik erre az időszakra a lap két egykori munkatársa, Aczél Tamás és Méray Tibor?

„A Szabad Nép újságíró-gárdájának jelentős része napi 14-16 órát dolgozott, szívvel-lélekkel, jóformán nem is élt, nem szórakozott, egyikük-másikuk éveken át szabadságát sem vette ki, csakhogy minél teljesebben, minden zökkenő és fennakadás nélkül szolgálhassa azt az ügyet, amelyet szentnek és felemelőnek tartott. Nemcsak azt fogadták el, ami a »nagyhazugságok« soraiba tartozott: a Rajk-pert és a Tito-ügyet, a Sztálin-imádatot és Rákosi-mítoszt (ez szinte természetesnek számított), de olyan »apróságokat« is, amelyekről tudták, hogy torzak és torzítók, de úgy vélték, hogy az »ügy érdekében« szükség van rájuk. Éveken át rend-

[7] I. m. 41.

szeres gyakorlat volt például, hogy ha a Meteorológiai Intézet május elsejére esős időt jelzett, akkor ezt át kellett írni az előző napi jelentésben: május elsején a tömegfelvonulások idejére a tudomány csak napfényt és derűt jelezhetett."[8]

Ha meg is fogalmazódtak bennük kételyek a párt módszereivel kapcsolatban, az ország vitathatatlan eredményei elfeledtették velük az aggályokat.

S a gazdasági eredmények láttán akár érthető is lehet, hogy egy baloldali, sőt szocialista meggyőződésű értelmiségi fiatalember a negyvenes évek végén (amikor – elsősorban a kontinenst háborúba sodró jobboldali rezsimek elleni fellépésként – egész Európában komoly balratolódás volt megfigyelhető) a kommunista rendszer lelkes hívévé vált. Az ország teljesítménye valóban lenyűgöző volt: a háborús pusztításból rohamtempóban felépült Magyarországon az 1948-ban még mintegy ötszázezres munkanélküliség néhány év alatt szinte teljesen megszűnt: a „vas és acél országában" kiemelt ágazatnak minősített iparban foglalkoztatott nők száma az 1950-es évek első felében elérte a 370 ezret, szemben az 1938-ban mért 172 ezerrel. Ugyancsak a kommunisták hatalmát legitimálta az a tény, hogy 1953-ra három év alatt harminc százalékkal nőtt az egy főre jutó nemzeti jövedelem. Az első ötéves terv időszakában 67 milliárd forint fejlesztés történt a gazdaságban, igaz, ennek jelentős részét a bányászatba, a kohászatba, a gépiparba fektették be, a mindenáron való nehézipari fejlesztések jegyében. Ennek meg is lett az eredménye: az ipar egy évre vetített növekedési üteme 1953-ban már húsz százalékos volt, az ipari termelés a második világháborút előtti utolsó békeévhez képest a háromszorosára nőtt, a nyersvastermelés megkétszereződött.

Ezekről az eredményekről a Szabad Nép kollektívája győzelmi himnuszokhoz hasonló tudósításokban számolt be, hallgatva arról, hogy a nehézipari fejlesztésekhez képest az agrárium súlyos károkat szenvedett el az erőszakos téeszesítés, a tagosítás, a parasztbirtokosok megfélemlítése és üldözése, az erőszakos kollektivizálás, a háborús rekvirálásokhoz hasonlatos begyűjtések vagy a mezőgazdasági adóterhek növekedése miatt. Ennek következtében a megművelt területek aránya az 1950-es évek közepére két évtized alatt nagymértékben csökkent – az utolsó békeévben 9,6 millió volt, 1956-ban már csak 9,1 millió –, amivel élesen állt szemben egy másik adat: a termelőszövetkezetek száma megtízszereződött, s az erőszakos úton toborzott téesztagok száma csaknem elérte a 400 ezret.

A Szabad Nép cikkei a kommunista párt kommunikációjának szóhasználatát, a párthatározatok agyonkozmetikázott, de annál riasztóbb kifejezésmódját tükrözték. Mindennaposak voltak a hatalom első számú vezetőinek – Rákosi Mátyásnak vagy Gerő Ernőnek – a szerkesztőségbe intézett telefonhívásai, amelyekben a „négyesfogat" tagjai a véleményüket mondták el egy-egy cikkről, vagy utasításokat adtak bizonyos témák feldolgozására. Az újság természetesen

[8] Aczél Tamás – Méray Tibor: Tisztító vihar. Big Pen Publishing Company, London, 1959. 242.

szó szerint közölte a párt fontosabb határozatait, közleményeit, amelyeket nemegyszer Rákosi Mátyás személyesen fogalmazott. A Szabad Nép közölte azt a cikket is, amelyben Rákosi a később országszerte elhíresült szófordulatot használja: „Fokozni kell az éberséget.”.[9] A diktátor aligha gondolta, hogy a reformszellemiségű kommunista újságírók megfogadják a tanácsát, s valóban fokozzák az éberséget – csakhogy éppen ővele szemben...

A kiábrándulás

A legfelsőbb politikai vezetés által kézi vezérléssel működtetett lap természetesen együtt változott a pártvezetéssel: 1953 nyarára, Rákosi első bukásakor – az úgynevezett Nagy Imre-vonal megerősödésével – szelídült a Szabad Nép hangja is. A Központi Vezetőség 1953 júniusában szakított a Rákosi-féle személyi kultuszra alapozott politikával, és új irányvonalat jelölt ki. Ezzel új szakasz kezdődött a Szabad Népnél is, ahol az 1954–1956-os esztendők voltak az „ébredés évei”. A gyűlölködő és kirekesztő gondolkodású, saját magukat tévedhetetlennek hitt újságíró-pártharcosok akkor váltak demokratikus meggyőződésű, független, józan gondolkodású értelmiségiekké.

A leglátványosabbak közül való volt Vásárhelyi Miklósnak a rezsimből való kiábrándulása. Ennek az az oka, hogy meghatározó szerepet játszott a Szabad Népnél, a lap egyik vezető munkatársa volt, s Vásárhelyi a személyes fejlődésében és közéleti tevékenységében nagy utat tett meg addig, míg a késő Kádár-rendszerben a demokratikus ellenzék egyik emblematikus figurájává, majd a Történelmi Igazságtétel Bizottsága alapító elnökévé vált. Vásárhelyi Miklós meggyőződéses jobboldaliként – 18–19 éves korában – az olasz fasiszta párt tagja volt, később kommunistaként itthon Rákosi Mátyás egyik kedvencévé (külföldi állami kiküldetéseken többszöri személyes megbízottjává) vált, majd a mártír miniszterelnök, Nagy Imre mellé állt, hogy az élete hátralévő évtizedeiben – haláláig – a demokrácia megteremtésének egyik harcosa, az emberi és polgári jogok hazai kivívásának egyik fáradhatatlan szószólója legyen.

1954 októberében a Szabad Nép kollektívája már a Lapkiadó Vállalat belső, háromnapos gyűlésen támadja a pártvezetőséget és a lap szerkesztőit. (A „Szabad Nép lázadása” néven elhíresült sajtótörténeti eseményről kiváló leírást ad Aczél Tamás és Méray Tibor már idézett műve.[10]) Ezen a tanácskozáson a lap több munkatársa azt adja elő, hogy a Szabad Nép hasábjain folyó hazudozást többé nem lehet eltűrni, mert a lap meghamisítja a tényeket, alapvetően hazug információkat közöl az ország valódi helyzetéről. Az újságírók taggyűlése pár

[9] Trockista kémcsoport leleplezése. A Központi Vezetőség és a Központi Ellenőrző Bizottság közös határozata Rajk László és Szőnyi Tibor kizárásáról a pártból. Szabad Nép, 1949. június 16.

[10] Aczél Tamás – Méray Tibor: Tisztító vihar. Big Pen Publishing Company, London, 1959. 247.

nap alatt beszédtémává válik a fővárosban, a tanácskozáson készült jegyzőkönyvet sokszorosítva terjesztik nemcsak a különböző szerkesztőségekben, de még a pártfőiskolán is. A pártvezetés természetesen bosszúért kiáltott: a lap teljes szerkesztőbizottságát meghallgatásra magához rendelte a Központi Vezetőség, amely – miután Rákosi Mátyás a Szovjetunióban tartózkodott – Farkas Mihály elnökletével meghallgatta az újságírókat, majd kötelezte őket, hogy gyakoroljanak „önkritikát", s vonják vissza a pártvezetést és a lapszerkesztést érintő bírálataikat. Erre az újságírók nem voltak hajlandók. Erre a megtorlás nem maradt el: elbocsátották a laptól Kende Pétert, Kövesi Endrét és Szilvási Lajost, leváltották a szerkesztőbizottságból Méray Tibort, s pártbüntetésben részesítették Horváth Mártont, a szerkesztőbizottság vezetőjét, mert nem szállt szembe kellő eréllyel a „lázadókkal". Ahhoz képest, hogy korábban ennél jelentéktelenebb „kihágásokért" is halál vagy börtön járt, a „lázadó kommunisták" elég könnyen megúszták. Igaz, nem szabad elfelejteni, hogy ebben az időszakban Nagy Imre a miniszterelnök – de már nem sokáig.

A „moszkovita" irányzat hamarosan újra magához ragadja a hatalmat, s Nagy Imrét 1955-ben eltávolítják a hatalomból. Ezután elkezdődött a Rákosi Mátyás politikájával szembeszegülő értelmiségiek, újságírók megregulázása is: a Magyar Nemzet kommunista alapszervezetének 1955. májusi taggyűlésén Gimes Miklós, a Szabad Nép volt munkatársa azt a kérdést teszi föl nyilvánosan, hogy miután bebizonyosodott Tito ártatlansága, akkor miért késik az úgynevezett titoista ügynökök, a kivégzett Rajk László és társai rehabilitációja? A fölszólalás miatt Gimes Miklóst a pár nap múlva összeülő pártbíróság kizárta a pártból, akárcsak a Gimessel egyetértő hangú beszédet mondó Fazekas György újságírót és Vásárhelyi Miklóst.

Ilyen előzmények után érthető, hogy a párt hiába helyezett a Szabad Nép szerkesztőségébe régi, kipróbált, kommunista élharcosokat – akik korábban csak az újságosnál láttak napilapot[11] –, hogy szedjék ráncba az engedetlen kollektívát, a kiszabadult szellemet nem lehetett visszagyömöszölni a palackba. Az 1956-os forradalom előtti hónapokban, hetekben éppen a Szabad Nép volt az, amely a változást követelte. Elhíresült a napilap 1956. október 23-án megjelent vezércikke, amelyben az olvasható: *„Jó ez az áradás? Jó ez a tüzes lelkesedés? Valljuk be, hogy az elmúlt évek elszoktattak bennünket az ilyen tömegmegnyilvánulásoktól. A szektarianizmus, a sztálini hibák eltompították bennünk a fogékonyságot az elementáris erővel megnyilatkozó tömeghangulat, a tömegmegmozdulás iránt, s ma is akadnak, akik nem tudván szabadulni a régi beidegződésektől, aggodalommal és bizalmatlansággal tekintenek ifjúságuk gyűléseire. Pártunk és lapja, a Szabad Nép odaáll az ifjúság mellé, helyesli ezeket a gyűléseket, és sok sikert kíván a fiatalság okos, alkotó tanácskozásaihoz".*[12]

[11] Matusek Tivadarról és Kukucska Jánosról van szó.

[12] Új, tavaszi seregszemle. Szabad Nép, 1956. október 23.

Mindez azonban nem feledtette el az emberekkel azt, hogy ez a lap volt a gyűlölt kommunista párt hazug szócsöve éveken át. Október 23-án este feldühödött tömeg ostromolta meg Szabad Nép székházát. A lap a forradalom napjaiban rendszertelenül jelent meg, hogy október 31-én végleg megszűnjön. November elsején a Kádár János vezetésével újjáalakult munkáspárt lapja már egy másik fejléccel jelent meg, amelynek már ez volt a címe: Népszabadság.

A vezető munkatársak

Gimes Miklós (1917–1958) újságíró, politikus

Unitárius hitre tért, asszimiláns zsidó családból származott. Budapesten érettségizett, a szegedi egyetem orvostudományi karára járt, de a tanulmányait félbehagyta, és Auróra néven kisvállalatot alapított. 1942-ben csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz, 1944-ben megszökött a munkaszolgálatból, és jugoszláv partizánokhoz menekült. 1945-ben tért vissza a fővárosba, belépett a kommunista pártba, és egy ifjúsági lapnál helyezkedett el. Rövidesen a Szabad Nép munkatársa, majd külpolitikai rovatvezetője lett, és az újság kulturális-ideológiai arculatának egyik alakítója volt. Az 1953. júniusi fordulat után távolodott el a Rákosi-féle vonaltól, 1954-től tudósítóként Zürichben, Berlinben és Párizsban dolgozott. 1955-ben már a Magyar Nemzetnél dolgozott. A szerkesztőség 1955. májusi kommunista taggyűlésén Rajk László rehabilitálását és a bűnösök felelősségre vonását követelte, ami miatt kizárták a Magyar Dolgozók Pártjából, de 1956 nyarán visszavették. A Nagy Imre-csoport egyik radikális tagja volt, antisztalinistaként elutasította az egypártrendszert. A forradalom kitörése után újra a Szabad Népnél dolgozott, október 27-én megjelentette – a szintén újságíró Kende Péterrel (róla lásd később) együtt – a Magyar Szabadság, novemberben pedig az Október Huszonharmadika című lapot. A szovjet csapatok bevonulása után nem ismerte el a Kádár-kormányt, és sztrájkokat szervezett ellene, ezért december 5-én letartóztatták. A Nagy Imre-per harmadrendű vádlottjaként a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés és egyéb bűncselekmények vádjával halálra ítélték, és kivégezték.

Horváth Márton (1906–1987) politikus, szerkesztő

Budapesten született, 1926-ban beiratkozott a József Nádor egyetem építészmérnöki karára, de a tanulmányait megszakította. 1931-ben lett a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja, 1932-ben lakbérsztrájkok szervezése miatt letartóztatták, és vizsgálati fogság után néhány hónapra internálták. 1935-ben ismét letartóztatták, és a Vasas című szakszervezeti ellenzéki lap szerkesztéséért 12 évi börtönre ítélték. 1937-ben – apja közbenjárására – 5 évre csökkentették büntetését. 1940-ben szabadult, ezután illegalitásban élt (mivel Budapestről kitiltották), röpiratokat nyomtatott és terjesztett. 1942-től az illegális Szabad Nép

munkatársa és egyik szerkesztője. 1942 tavaszán másokkal együtt ismét letartóztatták, és 12 évi börtönbüntetésre ítélték. 1944. márciusban – színlelt betegsége miatt – büntetését megszakították. 1944 nyarán kapcsolatba lépett a Békepárttal, tagja lett a párt Központi Bizottságának, ő tartotta a kapcsolatot a Katonai Bizottsággal. Ezután ismét letartóztatták, Németországba akarták szállítani, de megszökött. 1945-ben az MKP Központi Vezetősége propaganda osztályának vezetője, 1945–1950 között a Szabad Nép felelős szerkesztője, 1945–1956 között az MKP, majd MDP Központi Vezetőségének tagja. 1950–54-ben a Szabad Nép szerkesztőbizottsági tagja és az MDP Központi Vezetősége agitációs és propaganda osztályának vezetője, 1954-től 1956 októberéig ismét a Szabad Nép felelős szerkesztője. 1956–57-ben a Magyar Munkásmozgalmi Intézet munkatársa, 1957–60-ban a Petőfi Irodalmi Múzeum, 1960–63-ban a Hunnia Filmstúdió, 1963–66-ban ismét a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatója, 1966-ban vonult nyugalomba.

Kende Péter (1927) újságíró, politológus, szociológus, egyetemi tanár

1947-től a Szabad Nép munkatársa, 1949-től külpolitikai szerkesztője, a szerkesztőség párttitkára, de reformszellemiségű megnyilatkozásai miatt 1955-ben elbocsátották a laptól. 1956-ban a Magyar Szabadság, majd az illegális Október Huszonharmadika egyik szerkesztője Gimes Miklóssal együtt. 1957-ben Párizsba emigrált, Franciaországban csaknem negyven évig dolgozott társadalomtudósként, elsősorban a szovjet blokk kutatójaként. 1959–1964 között a brüsszeli Nagy Imre Intézet főmunkatársa, 1962–1988 között a párizsi Irodalmi Újság szerzője, 1970–1974 között a nanterre-i Paris-X. Egyetem tanára, 1975–1978 között az Aix-Marseille III. Egyetemen tanít, majd oktat a párizsi Társadalomtudományi Főiskolán 1979-től 1991-ig. Közreműködött több francia folyóirat munkájában, így az Esprit, a Contrepoint, a La Nouvelle Alternative és a Commentaire-ében. 1978-tól 1991-ig a Magyar Füzetek alapító szerkesztője. 1989-től az 1956-os Intézet társelnöke, 1993 óta a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. 1993-ban kutatási igazgatóként ment nyugdíjba a Centre National de la Recherche Scientifique-nál.

Kornai János (1928) újságíró, közgazdász, egyetemi tanár

1947 és 1955 között a Szabad Nép gazdasági ügyekkel foglalkozó munkatársa, később rovatvezetője, 1955-től 1958-ig a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének munkatársa. Később a Textilipari Intézetben dolgozik, majd az MTA Számítástechnikai Központjának osztályvezetője 1967-ig, majd az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének gazdasági szabályozáselméleti osztályát vezeti. Nemzetközileg elismert közgazdasági szaktekintéllyé vált, az állampárti gazdasági rendszer egyik szakértője, a Collegium Budapest egyik alapítója.

Losonczy Géza (1917–1957) újságíró, politikus, államminiszter

Debreceni egyetemi tanulmányai alatt kapcsolódott be a munkásmozgalomba. 1935–1936-ban az egyetemi Márciusi Front egyik vezetője, a Tovább című lap szerkesztője. 1939-től a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja, 1940-től a Népszava munkatársa, 1945-től a Szabad Nép belpolitikai rovatvezetője. 1948-tól államtitkár a Népművelési Minisztériumban. A Rajk-perben hamis vádak alapján börtönbe került, 1954-ben szabadult, és a Magyar Nemzet főmunkatársa lett. Miután Nagy Imrét Rákosiék megbuktatták, Losonczy jelentős szerepet töltött be az ellenzéki kommunisták mozgalmában mint a Petőfi Kör egyik szervezője, az úgynevezett „író-memorandum" egyik megfogalmazója. A forradalom után Nagy Imre – október 30-án – államminiszterré nevezte ki, november 4-én a jugoszláv követségen kapott menedéket a családjával. Ő lett volna a Nagy Imre-per másodrendű vádlottja, de a tárgyalás előtt a börtönben meghalt.

Lőcsei Pál (1922) újságíró, szociológus

Békéscsabán született, 1940–1944 között lakatossegédként dolgozott. 1944-ben részt vett a fegyveres ellenállásban. 1945–1947 között a Viharsarok című lap újságírója, majd a Magyar Alföld felelős szerkesztője. 1947–1954 között a Szabad Nép munkatársa, az ideológiai rovat vezetője. 1954 decemberében a politikai vezetés bírálata miatt eltávolították a laptól. 1955 májusában csatlakozott a Nagy Imre körül kialakult pártellenzékhez. 1954–1956 között a Lenin Intézetben tanult. 1956 októberében a Magyar Szabadság című lap egyik alapítója. 1957 januárjában letartóztatták, 1958-ban nyolc év börtönbüntetésre ítélték. 1962-ben szabadult. 1965–1982 között a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetének munkatársaként elsősorban családszociológiai kutatásokat végzett. A nyolcvanas évek közepétől szamizdatpublikációi jelentek meg 1956 eszméi és céljai jegyében. 1988-tól politikai publicisztikákat és memoárokat közölt. 1988-ban a Történelmi Igazságtétel Bizottsága alapító tagja.

Méray Tibor (1924) újságíró

A Pázmány Péter Tudományegyetem magyar–latin szakán végzett, 1946-tól a Szabad Nép munkatársa, kulturális rovatvezetője, majd koreai, később berlini tudósítója. 1947–1948-ban a Csillag felelős szerkesztője, 1953–1954-ben az Írószövetség párttitkára. 1953-ban Kossuth-díjat kapott. 1954–1955-ben a Szabad Nép szerkesztőbizottságának tagja, a Nagy Imre körül kialakult pártellenzék tagja. 1954 októberében a Szabad Nép, majd 1955–1956-ban az Írószövetség párttaggyűlésein, illetve 1956. június 27-én a Petőfi Kör sajtóvitáján tett felszólalásaiban támogatta Nagy Imre politikáját, emiatt 1955-ben állásából elbocsátották. 1956-ban a Béke és Szabadság munkatársa. 1957-ben a megtorlás elől Jugoszlávián keresztül Párizsba emigrált, 1959–1963 között a brüsszeli Szemle munkatársa, 1962-től a párizsi Irodalmi Újság szerkesztője, 1971-től főszerkesz-

tője. Az emigrációban sokat tett az 1956-os forradalom örökségének ápolásáért. A PEN Exil párizsi csoportjának alelnökévé választották.

Révai József (1898–1959) politikus, miniszter, író, publicista

Budapesten született, kereskedelmi középiskolát végzett, majd Bécsben és Berlinben járt egyetemre. Diákkorában kapcsolódott be háborúellenes mozgalomba, részt vett Galilei-kör és a forradalmi szocialisták munkájában. 1917-ben a Ma és a Tett munkatársa. 1917-ben György Mátyással, Komját Aladárral és Lengyel Józseffel együtt kivált a Kassák-csoportból. Alapító tagja lett az 1918 őszén megalakult Kommunisták Magyarországi Pártjának, és munkatársa volt a Vörös Újságnak. A Tanácsköztársaság idején tagja volt a Budapesti Központi Munkástanácsnak. A Tanácsköztársaság bukása után emigrált, 1920-ban Bécsben a Proletár című hetilap, 1921-ben a Bécsi Vörös Újság, 1925-ben az Új Március munkatársa. Részt vett a KMP 1925-ben megrendezett első kongresszusán. 1928-ban megszervezte a Budapesten megjelenő illegális pártlapot, a Kommunistát. Álnéven megjelentek írásai a Szocialista Munkásban, a 100%-ban. 1930 elején részt vett a KMP II. kongresszusán, ahol ő tartotta a párt parasztpolitikájáról szóló beszámolót. 1930-ban letartóztatták, és 3 évi börtönre ítélték. A börtönben írta két nagy tanulmányát: Szabó Erin helye a magyar munkásmozgalomban; Marx és a magyar forradalom. Kiszabadulása után – 1934-ben – Prágába, majd a Szovjetunióba ment, 1937 elejéig a Kominternben dolgozott, részt vett a népfrontpolitika elméleti és gyakorlati kérdéseinek kidolgozásában. 1937–1939 között Csehszlovákiában a Dolgozók Lapja és a Magyar Nap munkatársa volt. Csehszlovákia német megszállása után újra a Szovjetunióban élt, a második világháborúban a Kossuth-rádió munkatársa volt. Részt vett a magyar hadifoglyok antifasiszta felvilágosításában, szerzője volt az Igaz Szó című antifasiszta hadifogolylapnak. 1944 őszén tért haza, először Szegeden dolgozott, majd tagja volt a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlésnek és az államfői jogokat gyakorló háromtagú Nemzeti Főtanácsnak. 1945-től a Szabad Nép főszerkesztője 1950-ig, ugyanakkor országgyűlési képviselő, a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság tagja. 1949-től 1953-ig népművelési miniszter, 1953-ban felmentették a Politikai Bizottságban és a kormányban viselt tisztsége alól, és az Elnöki Tanács elnökhelyettese lett. 1956-ban ismét beválasztották a Politikai Bizottság tagjai közé, a forradalom leverése után az MSZMP Központi Bizottságának tagja.

Tardos Tibor (1918–2004) író, újságíró

Gyógyszerész-segédi diplomát szerzett Budapesten, majd Franciaországban folytatta iskoláit. Részt vett a francia ellenállásban, a második világháború után tért vissza Magyarországra. A Szabad Nép, majd a Szabad Ifjúság munkatársa lett, aktívan részt vett a Petőfi Kör munkájában. 1956-ban kizárták a Magyar

Dolgozók Pártjából. 1957 januárjában letartóztatták, koholt vádakkal másfél évre ítélték. 1963-ban Franciaországba emigrált, és 1989-ig csak francia nyelven publikálta írásait. Megkapta a francia Becsületrend lovagi fokozatát.

Vásárhelyi Miklós (1917–2001) újságíró, sajtótörténész, politikus

Fiumében született egy kikeresztelkedett magyar–zsidó polgári családban, az apja – aki banktisztviselő volt – 1929-ben úgy döntött, hogy családostul hazatelepül Magyarországra. Vásárhelyi Miklós a debreceni piarista gimnázium növendéke lett, majd érettségi után két évre Olaszországba költözött, ahol egyetemre járt, és belépett a fasiszta pártba. Visszatér Debrecenbe, ahol az egyetem diákjaként kerül kapcsolatba baloldali mozgalmakkal, a Márciusi Fronttal, a Szociáldemokrata Párttal és az illegális kommunista párttal is. 1939-től kezdve a Szociáldemokrata Párt tagja, s egyúttal az illegális kommunista párt titkos tagja, feladata a szociáldemokraták bomlasztása. A második világháború után a Szabadság, majd a Szabad Nép munkatársa, a bel-, majd a külpolitikai rovat vezetője. A Szabad Nép tudósítójaként részt vett 1946-ban a párizsi béketárgyalásokon, valamint 1948-ban az ENSZ New York-i ülésén. Vásárhelyi a párt szolgálatában végzett tevékenységét később megbánta, és a kommunista újságíró-társadalomban az elsők egyikeként csatlakozik Nagy Imréhez. 1949-ben elbocsátották állásából, 1950-ben a Magyar Rádió igazgatója, 1951–52-ben a Művelt Nép felelős szerkesztője, majd 1954-ig a Hungary-Vengrija főszerkesztője. 1953 után a Nagy Imre körül kialakult pártellenzék aktív tagja. 1954 májusától 1955 áprilisáig a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának elnökhelyettese, de a Rajk-per felülvizsgálatának követelése miatt elbocsátották állásából, és kizárták a pártból. 1956-ban a Nagy Imre-kormány sajtófőnöke. November 22-én a jugoszláv követségről a Nagy Imre-csoporttal együtt Romániába deportálták, ahol 1957 áprilisában letartóztatták. 1958 júniusában a Nagy Imre-perben öt év börtönbüntetésre ítélték; 1960 áprilisában amnesztiával szabadult. 1961-től a Képzőművészeti Kiadó lektoraként dolgozott, 1964-ben elbocsátották, ezért 1972-ig anyagbeszerző. 1965-től az Élet és Tudomány, majd 1972–1990 között az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. 1973-tól a MAFILM dramaturgja. 1984-től az MTA-Soros Alapítvány Bizottságában Soros György személyes képviselője, 1988–1992 között a Történelmi Igazságtétel Bizottsága alapító elnöke. 1989. június 16-án búcsúbeszédet mondott Nagy Imre és mártírtársai temetésén. A Szabad Demokraták Szövetségének alapító tagja, 1990-től a párt Országos Tanácsának tagja. 1990-től 1994-ig országgyűlési képviselő, a külügyi bizottság tagja. 2001-ben hunyt el, az emlékére 2005-ben emléktáblát avattak szülővárosában.